

3458

૩૫૪

કાવલાની કાંઠાણી.

ભાગ ત્રીજો.

એક વારતા.

બનાવનાર

બહુમનજી નવરોજજી કાબરાજી,

“કુરસદ”ના અધીપતી; “દેલજંગ દલેર,” “સિપાહ બચ્ચાની સજ્જની,”
“ધીરજતું ધન યાને સંકટ અને સમુરી,” “પાકીજેલ પ્યાર યાને
ખુશરો અને પરીચેહર,” “કુરાંમર્જ,” “કાચાકાનની ખરાબી
યાને જેબતેઝર અને શીરીન,” “જુગાર,” “કાવલાની
કાંઠાણી”—ભાગ ૧લો, તથા ૨જો, “અધારી રાત્રે મગ
કાલા,” “એહેરા બેહેલાકાકા,” ઇત્યાદિના કરતા.

મુંબઈ મઘે

ટ્રેડ પ્રીટીંગ પ્રેસમાં

સેમ્યુઅલ હાઇમ પ્રીંટરે છાપ્યું છે.

અર્પણ.

અમારાં જે સર્વ વાંચનારાંઓ અમોને અમારાં સઘલાં પુસ્તકોમાં કદરદાંની ભરેલો આશરો આપતાં આવ્યાં છે, અને જોયોએ અમારી અદના વારતાઓ અને નાટકોની ચોપડીઓ નીતીમાન, ચાનક આપનારી અને અતી ઘણી રસીલી તરીકે સ્વીકારી અમોને હંમેશ ઇનસાફ આપ્યો છે, તેમનાં અમો તરફનાં એ ચાલુ હેસાંનની એક નોંધ તરીકે આ નાંધણું પુસ્તક તેમને ઘણાં માન સમેત અર્પણ કરીએ છીએ.

જાનેવારી ૧૮૮૬.

બ. ન. કાખરાજી,
બનાવનાર.

“ But what strange art, what magic can dispose
The troubled mind to change its native woes ?
Or lead us willing from ourselves to see
Others more wretched-more undone than we ?
This books can do : nor this alone ; they give
New views to life and teach us how to live ;
They soothe the grieved-the stubborn they chastise.
Fools they admonish, and confirm the wise ;
Their aid they yield to all ; they never shun
The man of sorrow, nor the wretch undone ;
Unlike the hard, the selfish and the proud
They fly not sullen from the suppliant crowd ;
Nor tell to various people various things.
But show to subjects what they show to kings. ”

દીખાયો.

“કાવલાની કાંઠાણી”એ અમારાં “કુરસદ” ચોપાન્યાની કટારો મારફતે અને તેના જુદાં પુસ્તક રૂપે અત્યાર વેરમાં જ બે લાગો પ્રસિદ્ધ થઈ ચુક્યા છે તે મારફતે ગુજરાતી વાંચનારી શોકીન આલમમાં ભારે પ્રસંસાનો એવો તો ફતેહમંદ ઘોંઘાત મચાવ્યો છે, કે એ વારતાની ફતેહમાં જ બન્યું છે તે અમારી વકી ઉપરાંત બન્યું છે એમ જાહેર કરવાને અમને ખુશી ઉપજ છે. એ લંબાણ વારતા અમો ચાર લાગમાં વેહેંચનાર હતા, પણ અમને લય છે કે ચાર નહીં પણ તેના પાંચ લાગો અનીવાર્ય અમને કરવા પડશે, અને દર વરસ એક કે બે નીતીમાન અને રસીલાં પુસ્તકો પ્રગટ કરવાને અમારાં કદરસનાશી ગ્રાહકોના માનભરેલા આસરામાં ઉતેજન પાંખી અમોએ આજ વરસોથી માંથે લીધું છે તે આસરાને એ એક જયાદા લાગ જરાખી ભારી પડવાનો નથી એમ માનવાને અમને વિશ્વાસ છે.

જાનેવારી ૧૮૮૯.

બં નં કાબરાજ,

બનાવનાર.

સાંકળીઉં:

સંદે.

પ્રકરણ	૮૫ મું—મારી દસમી નોકરી.	...	...	૧
પ્રકરણ	૮૬ મું—માણેક.	...	...	૫
પ્રકરણ	૮૭ મું—દીનશાહ સરકારી.	...	...	૧૦
પ્રકરણ	૮૮ મું—કોરળખાની કાંઠાંણી.	...	...	૧૪
પ્રકરણ	૮૯ મું—મામા ભાણેજ.	...	...	૨૦
પ્રકરણ	૯૦ મું—કોરળખાની કાંઠાંણીનું સાંધણ પુરું.	...	...	૨૩
પ્રકરણ	૯૧ મું—એક અન્નયત્રી.	...	...	૨૯
પ્રકરણ	૯૨ મું—કોરળ શેઠની બેટી.	...	...	૩૬
પ્રકરણ	૯૩ મું—આપ અને બેટી.	...	...	૪૨
પ્રકરણ	૯૪ મું—કોરળ શેઠ ને હું પોતે	...	...	૪૬
પ્રકરણ	૯૫ મું—“આગ !”	...	...	૫૨
પ્રકરણ	૯૬ મું—જરખાઇનો ખચાવ.	...	...	૫૮
પ્રકરણ	૯૭ મું—એક દુઃખભરેલું મરત્યુક.	...	...	૬૧
પ્રકરણ	૯૮ મું—હોમલો ખુદો ને હું પોતે.	...	...	૬૪
પ્રકરણ	૯૯ મું—મીઠું રસતમળ રાણી.	...	...	૬૮
પ્રકરણ	૧૦૦ મું—નવી ખોદારી.	...	...	૭૪
પ્રકરણ	૧૦૧ મું—મારી અગ્યારમી નોકરી.	...	...	૭૯
પ્રકરણ	૧૦૨ મું—અમીનાની વારતા.	...	...	૮૫
પ્રકરણ	૧૦૩ મું—અમીનાની વારતાનું સાંધણ પુરું.	...	...	૯૧
પ્રકરણ	૧૦૪ મું—ખાનખાહાદુર શેઠ જમશેદજી દોરાબજી.	...	...	૯૬
પ્રકરણ	૧૦૫ મું—દોલો.	...	...	૧૦૧
પ્રકરણ	૧૦૬ મું—શેઠાંણી અને હું પોતે.	...	...	૧૦૪
પ્રકરણ	૧૦૭ મું—મારો નાનો શેઠ.	...	...	૧૦૯
પ્રકરણ	૧૦૮ મું—મારી શેઠાંણીનો જસુસ.	...	...	૧૧૩
પ્રકરણ	૧૦૯ મું—વધતો કંકાસ.	...	...	૧૧૮

પ્રકરણ	૧૧૦ મું—ખરો ખુંની. ...	૧૨૪
પ્રકરણ	૧૧૧ મું—બદકારીનો બદલો. ...	૧૨૯
પ્રકરણ	૧૧૨ મું—બાંગીર. ...	૧૩૫
પ્રકરણ	૧૧૩ મું—વધતી ખરાબી. ...	૧૩૯
પ્રકરણ	૧૧૪ મું—નવી નોકરીની જુસ્તેજી. ...	૧૪૨
પ્રકરણ	૧૧૫ મું—મારી બારમી નોકરી. ...	૧૪૫
પ્રકરણ	૧૧૬ મું—એક નવું વાદલ. ...	૧૫૧
પ્રકરણ	૧૧૭ મું—દુશ્મનો વચ્ચે એક દોસ્ત. ...	૧૫૮
પ્રકરણ	૧૧૮ મું—તેહેમીના. ...	૧૬૩
પ્રકરણ	૧૧૯ મું—તાં ૧૫ મી નવેંબર ૧૮૬૧. ...	૧૬૬
પ્રકરણ	૧૨૦ મું—અધુરો ખુલાસો. ...	૧૭૧
પ્રકરણ	૧૨૧ મું—માઠા સમાચાર. ...	૧૭૬
પ્રકરણ	૧૨૨ મું—એક જોખમ ભરેલો અખતરો. ...	૧૮૦
પ્રકરણ	૧૨૩ મું—મારી પરીક્ષા. ...	૧૮૬
પ્રકરણ	૧૨૪ મું—ફતેહ! ...	૧૯૨
પ્રકરણ	૧૨૫ મું—મારા શેઠની ઉમેદવારી. ...	૧૯૬
પ્રકરણ	૧૨૬ મું—તેહેમીના અને હું પોતે. ...	૨૦૦
પ્રકરણ	૧૨૭ મું—ધરપકડ અને નાહસભાગ. ...	૨૦૩
પ્રકરણ	૧૨૮ મું—સોહજી દમણીનો ત્રીજો દેખાવ. ...	૨૧૦
પ્રકરણ	૧૨૯ મું—દમણીનો નવો દગો. ...	૨૧૩
પ્રકરણ	૧૩૦ મું—ફતેહ! માહાભારત ફતેહ! ...	૨૧૬

કાવલાની કાંહાણી.

ભાગ ત્રીજો.

એક વારતા.

પ્રકરણ ૮૫ મું.

મારી દસમી નોકરી.

ખીજે દને મેં આપેલા વાયદા મુજબ સહવારનાં પોહોરમાં હું કડક કોરજી શેઠની ખીદમતમાં હાજર થયો, અને એ મારા નવા શેઠનાં ઘરમાં એક કલાકમાં તો હું નવોજીનો ખી થઈ ગયો. પેલ્લી કામ કરનારી આવાં સુમારે ૪૫ થી ૫૦ વરસની ઉંમરની એક અખલા હતી. તે મારા જોડે ઘણી જલદી મલી ગઈ, અને કુંવરજી શેઠની તે ઘણીક તારીફ કરવા લાગી. તેણીએ કહ્યું કે કુંવરજીને વાસ્તે પેહેલી નજરે જો ખરાબ વીચાર બેસી જાય છે તે રેહતે રેહતે તેના સ્વભાવ સાથે એખલાસ થયા પછી દુર થયા વના રેહતો નથી એવો તે બોલો, સખી અને મોટાં મનનો છે. તે એક મોટો ધનવાન શેઠ્યો કેહેવાતો હતો, અને લોકો તેને કંજીસ જાહેર કરતાં હતાં, પણ તેનાં ઘરમાં ખાવા પીવાની કે પેહેરવા ઓઢવાની જરાએ કંજીસાઈ હતી નહી. ટુંકમાં, પેહેલેજ દીવસે મારી ખાત્રી ચપ્પ કે હું ઉતાવલે મત બાંધી આ નોકરી નાકબુલ કરતે તો એક સુખની નોકરી નાહક ખોઈ બેસતે. મારું કામ ખી જો હતું તે ઘણું જીજ અને સગવડભરેલું હતું, અને તે કરવા ઉપરાંત પુશકલ વખત મારાં ખાંનગી વાંચણ અને અભ્યાસ માટે મારા પાસ ફા-જલ પડતો.

એ રીતે મારા નવા શેઠનાં ઘરમાં ઠર પડવા પછી મેં તુરત એક કાગલ લખાણથી લખી નસીરાબાદ નસરવાંનજ શેઠપર નાંખ્યો. મેં તેમાં જણાવ્યું કે તેઓએ મેહેરખાનીની રાહ મેલવી આપેલી સોહલાપુરની નોકરી હું તોરછોડ કરી મુકી આવ્યો તેથી તેઓએ મારે માટે કશું હલકું વીચારવું નહીં, કેમકે મારા છેલ્લા શેઠ સોહલાપુરવાલાએ એક જવાંન અખલાને પૈસાને ખાતર ગરઈનસાશી જતીથી કેદ કરી મેલી હતી તે હું તાંમોશ કરી શક્યો નહીં. હયાં ખુરશેદના બાબમાં જે બન્યું હતું તે સઘલું મેં લખ્યું, (જેકે વાંચનારને કેહેવું પડશે નહીં કે ખુરશેદને હું આગલથી ઓલખતો હતો એવો કશો એકરાર મેં કીધો નહીં). એ કાગલનો નસીરાબાદથી જે જવાબ ફરી વલ્યો તે બી ધણો ખાત્રીપુરવક હતો. મારા ભલા શેઠ સોહલાપુરવાલાની તે ચાલ ઉપર ધણોક શીટકાર વરસાવી લખ્યું, અને મેં તે બાઈને છુટી કરવા મારી નોકરીનો ભોગ આપ્યો તેથી તેઓએ મારી વધતી વખાંણ કરી.

નસીરાબાદ ખાતેનાં કાગલની સાથેજ મેં એક કાગલ સોહલાપુરવાલાપર બી લખ્યો, ને મારાં કપડાં ચપડાં તથા સામાનની પેટી જે હું તેને ઘેર તૈયાર બાંધીને મુકી આવ્યો હતો તે મને મોકલી આપવા મેં જણાવ્યું. મેં વધારે લખ્યું કે તેની ચાલ માટે તેને ઉઘાડો પાડી સજ્જ કરાવતાં હું એટલાજ માટે અટકું છું કે મેં તેનું નીમક બાંધેલું છે, અને તેથી વધારે અટપટ મટાડવા તેણે મારો સરંજમ એકદમ મને મોકલી દેવો. આ કાગલના જવાબમાં મને સેહેજ દીવસમાં મારો સરંજમ (મારી સઘલી એકઠી કરેલી અનામત પુંજ સહીત) યાવો મલ્યો, અને તેથી હું ધણો ખુશી થયો.

મારાં કામમાં મુખ્ય કામ મારા શેઠ આગલ પેપરો વાંચવાનું હતું. તે મુબઈનાં અને હેદરાબાદનાં જાણીતાં ગુજરાતી ઈંગ્લિશ પત્રો ખરીદ કરતો, ને તે સઘલાં અવલથી આખેર મુકી વંચાવતો. એ ઉપરાંત તે અવારનવાર મુબઈ ખાતેના પોતાના ખાસ સોલી-સીટરોપર કામકાજનાં કાગલપત્રો લખાવતો, જેથી મેં જોઈ લીધું કે મુબઈમાંજ નહીં પણ બીજાં ગામોમાં પણ તેની પુશકલ મીલકત હતી. તે પોતાનાં ઘરખારની મીલકત વીશે લખાવતાં ફક્ત “મકાંન” બોલ મોગમમાં વાપરતો, જેથી હું સમજી નહીં શકતો કે

તે નાના ધરો હતાં કે મોટા અંગલા હતા. તે કાગલોના જે જવાબો આવતા તે તે મારા પાસ નહીં વાંચાવતાં પોતેજ વાંચી લેતો, અને પછી રખે મારા હાથમાં તે આવે માટે સંભાલથી તીજેરીમાં ઉંચા કરતો !

તેનો દયાલુ ખવાસ બી મેં ઘણો જોયો. કોઇખી પેપરવાલો જે કશુંબી ફૂંડ ઉઠાડે તો તેમાં છુપે નામે તેની મોટી સખાવત ગયલી છેજ સમજવી. જે કોઇખી દુઃખની ફરીઆદ તેના કાંને આવે તો પેહેલાં તો પોતાના સદાના સરેસ્તા પ્રમાણે ‘ઢોંગ છે,’ ‘દમો છે’-‘ભોલા લોકોને નીચવવાનું કાવત્રું છે’ વગેરે વગેરે ખુબ બખારે, પણ આસ્તે આસ્તે બોલતાં બોલતાંજ નરમ થઇ જઇ તે છુપી રવેસે સખાવતની રકમો મોકલી તે લોકોને અચરત અને દુઃખમુક્ત કરતો.

એવી રીતે મને એ મારા શેઠની નોકરીમાં બે માસ ગુજરી ગયા, અને તે અરસામાં તેનો સ્વભાવ સાચવતાં હું બરાબર શીખ્યો. તેની એક એબ હતી અને તે હઠ હતી. જે તે ચાંદને બુલથી સુરજ સમજે, અને પછી તેની ખાત્રીખી થાય કે તે ચાંદ છે તોખી તે સુરજ કેહેવાનો, અને તેની બુલ જે બતાવા જાય તેની કમબખ્તી ! તે તેઓ સાથ અતી ઘણો ખીજવાઈ પડતો, ને વાત બેહેકે તો નીઝામના સો સ્વારો ને ચાબકાના મારની તુરત ધમકી આપતો.

એ દીવસ હું તેના આગલ હેદરાબાદ ટાઇમ્સમાં દાંગવાલા આરબને લગતું કેટલુંક લખાણ આવેલું હતું તે વાંચતો હતો. તેમાં જણાવેલું હતું કે હાલ તે શ્રામજી તેહેસીલદાર બંદીખાને હતો, અને આવતે માસ હજી તેની ધારાથી તપાસ થનાર હતી. તેની માલ મીલકત સઘલી જપત કરી લેવામાં આવી હતી અને તેની સામે ફક્ત પેલા સરકારી નોકર દીનશાહજીને લુટવાનોજ મુકરદમો રજુ થયો હતો, ને હજી ખીજ કેસો માટે પોલીસ તક્લાસમાં હતી. વલી તે પેપરમાં લખ્યું હતું કે તેની નેકબદ બાનુ પોતાના ભર-થારની આ આફતથી એટલી હેરાંન બની ગઇ હતી કે તે પોતાની કંગાલ્યત વચ્ચે તેણીએ ખાવા પીવાનું વડીક છોડી દીધું હતું, અને જે ખીજ દયાલુ દીલની અબલાઓ તેની સંભાલ ન લેતે તો જે બે મહીના તેણીનો ભરથાર બંદીખાનામાં હતો તે અરસામાં તે આપડી બુખમરાથીજ પુરી થઈ રહેતે.

“શું ?” કડક કોરજબાએ નેણ ચઢાવી પોકાર માર્યો, “એક લુચ્છા લુટારાની બઈરીપર દયા કીધી ? અરે લ્યાનત પડી તે દયાના

કરનારાંઓપર ! અરે એ તો પાપમાં ઉતેજન થયું. એ તો બદીને વધારી આપી. કેમ બચ્ચા કાવલા, આગલ વાંચવુંય કે નહીં ? શાંતુ મારા સામે એમ કાંગલો થઈને જોયછે ? શું તું જાણે કે હું તે એબલગાંમણી અબલાપર દયા કરું ? કદી નહીં, મરી જાઉં તો નહીં. બસ બસ ચલાવ આગલ. ભુખમરો પડ્યો તો સારું કે મરી જતો ને રસ્તો આવતો. એટલે કાવલા, તું મારી કોથલીપર શાંતુ દીક્યા કરેછે ! કાંઈ તફાવાની મનછા છે શું ? લાવરે તે અહીં.”

મેં મુઝે મોઢે તે ઉડીને આપી ને જાણે હું તે ખાઈ જતો હોઉં તેમ તે તેણે મારા હાથમાંથી ઝુંટીને લીધી. તે પછી તે બ-ખારતો ગયો અને તે કોથલીમાંથી નોટોના કટકા કાઢતો ગયો. ગાલ દેતો ગયો અને સખાવત કરવાનાં પગલાં લેતો ગયો. અતે રૂ. ૧૦૦૦ ની કીમતની નોટો કાઢી મને ફફડેલે સાહદે તે બંડલ આપતાં કહ્યું, “લેરે દુકતા, ને જે દયા ઘટતીજ હોય તો દયા પોહોંચતી કર.”

“કાણુને આપું સાહેબ,” મેં બીહીતાં બીહીતાં પુછ્યું, “પેલા દાંગવાલા આરબની-ફરાંમજી તેહેસીલદારની દુઃખી બધરીને ?”

“એટલે, એ આએ દુકતાનું માંયુ કાંઠાં ખીસી ગયું,” તે દોસાએ ચીચવાઈ-લગભગ ચીચ્યારી પાડીને કહ્યું, “તેને નહીં તો કાણુને તારા બાપને આપવા જવાનો છે ? જા દોડ તેને આપી આવ, ને જોરે, તેની આગલ મારું નામ ના દેતો, અબરદાર !”

એક બહુ કામ કરી શકવાના હરખબર હેતુથી હું મારા શે-ફનાં ઘરમાંથી બાહર પડ્યો. તેણે આપેલા બક્ષેસ પૈસા મારાં ગજવામાં હતા, ને તે મારે ફરાંમજી તેહેસીલદારની સંકટમાં આવી પડેલી બાયડી માંણુકને સપુરદ કરવાના હતા, પણ તે માટે હું પાછો સોહલાપુરવેર જાઉં તે ન બને માટે હું પેલાં પતરવાલાનીજ આ-શીસમાં તે રકમ ભરવા ગયો. ત્યાં જતાં મને સારે બાયગે અબર પડી કે ચોકસ કારણોના સખએ મજકુર બંધવાને હેદરાબાદનીજ જેલમાં લાવવામાં આવ્યો હતો, અને તેથી માણુકખી ત્યાંજ આવી રહેલી હતી. આ તો સૌથી સરસ સગવડ મને મળી ગઈ. મેં તે આશીસમાંથી તે કમનસીબ અબલા જે ઘરમાં રહેતી હતી તે ઠેકાણું લીધું, ને પછી હું ત્યાં ગયો.

પ્રકરણ ૮૬ મું.

માંણિક.

હેદરાઆદમાં એક સૌથી મીઠ્ઠીન મોહલાનાં એક નાનાં ઘેરમાં. માણિકે ઉતારે કીધો હતો. હું ગયો ત્યારે તે ઘરમાં ન હતી, પોતાના કમખખત ધણીને સધ્યારે આપવા તે તેને જોલમાં મલવા ગઈ હતી, પણ તે મેલાપનો વખત પુરો થવા આવેલો હોવાથી તે થોડાજ વારમાં પાછી ફરશે એમ મને ખબર કરવામાં આવી એટલે હું ચોખ્ખો. તે અરસામાં મેં જાણ્યું કે તે આપડીપર પૈસાની તાંબુના સખખે અનેક તરેહનાં સંકટો પડતાં હતાં, અને પરગણું પાડોસીઓની મેહેરખાંનીને તે ધણી ખરી આધારે હતી.

થોડા વારમાં તેણી પોતે પાછી ફરી, અને તેનામાં પોતામાં જે દુઃખભરેલો ફેરફાર થઈ ગયો હતો તે જોઈ હું અચરત તેમજ દુઃખી થયો. તે મને પોતાના ઓરડામાં લઈ ગઈ, અને સામી મારી ખબર અંતર પુછવા લાગી.

“તારી ધણી મેહેરખાંની છે ખેરાદર કે તું અહીં તુલક મને મલવા આવ્યો,” તેણીએ ગમગીન શરોદે કહ્યું. “મારા ખરાં દીલનાં દુઃખ વચ્ચે તું જોવા દોસ્તોનો મેલાપ અતી ઘણો મુખ ભરેલો થઈ પડે છે. મારા બરથારની સામે ફક્ત એકજ મુકરદમો છે ને તે પેલા દીનશાહજી સરકારીનો છે, પણ એ એકમાંથી બી તે સલામત નીકલી આવે એવી કશી આશા નથી ને તેથી રાતદીન હું અતીઘણી બેકારીમાં રહું છું.”

“એ દીનશાહજી સાથે મને કાંઈક પીછાંણુ છે,” મેં કહ્યું. “અને તેથી તેના જોડે જો મારો મેલાપ થશે તો હું ખસુસ કરીને તેને તેનો કજીઓ કાઢી નાંખવા અથવા તેની ફરીઆદમાં નરમ થવા અરજ કરીશ.”

“ઓ ત્યારે તો કેવી મેહેરખાંની,” માણિકે ધણી આરજુમંદ થઈને કહ્યું. “આ કાવસ, તું મને તદન પારકો છતાં—એક ગરીબ નોકર છતાં મને મસ્ખોછ ત્યારથીજ મારા તરફ એવી દીલસોજી ખતાવેછે કે તેનું હેસાંન કેવી રીતે વાલવું તે મારાથી સમજાતું નથી. ખુદા તુંને નસીબવાંન કરો, ને સદા મુખી રાખો એજ તારે માટે મારાં ખરાં દીલની દુવા છે.”

“નાણું સંબંધી તમારામાં થયેલો માઠો ફેરફાર જાણીને હું અતીધણો દલગીર થતો હતો,” મેં કહ્યું, “અને તેથી તેમાંથી તમોને મદદ થવાને ખુદા મને શક્તીવાન કરે છે તેથી મને ધણો સંતોશ થાય છે. આ રૂ. ૧૦૦૦ ની એક રકમ—”

“નહીં નહીં ભાઈ કાવસ,” માંણેકે ધણા ઠડાવથી કહ્યું, “હું ભુખે મરશ તે પાલવશે, પણ ખરી મેહેનતે અને પરસેવાથી પેદા કરેલા તારા પૈસાની ટુંક પુંજ ઉપર હું તડાપ મારી શકશ નહીં.”

“એ પૈસા હું જે આપવા કરું છું તે હું કસમપર કહું છું કે મારા નથી,” મેં વિશ્વાસ આપે તેમ કહ્યું. “એક ત્રાહીત ધણી કે જેણે પોતાનું નામ જાહેર કરવાને મને ખાશ મના કરેલી છે તેની એ બક્ષેસ છે, ને તે તમો બાંનું આવા બતંગીના વખતે ના નહીં પાડો એવી મારી ઓરજખાદીભરી ચરજ છે.”

“જો એમજ છે તો હું તે લેઉં છું,” માંણેકે હેસાંનનાં આંસુઓ રડીને કહ્યું, “અને મારા હજારો ઉપકાર-ખરાં દીલની-ખરી લાગણીઓની હજારો દુવા તે નેકજાદ સખી નરને તું મારી તરફથી પોહોંચાડજે, અને તું ભલો ખેરાદર-તુંખી તે દુવા કબુલ રાખજે, કારણ કે એ નાણું લાવી આપવામાં તારી ઓછી કાલજ અને કદરદાંની હું સમજતી નથી.”

“મેં ફક્ત એક મારી પાક ફરજ અદા કરી છે,” મેં કહ્યું.

“મારો ભરખાર તારી આ નેક ચાલથી અતી ધણો હેસાનમંદ થશે.” માંણેકે કહ્યું. “અમો જે સંકટમાં આવી પડ્યાં છીએ તે અમારી કરણીની સજ છે એમ અમો સમજીએ છીએ, અને તોખી તમો તરફની મદદ અને મેહેરબાનીમાં હજી તે કીરતારની રેહેમનજર અમો જોઈએ છીએ. ભાઈ કાવસ,” માંણેકે દુઃખથી વધારયું, “તું ને મારી કાંઠાંણી શું કહું? પણ તારામાં મને વિશ્વાસ છે, અને તેથી તુને તે કહી દેવાથી મારી છાતીને ખલાસી મલશે.”

હાં તે જરા થોખી અને આંખમાંથી જખરીથી નીકલી પ્રડતાં આંસુઓ નુછીને તેણીએ પોતાની વીટક વીગતો કહેવા માંડી:—

“મારા ધણીનું નામ શરાંમજી તેહેસીલદાર નથી. એ તો ખોટું ધારણ કરેલું નામ છે. મારાં માતા એક ધણાં ધનવાંન અને વગવાલાં ખાનદાનનાં હતાં. તેવણે મારા બાપ સાથે પરણવા માંગ્યું તે બારીમાં મારા બાપની હાલત નાણાં સંબંધી ધણી માંડી હતી

માટે તે વીશે મારાં માતાને તેનાં વાલીઓની સખત મના થઈ. મારી માતા આ મનાથી સમજી નહીં ને પોતાનાં જ્ઞાતાંઓનો આસરો તજી તે મારા બાપ સાથે જતી રહી, અને પરણીને કરાંચી જઈ રહ્યાં. ત્યાંજ મારો જનમ થયો. એમ થવાથી મારી માતાને તેનાં સગાજ્ઞાતાંઓએ તમામ નીવારી મેલી.

“જ્યારે હું ચૈદ વરસની થઈ ત્યારે મારા પીતા હક થયા ને મારી માતા તે પછી મને લઈ મુંબઈ આવી. ત્યાં આવી પોતાનાં સગાંજ્ઞાતાંની મદદ મેહેરયાંની મેલવવાને તેવણે બનતું કીધું, પણ તેમાં તેઓ શબ્દો નહીં, અને હલાક થઈ મારગે લાગ્યાં. તે સેવટની ધડીએ તેવણના ભાઈને તેવણની દયા લાગી ને તેઓ અમારે ત્યાં આવ્યા, અને મારા માતાને ગુજરવાને ચાર દીવસ થયા પછી મને પોતાનાં મકાનમાં લઈ જઈ રાખી. તે મકાન એક મોટો મેહેલ હતો ને મારા મામાના પૈસા અને મોટાં નામનો તેણે મને સારો ખ્યાલ આપ્યો. એ મકાનમાં મારા મામાની મેહેરયાંની વચ્ચે હું કેટલાંક વરસ રહી, પણ તેવણના સ્વભાવથી તદ્દન કંટાલી ગઈ. તેવણને દરેક વાતમાં રાજી રાખવાનું મારે માટે એટલું મુશ્કેલ થઈ પડ્યું કે કેહેવાની વાત નહીં. તેવણ દીલના દયાલુ તો હતા પણ જરા જરામાં છેરાઈ પડતા, ને ત્યારે તેવણને સમજીવીને શાંત કરવાને મને અતી મુશ્કેલ પડતું. એવા વખતમાં રૂસતમજી મોદી નામના એક પારસી સાથે મને અચાનક પીછાંણ પડી. તે પીછાંણ વધતી ચાલી, અને એક બરગસ્તે વખતે મારી માતાનુંજ ઉછાછલું અને નાદાન પગલું મેં લીધું. મારા મામાનો આશરો હું તજી ગઈ, અને રૂસતમજી મોદી સાથે છુપાછુપ પરણી. પરણ્યા પછી મેં મારા મામાને સમજીવીને એક કાગલ લખ્યો પણ તે તેણે વાંચીને એક પરખીડાંમાં ખીડી મારાપરજ પાછો મોકલી આપ્યો. એમ થવાથી મેં જોયું કે તેના તરફથી મદદ કે મેહેરયાંની મેલવવાની હવે તદ્દન આશા રહી નહીં.

“મારા ધણી પાસે પાંચ પદ્ધસાનો જીવ હતો ખરો, પણ તે અમોએ એવા ખરચાલ હાથે ખરચી આપો કે જલદીજ અમો આખાવરખાં થયાં. ખર્ચ કહું તો મારા ધણીએ તે સધલું ઉદાર પણ ઉદાઉ હાથે મારાપરજ ખરચ્યું. તે મને પોતાના જીવથી ન્યાદા આહતો હતો, અને તેથી મારાપર પાપરીની પેઠે મગરૂરી સાથે પૈસા વેરતો હતો.

“અતે કરજદારીના વાંક માટે તેના માંગનારાઓએ તેને પકડીને કેદખાંને નખાવ્યો. તે વખતે મેં મારા વાંકની માંશી ચાહી એક ઉપર એક એમ એ કાગલો મારા મામાપર લખી તેની દયા માંગી લીધી, પણ તે એક કાગલ તેણે વગર દયાએ મારાપર એક હરફ ખી લખી મોકલવા વના પાછાં ખીડી દીધાં. એવે વખતે મારું શું થતે તે મને ખબર નથી, પણ એક રાત્રે અચાનક તક મલી જવાથી મારો ભરથાર બંદીખાંનાંમાંથી નાહસી આવ્યો ને અમે તેજ રાત્રે મુબધથી નાહસી ગયાં. તે પછી અમે ઠેકાણે ઠેકાણે નાહસતાં પ્રયાં, તે છેલ્લે પ્રાંમજી તેહેસીલદારને નામે અમે મોહલાપુર જઈ રહ્યાં. પેહેલી બારીમાં મારા ધણીની ધરપકડને વારતે ધણી દોડ થઈ, પણ અમે સરકારને હાથતાલી આપી ને ખુદાની મેહેરખાંનીથી બચી જઈ શક્યાં.

“ત્યાર પછી મારાપર ભુખમરાનું સંકટ આવી પડતું અટકાવા બ્યારે ખીજો કશો ઉપાય નહીં રહ્યો ત્યારે મારા ભરથારે લુટફાટનો ધંધો હાથ કીધો. તે કોઈના જીવને જરાખી હરકત પોંહાંચાડતો ન હતો, પણ પ્રકત ખીધરાવી દબરાવીનેજ લખ આવતો હતો. મેં એ ધંધાથી હાથ ઉઠાવા તે બહાલાને ધણીખી વીણવ્યો, પણ ખીજો ઉપાય નહીં હતો એટલે તેણે મારું માન્યું નહીં. એક વખત એજ દીનશાહજી સરકારીની ગોલીથી તે મરતો મરતો સેહે-જમાંજ બચ્યો. આએ આખી દુન્યામાં એ મારો એખલો આધાર છે, કેમકે મને ખીજ કોઈનો કશો આશરો નથી. મારા મેહેરખાંન માનાનો સાહયો તજ આવવાનાં પાપની સજામાં મેં અત્યાર વેરમાં પુરતું વેઠ્યું છે, ને હજી પછી મારાપર શું શું વીટનાર છે તે કોઈને ખબર નથી.”

માંણેકબાઇ એટલું બોલી રહેતાં નવધાર આંસુએ રડી પડી, અને મેં તેને ધણોક દીલાસો દીધો. છેલ્લે હું તેની રજા માંગી લાંથી જવા ઉઠ્યો ત્યારે તેણીએ પોતાની જે કાંઠાણી મને કહી સંબલાવી હતી તે તદ્દન ખાંનગી રાખવાની અરજ કરી, અને હું તેને તેમ કરવાની કબુલાત આપી તેનાં ધરમાંથી બાહર પડ્યો.

મેં કોરજી શેઠને જઈ તે સધલો રીપોર્ટ કર્યો. તે બાઇને હું સોંપી કાઢી શક્યો ને તેને નાણું સપુરદ કરી દીધું તે સધલું મેં કહ્યું, તથા તેણીએ હસાંનમાં જે હજારો દુવા કેહેવાડી હતી તે બી કહી.

“હા પણ દુકતા તેં મારું નામ તો તે કોઈ ધણીમુઠને નથી કહ્યું ની?” કોરજી શેઠે એનની પેઠે ચીચવાઈને પુછ્યું.

“નહીં મુરખી સાહેબ,” મેં કહ્યું, “જોકે તમારું નામ કહી દેવાને મારું મન તો ધણું લલચાયું. તમે જેવા ખરા સખી શેઠ્યાઓની સ્તુતી કરવી એખી એક સંતોશ અને ખુશાલી છે.”

“બસ બસ લુચ્છા, ચોર, ઠગારા,” કોરજી શેઠે ચીરતાઈ—ખીજવાઈને ખુમો પાડી. “તારી દરકાર શું કે એટલી લાંબી ટુંકી પટપટ કરે? તું મારો નોકર છે કે મારો શેઠ છે, હરાંમખોર? મારી ખી ભુલ થઈ ની કે નસીરાબાદ પેલા નસરવાંનજ નાણાવતીને પુછ પુછાવ કીધા વગર તુંને રાખ્યો.”

“પણ સાહેબ હજીખી કાંય નહીં લખીને તમારી ખાત્રી કરતા?” મેં અરધું હસીને—અરધા ગંભીર બની કહ્યું.

“એટલે?” કોરજી શેઠ મને મારવાજ ઉઠતા હોય તેમ ખુરસીમાં ઉછલી ઉડી બોલ્યા, “તું મારા જીવનો ધણી છે કે બચ્ચા? હું તારા બાપનો પગાર ખાઉં છ કે, ચોર? લખશ તો મારી મરજી નહીં લખશ તોખી મારી મરજી, તારી તાકાત શું કે તું વચ્ચે તું કરીને તુકારો ખી કાઢી શકે? પણ તપાસજે હો બચ્ચા, એક વખત જો લખ્યું ને જવાબમાં જણાયું કે તેં મને કહ્યો તો પછી નીજામના સો સવારો ધરધર કરતા ઘોડે ચઢીને આવેલાજ છે, ને તુંને પકડીને સો ચાખકાનો—”

“પણ સાહેબ આપણે પેલી ગરીબ બધરીની વાત કરતા હતા,” મેં યાદ દેવડાવી વાત ફેરવાવી.

“હા તેનું શું?” કોરજી શેઠે કાંઈક કાલજીથી પુછ્યું. “તે ગરીબ—અરે પણ ગરીબ શાંની? તે લુચ્છી બધરી પોતાનાં પાપ માટે પસ્તાયજ કે નહીં?”

“ધણીજ પસ્તાય છે, સાહેબ,” મેં કહ્યું. “તે અતી ધણી દુઃખી છે, ને તેને તમે જેવા શેઠ્યાઓની ધણી મદદ ધરો.”

“બસ જ નીકલ મારી સાંબેથી, કાલું કર તારું એકદમ,” કોરજી શેઠે ગગડાત કીધો. “જા ઉભો ના રહે, ફર જા અહીંથી અને—અને છેક બપોરનો ભુખો છે તેથી પેટ ભરીને જમી લે.”

હું તેની હજીરમાંથી બાહર નિકલ્યો ત્યારે તેનાં ચગડાલપણું વીશે મારાથી હસ્યાવના રહેવાયું નહીં. તેણે ‘જા’ ને ‘કાલું’ કર,

વજેરે પોકારે મારયા ત્યારે હું ગભરાયો કે તે મને નોકરીએથીજ કાઢી મુકે છે, અને વાંચનાર જોશે કે તે બધી ધામધુમ મચાવી તેણે મને સજા કીધી ત્યારે તે તો પેટ ભરીને જમવાની ! એવા ખરા દયાલુ પણ કાતરીયાંના ખરેખરા ધસેલા દોસાઓ જેટલા જોઈએ એટલા મલી આવે છે.

ફરાંમજી તેહેસીલદાર-દાંગવાલા આરખની તપાસનો વખત હવે માંધે આવતો હતો, અને તેની આગમ્ય મારે માંણિકખાઈને આપેલા કોલ મુજબ પેલા દીનશાહજી સરકારીને મલીને બંધવાને માટે દયા માંગી લેવી હતી. એ વાતને વાસ્તે હું એટલો ખતી અને આતુર હતો કે તે ઉપર હું પોતે અચરત થતો ! માંણિકનાં દુઃખમાં હું એવી દીલસોજી ને દયાથી ભાગ લેતો હતો કે તે કયા ખુદરતી હાવભાવે બનતું હતું તે સમજવાને મને ગુચ્ચાડો પેદા થતો. શું માંણિક મારી કોઈ સગી થતી હતી ? એ શું કાંઈ સગ-પણનું—દીલનું ખેંચાણ હતું ?

પ્રકરણ ૮૭ મું.

દીનશાહ સરકારી.

દાંગવાલા આરખ—ફરાંમજી તેહેસીલદાર-હજી વધારે ખરી રીતે ને ખરાંજ નામથીજ બોલ્યે તો રસતમજી મોદીની તેણે ત્રણ વરસવેર સોહલાપુરમાં ચલાવેલી લુટફાટ માટે ધારાથી તપાસ થનાર હતી, અને ઇનસાફ હંમેશનો મોંઘો અને ધીમો છે એટલે તે કેસ રજુ થવા પેહેલાં ઉપર કહ્યું તેમ કેટલોક વખત નીકલી ગયો. વાંચનારે યાદ રાખવાનું છે કે તેના સામે ફક્ત એકજ વાંક રજુ થયેલો હતો. તેણે ત્રણ વરસના લાંબા અરસામાં ઘણાંકોને હલાક તો કીધાં હશે, પણ દીનશાહજી સરકારીના જેવા તેનાં માંધાના ભાંજનારા મગજના ફેરાવનો વધારે નીકલ્યા નહીં, એટલે તેનાં ખરેખરાં સુભાગ્યે તેના સામે વધુ મુકરદમાઓ ઉભા થયા નહીં, અને તેથી એ એકજ મુકરદમા સામે તેણે લડવાનું રહ્યું હતું.

પણ એ હીણભાગ્યના પારસીની મને ખાસ કરીને તેની વફાદાર મોહરદારને ખાતર અતી ઘણી દયા આવતી હતી, અને દીનશાહજી સરકારી સાથની મારી કાંઈક પીછાણની મારફતે જો હું

તેને સમજવી તેણે નાંખેલો એ મુકરદ્દમો પાછો ખેંચી લેવાડી શકું તો બહુ સારું થાય એમ મને લાગ્યું. એટલા માટે એ દાંગવાલા આરબના કેસને લગતી સઘલી હકીકત પેપરોમાં હું ઘણાજ રસથી વાંચતો, અને કડક કોરજી શેઠને પણ એ વાતમાં એટલો રસ મલતો કે તેઓ ઘણી કાલજી ને ઘણી દયાથી એ હકીકતો ખંતીપણે વંચાવતા હતા.

અંતે મને ખબર પડી કે દીનસાહજી સરકારી અમારાં શેઠે-રમાં આવેલો હતો કેમકે હવે એ મુકરદ્દમો રજુ થનાર હતો, એટલે તે ક્યાં ઉતર્યો હતો તેની ખબર મેલવી હું તેને મલવા જવા મારા કડક શેઠની એક દીવસ રજા લેવા ગયો.

“એ આએ દુકતાનું માંથું ફરી ગીયું,” તે મારી અરજ સાંભલી લઈ અરધું મનસે અને અરધું મને સંભલાવતો બોલ્યો. “અરે પણ સલાનાશના ગીએલા, તે કોઈ કમબખ્ત છુટારો મરે કે તેની રાંડ મરે તેમાં તું કાંએ સાથે તણાઈ મરવા માંગેછ? તે શું તારો બાપ કાકો છે કે તેની રાંડ તે તારી માય માસી છે કે તું એમ અફરાઈ ઝીખાઈને મરેય?”

“મુરબ્બી સાહેબ,” મેં પટાવીને કહ્યું, “તેઓ બંને પોતાનાં પાપની ખરાં દીલથી તોખા બોલેછે, ને તેવા વખતમાં તેમને સુધરવાની જો તક કે જોગવાઈ મલે તો તેઓ જરૂર સુધરે, ત્યારે એવું એક પુનનું કામ કાંય નહીં બળવ્યે?”

“હે!” કોરજી શેઠે વલી ચીચવાઈને યુમ પાડી “એ તો જાણે મારા સામે પાદરી થઈને ધરમ બોધ કરવા ઉભોછ! અરે નીકલ, જા, મોંનું બાર, કાલું કર મારી સામેથી, ને જો જેમ બને તેમ જલદી પાછો મરજે.”

—મને રજા મલતાંજ હું મારા શેઠની હજુરમાંથી બાહર પડ્યો—જોકે તેની રજા આપવાની ઢપ ઉપર વાંચનાર અચરત થયા બના રહેશે નહીં. પણ મારે અચરત થવા જેવું તેમાં કશું હતું નહીં. તેની એ ચડેલી ઢપ મને માફક આવી રહી હતી, અને તેના બાહરથી ખીજવાયલા ખવાસ હેઠલ તે મારો દયાલુ દીલગુરદો ખુશીથી પસંદ કરતો હતો તે હું પ્રગટ જોઈ શકતો હતો.

દીનસાહજી સરકારી મને નહીં ધારેલી રીતે મલવાથી મને જોતાં અતી ઘણો ખુશી થયો, ને મને ઘણો સારો આવકાર આપ્યો.

એ પછી જે હેતુથી હું તેના પાસ ગયો હતો તે મેં તેને કહ્યો, ને તે સાંભલી તે અતી ઘણો અચરત થયો. એવા એક લુચ્છાની હી-માયતે હું નીકલી પડશ એવી તેને સ્વપ્ને બી વકી ન હતી, ને તેથી પ્રથમ તો તે મારી સમજાવતો સામે એકતો એ નહીં થયો. તે લુચ્છાને જેટલી બને એટલી સખત સજા કરાવાનો તેનો તો ઓસ્તવાર ઠગાવજ હતો, ને તેથી તો તે તૈયાર થઈનેજ આવ્યો હતો, પણ મેં તેને ઘણીક મીનતનરીઓથી સમજાવ્યો, ને છેલ્લે ઘણી મુશકેલાઈએ તે ઠેકાંણે આવ્યો. તે બચાવ કરવા લાગ્યો કે એ લુચ્છા પારસીએ બમે મરતમે તેને સતાવ્યો હતો, ને જો એકાદ વાર તે તેનો જોખમ લુટી લઈ શકતે તો સરકારમાં તેને તો તે નાણાં પગાર કરવાંજ પડતે, ને તે ઉપરાંત તેના ઉપર કદાચ નાણાં ઉચાપત કરવાનો તાંક વડીક આવતે ! એ સવલું છતાં મેં તેને માંણેકને ખાતર અને છેલ્લે દયાને ખાતર—દયા કે જે ફક્ત એક ઇશ્વરી આશીરવાદ છે તેને ખાતર—દયા કરવા અસરકારક એખારતમાં સમજાવીને ઉસકેર્યો, અને તે મારા સુખનને પાછો નહીં ફેરવવા અતે આજેજ થઈ ટાલ આપતો પોતાની જગ્યાપરથી ઉઠી ઉઠ્યો થયો.

“જા હું કોલ આપું છું, મારા જવાંન દોસ્ત,” તેણે હસીને કહ્યું. “તારી સાથની મારી જીજ્ઞાસામાં તું જવાંન છતે તેં મને માહાત કીયો છે. વલી હું જેલું છું કે તું જે સીશરસ લઈ આવ્યો તે જેટલી ખરાં દીલની તેટલીજ બીનસ્વારથી અને તુને શોભા આપનારી છે, અને એવી ઉમદા લાગણીઓને નાસીપાસ કરી હું તોડી નાંખવા રાજ થઈ શકતો નથી. તે લુચ્છાને તારે લીધે મારે માંદ કરવું તો પડશે, પણ હવે સતાવાલાઓને આટલી મેહેનત આપવા પછી મારો કજીઓ આખર સાથે હું સદંતર પાછો ખેંચી લઈ શકાશ નહીં. એટલા વાસ્તે મારે કજીઓ તો ચલાવવોજ પડશે, પણ હાથે કરીને હું મારી જીજ્ઞાસામાં એટલો લઈ પડશ, અને એવી નાપાયદાર સાહદતો મારા બચાવમાં આપશ કે સરકારને પુરાવાની ગેરહાજરીમાં એ મુકરદમો કાઢી નાંખ્યા વના ચાલશેજ નહીં, ને તારો દોસ્ત સલામત છટકી જવા પામશે.”

મીં દીનશાહ સરકારીનો આ તેનાં ભલાં દીલ માટે મેં ફરી ફરીને પાડ માંખ્યો, અને મીં દીનશાહે ખુશ મિનનને ખડ-

ખડ હસીને મારા ઉપકારો ઉઠાવી દીધા. એ પછી તેણે મારાં મોં આગલ ખાંડી ને કેક વગેરે મુકાવ્યાં, ને તેના જેવા લાખડીવાલા અહસ્થના સુખન માટે જોકે હું દારૂ કદી નહીં પીતો હતો તેમ છતાં મેં થોડોક ખાંડી લીધો, ને તેની સલામતી ચાહી છેલ્લે તેની રળ લઇ નિકળ્યો.

અહીંથી હું પાધરો જઈને માંણિકને મળ્યો. તેનો ભરથાર હજીખી બચી જઈ શકશે—ને તે સઘડું મારી અંદના સમજવતાનું પરીણામ થશે તેની ખબર જાતે કરવાને માત્ર થઈ શકે એવી મગજખી વચ્ચે મારું જીગર ઉછલ ઉછલ કરતું હતું.

માંણિકને જે હરખ—જે હેસાંનના જીરુસાઓ તે મારી સઘડી હકીકત સાંભલતાં થયા તેનું ખ્યાન કોણ કરી શકશે ? માંણિકે હજારોહજાર હેસાંન માંન્યું. તેના ભરથારને પગમાં બેડી સાથે પથર ફાટનાર તરીકે ખાડીના પોશાકમાં ચાખકાના માર વચ્ચે જે કેટલાંક જાહેમ વરસોની જીદાઈ સાથે કામ કરતું પડતે તે સેતમનો ગજબનાક ખ્યાલજ માંણિકને ધારતીથી ધુળવી મગજથી બેમગજ કરવા બસ હતો—અને તે સઘડું સ્વપનવત પેરે સ્વપ્ને ગયું હોય એમ હવે લાગ્યું, તો માંણિક શું સુખી અને ખુશી નહીં થાય ? તેનો ભરથાર હજી તો છુટકારો પામવાનો હતો, તોપણ તે હવે તેને એટલી હદ સુધી નફી લાગ્યું કે તે તેને છુટાપણાનાં સુખમાં હમણાંથીજ જોતી હોય તેટલી બધી પોતે સુખી જણાતી હતી !

એ બે ઘેર મને જોઈએ તે કરતાં ઘણો વખત થયો, ને તેથી મારી નોકરીવાલાં મકાન ઉપર પાછો જતાં મને કાંઈક વીલંબ થયો. કોરજી શેઠ મારી વાટ જોતા બેસી રહેલા હતા, ને આપણે જાણ્યું કે શેઆલ પાંમરી ખોલામાં લઈનેજ બેઠેલા હશે. તેમજ હતું. તેઓએ મને જોયો તેવોજ ભુતપેરે બખી ખાધો. “ એટલે બચ્યા,” તેણે છેરાઈ પડીને કહ્યું, “ કુતરું ગાડાં તલે ચાલે તે નાંણે કે તેજ ગાડું ઘસડેછ એમજ કે ? તું શું તારાં બેજાંમાં એમજ કાંઈ પવન લઈને પ્રેચ કે દુન્યા તારાથીજ ચાલેચ ? કેમ, શું માથું ફારી આવ્યો ? ”

“ મુરખી સાહેબ, હું મારું કામ કરી આવ્યો,” મેં કાંઈક હસીને કહ્યું. “ દીનસાહજી સરકારી પોતાનો મુકરદમો પાછો બેચી લેવા કમુલ થયો છે.”

“તે કાંઈ બીજો અનાડી હેમક મુવેલો હોવો જોઈએ,” મારા શેઠે કહ્યું; તેના જેવા હજારોમાંની ગામમાં ખુટ હતી તે તેણે આવીને પુરી કીધી છે. કજીઓ ક્યારે નીકલશે?”

“કાલે સાહેબ.”

“હીક છે તો કાલે જોઈશું કે તે લુચ્છો કેટલી હદસુધી ફાવી જાય છે,” કડક કોરજીઆએ કહ્યું, “ને જો તે ફાવ્યો ને મારી ખાત્રી થઈ કે તારી તરફથીજ ફાવ્યો તો નીજામના સો બોડેસ્વારો ધર ધર કરતા તારી ધરપકડને વાસ્તે—”

“મુરખી સાહેબ, પેલો ચસમો છેક કોરે છે, ટેબલપરથી પડી જશે,” મેં વલી તેનું ચક્રમપણું વીસરાવી દીધું.

“આલ જા, મર, રવડી રખડી આયોચ તે ઠાકી ગયો હોશે, જમને ઘાંટાઈ જા,” મને હોકમ થયો, ને હું કોરજી શેઠનાં કડકપણાંની રમુજ મેલવતો મારા ઓરડામાં ગયો.

પ્રકરણ ૮૮ મું.

કોરજીઆની કાંઠાંણી.

દાંગવાલા આરખની બીજે દીવસની તપાસમાં શું ચુકશે તે જાણવાને જોટલો હું આતુર હતો તેટલાજ આતુર કોરજી શેઠ બી હતા. પોતાનાં સદાનાં દયાલુ દીલના સખખથી તેઓ બી માંછુકની ખરાં દીલથી દયા ખાતા હતા, ને તેથી તેણીનો ભરથાર સલામત છટકી જાય એવું તેઓ ધણું ચાહતા, જોકે તે સધલું મને ખતાવી દેવાને તેઓ લેશ પણ રાજ ન હતા.

એટલા માટે તે સાંહજે મને મારા શેઠે બાહર જઈ શું ચુક્યું તે વીશે ખબર કાઢી આવવા ફરમાવ્યું. તે જાણે મારેજ ખાતર ફરમાવ્યું હોય—હું તે સેવટ જાણવાને આતુર હતો માટે મેહેરબાની તરીકે મને છુટ મુકી હોય તે દપે તેણે મને તે ખબર કાઢી આવવા હોકમ કીધો, અને હું પોતે કાંઈખી રીતે એ ખબર કાઢવા જવાને દલગીર થયો નહીં.

મને એ ખબર મેલવતાં કાંઈ મુશ્કેલી પડી નહીં. આખાં શહેરમાં તે દને સાંહજે એની એજ વાત થતી હતી, અને તેથી એક ટાલાંમાં આમેજ થઈ તે વીશે હું જોઈતી પરપુછ કરી શક્યો.

સઘલું ધાચું હતું તેમજ થયું હતું. બાંધવાની ઉંચે વાંક સામેટ કરી શકાય એવી પુરતી જીખાંની પડી નહીં, ને સરકારે તેથી કેદીને તેનો લાભ આપ્યો. દીનશાહ સરકારી પોતે પોતાની જીખાંનીમાં એવો લટરપટર થઇ ગયો કે તેની જીખાંની ધારાની નજરમાં ખીલકુલ નાપાયદાર લાગી, અને ખીજ કોઇ વાંકની ગેર-હાજરીમાં મુકરદમો ઉઠારી નાખતાં સરકારે કેદીને છોડી દીધો !

આ એક ભલું કામ મારી મારફતે થયું હતું તેથી હું ખુશ ખુશ થઇ ગયો, ને એટલો ઉલટમાં આવ્યો કે તે વધાઇ કોરજી શેઠને કેહેવા હું ચાલતો નહીં પણ દોડતો તેના ઓરડામાં ધસી ગયો. કોરજી શેઠ મને દેવાના પેરે દોડતો આવતો જોઇ ગભરાઇ ગયા, ને હું તેઓનું તેઓના પૈસાને માટે ખુન કરવાનું માંગતો હતો એમ સમજી ખુબ મારી મદદ બોલાવા જતા હતા, પણ તેટલામાં હું બોલી પડ્યો એટલે તેમનાં મનનું સમાધાન થયું ને તેમને ધીરજ આવી.

“થઈ ચુક્યું, સાહેબ,” મેં ઉલટમાં આવી કહ્યું, “દાંગવાલો આરબ છુટી ગયો.”

“હું માનુંજ નહીં,” કોરજી શેઠે કહ્યું. “શું સરકાર એટલી બધી આંધલી છે? શું બધું શેહેર ઘેર લુટારાઓની સંક્રમાં ભરાઇ ગયું? ઓ પરવરદેગાર, ત્યારે હવે કેમ જીવાશે?”

“મુરખી સાહેબ,” મેં માનથી કહ્યું, “મારી ખાત્રી છે કે એ કમનસીબ પારસી ધારાની ચુંગાલમાંથી બચી જવા પાંખ્યો તેથી તમે પોતે બાતેનમાં ઓછા ખુશી નથી.”

“એટલે?” કોરજી શેઠે નેણ કાઢી કહ્યું, “તું કાંઈ એમ એમ મનમાં સમજેય કે એ બધું તારાથીજ થયું?”

“હા મારા શેઠ,” મેં કહ્યું, “એક ભલું કામ કરી શકવાની મારી મગફળી હું ના પાડી શકતો નથી.”

“એસ મારી સાંમે,” કાંઈ એકાએક મગજમાં વાડ આવે ગયું હોય તેમ ધમકીથી મને પોતા સામે એસવાનો હુકમ ફરમાવતાં કોરજી શેઠે કહ્યું. “એસ ને હું જે કહું તે ધ્યાનથી સાંભળજે; વચ્ચે ના બોલતો.”

હું બેઠો.

“કાવલા,” કોરજી શેઠે ગંભીર ઢપે કહ્યું, “તે જે કામ કીધું છે તે માટે હું તુંને ટપકો આપવા માંગું છું, પણ ટપકો

દેવા માઈ દીલ ચાલતું નથી. ઝોર મને મારી મરણ ઉપરાંત કબુલ કરવાની ફરજ પડે છે કે તે એક સાઈ—એક પુનનુંજ કામ કીધું છે, ને હું તેથી ખુશ થયો છું. મેં તુંને ઘણું રસ્તે તપાસ્યો છે, ને તું દરેક રીતે મારા પુરતા વિશ્વાસ અને ઉઝાં મતને લાયક બતાવ્યો છે. પણ જો રે”—વક્ત્રી હાં તે દોસો પોતાની દેવાંનીયતપર ઉતરી પડતાં ચીરડાઉ ઢપે બોલ્યો—“આ તારીફથી છકીને છાપરે ના ચઢી જતો, નહીં તો નીઝામના સો સ્વાશે ધર ધર કરતા—”

“મુરખી સાહેબ,” મેં ગંભીરતાથી કહ્યું, “તમારી તારીફનો લાભ લઈ હું વધારે સુધરવાને અને એવી તારીફને વધારે લાયક થવાને મહેનત કરશ.”

“ખરાબર છે,” કોરજી શેઠ મારા જવાબથી ખુશ થઈ પાછા નરમ પડતાં બોલ્યા. “મેં તારૂં દયાલુ દીલ ઘણું તપાસ્યું છે, ને છોકરા, મને યાદ છે કે મારી જવાંનીમાં હું બી તારા જેવોજ દયાલુ, ભોલો અને ભલો હતો, પણ હું જે અને જેવો છું તે અને તેવો મને મારા સામેની બેવફાઈ ને નીમકહરાંમીએ બનાવી દીધો છે.”

“અને તો બી તમારાં દીલમાંથી દયાનો દુઝતો ઝડો લગ્ન સુકાઈ ગયો નથી, સાહેબ,” મેં ખરાં દીલથી કહ્યું. “તમે આતેનમાં હજી ઘણા માયાલુ છેઓ.”

“હોશે હોશે,” તેણે કંઠાવાની—એદરકારીની ઢપે કહ્યું, “પણ હું સ્વભાવે તદ્દન બગડી ગયો છું ને આગલ જેવું માઈ દીલ આજે રહ્યું નથી એ વાત હું સારી રવેસે બાણું છું. છોકરા, ચાલીસ વરસપર હું ઘણો સુખી હતો—ચાલીસ વરસની વાત કે બ્યારે મારી માનીતી મોહરદારે એક એહરેતમુન દીકરીને જ ન આપ્યો હતો. તે વેલાનો મારો પૈસો બેસુમાર હતો. વાડી ગાડી નોકરનશર ને પૈસાનાં સુખ વચ્ચે તે વખતે હું સુખઈમાં પેહેલાં નંબરનો જવાંન પારસી શેઠ્યો ગણ્યોતો હતો, પણ તે દીકરીનો જનમ થવા પછી બીજાં ત્રણ વરસજ તે સુખ રહ્યું, અને તે પછીથી દુઃખે પેહેલાં વેહેલો તે સુખ્યારા મેહેલમાં પોતાનો નેહસ્ત દેખાવ દીધો. મારી વાહાલી ધણીઆંણી માંદગીનાં બીછાંણાંમાં પડી ને ત્યાંથી ઉઠવા પાંમી નહી. ત્યારથી ગમીએ મારી છાતીમાં ઘેર કીધું. જે બાંનુને હું જીવથી બ્યાદા ચાહતો હતો તેનાં અકાલ મરણના ફટકાએ મને ઘણો આજેજ કરી દીધો.”

હયાં કોરજી શેઠ જરા ચોખ્યા, ને ગમગીન ચુપખીદીમાં હું માનભરેલા અંદાજની તેઓની કાંઠાંણી આગલ સાંભલવા આતુર થઈ બેઠો.

“હું મારાં ઘેરમાં મારી એક નાહની બેહેનને પાલતો હતો,” કોરજી શેઠે જરા દમ ખાઈ પાછું ચલાવ્યું; “તેણીની કેલવણીમાં મેં કસુર કરી ન હતી, અને તે જેટલી ખુબસુરત તેટલીજ કેલવાયલી નીવડે તે બેવાને મેં કાલજી કરી હતી. તે બેહેન જ્યારે મારી ધણીઆંણી હક થઈ ત્યારે ૧૮ વરસની જવાંન ઉમરમાં હજી કુમારી હતી. તેણીએ મને મારાં દુઃખમાં ધણેક દેલાસો દીધો, ને મારી બાલક દીકરીની જતન કરવાનું પોતે માંથે લીધું.”

તે પછીથી મારી સઘલી આશા ને સઘલો ખ્યાર તે દીકરી અને બેહેન વચ્ચે વેંહેંચી હું મારા દન ગુજારતો હતો. મારી બેહેનને મારાં ખાનદાંન ને મારા પૈસાને માફક આવતો એક વર અપાવા હું ઉલટ અને બેહેનતમાં હતો, પણ તેટલાં તે દુક્તીએ એક ટુંક પગારના માસ્તર ઉપર દીલ લગાડ્યું, ને જ્યારે મેં તે પોરયાને નહીં વીચાર કરવાને તેને સખત ધમકીથી પ્રમાણ્યું ત્યારે તે એક રાત્રે તેના જોડે મારો આશરો તજી નાહસી ગઈ.”

“ઓ ખોદા, આએ વાત મેં સાંભલેલી વાતને કેટલી મલતી આવેછ !” મારાથી બોલાઈ ગયું.

“એ આએ પોરીયાનું માંથું ખીસી ગયું,” મારા શેઠે વલી મજબબ બોલી દઈ તબેહ પ્રમાણે એનની પેટે ચીચવાઈને ખુમ મારી.

“નહીં સાહેબ નહીં,” મેં ઓજરખાલીથી કહ્યું, “મારું માંથું નથી ખીસી ગયું, પણ મને કહો કે તમારી બેહેન—પણ નહીં તમે ચલાવો સાહેબ, તમારી વાત આગલ ચલાવો, હું તમોને કાંઈ અગતનું કેહેવા માંગું છું.”

કડક કોરજી શેઠનું એ રીતે મારાં વચ્ચે બોલવાથી ખીસી ગયલું માંથું ઠેકાંણે લાવવાને મને ધણી અડચણ પડી, ને તે સઘલો વખત અતીશે અધીરતાની તાપથી હું તપતો હતો. પ્રથમ તો મારાં ગેરકાયદે વચ્ચે બોલવાથી તે એટલો છેરાઈ પડ્યો કે આગલ વાત કરવા ના કહી મને પોતાની હજુરમાંથી હાંકીજ કાઢવા તે તૈયાર થયો, પણ અંતે જેમ તેમ ઠેકાંણું આવતાં વલી તેણે વાત આગલ ચલાવી:—

“તે કમભાયગની દુકતી મારો આસરો તજી ગઇ ને કરાંચી જઇ રહી. ત્યાંથી તેણે ને તેના વરે મારાપર ઢગલાબધ કાગલો લખ્યાં, પણ તે મેં વગર વાંચવે પાછાં ખીડ્યા કીધાં. અંતે પંદર વરસે તેનો ભરથાર મરી ગયા પછી તે પોતાની એક ચૌદ વરસની દુકતીને લઇને મુંબઇ આવી, ને ત્યાંથી મારાં ઘેરમાં આવવા વગર ચલાવ્યો. પણ નહીં. તેણીની એ શરમભરેલી ચાલથી મારું માન પામેલું નામ નીચું થયું હતું, ને તેથી તે દુકતીની મીનતજરીઓ મેં થોકડે મારી. અંતે તે ખી મરણ પાંખી ને ત્યારે સારાં સારાં માણસોની સમજવતોથી મેં તેની પેલી નાવારેસ દુકતીને મારે આસરે લીધી.”

“અને તેનું શું થયું સાહેબ,” વડી મારાથી નહીં થોખાવાથી મને વચ્ચે પુરાઇ પુછવા વના આદ્યું નહીં, “મુરખી સાહેબ મને જલદી કેહો કે તેનું શું થયું?”

“તેનું શું થયું?” કોરજી શેઠે ઘણાજ ગુસ્સાથી ઉકલતી છાતીએ કહ્યું, “જે તેની માએનું થયું તેજ તેનું થયું-જે તેની મામાની દીકરીનું-મારી દીકરીનું થયું તેજ તેનું થયું. તે ખી મને નાફરમાન થઇને એક ભીખારી સાથે નાહસી ગઇ.”

“હા, પણ તે ઘણીનું મને નામ કેહો, સાહેબ,” મેં લગભગ કાલાવાલા કરીને પુછ્યું.

“તેનાં નામ સાથ તું ગુનેહગારને કામ શું છે?” કોરજી શેઠે વડી ખીજવાઇ પડી દોલા કાઢી પુછ્યું.

“ઘણું કામ છે સાહેબ,” મેં કહ્યું, “મને કેહો તો ખરા.”

“તેનું નામ રસતમજી મોદી,” મારા શેઠે જેમ તેમ કહ્યું.

હું એજ નામ સાંભલવાની ઉમેદમાં હતો તોખી તે બોલાયું ત્યારે હું ચોકચા વના રહ્યો નહીં.

“ઓ સાહેબ,” મેં કહ્યું, “તે તમારી કમનસીબ ભાંજેજ હજી હયાત છે, ને ઘણી દુઃખી છે. તેને ખરેખર તમારી દયા ને તમારો આસરો ઘટે છે.”

“તું તેને ક્યાંથી ઓલખે?” મારા શેઠે પારવનાની અચરતીથી કહ્યું. “દુકતા, મને તારી કાંઇ સમજ પડતી નથી. તે દુકતીને તો મેં આજે કાંઈક વરસો થયાં નીવારી મેલી છે. મારી બેસુમાર દોલત ને માલ મીલકતની તે એકલી વારસ થતે, પણ તે ખી મારા

તરફ નીમકહરાંમ ચશમચોર થઇ, ને છેલ્લી હીણપસ્તી તેણે આપી એટલે હું મુઝાઇ શેહેરની મારી દોલત, મારો એશઆરામ સૌ મુકી ગામે ગામ ભટકતો થયો, તે છેલ્લે હયાં એકાંતમાં આવી એક ખુણામાં ઠર પડ્યો.”

“હા પણ તો ખી મેહેરખાંન સાહેબ, તમારાં દીલમાંથી હજી દયાનો ઝરો તમામ સુકાઇ ગયો નથી,” મેં અસર થાય તેમ કહ્યું. “મારા શેઠ તે તમારી અભાગણી ભાંણેજ હજી જીવે છે, હજી પોતાનાં પાપ માટે અતી ઘણી પસ્તાય છે ને હજી તે અતી ઘણી દુઃખી છે.”

“તું શું તેને ઓલખેય ? શું તે હજી ખરેખરી દુઃખી છે ?” મારા શેઠે પીગલતાં પુછ્યું.

“હા સાહેબ તે ઘણી દુઃખી છે,” મેં કહ્યું, “તે તમો જાણો છો. તેનાં દુઃખમાં તમોએ તેને છેલ્લી મદદ વટીક કરી છે.”

“કોણ, દાંગવાલા આરબની પાયડી માંણેક ?” મારા શેઠે ભારી અચરતીમાં ચોંટી ઉડી ખુરસીપરથી ઉભો થઇ પુછ્યું.

“હા સાહેબ,” મેં કહ્યું, “તેજ કમનસીબ ખાંતુ તમારી ભાંણેજ થાય છે, કેમકે તેણીએ પોતાની વીટક વાત મારા આગલ વીગતે કરેલી છે, તે ને તમારી વાત નામ નિશાંણ સુધાં બોલેબોલ મલતી છે.”

મારો શેઠ ખુરસીમાં પછવાડે માંથું નાંખી બેસી પડ્યો. આ કદી વકી નહીં રાખેલા ખુલાસાથી તે દંગ થઇ ગયો. તેને ગુસ્સો ખી આવતો હતો ને દયા ખી આવતી હતી. ઘણાં વરસ વેર નીવારી મેલેલી તેની દીકરી જેવી ભાણેજ હયાત છે એટલુંજ નહીં પણ હજી દુઃખી છે તે વાતનો તે દયાથી વિચાર કરતો હતો. તે તકનો મેં લાભ લીધો.

“તમે વિચાર કરો મુરખી સાહેબ,” મેં કહ્યું. “માંણેકનો ભરંથાર લુટારો થયો તે જો તમો તમારી ભાણેજને તેતું પાપ માફ કરી દયા કીધી હોતે તો બનતે નહીં, ને ધરતીપર એટલું પાપ વધતે નહીં. માણેકનો ગુનાહ નાનો ન હતો, પણ તેમ તેણીએ ખમેલાં સંકટો ને વેડેલી સજા ખી ઓછી પુરતી નથી. તમે તેને માફ કરો, તેનાપર દયા કરો. હું હમણાં જઈને તેને અહીં તેડી લાવું છું”—અને હું જવા કરતો હતો.

“ નહીં નહીં,” કોરજી શેઠે પોકાર કીધો. “ હું તેને માફ કરવાનો નથી. હું તુને કાઢી મુકશ જો તે તે દુકતીને જણાવ્યું કે હું આગ્રેજ શહેરમાં છું તો.”

“ તમારે જોઈએ તો તમારી ખીદમતમાંથી મને કાઢી મુકજો,” મેં માગી લીધું, “ પણ તેને અહીં લાવવાને દયા ખાતર મને રજા આપો. દીનશાહજી સરકારી તો એક પારકો હતો, ને તે છતાં તેણે માંણિકને ખાતર હું ગરીબનો સુખન રાખ્યો, તો તમો સાહેબ તો માંણિકના મામા થાઓ છો તેનો તો દયાથી ખ્યાલ કરો ! ”

“ હવે આગ્રે પોરયાને કેમ સમજાવું,” કોરજી શેઠે ઘણો નરમ થતાં કહ્યું. “ બાપુ તે નહીં બનશે.”

“ બનશે સાહેબ, સૌ બનશે,” મેં બજાબ થઈને કહ્યું, અને માંણિકને સલાહ કરાવા તેડી લાવવાના હેતુથી હું કોરજી શેઠના પોકારો કે ગુસ્સાની દરકાર કરવા વના દોડ્યો !

પ્રકરણ ૮૯ મું.

મામા ભાણેજ.

આખે રસ્તે આ એતેકાક ઉપર હું વિચાર કરતો ચાલ્યો. કેવા સંબંધોથી માંણિકની હું પીછાંણમાં આવ્યો હતો, અને પછવાડેથી તેની લકીકત જાણી કેવા એતેકાકથી હું કોરજી શેઠનો નોકર બની તે મરાવલાં મામા ભાણેજ વચ્ચે સલાહ કરાવાને સાંધણ થઈ પડતો હતો તે સઘલાં ઉપર હું અચરત થતો ચાલ્યો. માઈં હંધું તેજ વખતે વહી ખુશીથી પણ છલછલ થતું હતું. ઘણાંક વરસોથી એક કમનસીબ ગેરસમજીતી વચ્ચે છુટાં પડેલાં એ વાહલાંઓને મેલાની દેવાતું પુન મારે ભાગ્યે આવે એ હું એક આસીરવાદ સમજતો હતો.

કડક કોરજીખા પોતાની ભાણેજને પોતાના આસરાથી હજી બાકાત રાખશે એ વાત હું માનતો ન હતો. તે માંણિક ઉપર અતી ઘણો ગુસ્સે હતો એ ખરું, તેને ગુસ્સે થવાને ઉછાછલી અને અવિચારી માણિકે ઘણું વજનદાર કારણ આપ્યું હતું એ પણ ખરું, પણ તે વાતને ઘણાંક વરસો વહી ગયાં હતાં, અને કોરજીખાનો તે માટેનો ગુસ્સો અને ધીકાર વખતના વધારા સાથે ઘણી હદ સુધી

કેમ થઈ ગયો હતો. એટલામાટે તે કડક દોસાનાં દીલમાંનો દયાનો દુઝતો ઝરો પાછો જોસબર વેહતો કરવાને ફક્ત તેને અસરકારક રીતે વીણવવાનોજ વાર હતો. જેકે તે હજી પોતાના જતી સ્વભાવ પ્રમાણે પેહેલાં તો નાકે જીભ લગાડીને દુઃખી માંણેક સાથે પાછો પ્યારથી મલી જવાને દડાવથી નાજ પાડતો હતો, તોપણ આતે-નમાં હવે ગદ્ય ગુજરી વીસરી જઈ તેણીસે સલાહ કરી નાખવાને તેનું હૃદય પ્રેમના ઉછાલા મારતું હતું તે હું પ્રગટ જોઈ શકતો હતો.

માંણેક ધરમાંજ હતી, અને વલી તેનો કેદમાંથી છુટી આ-વેસો ભરથાર રસ્તમજી મોદી તરતનો આહાર ગયસો હતો, એટલે એખલીજ હતી. આજે તેણી સઘલી દેખાઈતી રીતે પુશકલ ખુશીમાં હતી, અને મને જોઈને ઘણાં હેશાન અને ઘણા હરખથી મારા ભણી તેણી દોડી આવી. “એરાદર,” તેણીએ મારા બંને હાથો પોતાના બેહુ નાગુક હાથોમાં લઈ ઘણા પ્યારથી-હેશાનથી કહ્યું, “ફક્ત તારીજ મેહેરબાંથી આજે મારું રહતું મોં હસતું થયું છે. જો મારા ભરથારને કોઈખી નાતરસ સજની નામોસી ખમતી પડતે તો તેનાં દુઃખનો ફટકો હું કેમ સહન કરતે તે મને ખબર નથી. તું અવલથી અમારા પર મેહેરબાન છે, અને તારી દરેક પાછલી મેહેરબાની દરેક આગલી મેહેરબાનીઓથી અતી ઘણી વધારે અને વીસરાવે તેવી છે. મારો ભરથાર ખરેખર તેનાં પાપને વાસતે હવે ઘણો પસ્તાયછે કે એવી હરામ લુટફાટથી અમો નીયામત મેલવીને ખાઈએ તે કરતાં પ્રમાણીક પરસેવાથી મેલવેસો સુકી રોટલીનો ટુકડો વધતી ધીરજ અને બેવડા સતોપનાં સુખથી ખાઈશું.”

“એ ઘણી ખુશીની વાત છે, બાનું,” મેં કહ્યું. “મારી મીસ-કીન સેવાઓનું એવું સુખભર્યું પરીણામ થયું તે માટે હું તમને ખરાં દીલથી મુબારકબાદી આપું છું, પણ આજે ફક્ત હું એજ કામને સાફ આવ્યો નથી. એક ખીન્નાં અતી વધારે જરૂરનાં કામ-સર આજે મારું અતરે આવવું થયું છે, અને એ નવાં સુખની વાત જાહેર કરવાને મારું જીગર ઉલટના ઉછાલા મારે છે.”

“ઓ એવાં તે શું વલી નવાં સુખની વાત છે?” માંણેકે કહ્યું; “તું સદા વધાઈનોજ લાવનાર છે, એક ગરીબ નોકર છતે સદા સુખનો આપનાર છે, અને તેથી તું નવું શું કહેવા માંગે છે તે જાણવાને મને ઘણી અધીરાઈ પેદા થાય છે.”

“હેઠે ગાડી તૈયાર છે,” મેં કહ્યું, “વાસ્તે ચાલો હમણાંજ મારી સાથે. જે યુજરોગ ગ્રહસ્થની હું નોકરીમાં છું, અને જેણે તમારાં સંકટમાં સાહય થવા રૂપિયા એક હજારની નવાજેસ કરી હતી તે ગ્રહસ્થ સાથે મારે તમને મેલાવી દેવાનાં છે.”

“અને તે ગ્રહસ્થ કોણ છે?” માંણેકે અધીરતા, ઉલટ અને શંકાની તરેહવાર લાગણીએથી ઉસકેરાઈ આવી ઉતાવલમાં પુછ્યું.

“તે ગ્રહસ્થ,” મેં કહ્યું, “કોઈજ નહી પણ તમોને તમારાં સંકટો વચ્ચે નીવારી મુકનાર તમારા મામા છે. તેઓ આ શહેરમાંજ છે, અને ગઈ ગુજરી ભુલી જઈ તમોને માફ કરવા—તમોને પોતાને આસરે લેવા તૈયાર છે.”

માંણેક આ વધાઈ સાંભલતાં હરખથી અરધી બેભાન જેવી બની ગઈ, અને ખુશીની એક ધીમી ચીચ્યારી સમેત પાસેની ખુરસીમાં આજેજ થઈ બેસી પડી. તેની આંખમાં આસું ભરાઈ આવ્યાં, અને તે બોલી શકી તે આગમજ થોડીક પલ વહી ગઈ.

“અરે, અરે બેરાદર,” તેણીએ કહ્યું, “અમો ઉપરનાં તારાં હેસાંનોનો ક્યાં છેડો આવશે?”

“ઉપકાર માનવાનો હમણાં વખત નથી,” મેં કહ્યું. “વેકો, તૈયાર થાવો, અને ચાલો મારી સાથે.”

માંણેકને તૈયાર થતાં બહુ વાર થયો નહી, અને અમો તુરત અમારા શેઠને ઘર પોહચી ગયાં. માંણેક અમો વખત હરખથી ધુજતી હતી. હું આગલ ધસી ગયો—માંણેક મારી પછવાડેજ હતી. મારા શેઠના ઓરડાનું અલગ બંધ કરેલું બારણું આંચકા મારી ઉઘાડી નાખ્યું, અને કડક કોરજળા જે ખુરસીપર બેસીને જુદા હતા તે કુદકો મારીને ચોંકી ઉઠ્યા. “કાંચરે દુકતા, લુચ્યા, ચોર,” તેણે પોકાર માર્યો—પણ તેટલાં માંણેક “ઓ મામાજી, મામાજી” કરતી તેના આગલ ધસી ગઈ, અને તેના પગ પાસે ગુઠણપર પડી, એટલે હું તે લેલા દોસાના ગુસ્સાની દરકાર કર્યાવના બારણું પાછું બંધ કરી બાહર નીકલી પડ્યો.

હું ખામખા બાહર નીકલ્યો. તે મામા ભાણેજ એખલાં પડશે તો સમજુતીપર આવી જશે એવો મને વીશ્વાસ હતો, માટે તેમને એકલાં મુકી હું મારા ઓરડામાં જતો રહ્યો. ત્યાં જઈ હું ખુશીથી રડ્યો. એક એવું ભલું કામ કરી શકવાના સંતોષે હું હરખનાં

આંસુ રડવા વના રહ્યો નહીં. એક કલાક ગુજરી જવા પછી મને મારા ઓરડામાંથી તેડવામાં આવ્યો, અને હું કોરજી શેઠના ઓરડામાં જતો હતો તેટલાં મને તેઓ અધવચ્ચેજ મળ્યા. “કાંયરે દુકતા, લુચ્ચા, ચોર,” તેણે મારો કાન ચીમતી કહ્યું, “અંતે તે તારોજ બોલ કીધો કેની? હમણાં તો તારે ખાતર એ દુકતી સાથે મેં બધું માંડવાલ કીધેલું છે, પણ પછી પરવારીને નસીરાબાદના પેલા નસરવાનજી નાણાવતીપર લખીને તારી ચાલચલગત વીશે પુછાવી મંગાવશ, અને તેમાં જો માલમ પડ્યું કે તું ઠગારો છે તો તાબરતોખ તારી ધરપકડને વાસ્તે નીજામના સો ઘોડેરવારો ધરધર કરતા—”

“મુરખી સાહેબ, તમે મને હમણાં તેડાવી મંગાવ્યો?” મેં તેનાં ઘેલાપણાંની વાત વીસરાવી નાંખવા પુછ્યું.

“મારા ઓરડામાં પેલી દુકતી છે તે તારાસે વાત કરવા માગેછે,” કોરજી શેઠે દમમાંજ કહ્યું, અને મારા આગલથી ચાલી ગયા, એટલે હું માંણેક પાસે ગયો.

પ્રકરણ ૯૦ મું.

કોરજીઆની કાંઠાંણીનું સાંધણ પુરું.

માંણેકનો ચેહરો હમણાં ખુશીથી ખીલી નીકળ્યો હતો. તેણી પોતાનું તમામ દુઃખ ભુલી ગયલી જણાતી હતી.

તે મને જોતાંજ ઉભી થઈ, અને એક નોકર તરીકે નહીં પણ એક અરોબરયા અથવા દોરત તરીકે ગણીને મારો હાથ પકડી પોતાની પાસે લઈ જઈ બેસાડ્યો.

“બેસ બા કાવસ,” તેણીએ મને પ્યારથી બેસાડતાં કહ્યું. “હું તુંને મારા મામાના નોકર તરીકે નહીં પણ એક મારા ભાઈથી વધારે સમજું છું,—એવાં અને એટલાં બધાં તારાં હેરાંનો મારી ગરદનપર છે. મારા મામાએ અંતે મને માફ કીધું છે, પણ મારો ભરથાર એક નામોસીથી બદનામ થયેલો છે વાસ્તે એવું ઠગ્યું છે કે કુંવરજી મામા પાસે રૂપીઆ સાત હજારની એક રકમ લઈને મેં અને મારા ભરથારે કોઈ નવાંજ ગામમાં જઈ ઘેર માંડી વસ્યું, અને એ આઈતી મહેલી થાપણમાંથી પ્રમાણીકપણે ગુજરાંણ કરીને મેહેનતથી

એ પૈસો વધારવાની કોશિશ કરવી. વલી મામાજી કમ્બુલ થાય છે કે એ નામોશીની વાત લોકોમાં વીસરઈ જશે પછી જ્યાંથી એવણુ રહેલા હશે ત્યાં અમોને તેડાવી મંગાવીને પોતાની સાથે ખચ્ચીત રાખશે.”

“એ બી ઘણી નેક ગોઠવણુ છે,” મે કહ્યું. “મારી ખાત્રી છે કે કોરજી શેઠે હાવેલી એ ગોઠવણુ ઉપર અમલ કરવાને તમારા ભરથાર ખચ્ચીત ધણા ખુશી થશે.”

“એ તોમાં શું શક છે?” માંણુકે હજારો હેશાંનની લાગણીઓથી કહ્યું. “એ ગોઠવણુ ઉપર મારો ખાવંદ ખુશી થશે એટલુંજ નહીં પણ બેરાદર, તે તારો અને મારા મુરખીજનો જનમ સુધીનો ઉપકારી થઈ રહેશે. પણ હવે એ તો મારી વાત થઈ. મેં હયાં તને હમણાંની વાત કરવા બોલાવ્યો તે કાંઈ ફક્ત એજ નથી. તું જાણીને ખુશી થશે કે કોરજી શેઠ તારી સઘલી ચાલથી તારા પર ધણા ખુશી છે, એટલુંજ નહીં પણ તુંને એક બચ્ચાં પેરે બાતેનમાં ધણા ચાહે છે. તેઓ પોતાનાં કડકપણાંમાં તેવું તુંને પ્રગટ બતાવા માંગતા નથી, પણ મારી આગલ એ વાત ખુલ્લેખુલ્લી કમ્બુલ કરી છે. ખુદાએ તુંને માર્ગ સાઝ કરી આપવા મામાજીની નોકરીમાં મોકલી આપ્યો હોય એમ બી નથી, પણ તે મામાજીની મંદ થઈ પડેલી સઘલી દયાની લાગણીઓ ધણી ઉસકેરી આપી છે તેથી તારામાં વીશ્વાસ લાવી બીજાં જેઓને તેઓએ નીવારી મેલ્યાં છે તેઓ સાથે પણ તારીજ મારફતે સદલાહ કરવાને તેઓએ હડાવ કીધો છે. એટલા વાસ્તે તને ઘટતી સમજ આપી એ તેઓનું કામ શોંખવાનું તેઓએ મારે માથે રાખ્યું છે, અને તેથી મેં તુંને તેડાવ્યો છે.”

“કોઈબી ભલું કામ કામ કરવાને હું સદા તૈયાર છું,” મે કહ્યું. “કોરજી શેઠ આવા ખારીલા હતા તે એટલા બધા સુધરીયા છે એ એક ખુદાનું ખાસ કરવું છે, અને તે મારી મારફતે થઈ છે એ બી તે સાહેબની મારાપર મેહેરબાની છે એમ હું સંતોષ પામું છું.”

“મને તે મામાજી સાથે મેલવી આપી,” માંણુકે પાછું ચલાવ્યું, “તે એતેકાક ખમુસ કરીને ખુદાએ ઉભો કીધો એમજ એવણુ બી સમજે છે, અને એવણુ હમેશના ભણનાર ગણનાર છે વાસ્તે ખુદાની એ થયલી બસારત અને મરજીને માન આપી સઘલી

ગઇ ગુજરી બુદ્ધી જવા એવણુ એક અચમુચ ઠડાવથી પોતાની કડક ખાશીયત પ્રમાણે એકદમ એકાએક તૈયાર થયા છે. એવણે પોતાપરની વીટેલી ઘણીક વાત તુંને કહેલી છે ; એવણુ ચાલીસ વરસની વાતપર જેવા મોટા ધનવાન હતા તેવાજ જોકે આજેથી છે, તોપણ જેમ તેવણુના એ પૈસા સચવાઈ રહ્યા તેમ એવણુનું એ સુખ સચવાઈ રહ્યું નહીં. સાડત્રીસ વરસની વાતપર એવણુનાં ઘણાં માનીતાં ઘણીઆંણી એક ગોલાખ જેવી ત્રણ વરસની દીકરીને મુકી મરી ગયાં, અને એવણુની એક બેહન જે તે વખતે સત્તર વરસની બરજીવાનીમાં હતી તે પેલી નાની છોકરીની માતા થઈ; પણ ત્યાર પછી તે બેહનને ખુરં સુઝ્યું, અને તે પોતાના ભાઈનો માનભરેલો આશરો તજી એક પારસી સાથે નાહશી ગઇ. ત્યાર પછી તેનાપર શું વીત્યું તે સઘણું તુંને ખબર છે, કેમકે તે મારીજ માતા થઇ હતી, અને તે દલાડે મેં તુંને મારી કાંઠાંણી જણાવી તે વખતે મેં એ સઘણું કહ્યું હતું. હવે તેથી મારે જે તુંને કહેવાનું બાકી રહ્યું છે તે એ મારા મામાની દીકરી વીધે છે. જ્યારે મારાં માતાએ એ પાપનું ઉઘાડ્યું પગલું લીધું ત્યારે મારા મામાની દીકરી દસ વરસની હતી. એ વાતને આજે ત્રીસ વરસ થયાં છે. મારાં માતાએ એ પ્રમાણે નાહસી જઇને મારા મામાનાં મોટાં નામને ઘણું નરસ લગાડ્યું, તેથી તેવણુ ઘણા ચીરડાઇ ગયા, અને હવે તેવણુની સઘડી આશા તેવણુની એ એકપુરી દીકરીમાં રહી. તેવણુ પોતાની બેહનને ઘણા ચાહતા હતા, પણ તેણીનાં એ પાપને લીધે તેવણુ હવે તેને ઘણા ધીક્કારવા લાગ્યા. તેવણુ એખડા પડ્યા ત્યારે તેવણુની બેશુમાર દોલતપર લલચાઇ ત્રણાં ઘણાંઓએ પોતાની દીકરીનાં કાજ તેવનપર મોકલ્યાં, પણ રખેને કોઇ સાવકી મા આવીને જે દીકરીને તેવણુ જીવથી જ્યાદા ચાહતા હતા તેના ઉપર જીલમ કરે તેની બીહકથી તેવણે બીજું ઘર કરવાનો વિચાર રાખ્યોજ નહી. તેવણે પોતેજ તે દીકરીને ઘણી સારી તરબીયતથી ઉધારી, અને સત્તર વરસની ઉંમરની કીધી. એવણુ પોતાના મોભાપર અને પોતાના પૈસાપર એટલા બધા મુસ્તાક હતા કે પોતાની દીકરીનાં દોસ્ત આશનાવોના દરજ્જા પર છેક જપતા ભરેલી દેખરેખ રાખતા, અને તેણીને કોઇ છેક મોટાં ખાનદાનમાં આપવાની ઉમેદ ધરાવતા હતા. તેવા વખતમાં

તેવણે પોતાના લાયક જમાઇ તરીકે નવલી શેઠ નામનાં એક જાણીતા પૈસાદાર શેઠયાને મનમાં નક્કી કરી મેલ્યો. તે છેક ચાલીસ વરસની અઢાર ઉમરનો હતો, અને બીજવર હતો. જ્યારે મારા મામાની દીકરીને તેવણના એ વિચારની ખબર પડી ત્યારે તે સદાની તાબેદાર છતાં આ વખતે તેવણની ઘણી સાંખે થઇ. પોતાના આપની હરસે તેણીએ પોતે પોતાનો ભરથાર નક્કી કરી મેલ્યો હતો, અને તે સરકારી આશીસમાં એક ટુંક પગારનો કલાર્ક હતો. આ પોતાની પસંદગીના વર સાથે પરણવાને જ્યારે મારા મામાએ તેણીને સખતાઈથી ના કહ્યું, અને નવલી શેઠ સાથે જીવમથી પરણવા માગ્યું, ત્યારે તેણીએ આ પોતાની કુદરત બચાવવાને પગલું લીધું, અને આવા પોતાના મેહેરબાન આપનો આશરો તજી પેલા પારસી સાથે નાહસી ગઇ. તે દીવસથી મારા મામાએ જે દીવસમાં દાગ લીધા અને ગમ ખાધો તે કદી નહીં ભુસરાય ને કદી નહીં ભુલાય તે કીસમનો હતો. તેઓ એટલા બધા ખારીલા થયા કે તેમની દીકરીની જીવનનું તેમની આંખમાંથી એક આંસુ વટીક તપકયું નહીં. તેની બેઠન નાહસી ગઇ તે એક નામોશી હતી, અને તેની પોતાની દીકરીએથી તેજ લીઆનતનો રસ્તો લીધો એ નહીં ખમાય એવી બીજી જલેમ નામોશી હતી. એ નામોશી સાથે તેઓ પોતાનાં મુંબધનાં મેહલસરીખાં મકાનમાં રેહી શક્યા નહીં. તેવણે તે મકાનો પ્રકત કારભારીઓનાં હશતકમાં સોંપી દીધાં અને પોતે દુન્યા અકારી ઝેર જેવી કરીને ગામે ગામ ભટક્યા કીધા. તેમને ઠેકાંણે ઠેકાંણે પોતાની દીકરીનાં કાગલો મલ્યાં, અને તે મારીની આજીવનનાં દયાના કાલાવાલાનાં હતાં. તે તેવણે કદી વાંચ્યાં નહીં. છેલ્લે તેમને એક કાગલ શોગનાં કવરમાં મલ્યું, અને તે તેવણે ઉખેડીને વાંચ્યું. તે એક લંબાણુ કાગલ હતો, અને તેમાં તે દીકરીના ભરથારનાં અકાલ મોહતના માઠા સમાચાર હતા. તે દીકરીને ઘર વળી એ જોર ફરજદોનો જન્મ થયો હતો, અને તે માય દીકરીઓ દુઃખના દાહાડા પુરા કરતાં હતાં.”

અહીંયાં માંણેક વાત કરતાં દુઃખથી ઘણી ગગળી પડી અને જરા થોબી, જે પછી તેણીએ પાછું ચલાવ્યું:—

“મારા સંગદીલ મામાપર તે દુઃખનાં કાગલથી કાંઈજ અસર થઇ નહીં. તેવણે તે બીજાં એન્વેલપમાં બીડીને એમનો એમ

પોતાની દીકરીપર મોક્ષી આપ્યો, અને તેણીની ખાતરજમા કરી આપી કે તેઓ તેણીને કદીબી માફ કરવાના નથી. ઘણું એ તેઓ રવડી રખડીને પુનાના પોતાના મેહલ સરીખા બીજા બંગલામાં જઈને ઠર પડ્યા, અને મારી માતાનાં મરણ પછી તેમનું દીલ જેમ તેમ પીગલયું ત્યારે મને તેવણે પોતાની પાસે તેડાવી રાખી. તે પછી મારા મામાને તેમના મુબઈના સોલીસીટરે મારફતે તેમની દીકરી વીષે અવારનવાર ખબરો મલતી હતી, તેમાં માલમ પડ્યું કે તે ફરીથી પરણી હતી, અને તેનો બીજો ભરથાર ઘણો પૈસાવાલો હતો. ત્યાર પછી વલી ખબર મલી કે તેના ભરથારે દીવાલું કાઢાડ્યું હતું, અને તે ઘણો પાછ, હરરતો લુચ્ચો, જીલમગાર અને ખરાબ હતો. વલી પાછાં તે દીકરીનાં કોરજી શેડપર આજીજીનાં કાગલો શરૂ થયાં અને વલી પાછાં કોરજી શેડે વગર દયાએ તે પાછાં વાલવા માંડ્યાં; એર તે કાગલો આવવાથી તેવણુ વધારે ને વધારે ખીજવાતા ગયા, અને મારાપર એટલો જાપતો રાખવા લાગ્યા, કે જે મારી માએ અને મામાની દીકરીએ શીતકાર પામેલું પગલું લીધું હતું તેજ મેંબી લીધું. એથી તો મારા મામાના ખારીલા સ્વભાવની હદ વલી ગઈ. તેવણુ આખી જગતને બીલકુલ ધીક્કારથી-તમામ બેવીશ્વાસથી જોવા માંડી, અને વલી પુનેથી ભટકતા ભટકતા આએ હેદરાબાદનાં એક ખુતામાં આ ગરીબ ઘરમાં આવીને ઠર પડ્યા. અહીંયાં એવણુ બાર વરસ ગુજરીયાં છે, અને તે અરસામાં એવણુ ફક્ત દુન્યાને વધારે અને વધારે ધીક્કારવા શીખ્યા છે. ત્યાર પછી અમારાં સારાં નસીબે તારાં અહીં આવવાથીજ એવણુનાં મગજે અચખુચ નવી વલાણ પકડી છે. એટલા વાસ્તે જ્યારે એવણુ મારી સાથે સલાહ કરી નાંખી ત્યારે તો હવે પોતાની દીકરી સાથેબી સલાહ કરી નાંખવા એવણુ તૈયાર થયા છે, અને તેથી તે દીકરીને એ ખુશ વધાઈ કહીને અહીંયાં તેડી લાવવાનું શુભ કામ અમે તુંને સોંપવા માંગીએ છીએ. તે દીકરી હમણાં ક્યાં રહેછે તેબી એવણુને ખબર નથી, પણ એવણુ તુંને પોતાના સોલીસીટર પર ચીઠી આપશે તે લઈ તારે મુબઈ જતું પડશે, અને તેઓ જો તુંને તેનું ઘર શોધી આપશે તો ત્યાં જઈ તે બાનુંને અહીં લઈ આવવી પડશે.”

“એ કામ મારા ખવાસોને બીલકુલ અનુસરતું છે,” મેં અતી ઘણી ખુશીમાં આવી હસીને કહ્યું, “અને તે હું ઘણા હરખ સાથે બજાવશ.”

“તું તે લોકોને લઈ આવશે પછી મામા આએ ખુનું મુકી દધને મુંબઈવાલા બંગલામાં પાછા ફરવાનો અને બાકીના દહાડા મુખમાં કાઢાડવાનોથી દડાવ કરી ચુક્યા છે.” માણેકે કહ્યું. “આએ મેં તુંને સઘલી કાંઠાંણી કહી તેમાંની હું થોડી ઘણી જાણતી હતી, અને બાકીની હમણાં મામાજીએ પોતે મને કહી તે સઘલી તુંને કેહેવાનો મને હોકમ કીધો હતો. તું હવે જ અને તૈયાર થા, અને જેમ બને એમ જલદી મુંબઈ ઉપડી જવાનું કર. તું ઘણાં સુખથી મુંબઈમાં રહે તે માટે મામાજી તુંને પૈસાની પુરતી જોગવાઈ કરી આપશે. અને તુંને સોલીસીટરોપરનું કાગલખી આપશે. હવે આપણે મલીએ કે નહીંબી મલીએ, પણ અવારનવાર એક-એકપર ખચીત કાગલો લખ્યાં જઈશું, અને તેથી આપણા વચ્ચે જનમ પાંમેલી મોહબત જરૂરી રહેવા ઉપરાંત એકમેકની હકીકતથી પુરતી રીતે આપણે વાકેફગાર રહીશું.”

અહીંયાં માણેકે મને પોતાનો હાથ આપ્યો, અને હું માનથી શેકહેંડ કરી મુંબઈ જવાની તૈયારી કરવા મારા ઓરડામાં દોડ્યો. હમણાં મુંબઈ હું ઘણા લાંબે વખતે જતો હતો. હોમલા ખુશના દોરના સખએ હું મુંબઈનું નામ નહીં લેતો હતો, પણ હવે હું લગભગ મોટા માટીડો થયો હતો, તેથી આગલ પેરે હોમલાથી બીહતો નહીં હતો. વલી એ જુદાં પડેલાં બાપ બેટીને કોઈબી જોખમે મેલવી આપવાની હું ઉલટમાં હતો, અને તેથી મેં મુંબઈ જવાની જરા પણ આનાંકાંની કરી નહીં; પણ તૈયાર થતાં એ કોરજી શેઠની દીકરી કોણ હશે તે વીષે મને તહરેવાર વિચારો થયા. હું હજી તેનું નામ વતીક જાણતો નહીં હતો પણ તેની સાથે મલવાને મારું સઘલું કામ શકત મારે શેઠના સોલીસીટરો મારફતે લેવું હતું. એથી શું કોઈ વાંચનારની ઓલખીતી હશે ?

હું સઘલો તૈયાર થઈને કોરજી શેઠના ઓરડામાં ગયો ત્યારે ત્યાં તેઓ એખલાજ હતા, એટલે મેં જાણ્યું કે માણેક તરતનીજ મલી બેટીને ગએલી હશે.

“કેમ, કાંઈ નાતરું કરવા જવા તૈયાર થઈ નીકલ્યોયરે ?” કોરજી શેઠે પોતાના સરેસ્તાના દમમાંજ પુછ્યું.

“સાહેબ, પેલું સોલીસીટરોનું કાગલ તૈયાર છે ?” મેં પુછ્યું.

“લે પેલું ટેબલપર પડેલું છે તે,” કોરજી શેઠે ભપકામાંજ બતાવ્યું, “ને પાસે પેલું બીજું પડેલું છે તેથી લે; તે ફક્ત તારેજ વાસ્તે છે, અને તેમાં કોઈને કાંઈ લેવું દેવું નથી. તેનો કોઈ હીસાબ માંગવાનું નથી.”

મેં જઈને તે બેડ કાગલ્યાં લીધાં. એક સોલીસીટરોની ઠર ઠેકાણું સાથની વીગતવાર સરનામાની ચીઠ્ઠી હતી, અને બીજી એક રૂપીઆ પાંચસોની નોટ હતી. મેં જોયું કે મારા ટુકં ખરચ માટે આ પૈસા હતા, અને બાકી વધે તે મારીજ પાસે મારે રાખવા એમ મારા શેઠની મરજી હતી, કેમકે તેણે મને કહી દીધું હતું કે એમાં બીજાં કોઈનો ભાગ નથી, અને કોઈ હીસાબ માંગવાનું નથી.

“એ કામ બરાબર કરી આવ,” કોરજી શેઠે કહ્યું, “તેટલાં હું પેલા નસરવાનજી નાનાવતી પર કાગલ લખીને તારી ખબર મંગાઉં છું, અને તેમાંથી જો મને જણાયું કે તે મારા સાથ દગો કીધો છે તો નીઝામના સો સ્વારો ધરધર કરતા તારી ધરપકડને વાસ્તે—”

“હું રજા ચાહું છું સાહેબ ત્યારે,” મેં વાત ઉડાવી કહ્યું.

“જા વેહલો આવ,” કોરજી શેઠે આજ્ઞાપેહલીજ વાર ખ્યારથી હસી મારો ગાલ પસવારીને કહ્યું, ને હું મુબ્બ જવા નીકલી પડ્યો.

પ્રકરણ ૯૧ મું.

એક અન્યબી.

કોરજી શેઠની નીવારી મેલેલી દોકરીને સોધી લાવી મેલાવી દેવાના પુણ્યવંત હેતુથી એ રીતે ફરી એકવાર બ્યારે મારું મુબ્બ જવું થતું હતું, ત્યારે છેલ્લો હું બ્યારે એ મોટાં શેહેરમાં જઈ આવ્યો હતો તેની વાંચનારને એક ટુકં યાદ આપવા મારે થોભવું જોઈશે. તેણે યાદ કરવું પડશે કે કમનસીબ ખુરશેદના પીતાએ મારે માટે કલકતાવાલા મોટા શેઠને ત્યાંની નોકરી નફી કરી, ત્યારે હું મોટાંનાં મેહેરબાદને ઘેરથી માહબલેશ્વરથી મુબ્બ આવ્યો હતો, અને મુબ્બથી કલકતા રવાના થઈ તે આગમચ હોમલા ખુધાએ મને દગાથી વાહી ઠાગાથી ચીન તરફ ધકેલી આપ્યો હતો. ચીન જતાં રસ્તામાં મારાપર શું વીટયું—એક ગળ્ગમનાક મોહતથી-દરીયાઈ

ઘોરમાંથી હું કેવા એતેફાકથી બચી ગયો તે સઘલું વીસ્તારથી ફરી લખી યાદ આપવા જરૂર નથી, કેમકે મારી કાંઠાણીમાં તે એક એવો બનાવ છે, કે જે મારાં કદરદાન વાંચનારાઓને તેમની દયા વચ્ચે સારી રવેસે યાદ રહેલો હોવો જોઈએ.

એ રીતે લગભગ દોઢ વરસ વહી જવા પછી હું પાછો મુંબઈની માંનીતી ભુમી ઉપર કદમ ડાવા જતો હતો. ત્યાં જતાં રસ્તા ઉપર જે તહેવાર તુરંગો મને થયા—એ છેલ્લાં દોઢ વરસના અરસામાં મારાપર જે વીટયું હતું તે મારા બાબમાં જે જે બન્યું હતું તેના વિગતોને વેગે મેં જે વિચારો કર્યા તેમાં હોમલો ખુંધો ને તે ખુંધાનું મારા તરફનું કપટ મારું સૌથી વધારે ધ્યાન ખેંચનારો ખ્યાલ હતો. વહી જ્યારે એક હાથ ઉપર એ ખુંધાના ત્રાસ ખાતર મુંબઈ જવા હું જોડલો જોઈએ એટલો ઉલટમંદ નહીં હતો, ત્યારે ખીજા હાથપર સુંદર શીરીનનાં દેલડ્યા હોસાંનની યાદ મને મુંબઈ જવા જોઈએ તે કરતાં વધારે ઉલટમંદ બનાવી ખીજા સઘલી નાપસંદ યાદોને મારાં મનમાંથી હાંકી કાઢવાને પુરી અને શુરી હતી !

પણ તે સકલ સદગુણી સુંદરીને હું મુંબઈમાં મલીશ એવો સંભવજ શો? તે હમણાં ક્યા રહેતી હતી—કેમ રહેતી હતી તે વટીક મને ખબર ન હતું; તેને ઘર—ચાલી ચલાવવાને ખુદ હોમલા ખુંધાને ઘર હું જવાની હીંમત કરું એ વિચારજ અક્કલમાં નહીં ઉતરે એવો હતો, અને ત્યારે જે મનહર મધુરીએ મને મોહીત કરી મારું મન જીતી લીધું હતું તેને મલવાની મને આશાજ શી હતી ?

અને તોખી આશાજ મને ઉલટ સાથે હાથ ધરી મુંબઈ ઘસડી જતી હતી. મુંબઈ હું જતો હતો તો કોરજી શેઠનાં કામે, પણ તેમ છતાં એ તકે શીરીનને કોઈ એતેફાકથી મલવાની ઉમેદ મારાં દીલમાં નહીં સમજાય એવી ખાત્રીનું જોર મચાવતી હતી.

મુંબઈ પોંહોંચી કોટનાંજ એક આબરૂદાર હાટેલમાં ખીજા વર્ગના ઉતાર તરીકે હું જઈ રહ્યો. કોરજી શેઠના સોલીસીટરની આશીસ કોટમાંજ હતી માટે એમ ઉતારો લેવાથી મને સગવડ થતી હતી.

હાટેલમાં હું સહવારે નવ કલાકે જઈ પોંહોંચ્યો, તેથી તુરત વેલા મેં ફક્ત ચા લીધી, અને પછીથી બપોર થવે પેટ ભરીને જમ્યો. તેમ કરી થાકથી પુરતો આસુદો થઈ હું બપોરે એ વાગે મારા

શેઠના સોલીસીટરને મલવા નિકલ્યો. મારા શેઠનું કાગલ મેં સાથે લીધું હતું. તેનાપર ઈંગ્રેજીમાં નીચે પ્રમાણે સરનામું હતું:—

“ મી. જે. ટેનન્ટ.

સોલીસીટર, હાઈ કોર્ટ.

૩૨, અપાલો સ્ટ્રીટ, કોટ; મુંબઈ.”

આ સરનામાની સહરદે મી. ટેનન્ટની આશીસ જોઈ કાઢતાં મને ઝાઝી મુશ્કેલી પડી નહીં. મેં ત્યાં જઈ એક કલારકને મારા શેઠનું નામ આપ્યું, એટલે તે તુરત અંદર જઈ પોતાના શેઠને મલી આવ્યો, ને પછી બાહર આવી મને અંદર મોકલ્યો.

તે ઓરડામાં એક ઈંગ્રેજ લખતો હતો, જે મને ઓરડામાં દાખલ થતાં જોઈ પોતાના કામમાંથી માંથુ ઠાઠી મારા ભણી ટીકવા લાગ્યો. તે પછી તેણે તુરતજ આંખમાંથી સોનાનો ચસમો ઠાઠી પાસે મુક્યો, ને મને દોડાંના લેહેકાથી આવકાર આપી પાસે તેડ્યો ને સામેની એક ખુરશીપર બેસાડ્યો.

વાંચનાર જાણે છે કે મને ઈંગ્રેજનો કામ ચલાવેલ નહીં પણ અત્યાર વેરમાં તો ઠીક અભ્યાસ થઈ ચુક્યો હતો, અને તેથી મેં વગર ગભરાવે આ ખુદા સોલીસીટર સાથે ઈંગ્રેજીમાં ‘ટાક’ ચલાવી. મેં તેને ‘માર્’ નામ અને કામ ટુંકામાં કહ્યું, ને પછી કોરજ શેઠનું કાગલ આપ્યું. તે તેણે લીધું ને તુરત પાછો ચસમો ચલાવી ધ્યાનથી વાંચવા પડ્યો.

આ કાગલ મેં જોયું કે બહુ વીગતે લખેલું—લાંચું હતું, અને મી. ટેનન્ટ જ્યારે તે વાંચતો હતો ત્યારે મને તે પ્રખ્યાત આદમીને ધીરજથી જોવાને અવકાશ શાવ્યો.

તે એક સુમારે ૫૦ વરસનો આંગે ભરેલો દોસો હતો. તેનું માંથું અધકચરા સફેદ આછા બાલોથી ભરેલું હતું; અને તેનાં પોહોલાં સફેદ કપાલ ઉપર ઘણાં કામના બોળની કરચલી હતી. તેનાં દાયાં ખેંકેલાં હતાં, પણ તે બટકો અને ભરેલો હોવાથી ઘેટકો જેવો મજેનો લાગતો હતો. તે ગંભીર તોપણ સાહસેશ જણાતો હતો, અને એક સોલીસીટરને માટે જોઈતી આવડ, ધરપકડ (અને લુ-અછાધ વટીક) તેનામાં પુરતી હોય એવું તેનાં મોં ઉપરથી પ્રગટ જણાતું હતું. તેનું કામ ઘણું બોહલું ધીકતું હતું એ તેની આ-શીસના દમામપરથીજ સમજાતું હતું. તેને ત્યાં જે સખ્યાબધ ક-

હારકો કામે વલગેલા હતા અને તેના પોતાના આ ખાનગી ઓર-કામાં જે જુદાં જુદાં કુલોનાં નામ સાથની ઓચરીયાંઓની ચોરાબધ પેટીઓ ગોઠવેલી હતી તે એ સધલાંની પુરતી સાહેદી પુરતું હતું.

મી० ટેનન્ટ સોલીસીટરને કોરજી શેઠનો કાગલ પુરો કરતાં બહુ વખત થયો, અને અંતે તે પુરો કરી બાજુએ મેલતાં તેણે મારા ભણી નેમ કહ્યું, “કુવરજી શેઠ તમારી ઘણીક તારીફ કરીને લખે છે, મી० કાવરાજી. તેઓએ તમોને જે કામસાફ મુબધ મોકલ્યા છે તે કામ તમો બજા લાવો તે આગમચ તેને લગતી મારે કેટલીક ખાનગી તેહેકીકો કરી લેવી છે, અને તેથી હાલ હું એ વીધે તમોને કશું કહી શકતો નથી. કાલનો દહાડો રહીને પરમ દીને સહવારે તમો દસ વાગે ને મને અહીં મલવા તસદી લેશો તો હું તમારે આગલ શું કરવું તે બધું કેહેવશ.”

આ એક નાસીપાસી હતી. કોરજી શેઠની બેટી ડોણુ હતી તે જાણવાની અને સ્વભાવીક અધીરતા થતી હતી, તેથી સોલીસીટર મી० ટેનન્ટે મને વલી બે દીવસનો વાયદો કીધો તે મને ગમ્યું તો નહીં, પણ બીજો ઉપાય નહીં હતો એટલે મને કરવામાં આવેલા વાયદા પ્રમાણે હાજર થવાની કમ્પલાત આપી હું તેની આશીસમાંથી આહરે પડ્યો.

હવે મને નવરાસ હતી એટલે એક બીજું કામ મને યાદ આવ્યું. વાંચનારને યાદ હશે કે લુચ્છા સોહલુ દમણ્યાએ મારામે દગો કીધો, ને મારા રૂપ્યા ખાધ ગયો ત્યારે તેની કેહેર કાઢવા હું તે રહેતો હતો તે ઘેરમાં ગયો હતો ત્યાં તેણે ફાડેલાં કાગલ્યાંની બચ્ચેથી મારા ભલા મરહુમ શેઠ મેહેલાશાહા મેહેરહોરમજીનાની વડી બેટી જરબાધ અને તેના ખાવંદ દાદીબાના મુરતમાં થયેલા નેકાની એકાદ રેજીસ્ટરમાં કરેલી નોધનું અનામત પાતું મને મલી આવ્યું હતું. તે મેં દાદીબાને કામનું હોય વારતે પોંદોચનું કરવાનો એરાદો કીધો હતો તે વાંચનાર વીસરી ગયાં નહીં હોય. એ પાતું હું મુબઈ આવ્યો ત્યારે યાદ કરીને સાથે લેતો આવ્યો હતો, જે મારાં હાટેલમાં પાછો ફરી મેં લીધું ને તે આપવા જવા હું તૈયાર થયો. મને ખબર હતી કે દાદીબા પરેલ રહેતો હતો, માટે તે તરફ હું નિકલ્યો.

મજકુર નોંધથી હું અચરત તો થતો હતો. મેહલાશાહ શેઠનો રહેવાસ મારી જાંણ પ્રમાણે સઘલો સુખમાં હતો ત્યારે તેઓની બેટી જરબાઈ સુરતમાં કેમ પરણવા ગઈ તે અને સમજ પડ્યું નહીં, પણ એ વીશે મેં કાંઈ ઝાઝી કનવાર કરી નહીં અને તે રેજીસ્ટરનું પાનું હું દાદીબાને આપી દેવાના ઠડાવથી પરેલ તરફ ગયો.

પરેલ દાદીબાના બંગલામાં જઈને ખબર કાઢડતાં મને જણાયું કે તે ત્યાંથી ખાલી કરીને મારા મરહુમ સેઠ મેહલાશાહ મેહરહો-મજના-તેના સસરા-નાજ બંગલામાં જઈ રહ્યો હતો. આથી મને ઘણું નવાઈ જેવું લાગ્યું. મારા મરનાર શેઠ એવી કીસમનું વીલ કીધું હોય કે તેઓની નાની અને સાથી લાડકી બેટી ગુલાંને રવડાની એ આખો મેહલ સરીખો બંગલોથી દાદીબા અને જરબાઈનાં નામપર કરી જાય એ વાત-માટે મને સ્વભાવીક અતી ઘણો વસ-વસો પેદા થયો.

હવે ત્યારે પરેલથી નીકલી હું મજગામ તરફ ચાલ્યો. ત્યાં જે બંગલામાં હું લાંબો વખત વેર ઘણી મમતા અને ઘણા પ્યાર વચ્ચે રહેલો હતો તે બંગલા આગલ આવતાં અનેક તહરાની ગઈ ગુજરીની જુની યાદો નવી રવેસે મારાં મગજમાં તાજ થઈ. મેહલાશાહ શેઠની બલાઈ, ગુલાંની ગરીબાઈ, તેઓના સઘલા નોકર નફરોની ભલમનસાઈ, અને તે મોટા બંગલાનો સઘલો ઠાઠ ઠંઠેરો એ સઘલું મેં ગઈ કાલેજ જેવું અને અનુભવ્યું હોય તેમ એક ઉપર એક મારી નજર તલે આવવા લાગ્યું.

મેહલાશાહ શેઠના વખતમાં કંમપાઉડની બાહર એક ભૈયાજી હમેસાં ખેસી રેહતો હતો, પણ આજે ત્યાં કોઈ નહીં હતું એટલે હું અંદર ચાલ્યો. ત્યાં બંગલાના ઓટલા ઉપર મને એક પારસી નોકર મલ્યો, કે જે મારો ઓલખીતો હતો નહીં. તેને મેં મારા વખતના સઘલા ઓલખીતા નોકરોનાં નામ આપી તેઓ વીધે પુછ્યું, પણ તેણે કહ્યું કે તે નામોનો એકથી નોકર હમણાં દાદીબા શેઠની નોકરીમાં હતો નહીં. આ બી એક નવાઈ હતી. મરનાર શેઠના સઘલા ભલા નોકરોને એકદમ રજા આપી નવા નોકરો રાખવાને દાદીબાને શી અગત પડી હતી તે ઉપર હું ખરેખર અચરત થયો. છેલ્લે મેં દાદીબા શેઠ સાથે મલવા માગ્યું, અને પેલો નોકર મારું નામ પુછી મને ઉપર લઈ ગયો.

તે જરા વારમાં પાછો ફર્યો, અને મને પોતા સાથે પેલાજ કુસાદે શોભાયમાન સંગેમરમરના દાદર ઉપરથી ઉપર લઇ ગયો. જે રૂમમાં પેહેલ વેહલો મને ધનજી કારભારીએ નહવાડી જમાડીને મેહલાશાહ શેઠની હજુરમાં ઉભો કીધો હતો, તેજ હમણું વધારે આરાસ્તા કીધેલા રૂમમાં દાદીબા અને જરબાઇ હતાં. પેલો નોકર મને તે ઓરડો બતલાવી ચાલી ગયો, અને હું અંદર ગયો.

દાદીબાની ઉમ્મર તેને મેં છેલ્લો જોયા પછીથી આજ વેરમાં જમ થવું જોઈએ તેમ ઘણું વધી હતી, અને તે ચાલીસથી બેતાલીસ વરસની ભરતીમાં આવેલો હતો. એમ છતાં તેનાં ચેહરામાં અથવા કદમાં કશો જાણવાજોગ ફેરફાર થયેલો મેં જોયો નહીં. જરબાઇમાં, એથી ઉલટું, કાંઈક ફેરફાર જોવામાં આવતો હતો. તે આંગે લગાર ભરાઇ હતી, પણ તેનો ચેહેરો હતો તે કરતાં વધારે શીકો મારી ગયો હતો.

હું ઓરડામાં દાખલ થયો તેવાંજ તેઓ મને ટીકી ટીકીને જોવા લાગ્યાં, પણ તેમનાં તે જોવામાં કાંઈક કાલજી, દયા, ગેરશક્તિ કાંઈ કે ગુસ્સો સમાયો હતો તે હું તુરત નક્કી કરી શક્યો નહીં. વહી મેં એમ બી જોયું કે તેઓએ મારી તરફથી નજર કાઢી લીધી ત્યારે એકમેકને કાંઈ આંખની ઈસારતથી કહ્યું, જોકે તે શું કહ્યું તે પણ હું કંઈપી શક્યો નહીં.

“તું મને મલવા માંગેછ, છોકરા ?” દાદીબાએ દેખીતા દમામથી પુછ્યું, જોકે હું જોઇ શક્યો કે તેનો સાદ તલીએથી ગગલી પડતો હતો.

“હા સાહેબ,” મેં કહ્યું. “હું તમને વગર કામે તસદી આપતે નહીં, પણ એક અગતનું ઓચરીયું મારા હાથમાં આવ્યું તે તમોને કદાચ કામનું થઇ પડે એમ જાણીને હું તમોને આપવા આવ્યો છું. તમો મને વીસરી ગયા તો નહીં હોવો ?”

“હા હા, હું તને ઓલખું છું,” દાદીબાએ કાંઈક આકલી-ઉતાવલી ઢપે કહ્યું; “તુંને આજેજ મકાનમાં જોયેલો મને યાદ છે, પણ તું જે ઓચરીયાં વીશે કેહછ તે—”

“આજે રહ્યું તે સાહેબ,” અને મેં ગળવામાંથી તેમનાં લગનની નોંધનું તે રેજીસ્ટરવાલું પાનું તેના હાથમાં આપ્યું.

આ શું કાગલ્યું હતું તે હજી તો દાદીબા વાંચે તેટલાં જર-
બાઈનો જીવ નહીં થોભ્યો માટે તેણે પણ તે કાગલમાં માંથું ખો-
સીયું, અને તે કાગલમાં જે હતું તે જોતાં તે ખતેથી એક અચ-
રતીનો ધીમે પોકાર મરાઈ ગયો! વધારે-મેં બેહદ અચરતી વચ્ચે
જેયું કે જરબાઈ તે એક સાદી નોંધ વાંચી તદ્દન ગભરાઈ ગઈ,
અને મારા ભણી જોઈને તેણી ધીમે સાદે કાંઈ બોલી, કે જે હું
કમનસીબે સાંભલી શક્યો નહીં.

“કેમ થયુંય જરી!” દાદીબાએ ધમકીના દોલા કાઢી કહ્યું,
અને જરબાઈ અમારી પાસેથી ખસી ગઈ ને પાસેના એક સોફા પર
જઈ અઢેલી પડી, જ્યાંથી પણ કાંઈ નહીં સમજાય એવી દેખે
મારા ભણી જોયા કીધું!

“બેસ બેસ, કાવલા,” દાદીબાને રહીરહીને છેક હમણાંજ
મને બેસવા કહેવાનું ભાંજ આવ્યું, “ને આએ ચોચરીયું તારા
હાથમાં કેમ આવ્યું તે મને કેહ.”

“સાલુ દમણ્યા નામના એક બુઝા પારસી સાથે મને કામ
પડ્યું હતું,” મેં કહ્યું, “અને ચોકસ સખબો સર તેણે શાડી
નાખેલાં કર કાગળઆમાં જુસતેજો કરતાં અચખુચ આ તમાર
કાગલ મલી આવ્યું હતું.”

“પણ તું પોતે સુખી તો છે? તું સારી પેઠે રહેલો છે? તું
કાંઈ તંગીમાં તો નથી?” જરબાઈએ મને અચખુચ કાંઈ દીલમાં દયા-
ની લાગણીઓનો જુસ્સો થતો હોય તેમ બેઠી હતી ત્યાંથીજ પ્યારથી
સવાલોપર સવાલો પુછ્યા-અને એ સવાલો કીધા પછી ખુદા બાંજો
કે તે મારા ચેહરા ભણી જોવાને શરમાઈ કે શું તે એક નાનાં
ખરફ જેવાં સફેદ કુનાં બોલામાં લઈ તુરત પાછી નીચી મુદીએ
તેના સાથે રમીઆ કીધી.

“તમારી એ કાલજ વાસ્તે હું તમારો ઉપકારી છું, બાઈ સા-
હેબ,” મેં કહ્યું. “હું ધણો સારી રવેસે મારી જીંદગીના દાહડા
પુરા કર છું, અને હવે હું રજા ચાહુ છું.”

અહીયાં હું ઉઠવા જતો હતો, પણ દાદીબાએ મને પાછો બે-
સાડ્યો. “બેસ બેસ, શું ઉતાવલ છે? અમોને કેહે તો ખરો કે તું
હમણા કાંઈ રહેલો છે?”

“હું કુંવરજી મોદી નામના અત્રેથી હેદરાબાદમાં રીતાયર થયેલા પારસી શેઠયાને ત્યાં રહેલો છું.”

“હા! પેલો કુમો મોદી, પેલો કડક કોરજી?” દાદીઆએ મારા શેઠને તરત પીછાંણતાં કહ્યું. “ડીક છે છોકરા, આ ઓચરીયું મને લાવી આપવામાં તેં મારું અગતનું કામ બજવીયું છે, વાસ્તે જે તું એ નોકરી મુકી દીએ તો મને જરૂર મલજે; આપણે તારે વાસ્તે કાંઈ કરી શકશું. હાલ તુરત તો આવે—” અને તે પોતાનાં ગજવામાંથી પાકીટ ખેંચી કાઢતો હતો.

“નહી સાહેબ,” મેં કહ્યું, “પૈસાને ખાતર મેં એ તમારું કામ કીધુંજ નથી. હું એક પછ બી કપ્પલ રાખનાર નથી, અને હવે મને રૂબરૂ અપશો.”

હયાં હું બાહર નીકળ્યો, અને આરણું પાછું વાંકું કરવા ફરી-યો ત્યારે મેં ઘણી અચરતી વચ્ચે જોયું કે જરબાઈ સોફા ઉપર પાછી પડી રડતી હતી, અને દાદીઆ તેને દીવાસો આપતો હતો! આ દેખાવ જોવા હું વધારે વાર સભ્યતા સાથે થોબી શક્યો નહીં, પણ આએ અને એ ઉપરાંત બીજું ઘણું જે મેં મારા, દાદીઆના અને જરબાઈના બાબમાં જોયું તે ઉપર હું બેહદ અચરત થતો અને પાર વનાતો ગુંચવાતો તે બંગલામાંથી બાહર પડ્યો!

પ્રકરણ ૯૨ મું.

કોરજી શેઠની બેટી.

મુંબઈમાં બીજો એક દીવસ મેં ફરી હરીને કાઢ્યો, જે અરસામાં વાંચનારને જાણવાજોગ કશું બન્યું નહીં, ને ત્રીજે દીવસે હું વાયદા પ્રમાણે મીં ટેનન્ટ સોલીસીટરની આશીસમાં ગયો. તે તુરતનોજ આવેલો હતો. તેણે મને સારો આવકાર આપી પોતા સામે બેસાડ્યો, ને બે પાંચ મીનીટ ગામ ગપાટાની બબર અંતર કરી અમારાં અવલ કામ ઉપર આવ્યો.

“જે ખુલાશાઓ હું તમોને આપવાનો હતો મીં કાવસજી,” તે સોલીસીટરે ચલાવ્યું, “તે હવે આજે આપવાને મને કશી અડચણ નથી. કુંવરજી શેઠનાં કાગલ ઉપરથી હું જેઉં છું કે તેવણનાં મગજને જે રીડી વલાંણ એકદમ મલી છે, અને તેવણે પોતાનાં

પ્રીસારી મુકેલાં વાહલાંએને જે પોતાને આશરે પાછાં લેવા માટયાં છે તે સઘણું તમારી ભલી સમજવતોનુંજ પરીણામ છે, જે વાસ્તે હું તમોને સુખારકબાદી આપું છું. તમે એવણની દીકરીને અહીંથી તેડી લઇ જવા આવ્યા, પણ તેઓએ પોતાનાં કાગલમાં લખ્યું હતું કે મારે તમુને એ દીકરીનું નામ નીશાન અને ઠર ઠેકાણું આપવા પેહલાં મારે ખાનગી તેહકીક કરવી કે એ દીકરી હજુર સારી ચાલની છે કે કાંઇ આડે રસ્તે ઉતરી ગઈ છે. જે મારી તેહકીકમાં એ અહસ્થની એ બેઠી તેમના નવા પ્યારને નાલાયક ઠટે તો મારે તમને અત્રેથી આવ્યા તેવાજ પાછા વાલવાના હતા, પણ તમે જાણીને ખુશી થશે કે મારાં ફરતાં ફરતાં માણસો મારફતે કરાવેલી ચોક્કસ તેહકીક પ્રમાણે તે બાનું નીતીમાં ખીલકુલ નીશ-કલંક નીવડી છે, અને જ્યારે તેના એક લુચ્છા ઘાટકી ભરધારને વાસ્તે તે રહે છે તે માટે આખો મોહોલ્લો ફરીઆદ કરે છે, ત્યારે તેને પોતાને વાસ્તે અને તેની એક ગોલાખ જેવી દીકરીને વાસ્તે આખો મોહલ્લો જનખજ તારીફ બોલે છે.”

“એ ઘણીજ ખુશીની વાત છે,” મેં ખરાં દીલની ખુશીથી કહ્યું. “તમારી તેહકીકનું એ પરીણામ થયું તેથી તે બાપ બેઠીને મેલાવી દેવાનો મને સંતોષ મલશે તેનો મને ભારે હરખ થાય છે.”

“આપણાં સારાં નસીબે એ બાનુંતો મુજ ભરથાર હમણાં બાહાર ગામ ગયલો છે, અને એકાદ બે મહીના સુધી પાછો આવવાનોખી નથી,” મી. ટેન્ટે કહ્યું. “એ અરસામાં તમોને એ બાપ બેઠીને મેલાવી દેવાને ઘણી સગવડ થશે. મેં તેઓને અહીયાં હમણાંજ તેડેલાં છે. તેઓને બાઆબજ લઇ આવવાને વાસ્તે મારો પોતાનો પારસી હેડ ક્લાર્ક મારીજ ગાડી લઇને ગયો છે, અને હું તેઓને મારી આશીસમાં શું કામ તેડતો હોવશ તે વીષે તેઓ ઘણાં અચરત તો થશે, પણ હું તેઓના બાપનો સોલીસીટર છું, વાસ્તે તે બાનું આવવાને આનાકાની કરવાની નથી એમ મારી ખાત્રી છે.”

એજ વખતે અમો વાત કરતા હતા તેજ ખાનગી એરડાનું બારણું ઉઘડ્યું, અને એશીસના એક પતાવાલાએ આવી કોઇ બે પારસી બાઇઓ મલવા આવવાની ખબર કરી. તેઓને અંદર દાખલ કરવા મી. ટેન્ટે હોકમ કીધો, અને પોતાની ખુરસી ઉપરથી ઉઠીને તે પોતે બારણાં આગલ તેમને લેવા ગયો.

તે બાનુંઓ કાણ હતી તે જોવાની અતીઅંત અધીરતામાં હું પણ ઉઠીને ઉભો થયો, અને તે બાનુંઓ અંદર આવી. બન્ને શરમાતી ઓશકાતી અંદર આવતી હોય તેમ લાગ્યું. મીં. ટેન્ટે તેમને હીંમત આપે એવું કાંઈ કહીને વારા ફરતી શેકહેન્ડ કરી તે મેં જોયું, પણ હજી તેઓના એહરા બરાબર દેખાતા નહીં હોવાથી હું હજી તેમને બરાબર જોઈ શક્યો ન હતો. હવે તેઓ છેક અંદર આવી અને અમારી સઘલાંની નજર એક થઈ, અને કાણ? વાંચનાર માનશે નહીં, પણ તે કોઈજ નહીં પણ રૂપાંબાઈ અને શીરીન હતાં !

તેઓને જોતાંજ મારાથી હરખની એક ખુબ પડાઈ ગઈ, અને શીરીન તેમજ રૂપાંબાઈ નહીં ધારેલી રવેસે નહીં ધારેલી જગ્યાએ મને જોઈને તેટલાંજ હરખમાં આવી ગયાં. શીરીનને આ વેલાએ જોવાની અને મલવાની ઉમેદમાં હું મુબઈમાં આવ્યો હતો, પણ તેણીને હું મલશ એવો સંભવ કશો જણાતો નહીં હતો. તેવામાં હું તેણીને મલવા પામ્યો એટલુંજ નહીં પણ મને લાગતા વલગતા એક બનાવનાજ સંબંધમાં મલી શક્યો એ એક માહબારત સંતોષ હતો. એ સંતોષ વચ્ચે—શીરીનની સુંદરતાના દેખાવનાં સુખ વચ્ચે હું તેઓ જોડેનું મારું કામ વટીક વીસરી ગયો. તેની ખુબસુરતી અસલ હતી તે કરતાં દશ હજાર દરજ્જે બેહતર ખીલી નીકલેલી હતી, અને તેણીનું સરોવર સરખું સીધું અને પતલું બદન તે ખુબસુરતીનો બાહર વધારે વધારી આપતું હતું. તેણીની આંખમાં એક સુધરેલી બાનુંનો સઘલો અદબ સમાયલો હતો, અને તેણીની વાત કરવાની વલાંબમાં એક કેલવાયલી બાનુંનો સઘલો વિવેક જણાતો હતો.

અમોને એકમેકથી અજાણ્યાં નહીં જોઈને મીં. ટેન્ટ પોતે પણ અતીધણી અચરત થયો, અને તેની અચરતી બાંજવા મને તુરત ખુલાસો આપવો પડ્યો. “ મીં. ટેન્ટ, આએ બાનુંઓની સાથે મને ઘેરવત છે,” મેં કહ્યું, “ અને તોખી મારા શેઠની દોકરી તરીકે આ રૂપાંબાઈને જોવાને મને સ્વપ્નેથી વઝી હતી નહીં.”

“ કાવસ, દોકરા કાવસ, એ સઘલી શું ગડબડ છે ?” શીરી-નની બલી માતાએ જેટલી મમતાથી તેટલીજ આતુરતાથી આંકલી અની પુછ્યું.

“બાપ સાહેબ,” મેં કહ્યું, “તમારાં સઘલાં દુઃખ ને હાડમા-રીનું સેવટ આવી ગયું છે. જે તમારા નેકનામ પીતાજીએ આજ-વેર આજ કેટલાં વરસોથી તમારું મોઢું બેવા ના પાડી છે, તેઓની નોકરીમાં હાલ હું છું ને તેઓએજ મને તમને તેડવા મોકલ્યો છે.”

“ઓ, એ શું વધાઈની વાત તું મને કહેય, મારા દીકરા!”

રૂપાંબાઈએ આંખે નહીં ધારેલી વધાઈની ખુશીથી આંખેજ થઈ બેસી પડતાં કહ્યું. એ વેલાએ તેણી એટલી બધી આંખેજ થઈ ગઈ કે શીરીનને તેની આવજત માટે આગલ દોડી જવું પડ્યું, અને થોડો વખત તે ઓરડામાં તે માથે દીકરીને એખલાં બેસવા દઈ તેમનો જીવ ઠેરવવા દેવાનું મીંડે તેનું અગતનું જણાયાથી તે મને પોતાનો વિચાર જણાવી હાથ પકડીને તે ઓરડામાંથી બાહર લઈ ગયો.

અમો બીજા ઓરડામાં ગયા ત્યારે મીંડે કહ્યું, “એ બાનુંઓને ખામખા એકલી મુકી આવવાની મેં અગત જોઈ. પેહેલાં તો રૂપાંબાઈ અચખચ આ વધાઈ સાંભલીને તદન આંખેજ થઈ ગયલી જણાઈ, અને બીજું તો શીરીનનાં મોઢાંપરથીજ એમ જણાયું કે રૂપાંબાઈએ પોતાની દીકરીને તેના શેઠીઆ મમાવાની હસ્તીથી બીલકુલ બીનવાકેફ રાખેલી છે, તેટલા વાસ્તે તેઓ એકલાં પડવાથી તેમનાં મનનું સમાધાન થશે, એટલુંજ નહીં પણ શીરીનને આ નવી ખબરના બાબમાં તેની માતા જોઈતા ખુલાસા આપી રહેશે.

“એમ હોવુંજ જોઈએ,” મેં કહ્યું. “મારી ખાત્રી છે કે શીરીનને તેની માતાએ તેના મમાવાની હસ્તીથી અથવા તેની મોટાઈની વાતથી આજવેર બીલકુલ અભંગ્ણી રાખી હશે, કેમકે મેં ઘણા દીવસ એઓ સાથે એક મકાનમાં કાઢેલા છે, અને એ મા કે એ દીકરીને મોઢેથી મેં એ વીખેનો કશો એસારો સાંભલ્યો ન હતો. એમ છતાં હું સમજી નથી શકતો, મીંડે, કે રૂપાંબાઈ જેવી, અસીલ અબલાએ જે બેઠીને તે પોતાના જનથી બ્યાદા આહે છે તેનાથી એ વાત શું કામ છુપાવી હશે?”

“એ સમજવાનું મને મુશ્કેલ પડતું નથી,” મીંડે એક પક્ષ સોલીસીટરને હાજતી પક્ષાઈથી ખરું કારણ તુરત પકડી આપતાં કહ્યું. “હું એમ ધારું છું કે ગમે એવાં કારણ છતાં પણ પોતાના બાપનો આસરો તણ જવાનો એ બાનુંએ પોતાની નાદાની-

યતમાં અવિચાર બતાવ્યો તેથી સ્વભાવિક પેદા થતી શરમે પોતાની બેટી આગલ એ વાત કાઢતાં તેણીને અટકાવી હશે, અને વધી કો-રજી શેડનો કરડો અને ઘાટકી ઠરાવ જોઈને તેણીએ ખ્યાલ કીધો હશે કે એ વાત જાહેર કીધાથી ફાયદા કરતાં ગેરફાયદો વધારે છે, કેમકે સમજી શીરીન પોતાની માતાનાં સંકટોના બલાપાએ બધી મરતી હતી તેનાં દુખમાં એ નવી હાડમારીની વાતથી ફક્ત ચાલુ વધારે થતે.”

“એશક,” મેં કહ્યું, “સોલીસીટર સાહેબ, તમારા અનુમાનો ખરાં હોવાં જોઈએ. પણ ત્યારે હવે એક બીજો વિચાર પડે છે. હું જોઈ નહીં શકતો કે રૂપાંબાઈ જેવી મોટાં ખાંનદાંનની ને સમજી બાનુંએ હોમલા ખુધા જેવા એક બદમાશને પોતાનાં ખાવીંદ તરીકે કેમ બહાલ રાખ્યો હશે?”

“એમાં બી કાંઈ અચરત થવા જેવું હું જોતો નથી,” મીં ટેનટે કહ્યું. “તમારે જાણવું જોઈએ મીં કાવસજી, કે પોતાનાં બચ્ચાંનાં સુખને માટે એ બાનુંએ પોતાનાં સુખ અને લાગણીનો દેખાડતો ભોગ આપ્યો છે.”

“હું નહીં સમજ્યો સાહેબ,” મેં કહ્યું. “તમે બચ્ચાંનાં સુખની વાત કરોછો પણ રૂપાંબાઈને બીજાં બચ્ચાં કીયાં હતાં? મારી જાણ પ્રમાણે શીરીન અને પીરોજ એ હોમલા ખુધાનાં બેજ બચ્ચાં હતાં.”

“હોમલા ખુધાનાં તો બચ્ચીત નહીં,” મીં ટેનટે હશીને કહ્યું. “જે ગરીબ પણ આબરુદાર કેલવાયલા જવાંન સાથે રૂપાંબાઈએ પોતાના બાપની મરજી ઉપરાંત સંસારમાં જીવલાવ્યું તેનાંજ એ શીરીન અને પીરોજ જોડ-બચ્ચાં હતાં. તે જીવ્યો હતે તો રૂપાંબાઈને અને તેનાં બચ્ચાંને ધણાં સુખી કરી શકતે એ વાત માનવાને હું વહેમ ખાતો નથી, પણ એ બચ્ચાંનાં તેમજ એ બાનુંનાં કેમનસીએ તે જવાંન જીવવા પામ્યો નહીં. રૂપાંબાઈએ તેને જીવાડવાને બનતું કીધું. મરનાંરના ખાટલા પછવાડે તેણી કરજદાર થઈ ગઈ, અને છેલ્લે તેનાં મુવા બાદ પોતાનાં બચ્ચાં સાથે તે બીલકુલ રવડી પડી. તેણીએ આબરુમાં પેટપુરો ગુજારે મેજલવાને વાસ્તે પોતાનાં હાડકાં કસી કમાવાને કશી કસુર કરી નહીં, પણ તે મેહેનતના બોજ તલે તેણી માંદગીથી તવાતી ચાલી, અને છેલ્લે પોતાને

ખાતર નહીં તો પોતાના બચ્ચાંને ખાતર તેણીએ બીજું ઘર ફરવાની જરૂર જોઈ. એતેફાક, એ વખતે હોરમજી કરાધએ તેના ઉપર પોતાનું માંગું મોકલ્યું, અને તેના બાહેરના દેખાવથી તેને ગેરઈનસાફ નહીં કરવાના હેતુથી પોતાનાં બચ્ચાંને ખાતર આફલી પડી તેણે તેના ગુણુ અવગુણુ જાણ્યા વીના તેને પોતાના ભરથાર તરીકે બાહાલ રાખ્યો.”

“કમનસીબ રૂપાંબાઈ !” મેં ખરી દયાથી કહ્યું, “પોતાનાં એક અવિચારની સજામાં તેણીએ અને તેણીનાં નીરદોશ બચ્ચાંએ ધાટકી હોમલા ખુધાને હાથ ધણું ખમ્યું છે.”

અહીંયાં મીં ટેનટે પાસેના ઓરડામાં પાછા ફરવાની મરજી બતાવી, અને અમો ત્યાં ગયા. રૂપાંબાઈ અને શીરીન અમોએ જોયું કે હજી કાંઈ ભારે અગતની વાતચીતમાં મસગુલ હતાં. તેઓ અમોને જોતાં ઉભાં થયાં, અને મીં ટેનટે તેમને ધીરજ આપી પાછાં બેસાડ્યાં.

“તમારા રસાયલા પિતાજીને મનાવવાનું માન સધલું આ જવાંન બ્રહ્મચને ઘટે છે,” મીં ટેનટે હસીને મને બતાવતાં કહ્યું. “વરસોનાં વરસો સુધી જે આસામી એકના બે નહીં થયા હતા તેઓ ફક્ત આ જવાનની જોશભર લડતો સાંમે આજેજ થયા છે.”

“મેં તને દીકરાજ તરીકે આહ્લો છે,” રૂપાંબાઈએ ધણું હેસાંનથી કહ્યું, “ને બા કાવસ તેં એક દીકરાનીજ જગ્યા રાખી છે. મારી શીરીનની રોજની વાતચીતમાં હજરોવાર તાર નામ બેલાયલું રેહેતું હતું, અને તોખી તે નામ અમોને આજના જેવું વહાલું અને મીઠું થઈ પડશે એવું અમે કદી ધારતાં હતાં નહીં.”

શીરીનનું દીલ તો આ વખતે કાંઈક હજરો વિચીત્ર લાગણી-ઓથી એવું ઉભાધ જતું હતું કે તે એક હરફ વડીક બોલી શકી નહીં, અને બ્યારે તે લાખોલાખ હેસાંનની લાગણીઓથી મારા ભણી ટીક્યા કરતી હતી ત્યારે તેણીની હરણી પેરે ચમકતી ચતૂર ચશ-મોમાં હેસાંનનું અકેક આંસુ મોતી સમાં ચલકતું હતું.

અહીંયાં અમો હેદરાબાદ જવાની ગાઠવણ ઉપર આવ્યાં, અને ખીજે દીવસેજ નીકળવાનો ઠરાવ કરીને તે દહાડો હોમલા ખુધાનાં ઘરમાં ગુજરવા રૂપાંબાઈ અને શીરીન સાથે મીં ટેનટની રજા લઈ તેઓનીજ ગાડીમાં હું તેમને ઘર ગયો.

તે દાહડો ખરાં સુખનો દહાડો હતો. સુંદર શીરીનની સુખભરી સંગતમાં મને તે દીને જે મોજ પડી તેવી મોજ હોમલા ખુંધાના ધાક વચ્ચે હું આગળ તેઓ સાથે રહેલો હતો ત્યારે મેં કદી અનુભવી ન હતી. કુવરજી શેઠને ત્યાં હું કેવી રીતે નોકરી રહેવા પાંખ્યો હતો—કેવી રીતે તેમના પાછ પણુ દયાળુ સ્વભાવનો મેં અભ્યાસ કરી લીધો હતો—કેવી રીતે તેમની મરનાર બેહેનની બેટી સાથે મેં તેમને સદ્વાહ કરાવી આપી હતી—અને છેલ્લે, કેવી રીતે તેમની દયાનો દુઝતો ઝરો પાછો વેહેતો બન્યો હતો, કે જેનાં પરિણામમાં હું હમણાં મુખ્ય આબ્યો હતો તે સઘળું મેં રૂપાંખાઈ અને શીરીનને વિગતે કહ્યું, અને તેઓએ તે ઘણાજ રસથી સાંભળ્યું.

એ સઘલી વાનચીતને દરમ્યાંન દહાડો ઢલી જતાં વાર નહીં લાગ્યો, અને તેથી કાલે સહવારે સાત વાગેની મેલમાં ઉપડવાનું નક્કી કરી તે રાત્રે હું સુવાને મારાં હોટેલમાં ગયો. મને ત્યાંજ સુવાને તે બંને બાનુઓએ ઘણી બોંહોંસ કરી, પણ હોમલા ખુંધા જેવા એક હેમકને ખાતર મને તેમ કરવું દુરસ્ત જણાયું નહીં, અને હું ગયો.

પ્રકરણ ૯૩ મું.

ખાપ અને બેટી.

તે રાત્રે મારાં હોટેલના મારા ચોરડામાં હું બ્યારે એકલો પડ્યો ત્યારે મને એક ઉપર એક ચુંચવણમાં નાંખતા હજારો ખ્યાલો ચયા. શીરીનનાં સુભાગ્ય માટે હું તે સાહેબની શુકરચુબરી કરતો હતો, અને જેને હું દીલોજનનથી ચાહતાં શીખ્યો હતો તે એક સૌથી નામીયા શેઠયાની પૌત્રી નીકલી એ ખ્યાલથી ઉપજતો હરખ મારાં દીલમાં માયો સમાયો જતો ન હતો. હોમલા ખુંધા જેવા એક બદમાસની તે દીકરી હતી એ મારાં દીલમાં એક વસવસો હતો, પણ તે હવે દુર થઈ ગયો હતો. વલી હોમલા ખુંધા જેવા એક લુચ્છાને રૂપાંખાઈ જેવી અસીલ અબલા પરણી તેને માટે જે મારાં મનમાં હંમેશાં ઓછો વિચાર આવ્યા કરતો હતો તેથી તેનું ખર્ ગંભીર કારણ જણાવે તમામ દુર થઈ ગયો હતો, અને એ પ્રમાણે એ તરફ સઘળું સેવટ ખુશાલીનું—મનપતીજનું હતું.

પણ એક બીજો ગંભીર ખ્યાલ નાઉમેદીથી મને જખમાવા મારા ઉપર તુરત ગાલેખ આવતો હતો. શીરીનના મમાવાનાં ધરમાં શીરીન એક શાહનશાહ્યાતુના રોખથી રેહશે ને લાં હું ફક્ત એક ખીદમતગાર તરીકે રેહેવશ, સારે શું એ માનવાળેગ બી હતું કે શીરીન મને પોતાના ભરથાર તરીકે બહાલ રાખી શકશે? તે સુંદરીના ઓસ્તવાર કસમો ને કરારોપર મારો એતખાર ઓછો થયો હતો એમ ન હતું; ઓર આજેબી તેણીનાં ધરમાં અમોએ એક કલાકનું એકલી વાતચીતનાં સુખમાં ગુજરયો હતો તેમાં તે કરારો ને કસમો વધારે તાજા અને વધારે મજબુત થયા હતા, પણ શીરીનને તેની મરજી માફક તેનો કડક મમાવો પરણવા દેશે એ વિચારજ અશ્કલમાં ઉતરવો મુશ્કેલ હતો!

પણ વલી ખ્યાલ થતો કે શીરીનનો મમાવો કદાચ સમજે બી; તેણે પોતાનાં કુટુંબની છોકરીઓને પોતાની મરજી માફક પરણાવા જતાં ત્રણ મરતએ એવી છક્કર ખાધી હતી કે શીરીનને બી તેજ બેજરી તે કદાચ નહીં આપે. વલી તે મારે માટે માન ધરાવા શિખ્યો હતો તેથી હું એક ગરીબ નોકર છતાં તે મારે માટે હલકું નહીં વિચારે,—પણ નહીં; કેમ બને? નોકર તે નોકર, અને છેક એવી ઉતરતી પંકતીના એક સાથે શીરીન જેવી કુલવાંન સુંદરી પરણે એ સેતમ કડક કોરજબા ખમે એમ મારી ખાત્રી થઈ શકીજ નહીં.

રૂપાંબાઘની મને જરાબી ધાસ્તી ન હતી. તે સમજુ બાંતુ અમારો પાકડુ પ્યાર પાંખી ગમ્મ હતી. શીરીને તે તેની નેકનામ માતાથી છુપાવાને કનવાર કરી ન હતી. એક સાચ્યા-ખરાં દીલના ખાલેશ પ્યારમાં એબ કે દોષ રેહેતો નથી, ને તેથી દાગથી સાફ દીલો તેવા પ્યારમાં ડર ખાતાં નથી, તેમ અમારો પ્રગટ એખલાસ જોઇ રૂપાંબાઘ સઘલું જાણી શકી હતી ને તે મને દીકરાના એલ કાબક્ષીજ બોલાવતી હતી, વાસ્તે મારી ખાત્રી થતી હતી કે તે પોતાના કડક બાપને અમો વીશે કાંઇ બી સમજાવી લેશે ખરી.

એ મુજબ મારાં હાટેલના ઓરડામાં હું એકલો હતો તે રાત્રે ને તે પછી બીજો દીવસની શીરીનની સંગતમાં તેની માવતર સાથની મારી લાંબી મુસાફરીને દરમ્યાંન જે મને વિચારો, ઉમેદો, નાસીપાસીઓ, ધાસ્તીઓ, હરખો વગેરે અનેક લાગણીઓ થઇ તે

અને અમારી ખુદ મુસાફરીનો હેવાલ જો હું અતરે વીસ્તારથી વરણાવવા બેસું તો એક મોટું પુસ્તક ભરી નાખું એમાં કાંઈ શક નથી, પણ તે સઘલાંથી વાંચનારને બેજ કંટાલો નહીં ખવાડતાં હું એકદમ મારા શેઠને ઘર અમો પોંહોંચ્યા તે ઉપર આવી જઈ છું.

અમો જ્યારે ગાડીમાંથી ઉતર્યાં ત્યારે કોરજી શેઠ ઓટલા ઉપર આવી ઉભેલા હતા. તેમની માનીતી દાયા આવાં બી બાહર હતી. મેં તેઓને તાર કીધો હતો એટલે આ વેલાએ આવી પુગવાની અમારી વકીની તેઓને માહિતગારી હતી.

શીરીન એક કદી નહીં જોયલા મમાવાના પેહેલી વાર દીદાર જોવાના હરખથી ધુજતી હતી, ને ગરીબ રૂપાંબાધ જે નામોસી વચ્ચે પોતાના બાપને તજી ગઈ હતી તે લખાણુ વરસોની આગલી યાદ દીલમાં લાવી શરમ, ગભરાત, અને ધાસ્તીથી ધુજતી હતી.

પણ પોતાના બાપને આટલે લાંબે-લાંબે વખતે મલવાનો તેણીનો હરખ બી ઓછો કે થોડો ન હતો. તેજ પેહેલાં ધર્મી ગઈ, ને કોરજી શેઠ જે એક પલટણુના સીપાઈની પેરે લાંબા તાર જેવો થઈને ઓટલાપર મુઠમાં હસતા ઉભેલા હતા તેમને જઈને તેજ પેહેલી ભેટી પડી. એ ભેટો કોરજી શેઠના બાબમાંથી કાંઈ લઈચલાક કે ઠંડો ન હતો. તે પોતાની દીકરીને ઘણાજ ખારથી ભેટતો હતો, કે જ્યારે તેણી તેની છાતીપર માથું નાંખી દયકાં ખાઈ રહતી હતી !

રૂપાંબાધને પેટ ભરીને મલી લેવા પછી કોરજી શેઠે શીરીન પર નજર કરી, ને “ મારી દીકરી, મારા ગોલાખ, મારી પાસે આવ,” એટલાજ સુખનોથી તેને પાસે તેડી આંખીને કોટી કરતાં વલી દુવા ચાહી, “ જીવતી રહે, જીવતી રહે ! ”

આહા ! કડક કોરજીબાનાં દીલમાં માયાનો વેહેતો ઝરો સુકાઈ જઈને એક ખારીલો ખડક પેદા પડ્યો હતો તેને દયાના ખુદાઈ આ-શીરવાદે એક જખરાં જોરથી પાછો ભાંજી તોડી અસલ ઝરાને પાછો આબદાર બનાવ્યો હતો ! ખુદ પાક ખુદાએ ગોયા એ ગેરઘનસાફ ને સેતમ શીરીન જેવી એક નીરદોશ સુદરીના બાબમાં વધુ વાર નહીં ખમતાં પોતાની જાદુઈ લાકડીનાં જોરે કોરજી શેઠની આંખ આગ-લનો અંધકાર દુર કરી દીધો હતો, અને દયાની દેવીને પાછી તેનાં દીલમાં મુકામ કરવા મોકલતાં તેણે જાસ્તી ને ગેરઘનસાફના જાલેમ ફેવને તેનાં દીલમાંથી જખરીથી-જડખેખથી ઉખેડી કાઢ્યો હતો !

કડક કોરજીયા પોતાનાં બચ્ચાંઓ સાથે પોતાના ઓરડામાં ગયા તે પછી હું મારા ઓરડામાં જવા કરતો હતો, તેટલાં આવાં આગલ આવી. “તમારો ઓરડો મોટા શેઠે બદલાવેલો છે, કાવસજી શેઠ,” તેણીએ માન બરેલા અંદાજથી કહ્યું.

આવાંનાં આ રીતે બોલવાથી હું તો અન્યયખીમાં તેનું કોહુંજ નેવા પડ્યો. તે ફક્ત ખુશ મસ્કેરીમાં ‘કાવસજી શેઠ’ બોલતી હતી, કે કડક કોરજી શેઠે મારો દરજ્જો અચ્ચુચ વધારી આપ્યો હતો તે મને સમજ પડ્યું નહીં. પણ આવાં એટલું કહીને પુરતી ગંભીરતાથી મને ખીજો ઓરડો બતાવા આગલ આવી, એટલે મેં નેચું કે કોરજી શેઠે મારી હાલતમાં ફેરફાર કરી પોતાનું હેસાંન બતાવા માંડ્યું હતું. તે ઘેરમાં એક નાહનો ઓરડો મારે ફાલે આવેલો હતો, પણ હમણાં એક ખાસો કુસાદે, હવાવાલો, અને સુખદાયક ઓરડો મારે હસ્તક કરવામાં આવ્યો હતો, અને વહી તે ટેસ્ટકુલી શોભાયમાં ફરનીચરથી ગોઠવવામાં આવ્યો હતો !

કોરજી શેઠનાં દુલ્લાં દીલનો આ નવો પુરાવો હતો. તેઓ મને જાજતી રીતે પોતાનું હેસાંન જાહેર કરતા હતા, અને નોકરની નીચ પંકતી ઉપરથી પોતાની લગભગ લગોલગ મને કરી મેલવા માંગતા હોય એમ મને લાગ્યું.

થોડીવારે આવાં મારા ઓરડામાં પાછી આવી, અને મને શેઠનાજ એલકાબથી કેહેવા લાગી. “કોરજી શેઠે સલામ સાથે કેહેવાડ્યું છે, કાવસજી શેઠ,” તેણીએ કહ્યું, કે “તમારે ખાનાની વખતે તેવણ ને છોકરાંઓ સાથે જમવા તેબલ ઉપર હાજર થવું.”

આ નવી મેહેરબાની હતી. શેઠની સંજમાં તેનાં બચ્ચાંઓ સાથે બેસીને જમવું એ મારે મનસે નામદાર મહારાણી વીકટોરીઆ જોડેની જીઆફતમાં ખીરાજવા જેવું હતું.

આંઠ દીવસ વહી ગયા, કે જે અરસામાં હું તે ઘેરમાં નોકર નહીં પણ નાહનો શેઠ હતો. એ સુખી આંઠ દીવસમાં હું મારી મનની મુરત શીરીન સાથે એકજ છાપડાં હેઠલ તદન સુખમાં હતો, ને અમોને પાક પ્યારની સુખભરી વાતચીત કરવાને ઘણીક આશીરવાદ પામેલી તકો મલતી હતી. મારા શેઠનો એ અરસામાં મારા-પર આદ્ય વધ્યોજ જતો હતો. પેહેલે દહાડેથીજ—જ્યારે તેમનાં છોકરાંઓને લાવીને મેલાવી દીધા પછી હું તેમની હજુરમાં ગયો

સારથીજ-તેઓએ પોતાનું કઠકપણું લગભગ તજ દીધું હતું, અને એક કલવાયલા વિચારના ગ્રહસ્થને છાજતી 'ગ્રેસ' થી તેઓએ મને શેકહેંડ કરી આવાકાર આપી આ નવાં 'પોઝીશન' ની મારી સઘલી ઓસક એકદમ દુર કરાવી નાંખી હતી. એ સઘલાંમાં શીરીનને રૂપાંબાધની છુપી પણ પ્રગટ સામેલગીરી હતી એમ વાંચનારને સમજવું પડશે ? તે બાપ બેટીઓ મધ્યા પછી શીરીનનાં કેહેવા મુજબ તુરંતજ શીરીનની માતાએ મારી વાત કાઢી શેઠ આગલ મારી હજારો વખાણ કરી, ને શેઠનાં બેશી ગયલાં મારે વીશેનાં ઘણાં સારાં મતમાં તેથી ઘણો મોટો વધારો થયો. તેઓની ભાણેજનો હું ઓલખીતો નીકલી આવ્યો, તેજ પ્રમાણે તેઓની દુર પડેલી દીકરીનોખી હું અતલગનો ઓલખીતોજ નીકલી આવ્યો એ એતેક્ષક ઉપર તેઓ જેટલા અચરત તેટલાજ ખુશી ખુશી થઈ ગયા, ને તેથી માસપરની તેમની પ્રીતી બેવડી ને ચોવડી વધી ગઈ.

તેઓને ત્યાં હવે હું માત્ર એક સેક્રેટરીનુંજ કામ કરતો હતો. તેઓનાં કાગલ પત્રો લખવાં વાંચવાં મારેજ હાથ હતું. હવે તેઓ હેદરાબાદથી કલકત્તા જવાનો એરાદો કરતા હતા. મુંબઈ અને પુનામાં જેમ તેવણના પોતીકા મેહેલ સરીખા બંગલા હતા તેમજ તેવણનો કલકત્તામાંખી એક મોટો બંગલો હતો, ને તેથી પોતાની દીકરીઓને લઈ તેઓ તે બંગલામાં જવાની તૈયારીઓ કરતા હતા, વારંતે મારા પાસે ત્યાંના કારભારીઓપર ચાંપતાં કાગલો લખાવી બંગલો છાજતી રીતે રીપેર કરી તૈયાર અને ફરનીશ કરવાને તાકીદો કરતા હતા. તેઓ મુંબઈ જતે, પણ તેઓને મુંબઈ કરતાં કલકત્તા જેવું પાયતખ્ત વધારે અનુકૂલ આવ્યું, ને તુરંત વેલા થોડા માસ તેઓએ કલકત્તા જઈ રહેવાનું નક્કી કરીધું.

પ્રકરણ ૯૪ મું.

કોરજ શેઠ ને હું પોતે.

એ પછી એક દિવસે શેઠે પોતાના ઓરડામાં મને બોલાવી મંગાવ્યો. હું ત્યાં ગયો ત્યારે તેઓને ખાછા પોતાની આગલી ચગડોલ ઢપ ઉપર ઉતરી પડેલા જોઈ કાંઈક અચરત થયો. તેઓ ખુરશીમાં અઢેલ્યા વગર ટટાર ઉંચા થઈને બેઠેલા હતા, અને હું

અંદર દાખલ થયો ત્યારે મારા ભણી કાંઈ એવી તો જગલી રવેસે ટાંકી ટાંકીને જોવા પડ્યા કે પેહેલવેહેલો હું તેવણને ત્યાં નોકરી રેહેવા આવ્યો હતો તે દીવસ મને ઘણાં જોસથી યાદ આવ્યો.

“કાવસ,” હવે તેઓએ પોતાની આગલીજ એન જેવી ચીંચવાતી ઢપે બોલવા માંડ્યું, “આજે જેમ મને કુરસદ છે તેમ તુંનેથી કુરસદ છે તો બેસ મારા સાંમે પેલી ખુરશીપર, ને તારા બાપમાં આજવેર જે જે બી બનેલું તુંને બચગીથી યાદ હોય તે બધું મને માંડી મેલીને કહે. જે બચ્યા તપાસજે, તેમાંથી એક બી બનાવ છુપાવી મને ઠગવાની કોશિશ ના કરતો. તે સાંભલતાં સહવારની સાંહજ થશે તો હું કંટાલવાનો નથી કે ખુરશીમાં અઢેલીને આવસુ બની બેદરકાર થવાનો નથી. હું બેઠોય તેમજ બેશી રેહેવશ—વચ્ચે બોલશ નહીં કે હીલચાલ બી નહીં કરશ, એટલીબધી તારી સઘલી કાંહાણી ધ્યાનથી સાંભલશ. સારી કે માડી, ઠપકા લાયક કે વખાણુ લાયક, જે જે બી તેં કીધું હોય તે બધું વગર શરમાવે મને કેહજે, ને ચલાવ ત્યારે હવે.”

જ્યારે કોરજી શેઠ મારાં મનપર થસે તેમ ઉપલું બોલતા હતા ત્યારે તેમની એ નહીં ધારેલી અજબ જેવી માંગણીથી જોડે હું ધણો અચરત થયો, તોપણ તેમ કરવાને હાવથી તૈયાર થયો. મેં જોયું કે મારી આખી જીંદગીમાં મારે શરમાવાનું થાય એવું મેં એક કામ નથી કીધું, અને તેથી મારા બાપમાં આજવેર જે બન્યું હતું તે બારીકમાં બારીક વીગત સાથે સઘલું કોરજી શેઠને કેહેવાને હું તૈયાર થયો. એમ કરવાને આશા મને હાથ પકડી દોરવતી હતી. તે મને સઘલું પુછવાની કાલજી કરે તે વાતને શીરીન માટેની મારી મોહબત સાથે સંબંધ હોવોજ જોઈએ એમ મને લાગ્યું, ને તેથી મેં મારી કાંહાણી તેના પાસ કેહેવા માંડી.

“એક વાત, તોપણ, તેમાં નહીં બોલવાની મને જરૂર પડી, ને તે શીરીનને માટેના મારો પ્યાર હતો. જ્યારે હું તે ભાગપર આવ્યો ત્યારે શરમાયો, અચકાયો, ને આગલ આવ્યો. એ સિવાય મેં બાકીનું સઘલું કહ્યું. તે સાંભલતાં સહવારની સાંહજ થઈ, પણ કડક કોરજીઆ કાંઈ વચ્ચે બોલ્યા તો નહીંજ, તેવણની ખુરશીપરથી ઉઠ્યા તોબી નહીંજ, પણ અઢેલ્યા કે હીલ્યા વટીક નહીં! મીનતું પુતલું બનાવીને મારા સાંમે બેસાડ્યું હોય, ને તેના સાંમે હું મારું

મેં દુખવતો હોઉં તેવો સઘલો શરસ હતો. તેઓ વચ્ચે એકજ વખતે મુઠમાં હત્યા, ને તે જ્યારે નશીરાખાદવાળા નસરવાનજી નાણાવટીની નોકરીની વાત આવી ત્યારે હતું, કેમકે વાંચનાર જાણે છે કે કડક કોરજી શેઠ મને તેઓ પાસથી મારી સારી સરડીરીકેટ નહીં મલતાં નીઝામના ધર ધર કરતા સો સ્વારોના હાથમાં સપડાવા દર પલે દમ ભરાવ્યા કરતા હતા.

અંતે મારી કાંઠાંણી પુરી થઇ, ને કોરજી શેઠે એક છુટકારાનો દમ ખેંચી જરા ખુરશીમાં અઢેલી લીધું. “કાવસ,” તેઓએ તે પછી પાછું ચલાવ્યું, “તું શું મારા ગમ જોધને શરમાયા વગર કહી શકે છે કે તારી કાંઠાંણીમાંથી તેં એક વાત મારાથી મારી સઘલી તાકીદ છતાં છુપાવી નથી ?

મેં શરમાધને નીચે જોયું. હું કશો જવાબ દઇ શક્યો નહીં.

“અરે આય દુકતાનું માંથુંજ ખીશી ગયું છે,” હવે તેઓ પાછા પોતાના સ્વભાવની લગાંમ એકદમ ખોલી દઇ અસલી રંગપર ઉતરી પડતાં ચીરડાઇ ચીંચવાધને બોલ્યા. “તું કાંઇ તારાં મનમાં મને ઘેલો બેલો સમજ્યે જવ્યા-પણ નહીં મારે ચીરડાવાનું નથી,” તેઓ એકદમ યાદ આવતાં નરમ થતાં પોતાનો કાન ચીમટી બોલ્યા. “જો આયુ, મેં તુંને કાંઇ ખી નહીં છુપાવા તાકીદ કીધેલી છે ને તોખી તું છુપાવેજ તો મને ગુસ્સો નહીં આવે ?”

“માફ કરો મુરખી સાહેબ,” મને આ ભલા ગ્રહસ્થને લાગેલા વાજખી ગુસ્સાથી લાગી આવતાં કહ્યું, “મેં આખી વાતમાં એકજ બનાવ તમોથી છુપાવેલો છે, અને તે તમો સાહેબને રોશણ હોય એમ જણાય છે.

“મને તે ખબર છે,” કોરજી શેઠે હવે છેકજ નરમ પડી-હસીને કહ્યું. “તારી કાંઠાંણી સાંભલતાં ફક્ત બેજ લાગણીઓ મારાં દીલમાં થઇ છે. એક દયા ને ખીજી વખાણ. તેં ખમ્યું છે તે સઘલું દયાને લાયક છે-તેં કીધું છે તે સઘલું ભારે વખાણને લાયક છે. હું વખાણ કદી કોઇની કોઇનાં મોંપર કરતોજ નથી, પણ તારી બાલક વયમાં તેં કીધેલું એવું ને એટલું છે કે તે તારાં મોંપર વખાણવામાં ખી કશી ભુલ નથી. નીચે હોમલાનું નેહસ્ત કદમ હું મારાં ઘેરમાં તારી કાંઠાંણી સાંભલવા પછી કદી જોઇશ નહીં. મારી દીકરીના

આવંદ તરીકે ને મારા પેલા ગુલામના આપ તરીકે તે નેહરતને હું કદી કમુલ રાખનાર નથી. લોક મને કડક પણ પોંહોંચેલો જાહેર કરેછ, દીકરા કાવસ, ને તે ઘણી હદ સુધી ખરું બી છે, પણ મારી સઘલી પોંહોંચ છતાં તારી કાંહાણીપરથી તારાં માઆપ કોણ હોય ને ક્યાં હોય તે હું કદપી કે શોધી કાઢી શકતો નથી, તેમજ નાપાક હોમલો તારી પુકે એટલો જમની કાંતી શું કામ લાગ્યો હશે તેથી હું અટકલી શકતો નથી. તે ચંડાલને ભારે લાલચ આપું તો મને કદાચ કહે, પણ લાલચ લઇને નહીં કહે અથવા ઉડાવાનું વગર દમનું ખોટું કહે તો પૈસા ને પત ખેડ જતું રહે; વાસ્તે તેવું મારે કરવું નથી. શીરીન જેવી એક દીકરીનો ખર્ખનો ધરાવા ખાતર કોઈથી આપ મગરૂ થાય તેવી એક મારી દીકરી સાચના તારા પ્યારને માટે હું તુને ટપકો આપતો નથી, અથવા તેનો અટકાવ કરવા માંગતો નથી. તેમ કરવા જતાં મેં પુરતું અને પુસ્કલ ખર્ચું છે,—પણ તેમજ તારે એકદમ મારાં એમ બોલવાથી હરખાઈ આવવાનું બી નથી.”—મારી આંખો તેના છેલ્લા બોલોથી ખુશીથી ચમકી નીકલેલી જોઈને તેણે તરત વધારયું. “લોક મને કડક કહે છે ને હું તે મારી કડક ટપેજ મારું કામ લેવાનો. તું ને શીરીન બેઉ હજી બચ્યાં છેઓ, ને એવી છોકરવાદી ઉમરમાં પ્યાર ને લગનના વીચારો કરવા એ પાપ નહીં તો ચીખાવણું છે.”

આહીયાં કોરજી શેઠ જરા થોખ્યા, ને મારી છાતી આશા નિરાશાની હજારે લાગણીઓથી ઘડક ઘડક થતી હતી. તે શીરીન સાથે મને જલદીથી નહીં પરણાવે તો શું મુંજકો? પણ પાંચે દહાડે શીરીન જેવી સુંદરીની હું નેકામાં નવાજેશ પામીશ એ ખાતરી શું મને ખુશીથી લેલો કરી નાંખવા બચ નહી હતી?

“હવે ત્યારે મને સેવતો આ ગંભીર બાબદ પર સાંભલી લે, કાવસ,” કોરજી શેઠે પાછું ચલાવ્યું. “શીરીનને હું મારા દીલોગ્ન નથી. ચાહતાં શીખ્યો છું કેમકે આટલાજ દીવસોમાં તે મારાપર ને મારા ખુશપાનાં સુખ સગવડોપર જે કાલજીથી વીહીલી પડેછે તેણે તે દીકરીની નીતી, નેકા ને કેલવણી ને વાસ્તે મારી છાતીમાં માન અને મારી લાગણીમાં પ્યાર પેદા કર્યો છે. તેમજ તારે વીધે બી હું સઘલી ભલી લાગણીઓ ધરાઉં છું, ને તમોને નેકાથી એક ચયલાં જોવાનો હરખ મને ઘણો છે, પણ તે હરખમાં મારે આકલો

અથવા ઉતાવલો નથી થવું. તમે એઉ હજી નાદાન છો. શીરીન હજી તો સતર વરસની ભરતીમાં આવી છે, ને તુંને ૨૧ મું ચાલે છે તે કાંધ પરણુવા લાયકની ઉંમર નથી, એટલા વાસ્તે તમારે એ વરસ થોપવું એમ મેં દીકરી રૂપાં સાથે આજેજ નક્કી કીધું છે. એ એ વરસના અરસામાં તારે મારાં ઘેરમાંથી નીકલી દુન્યાનો અનુભવ લેવો પડશે. તુંને આવતી કાલથીજ આય ઘેરથી ઉઠાંગરી કરવી પડશે. આવતી કાલથીજ તુંને તારું ખોલી ખાવું પડશે. એમ કરી હું તુંને દુર કશું છું એવો મારે વીષે હલકો વિચાર એક ઘડી બી તારાં મનમાં આવવા દેતો ના. હું ચાહું તો તુંને સાથે રાખું—હું તુંને ચાહું તો મોટા ઓધવાની નોકરી અપાઉં, પણ તેવું કશું બી હું કરનાર નથી. હું તુંને તું આગલ હતો તેજ પ્રમાણે દુન્યાની દયા પર પાછો ફેંકું છું. તેની વચ્ચેથી આજ વેર મારા દીકરા તેં જેમ તારી સારી ચાલથી—ખુદા તરફનાં તારાં પાક ચકીનથી ને રાસ્ત રાહથી સઘલાં ભલાં કામો કીધાં છે તેમજ કરીને એ વરસ કાઢી નાખજે. એ એ વરસ વહી જતાં વાર લાગવાનો નથી. આજે ૧૫ મી નવેંબર ૧૮૬૦ છે, અને તારે ૧૫ મી નવેંબર ૧૮૬૨ ને દીવસે મારાં છાપરાં હેઠલ પાછું આવવાનું છે. ત્યાંવેર તારે શીરીનને કદી મલવું નથી—શીરીનસે કદી કાગલ પત્ર ચલાવવાં નથી—મારા પાસ પૈસાની કે બીજી કશી પ્રકારની મદદ મંગાવવાની નથી એ સઘલું ખુબ રવેશે યાદ રાખવું. એ એ વરસમાં દુન્યામાં તું આજ વેર રવડયો છે તેમ રવડતાં તું આજે જેવો છે તેવોજ સદગુણી રહે તો મારાં ઘેરમાં આવજે, ને વગર શરમાવે ખચ્ચીત આવજે, કે જ્યારે મારા મેહેલનાં આરણાં વાજતે ગાજતે ધામધુમથી તારે વાસ્તે હું ખુદલાં મુકશ, પણ જો એ એ વરસના અરસામાં એકબી કામ તારાથી શરમાવાનું થાય ને તારી આગલી ચાલને તેથી જરાબી દાગ પોંહોંએ, તો મારાં ઘેરમાં આવવાની તજદી લેતોજ ના, કેમકે મારાં ગમે એટલાં તારે માટેનાં આ વેલાનાં માન છતાં ત્યારે હું તુંને ત્યાંથી હાંકી કાઢશ, ને મારી ગમે એવી મરજી છતાં શીરીન તારા સાથ પરણશે નહીં. એ મારી સંઘળી સરતો તુંને ઘાટકીજ નહીં પણ તદન દેવાના માણસની સરતો જેવી લાગશે, પણ હું ખુદાના પાક કસમથી કહું છું કે એ વતરોગે બીજી કોઇ સરતપર હું કામ લેનાર નથી, ને મારી દીકરી શીરીનના આખમાં કોઇને કામ લેવા

દેનારખી નથી. ૧૮૬૨ નાં સાલના ૧૫ મી નવેંબરના રોજ તરફ આશાથી નેગાહ રાખી નેક રાહ ચાલજે, ને તું પાછો આવે ત્યારે તુંને આવકાર દેવા સુધી હું સલામત રહું એવી હું તે ખુદથી દુવા ચાહું છું !”

હાં કોરજી શેઠ ચુપ થયા, ને આ બધો વખત આ તેમની સરતો જે હું ભારે અચરતીથી દાચું વકાશી સાંભળ્યા કરતો હતો તે હવે તેમનું પુરું થવે મારાથી રડી પડાયું. કોરજી શેઠને હું બી ચાહતાં શીખ્યો હતો, ને તેથી મારે ખાતર બ્યારે તેણે બે વરસ જીવવાની ખુદથી દુવા ચાહી ત્યારે તેનાથી—રૂપાંબાઈથી અને વધારે—મારી જાહલી શીરીનથી છુટો પડવાની જલેમ જુદાઈનાં દુઃખે મને રડાવ્યો. એ વેલાએ કોરજી શેઠ પણ રૂમાલે આંખ તુછતા હતા. તેનાં દીલમાં દયાનો બંધાઈ ગયલો પથર હવે પાંણી રૂપે પાછો પીગલી જતો હતો.

“હવે જઈને શીરીનને મલ,” કોરજી શેઠે કહ્યું. “મારો કહેલો બોલેબોલ તારાં દીલમાં કોતરી રાખજે. આવતી કાલે અહીંથી તારે જવું છે. હું તુંને થોડા ઘણા રૂપ્યાની રકમ આપશ તેની સાથે તારે તારી બે વરસની નવી જાંદગી શરૂ કરવાની છે, જે તારે ગમે તે રીતે કરજે. તારે જોઈએ તો જે નોકરની હાલતે તું આજવેર હતો તેમ રહેજે. તેમાં કાંઈ શરમ કે એજ નથી—અથવા ગમે તેમ કરજે. તુંને કોઈ મારા ઉંબર બાહેર મુકવા આવનાર નથી. મારા ઉંબર પરથી ગયા પછી તું ગમે ત્યાં જજે ને ગમે તે કરજે.”

હું આ ગોઠવણ પર જેવો જોઈએ તેવો રાજી નહીં હતો, પણ રાજી થયા વના છુટક ન હતો. કોરજી શેઠે શીરીન સાથની મારી શાહાદીની કબુલાતજ આપી હતી તો એ બે વરસ હું શીરીનને મલ્યોજ નહીં હોઉં તેમ ધીરજથી કાઢી નાખવાને મેં હીંમતથી ઠગવ કીધો. મેં એ ઠગવ કોરજી શેઠને આંજીભરી આંખો સાથે કહ્યો, ને તેઓએ મારો બરડો થોડો હીંમત આપી પોતાની હજુરમાંથી વિદાય કીધો.

હું જઈને પેહેલાં રૂપાંબાઈને અને પછી શીરીનને એકાંતમાં મલ્યો. હાંખી જુદાઈની આગમચના તે એક પાક એકાંતવાસના મેલાપનાં સુખનું કે જુદાઈની યાદનાં દુઃખનું વરણન કરવાની અતરે જરાખી જગ્યા નથી. અમો ખુશીથી હસ્યાં ને ગમીથી રડ્યાં. સુંદર શીરીનનો નાજુક મખમલી હાથ મારા હાથમાં લઈ સોડેસોડ બેસી

અમોએ ગંભીર ગુપ્તગોમાં ત્રણ કલાક કાઢી નાંખ્યા, અને સેવટે છુટાં પડ્યાં ત્યારે જે વરસમાં સદા સુધી નહીં છુટાં પડવાની આશાથી પાછાં મલવાની આશા ઉપર છુટાં પડ્યાં.

તે રાત વહી ગઇ ને સહવાર થઈ. સહવારને પોહોરથી મારી મુસાફરીની ધમાલ ચાલી. હું ક્યાં જવશ ને હવે પાછું શું કરશ તે હજી મને ખ્યાર ન હતું. તે નક્કી કરવાને મને અથવા મારાં ગુંચવાયલાં ગભરાયલાં મગજને અવકાશજ ન હતી. હયાં ગોયા મારી જીંદગીનો પેહલો તખ્તકો પુરો થતો હતો ને ખીજે શરૂ થતો હતો. દુન્યામાં નમાયો રવડતો હું આંતે માયા વચ્ચે દર પડવા પામ્યો હતો, પણ પછીથી પાછો તુરત રવડી પડ્યો હતો !

ગાડીનો વખત થયો, ને હું શક્ત મારૂં સરેસ્તાનું પેટીનું થોપલું એક કુલી પાસ ઉચકાવી સ્ટેશન તરફ જવા બાહર પડ્યો. મને સૌ બારણાં પેર વલાવા આવ્યાં હતાં. એકે એકની આંખોમાં આસુ હતાં, અને સખત કોરજી શેઠની સઘલી સખતાઇ છતાં નરમીની તેની આ વખતની નવી નબલાઈ, તેનો ખ્યાર, ગરીબ કામ કરનાર આવાંતી ભલાઇ, રૂપાંબાઇનો ખ્યાર અને મારી માંનીતી શીરીનનાં બુદ્ધાઇનાં દયકાં એ સઘલાંએ મને નાહીમત કરી બચ્ચાં પેરે રડાવ્યો, ને હું આંસુથી ભીજવાંયલી આંખો સાથે દુન્યામાં નવી રવેસે રવડવા-સંકટો અને હાડમારી સામે ફરી એકવાર યકીનની બલવતરીથી લડવા નવેસરથી બાહર પડ્યો !

પ્રકરણ ૯૫ મું.

“ આગ ! ”

કોરજી શેઠનાં મકાનમાંથી બહાર પડવા પછી પાધરો હું કાંઈખી આગમજથી કરી મુકેલા વીચાર અથવા ઠંડાવ વના કુટેશન ઉપર ગયો, અને ગાડી કેઈ ડયુ હતી તે વીશે ખ્યાર મેલવતાં મને માલમ પડ્યું કે મદ્રાસની ગાડીને શક્ત પાંચ મીનીટનો વાર હતો.

મદ્રાસમાં મારૂં પીછાંણવાલું કોઈ હતું નહીં, પણ ખુદાએ ગોયા જેહમતો સામે મને લડવાનેજ જનમ આપ્યો હતો એટલે

આગલ પેઢે મદ્રાસમાં જઈ તે મોટાં શેહેરમાં મારાં કીસમત મુજબ ખોલી ખાવાને મેં કસદ કીધો. એ ઉપરથી મદ્રાસની ટીકટ કરાવી આગગાડીમાં ગોઠવઈને બેઠા પછી મારાં ગળવાંમાંથી ફેરજી શેઠનો બીડી આપેલો કાગલ મેં ખેંચી કાઢ્યો, અને વાંચ્યો. તે પુસ્તકમાં નીચે મુજબ લખેલો હતો:—

“ દીકરા કાવસ,

મારી મરજી છે કે તારાથી અને ત્યાંસુધી તારે નોકરની છેક ઉતરતી પંક્તીપર રેહવું નહીં, પણ તેમ છતાં તુંને એ મારી સલાહ ઉપર અમલ કરવાને નહીં કાંપે નો તારી દરેક હવે પછીની હીલચાલોમાં મેં પુરતવેલા તુંને સ્વતંત્ર બનાવેલો છે વાસ્તે તારી નેક નજરમાં જેમ સાફ સુજે તેમ કોઈબી રવેશે પ્રમાણીક પરસેવાથી તારી શેઠલી પેદા કરવાને તું પુખ્ત રીતે મુખત્યાર છે. જે રકમ આ સાથે હું બોડું છું તે તારી મુસાફરીઆને દરમીઆન છાજતા ટેક સાથે તને રેહવાને પુરતી થઈ પડશે એમ હું માંતું છું, અને હવે ખોદા તારે રાહતુમા થાવો ! ”

આ કડક ફેરજી શેઠનો કાગલ હતો, અને તેની સાથે તેજ કવરમાં ડીપીઆ પાંચ હજાર સુધીની રકમની નોટો બીડેલી હતી ! તે સખી શેડીઆનો આ સરસ દીલગુરદો જોઈ મારું મન હેશાંનમંદ લાગણીઓથી ભરાઈ આવ્યું, કે જ્યારે એ નાદર રકમથી કોઈબી સ્વતંત્ર થઈ શકવાને મારો હરખ મારા ઉપર દબાણ ચલાવતો હતો.

મદ્રાસનાં સ્ટેશન ઉપર હું ઉતર્યો ત્યારે અપોરે ખારનો સુમાર થવા આવેલો હતો. હું સ્ટેશન ઉપર ઉતર્યો અને તે કુશાદે બીલ-ડીંગના શેણકદાર દબદબાથી છક થઈ ગયો. મારી મુસાફરીની રખડોને દરમીઆન મેં એવું ઘણું જોયું છે કે જે હું વીસ્તારથી લખવા એસું તો મારાં વાંચનારાંઓને ડુરસદને વખતે ખચીત ઘણી ગમત આપી શકું, પણ ખુદ મારી કાંહાંણીને લગતા બનાવોજ એવા બીસીઆર અને બારીક છે કે એવી આસેપાસેની વીગતોતું વર્ણન આપવાને હું મારી અત્યાર સુધીમાં અતી લંબાણ થઈ પડેલી વારતામાં કશી જગ્યા ફાજલ પાડી શકતોજ નથી.

મદ્રાસનાં સ્ટેશનની રચના અને શેણક જોતો હું ઉભેલો હતો તેટલાં પછવાડેથી મારું કોઈએ નામ પોકાર્યું, અને અરજોરજી કાચ-મેન અને હસમુખી નવાજ બીજી પક્ષે મારી સામે આવી ઉભાં. તેઓએ ઘણી દીલસોજી વચ્ચે મારું ત્યાં કેમ આવવું થયું હતું તે

પુછ્યું, અને જ્યારે ઉપર તપકેની વીગતો આપી મારી હાલતમાં હવે પછીથી થનાર ફેરફાર વીશે મેં દીલની સાદાઇ વચ્ચે તે લોકને કહી સંભલાવ્યું ત્યારે તેઓએ મને ખરાં દીલની મુબારકબાદી આપી. છેલ્લે ઠુડ્યું એમ કે હાલ તે ઘણી ઘણીઆંણીએ છેલ્લા ત્રણ માસથી આવીને મદ્રાસમાં ઘેર માંડ્યું હતું માટે હું ઠર પડું તેટલાં તે ખેરખાણેનાં મકાંનમાં મારે ઉતારે લેવો, અને તે વીશે મારી મંજૂરીઆત લીધી નહીં લીધી કે મને સ્ટેશનપરથી ઘસડી કાઢી તુરત એક સીગરામમાં ખેસાડી તેઓએ ઘર તરફ ચાલુ મુક્યું.

તેઓ સ્ટેશનપર પોતાનાં કાંઠ ખાંનગી કામ માટે આવેલાં હતાં, અને ત્રેન આવી પુગવા પછી પાછાં ફરવાની તૈયારીમાં હતાં તેટલાં મારી સાથે મલી જવાનો ભાગ્યશાલી સંજોગ બની ગયો હતો. અરજેરજી કોચમેન—હવે અરજેરજી દારવાલા—નું મકાન મદ્રાસમાં બ્લેક તાઉનવાલા ભાગમાં આવેલું હતું. તે એક મારનું બેઠું મકાન હતું, અને નીચેજ અરજેરજીએ નવી ઉઘાટેલી દુકાન હતી.

પોતાનાં મકાંનમાં લાવીને પોતાનાં ગજવાંની ગુન્નસનાં પ્રમાણમાં મારી પેહેલા પ્રકારની મદારત કરવામાં મારાં માયાવંત મેજાઓએ કશી કસર અથવા કસુર કરી નહીં, અને તેઓની સાથે હસવા કરવામાં અને રમત ગમતમાં મારા પેહેલા ત્રણ દીવસ કેન નીકલી ગયા તે મને ખબર વટીક પડી નહીં.

ત્રીજે દીવસની સાંજે હું એ મારા દોસ્તો સાથે પીપલસ પારકમાં ફરતો હતો તેટલાં મને ભુખમરાથી બચાવનાર મારા લાયકીવાલા અને કદરદાન શેઠ નશરવાનજી નાણાવટી સાથે મારો અણધારેલો મેલાપ થઇ ગયો. તેઓ મને જોઈને ખુશખુશ થઈ ગયા, અને ઘણી ઉલત તથા ઘણી મમતા સાથે મને તહરેવાર સવાલો કરવા પડ્યા, જે પછી છુટા પડતી વખતે પોતાનાં તે શેહેર માહેલાં ગીનદી તરફનાં મકાંનમાં બીજી રાત્રે જમવા આવવાને મને ઘણી બોંહોસથી ઇલાણી આપી ઇજન કસ્યું.

બીજે દીવસે સાંજે એટલા માટે મારા મેહેરબાંન મેજાઓની પરવાનગી લઇ હું એ મારા લાયકીવાલા શેઠને મકાંને જમવા જવા ઉતરી પડ્યો, કે જેઓ તેમનાં મને કહેવા પ્રમાણે સોલાપુરથી મકાંન ઉઠાવી ઘણુંકનાં અતરે આવી રહ્યાં હતાં. તેઓનું મકાંન મદ્રાસ શેહેરનાં સૌથી સુખદાયક અને ભપકાભરેલા ભાગમાં (જ્યાં

ગવરનર અને બાળ ઓધેદારોનાં મકાનો છે અને જે ભાગને ગીનડી કરી કહે છે તે બાળુએ) એક નાકાપર આવેલું હતું, અને શેહેરની રચના જોતો હું સકારેથી નીકલી તેમને ઘેર ગયો.

તેઓએથી મારી મદારતમાં કશી કમી રાખી નહીં, અને જેમને ત્યાં હું નોકરની નીચ પંકતીએ વારંવાર જમવાની તેબલ પછવાડે અદ્યત્થી ઉભો રહેતો હતો તેમનેજ ત્યાં તેમની સંજમાં જમવા બેસવાનો સુખી ફરફાર અને સંતોષ તે સાહેબે મને આપ્યો તે માટે મેં ઘણી સોકરગુજરી કરી. અહીંયાં મને જણાવવામાં આવ્યું કે દારાબ (મારા એ ભલા શેઠનો છોકરો) અને તેની મોહરદાર ધણાબાઈ હાલ પુનામાંજ હતાં, અને ધણાબાઈનો તેના બાપ દારાબજી ધણાપટેલ સાથેનો મતફેર તમામ મટી ગયો હતો. આ બપ્પર સાંભલી હું ઘણો ખુશી થયો, કેમકે મારા શેઠનો તે સાહેબનનો દારાબ ઓછો લાયકીવાલો અને ભલાં દીલનો જવાન હતો નહીં.

મારા ભલા શેઠ શેઠાણી સાથે ખાણાંથી દારેગ થયા બાદ તહેરવાર તાહેલાંમાં વખત એવો બેમાલુમ નીકલી ગયો કે બ્યારે હું બરજેરજી કાચમેનવાલાં મારાં મકાનમાં પાછો જવા નીકલ્યો ત્યારે દશનો અમલ થઈ ગયો હતો. તોપણ હું ચાલતોજ નિકલ્યો. રસ્તો મારાં ધ્યાનમાં હતો, અને જોકે ગીનડીથી બ્લેક ટાઉન ઘણું દુર હતું, તોપણ ખાલેલાં પેટે ગાડી કરવા કરતાં ચાલવાની કસરતનો લાભ લેવાનો મને શોખ થયો.

હું થોડેક દુર ગયો નહીં એટલે લોકોની ગડબડનો દુરથી આવતો ગુંગલાત ભરેલો ધીમો ગોંઘાટ મારે કાંને આવ્યો, અને એક ચોકસ બાળુએ ફેટલાંક લોક દોડતાં જતાં જણાયાં. મારો રસ્તો કાંઈ તે બાળુએ હતો નહીં તોપણ એ શું ગડબડ હતી તે જાતે જાંઠને જોવાની મને જીજ્ઞાસા થઈ, એટલે હું પણ દોડ્યો. હું જરા આગલ ગયો નહીં એટલે મને આ સઘલી ગડબડ ને ગભરાતનું કારણ બપ્પર પડી ગયું. તે તરફનાં એક સૌથી બપકાદાર બંગલામાં આગના દેવે પોતાનો નેહસ્ત દેખાવ આપ્યો હતો, અને તેના સંબધમાં આ સઘલી ધાંધલ થતી હતી.

આગનાં ધામ ઉપર જઈ પુગતાં હું ધાસ્તીથી છક થઈ ગયો. ત્યાં લોકોની ગીરદી બેસુમાર હતી-પોલીસની ધાંધલ પાર વાનાંની

હતી, અને સઘલો દેખાવ ગડબડાત ગભરાત અને ધાસ્તીનો હતો, કે જ્યારે આગ પોતાના જલેમ દસ્ત હેઠલ તે મેહેલ સરીખાં મોટાં મકાનને ખીલકુલ આજેજ કરતી જતી હતી. તેમાંથી સોલેસોલા બાહાર આવતા હતા અને તેની ઉપર ચોપાસે કામ કરતાં એન-છનોનાં પાણીનો મારો ચાલતો હતો.

મેં મારી પડોસમાં ઉભેલા એક પારસીને એ કોણનો અંગલો હતો તે પુછ્યું, અને તેનાં જવાબમાં મને જે જણાવામાં આવ્યું તેણે મને એકદમ ચોંકાવ્યો. મને કેહેવામાં આવ્યું કે તે અંગલો તો એક મદ્રાસીનો હતો, પણ છેલ્લા વીસ દીવસથી મુંબઈથી દાદાભાઈ અરજેરજી બાટલીબાઈ નામનો કોઈ ગ્રહસ્થ પોતાનાં ધણીયાંણી ભગો ત્યાં આવી વસ્યો હતો. આ નામ અને આ ખબર સાંભળતાંજ બોદા માલુમ કંઈ લાગણીઓના આધારે હું લોકોને ખીસાડતો એકદમ તે બલતાં મકાનની લગોલગ ધસી ગયો, અને ત્યાં જતાંજ મેં કેટલાક નોકરોને માહા ગભરાતમાં દેવાના જેવા દોડ્યા કરતાં દીઠા. તેઓની ધાસ્તીનું કારણ તુરતજ જણાઈ આવ્યું. દાદાબા પોતે ઘરમાં હતો નહીં, પણ તેની ધણીયાંણી જરબાઈ આ આગને દરમ્યાંન બેખબરા નોકરોના ગભરાત વચ્ચે એખલી તે બલતાં ઘરમાં રહી ગઈ હતી ! આગ જણાયા પછી એટલી જલદી વધી ગઈ હતી કે નોકરોને જે કાંઈ બચાવા જેવું લાગું તે લઈ તેઓ નાહ-સાનાહસમાં બાહાર પડ્યા, અને ગરીબ ખીચારી જરબાઈ એખલી અંદર રહી ગઈ, કે જ્યારે તેને હજીબી બચાવી બાહર લઈ આવવાને ત્યાં એકઠા થયલા હીચકારા હુમકોમાંથી કોઈનામાં પણ હીકમત કે હીમત હતી નહીં !

એ સઘલું લખવા અને વાંચવામાં જેટલો વાર લાગે છે, તે કરતાં પણ અતી ધણા ઓછા વખતમાં મેં જાણી લીધું, અને પછી મારા જાનના જોખમે પણ તે જવાંન બાનુંતો કીંમતી જીવ બચાવવાને મેં હીમતથી કસદ કીધો. ખરેખર, એ વખતે મારામાં કાંઈ અજબ હીમત—કાંઈ નહીં સમજાય તેવી ભારે ઉલટ | એવું જોસ—એવું જનુંન આવી ગયું કે તેણીને બચાવા જતાં હું મારા પોતાના જીવને કેવા ભયંકાર જોખમમાં લાવતો હતો તે વીશે એક પલ પણ ગંભીર ખ્યાલ કરવા હું ચોલી શક્યો નહીં !

“ તારાં બાઈનો ઓરડો કેની મેરે આવ્યો છે ? ” મેં ઘણોજ અધીરો બની ગભરાતથી એક અરધા દેવાંના જેવા એમથી તેમ દોડતા નોકરને ગલચીમાંથી પકડીને પુછ્યું.

“ મારાં બાઈનો ઓરડો ? ” તે મારો સવાલ નહીં સમજ્યો હોય તેમ પાછો બોલ્યો—અને મને જવાબ દેવાને બદલે ઘેલાં ગરણુની પેઠે મારી તરફ જોયા કીધું.

“ હા જંગલી, ગંધા, હેવાંન, તારાં બાઈનો ઓરડો ? ” મેં ચીરડાઈને તેને સચેત કરતાં પાશ્વું પુછ્યું. “ બોલી મર તે કેની તરફ આવેલો છે ? ”

“ બીજે માલે જમની બાજુએ નાંકેનો ઓરડો, ” તે નોકરે બીહતાં બીહતાં અને અચકાતાં અચકાતાં કહ્યું—તે એટલો બધો બેખબરો અને બુબખ બની ગયો હતો !

હું થોભ્યો નહીં. લોકોનાં “ હં: હં: ” છતાં હું એક કુદકે તે ભગભગાત બલતાં ઘરમાં ધસી ગયો. કોઈ મને દેવાનો સમજ્યું, કોઈ મને ઉછાછલો સમજ્યું, પણ પોલીસને કે ડોહાનેબી મેં મને અટકાવી શકવા જેટલો વખત આપ્યો નહીં.

હેઠ્ઠો હાલ ધુમાડાથી તમામ ભરાઈ ગયો હતો, અને તે ધુમાડાએ જોકે મને આંધલો કરી મેલ્યો તોપણ તેના વચેથી રસ્તો બોલીને દાદર ઉપર કુદકા સમેત મેં તુરત ચહડવા માડ્યું. સારાં નસીબે દાદર હજી આગથી બાકાત હતો. પેહેલા માલની ચાલપર હું પોહોંચ્યો ત્યારે સામડેના ઓરડાઓમાંથી આગના ભભુકા અવાર નવાર બહાર દોકયાં કાઢી મને હબકાવતા હતા, પણ તે ઉપર મેં કશું લક્ષ દીધું નહીં. હું દોડીને બીજા માલ ઉપર ગયો અને આગ વચેથી મારો રસ્તો સોધતો જે ઓરડાની મને ઇધાંણી આપવામાં આવી હતી તે તરફ જવા કરતો હતો, પણ નહીં. આસેપાસેના ઓરડાઓની આગનો તાપ એવાં બેસથી તપતો હતો કે તેની ગરમીથી ભુજનઈને હું અરધો બેભાંન જેવો બની હીંમત હારી પાશ્વુંજ ફરવા કરતો હતો, જે પહે મારે કાંને દયા પેદા કરનારી ચીસો આવી. તેના અવાજમાં મેં જરબાઈનો સાદ પીછાંણ્યો, અને જીવડું કે મરડું ખુદાને હાથ સોંપી હું બરી જેહમતે તે આગ વચેથી સાંમેના ઓરડામાં દોડી ગયો !

પ્રકરણ ૯૬ મું.

જરબાઈનો ખચાવ.

ત્યાં જરબાઈ બેભાંન પડેલી હતી. તેણીનાં આંગમાં એક પેટી સીવાય કાંઈ નહીં હતું, માટે જરૂરથી આસપાસ નજર ફેરવતાં મને બીજાંણાંપરની ચાદર જણાઈ, જે ખેંચી કાઢી તેણીનાં આંગ ઉપર નાખી તે જવાંન આનુંને ઘણી સંભાલથી મારા હાથમાં ઉપાડી લીધી. એ વેલાએ તે ઓરડા એ ખાનાંખરાખીના દેવના સપાટામાં લગભગ આખો સપડાઈ ચુક્યો હતો, અને જે બીજી પાંચ મીનીટ જતે તો હું કે જરબાઈ તે ઓરડામાંથી બાહર જવા પામતે નહીં એવો તે ભયભીત દેખાવ હતો !

મારા હાથમાંનો બોળે માન સમેત ઉપાડી હું ઘસીને બાહર આવ્યો, અને વહી પાછો બાળુએના ઓરડાઓમાંથી ડુંકારો મારી બાહર ધસ્તા આગના વમલોમાંથી રસ્તો કાપતો હું દાદર તરફ પોહોંચ્યો. દાદર તપી ચુક્યો હતો. તેની ઉપર પગલાં મેલવાને કોઈ રીતે સહેલ કાંમ ન હતું, તોપણ ખુદાનું નામ દઈ મેં ઉતરવા માંડયું, અને અરધો બલતો જલતો મટોડાં ધુલ અને ધુમાડાથી ખરાબે હાલ થયલો પણ સલામત હું હેડેનાં આગલાં બારણાં તરફ પોહોંચી જઈ શક્યો, કે જ્યારે બારણાં બાહર ભેગાં થયલાં હજારો લોકોએ “હુરે!” “સાબાસ!” અને “વાખવાખ!”ના પોકારોથી તે આખો મોહોલ્લો ગળવી મેલ્યો.

પણ બારણાંની બાહર આવ્યો ત્યારે મારા બાર સાથે હું તદ્દન આંજેજ થઈ રહેલો હતો. જરબાઈને મેં મારા હાથમાં ઉપાડેલી હતી. તેણીનું માથુંઆનું નીકલી ગયું હતું, અને મારાં ખભા ઉપર પડેલાં તેણીનાં માંથા ઉપરથી તેણીના સુંદર કાલા ફેશ નીચે જુલાર્ધ પડ્યા હતા. તરતજ કોઈએ મારાં ખભાંપર હાથ મુક્યો, અને “એમ આવ મારા બાહુર દોસ્ત, એમ આવ” કહીને કોઈ મને પોતાસાથે ચલાવીને મારા બોળ સમેત લઈ ગયું.

મને આગવાલાં ધરથી પાંચ છ ધરને અંતરે એક બીજા ધરમાં લઈ જવામાં આવ્યો, અને તે મારા મદદ કરનારે અમારાં ધરમાં જવા પછે આતુર લોકને મારા પછવાડે અંદર વતીક ધસી આવતું અટકાવા બારણું ઢાંકી લઈ અડગરો ચહડાવ્યો.

એ પછે તે મને એક ઝોરડામાં લઈ ગયો, અને ત્યાં એક સોફા ઉપર મેં જરબાઈને સુવાડી, કે પાસે ઉભેલા કોઈ પેલા ગ્રહસ્થે મને પકડી લીધો નહીં હતો તો હું તુરત એસુદ્ધ થઈ ભોંય ઉપર ટુટી પડતો-એટલાં બધાં મને ચક્કર આવી ગયાં. તુરત તે મકાન માંહેલી બાનુંઓમાંથી એકે મારે માટે ઝેન્ડી પાણીનું એક ગ્યાસ તૈયાર કરી લાવવાની સમયસુચકતા બતાવી, કે જે પીધાથી મને ઘણી હુસ્તારી આવી. એ પછે તુરતજ મેં જરબાઈને હુસ્તાર કરવા ઉપર તે બકાં કુટુંબનું ધ્યાન ખેંચ્યું, અને તુરત તે બલા ગ્રહસ્થે પાણી મંગાવીને તે બેઠાંમ બાનુંનાં મોં ઉપર છટકાવ કીધો.

એકાએક જરબાઈએ આંખ ઢંગાડી-તે આસ્તે આસ્તે ઉઠીને બેઠી, અને ઘણા ગભરાતમાં પોતાની નજર દોડવી ચોપાસ જોવા લાગી. તેણીને એકદમ સઘળું યાદ આવી ગયું હોય તેમ લાગ્યું. તેવામાં તેણીએ મને જોયો, અને ચોંટીને મને બાઝી પડતાં તે બોલી, “ઓ ખોદા, ઓ ખોદા તુંજ માલરો જન બચાવનાર? ખુદરતનો કેવો ઉઠો ભરમ!” અને એટલું બોલતાં-આ નહીં સમજમાં આવે તેવું કાંઈક બોલતાં તેણી થાકથી કે કાંઈ અસહ્ય લાગણી-ઓથી એટલી આજેજ થઈ ગઈ કે લગભગ પાછી એસુદ્ધ થઈ, અને તે મકાનના માલિકે તેણીને ત્યાંથી ઉપાડી માલઉપરના પોતાનાં વધારે સગવડ ભરેલા બીઠાંણાંમાં લઈ જવાની ગોઠવણ કરી.

એ પછી તે મકાનનો માલિક અને હું હેઠેના ઝોરડામાં એકલા પડ્યા, કે જ્યારે જરબાઈની સારવારમાં તે કુટુંબની બાનુંઓ ઉપર રોકાયેલી હતી.

તે ગ્રહસ્થનું નામ એદલકાકા કરી હતું, અને તો કોઈ મમતાલુ દેખાવનો અને દયાલુ દીલગુરદાનો બુદ્ધેગ પારસી હતો. તેણે મારી દહેરીની જાળ તારીફ કરી, અને મારી હીમત અને ઉદારતાની લખો લખ સોદ્ધત ગાઈ. તેણે મારાં ખરાબ થઈ ગયેલાં કપડાં બોંહોમ્મ કરી બદલાવ્યાં, અને આખી રાત ત્યાંજ રહેવાને અને પુરતી આસાએસ લેવાને ઘણી લાયકીભરેલી હુજતથી મને ચાહીને ઇજન કીધું.

મેં માન અને હેસાંન સાથે આ ઈજન નાકખુલ રાખ્યું. દા-દીબા અથવા જરબાઈનાં ‘નસકોરાં’ માટે મને કાંઈ સારો વિચાર હતો નહીં, અને જોકે જરબાઈએ હમણાં છેલ્લી વખત તેમજ

છેલ્લો હું તેણીને મુખ્ય તેઓના અંગલામાં મલ્યો હતો ત્યારે ઘણું હેતની નહીં સમજાય એવી નીશાંણીઓ ખતાવી હતી, તોપણ સામટી રીતે લેતાં તેમનાં જાંઝાં હેસાંન અથવા હેતમાં દાખલ થવા મને ગમતું હતું નહીં, માટે દાદીઆ (જેની દરેક પલે ત્યાં આવી લાગવાની વધી હતી તે) આવી લાગે તે પહેલાં ત્યાંથી નિકલી જવાને હું કતાવણમાં હતો.

એટલા વાસ્તે હું જરબાઈની ખબર લેવા દીન્યારજી સાથે ઉપર ગયો, અને તેણીના ઓરડા બાહરથીજ તેણી હુસ્યાર છે એવા ખબર લઈ પાછો કિતરી પડ્યો. હું અરધા દાદરપરથી કિતરી નહીં રહ્યો, તેટલાં અકરાનો ગભરાતો દોડતો આવતો દાદીઆ મને સાંભો થયો.

“કોણુ ! કાવસો ? કાવસ !” તે મને જોતાંજ ઉભો રહી દગ થઈ ગયો. “એ શું માંનવા જોગ છે કે તે—”

“હા દાદાભાઈ શેઠ,” એદલકાકા તરત વચે આવી પુરાવા : “આવો બાહુર, આવો લાયકીવાસો, આવો હુસ્યાર જવાંન મારા આખા જનમારામાં મેં જોયો નથી. તમારાં ઘણીયાંણીની છંદગીને માટે તમો એજ નાના અદસ્થના આભારી છો.”

“તું કાવસ ?” દાદીઆએ એદદ અચરતીમાં ટીકી ટીકીને કહ્યું, અને પછી એકદમ મારો હાથ પકડી તે ગંભીર સાદે બોલ્યો, “તું જાણતો નથી છોકરા કે તેં આજે કોણુને જન—પણ તું જાણજી શું ? હમણા તારાથી કાંઈ જવાશે નહીં.”

“એટીઆપ રાતવાસો થોભતો નહીં તો નહીં, પણ ઘડીય-પકો વીસાંમો ખાઈનેથી જતો નથી,” દીનીઆરજીએ કહ્યું. “આવી જેદમત ને જોખમનું કાંમ તે એને મનસે તો કાંઈજ નથી.”

“સાહેબો, મેં મારી માત્ર એક દરજ્જા બગાવી છે, અને તેથી વધારે કશું કીધું નથી, વાસ્તે હવે મને જવા દેશો,” મેં કહ્યું, અને દીનીઆરજીએ તેમજ દાદીઆએ મને થોખવાને જે કલ્લા કીધા તે ઉપર ધ્યાન આપ્યા વના હું દોડીને ઘરમાંથી બાહર પડ્યો.

તે ગળીને નાંકે જઈને હું થોખ્યો, અને મેં પેલાં બગતાં મ-કાંન ઉપર મારી નજર પાછી ફેરવી તો મેં જોયું કે પાંણીનાં ચોપાસથી મળતા જોસભર મારા આગલ આગતું જલમ જોર હવે ઘણી હદ સુધી કમી થઈ ગયું હતું. હવે મેં નાકાપરથી એક ગાડી કરી લીધી, અને અતી ઘણું અસુરં થયલું હોવાથી હું ઝડપથી

ખલેક ઠાઉનવાલાં બરબેરજનાં ઘરમાં ગયો, કે જ્યાં તેઓને પેહેલ-વેહેલી ગીનદી ખાતે લાગેલી આગની અને તેમાં મારે લગતા બનાવોની મેંજ ખબર આપી.

ખીજે દહાડેનાં મદ્રાસનાં અને તે પછીથી મુ'બઈનાં પતરોમાં આ આગના હેવાલો સદરાગત સાથે છપાયા, અને તેમાં મારી બે-ચુમાર તારીફો દાખલ કરવામાં આવી હતી—જોકે વર્તમાન પત્ર-વાલાઓ માફ નામ મેલવવામાં શ્રાવ્યા નહીં હતા, માટે મને એક પારસી જવાન તરીકેજ પોતાનાં વાંચનારાં સાથે ઓલખાવી શક્યા હતા.

આગનું કારણ એવું જણાવવામાં આવ્યું હતું કે કોઈ પરબત નોકરની ગણતથી ખીડી પીતાં ચીંગારી એક સાદરીના ટુકડા ઉપર પડી, અને દાદીબા એ મકાનમાં વરસ છ મહીના રહેવાનો ઇરાદો કરતો હતો માટે તેનો માલેક તેને રંગ ચુનાથી રીપેર કરતો હતો તેવામાં તે સાદરીનો ટુકડો સલગી ઉઠવાથી આગનો પ્રસાર તાજ રંગ ચુનાએ વેહેલો વધારી આપ્યો.

પ્રકરણ ૯૭ મું.

એક દુઃખભરેલું મરત્યુક.

ઉપલી વાતને ખીજ પાંચ સાત રોજ વહી ગયા, અને મારા કાચકીવાલા મેજબાનો બરબેરજ અને નવાઝને વધારે દહાડા બોળે નહીં થઈ પડવાને કાંઈ ચાંપતું કરવાના હડાવથી હું કોઈ આશીસમાં નોકરી બંધવાને કે કાંઈ વેપારસંબંધી નકી કરવાને ઘરમાંથી બહાર પડ્યો. એ વખતે મને મદ્રાસના ઘણાક અત્યારે અજાણ્યા ભાગોપર જવું પડ્યું, અને તે સાંજે લગભગ નીરાશ થઈને હું ઘર તરફ પાછો વલતો હતો તેવામાં એક પારસી મકાનમાં મેં રવાન થયું જેયું. રવાન કાઢવાની સઘલી તૈયારી હતી. મરનારનાં માનમાં થોડાક હાજર થયલાઓ ઘર માંહેલા સેવટના સેજદાની હીલચાલમાં હતા, પણ જે જેઈને હું ધણું ચમક્યો અને ચોક્યો તે એ હતું કે મારો સદાનો શત્રુ હોમલો ખુદો ત્યાં સઘલી ધાંધલ અને દોડ-ધાંમમાં દોડતો ફરતો જણાતો હતો ! એ વલી કેમ ? હોમલો ખુદો છેલ્લા બે ત્રણ માસથી તેનાં મુ'બઈવાલાં ઘરમાંથી બહાર પડ્યો હતો તે તો મને ખબર હતું, કેમકે રૂપાંબાઈ અને શીરીન કોરજ

શેઠને ત્યાં જવા પામ્યાં હતાં તે એ લુચ્છાની ગેરહાજરીનુંજ પરીણામ હતું. પણ તે સઘસો વખત એ મદ્રાસના આ લગાર વધારે એકાંત ભાગમાં રહેસો હતો એમ મને કશી ખબર ન હતી.

પણ એ બધા સવાલો વચ્ચે જે સવાલ પાછો જોસ સમેત મારાં મનમાં ઉભો થયો તે એ હતો કે એ કોણ હતું કે જેનાં મરણની માહેતમપોશીમાં તે આવી દોરદપટ કરતો હતો ?

સેન્ટ્રો કરનારાઓમાં હું સામેલ થયો, અને તે મરનારને પગે પડવા હું પણ તે નાધલાં મકાંનમાં દાખલ થયો. તે વખતે મેં ધાર્યું ન હતું કે હું આંસુથી ભીંજવાયલી આંખો સમેત તે મકાંનમાંથી બાહર પડશ, કારણ કે અંદર જતાં જે દેખાવ મારી નજરે પડ્યો તે મારી છાતી ઘાડી નાંખવાને, મારું જીગર જખમી કરી નાખવાને જોઈએ તે કરતાં વધારે હતો. લખવાને મારી કલમમાં તાકાત નથી, પણ અજબ સંજોગે છેક સેવટની ઘડીએ મને નહીં ધારેલાં માહેતમમાં જે ભાગ આપ્યો તે માહેતમ કોઈ પારકાનાં મોહોતનું નહીં, કોઈ સાધારણ ખેશી અથવા દોસ્તનાં મોહોતનું નહીં, પણ પાક પ્યારથી મારે ખાતર મારી ઉપર શીદા થનાર અને સેવટે મારીજ ઉપર પોતાનો જન વટીક કાઢી આપનાર, અશ્વસોસ સદ હજાર અશ્વસોસ કે, કમનસીબ કમખખત ખુરશેદનું હતું !

જે બોલી પણ ભલી બાનુંએ પોતાના આવા વિચાર દરબજા છતાં પોતાના ભાઈથી જ્યાદા મને ચાહ્યો હતો—જે નેકજનદ પાક-જનદ અખલાએ મારા જેવા એક કમીના નોકરને માટે આવી જલેમ હાડમારી, આવી સખત હાયવેલા અને આવાં માહાભારત સંકટો વેઠ્યાં હતાં, તેને ગેઆંન ઉપર પડેલી જોતાંજ મને વીજલીનો ઝટકો લાગ્યો હોય તેમ હું ઉછલ્યો, અને તેનાં મોતના વીલાપનો ભારે ગમ ખાઈને હું મોટે સાદે રડી પડ્યો. સઘસું સમજી જવાને હવે મુસ્કેલ પડયું નહીં. ખુરશેદના એકદર બેવકુફ બાપે હોમલા ખુધાને પોતાની નોકરીમાં રાખી તેના જીવમી હસ્કતમાં પોતાની બેટીને નજરકેદ સોંપી હશે, અને તેના જીલમ હેઠે જુરી જુરીને તે કોમલ અખલા પુરી થઈ રહી હશે. એ અનુમાન પેહેલીજ પક્ષે હું કરી શક્યો.

ખુરશેદનાં મોત ઉપર મને એ પ્રમાણે ગમ વરસાવતો જોઈ ત્યાં જમાવ થયલાંઓમાં ભારે અચરતી લાગી, અને હોમલો ખુધો

કે જે મારાં રડવાના સાદથી તે તરફ દોડી આવ્યો હતો તે પણ દધાઈને આળુએ ઉભો રહી ગયો.

પુરશેદનાં રવાંનને ઘરમાંથી બહાર લઈ જવામાં આવ્યું ત્યારે તેની પાછલ ખરાં દીલનો ગમ કરનારાંઓમાં પ્રકટ હતું એખલો હતો. તેણીના બેકદર આપ અથવા ભાઈઓ વટીક આ સેવટને વખતે હાજર ન હતા. મેં દીલોળનથી ચાહ્યું કે હું તેણીનાં જીવાંન રવાંન પછવાડે તેણીની સેવટની આરાંમગાહ સુધી જઈ (કેમકે ત્યાં જનારામાં કોઈ હતાંજ નહીં), પણ આ અચ્ચુચ મલેલા ફટકાથી હું એટલો બેતાકાત બની ગયો હતો કે હું તેવું કશું કરી શક્યો નહીં, અને જે એક માતખર શેઠ્યાની બેટી મારેજ ખાતર આવી અણુઘટતી રવેશે ઠર પડવા જતી હતી તેની તારીફની યાદો ધીરજથી રડવા હું પાસેની ખુરશીમાં બેસી પડ્યો.

હોમલો ખુંધો તુરત મારી સોડમાં મને પતાવા બેઠો. મેં તે ઉપરથી તુરત જોયું કે ખુરસેદના બાપે મારે લગતું સઘલું તેને જાણીવીનેજ ખુરસેદ ઉપર જપતો રાખવા તેને પોતાની નોકરીમાં રાખેલો હોવો જોઈએ.

તે નાની મીજલસ વીસરજન થવા પછી હું પણ જવા કરતો હતો, પણ હોમલા ખુંધાએ મને ખ્યારથી પટાવી યોખાવ્યો. ઓ! મારે માટે આ એક એવી ખરી ગમગીનીનો વખત હતો—એવો ખરાં દીલના વિલાપનો સમો હતો કે જ્યારે હોમલા ખુંધા જેવા એક દુરમેનનો દીલસોખી મને માનીતો અને મીઠો થઈ પડતો હતો! મારી આખી જીંદગીમાં અત્યારવેરમાં જે મોત મને સર્વથી માહેતમ ભરેલું લાગ્યું તે મારી ઉપર મારે ખાતર જાન આપનાર આ ખુશચહેર ખુરસેદનું હતું. જે તેણીની માંદગીની વાતની મને ખખર પડી હતે—જે તેણી એટલી જલદી મરવાની છે એટલું બી મેં જાણ્યું હતે તો તેની સેવટની ધડીઓ સુખ ભરેલી કરવા હું જ્યાં બી હતે ત્યાંથી ઉડીને આવતે એમ કેહેવામાં હું કશી સહરાગાત કરતો નથી. વારતા લખનારાઓ એક પાક ખ્યાર વિષે વીવેચન કરતાં ગમે એવી સહરાગાતભરેલું લખાંણ કરે, પણ આ એક એવો જીવતો જગતો દાખલે હતો, કે જે તેનાં ખરાંપણાં વચ્ચે પારસીઓમાં જેટલો અસાધારણ તેટલોજ અજાયબી ભરેલો અને અસરકારક હતો.

મકરણ ૯૮ મું.

હોમલો ખુંધો ને હું પોતે.

હોમલો ખુંધો મારી નહિ મરજી હતે મને પઠાવીને માલ ઉપર લઈ જવા બોલોંસ કરવા લાગ્યો, અને પછીથી મને ખ્યાલ થવા લાગ્યો કે તેનાથી ખુરશેદનાં મોહોત સંબંધી અગત નેગા સમાચાર મલશે માટે ખીજા વિચારે હું તેના જોડે ઉપર ગયો. ઉપર ગયા પછી એક થોડાં ઘણાં પ્રનીયરના કંગાલ ઓરડામાં મને તેણે ખુરસી આપી બેસાડ્યો, અને પોતે સાંમને બેસીને વાત ચલાવી. “તું હયાં અચખુચ આવી લાગો બા કાવસ, કે ખામખા એ તરફ આયો?” તેણે ઢોંગ ભરેલી દયાથી કાંગલો થઈ પુછ્યું.

“ફક્ત એક એતેશકથી મારું અંત આવતું થયું હતું,” મેં લગાર મીજનજમાં જવાખ દીધો. “તે દુખી અખલાના છેલ્લા દેહાર દેખાડવા ખુદરતે પોતે ગાયા મને આ તરફ હડસેલી આપ્યો.”

“પણ તારે હું તો એજ ભરોસે હતો કે તું મારી દીકરી શીરીનને ચાહે છે?” હોમલા ખુંધાએ પુછ્યું.

“શીરીન તમારી દીકરી શાંતી?” મેં પ્રશ્નને કહ્યું. “એ દગાઈ હજી તમો ક્યાં સુધી ચલાવશો?”

“ઔલે? આ તારું બોલતું ઘણું બેદભરેલું છે, છોકરા,” તેણે કહ્યું. “શીરીન મારી દીકરી નહીં તો કોણની?”

“તમારી સાવજી દીકરી કેહો તો કાંઈ ખી, પણ તમારી પેટની દીકરી તો નહીંજ,” મેં ઘણા ખાત્રીના ભારથી કહ્યું.

“અને તે સૌ તે કેમ જાણ્યું?” તેણે ગુસ્સાથી ઉભો થઈ પુછ્યું.

“મારાથી તમારે લગતી એક ખી પણ વાત હવે છાંતી નથી,” મેં કહ્યું. “પણ હું શુગરચુબરી કરું છું કે મારી શીરીન તમો જેવા જલેમની દીકરી નથી, ને તે હવે તમારા ખસથી તદ્દન છુટી થઈ છે.”

હોમલા ખુંધાને આ મારાં બોલવાથી દુઃખ અને ગુસ્સો તો બેસુમાર પેદા થયો, પણ તેણે મારાં બોલવાપરથી જોયું કે હું તેને લગતું કાંઈ ખી અગતતું જાણતો હતો, અને તે મારા પાસથી નીચવી કાઢવા તેણે ઘણી મેહેનતે પોતાનો સ્વભાવ જાલવ્યો. “નહીં, પણ તોખી બા કાવસ, મને કેહેની,” તેણે પઠાવાનું જારી રાખ્યું. “એ સઘલી શું વાત છે?”

“ મને કેહેવાને અડચણ કશી નથી એટલે હું તે વાત તમોથી છુપાવાની જરૂર નેતો નથી, ” મેં કહ્યું. “ તમારાં ધણીઆંણીને તેઓના શેઠ્યા બાપ કોરજીબા સાથે સલ્લાહ થઇ ગઇ છે, ને તેથી હવે શીરીન તેમજ રૂપાંબાઇ કોરજી શેઠને બંગલે જઇ રહ્યાં છે. ”

“ શું કેહેછ ? ખરેખર ! ” ખુદાએ બેશુમાર ખુશી અને અચરતીથી કહ્યું. “ તે ધાંખરો જખરો છાંડાવાલો છે, ને તેથી જો એમ થયું હોય તો હું આવા ધરમ ધકેલા હવે શું કરવા ખાઉં ? ”

હું મારાં તાજાં દુઃખ છતાં તે લોભીયાની આ વાસના ઉપર મુછમાં હસ્યો.

“ પણ એ બધું બન્યું કેમ ? એ વાત એવી નહીં બનવા જેવી છે કે તુરત મારી અક્કલમાં ઉતરી શકતી નથી, ” હોમલાએ કાલાવાલા જરૂરી રાખ્યા.

“ એ સઘલું મેંજ બજવ્યું, ” મેં માન લઈ કહ્યું. “ મેંજ એ સલ્લાહ કરાવી દીધી, અને હવે તમારે લગતી એ સઘલી ખખર મેં આપી તો તેનાં હેસાંનમાં મારે લગતી સઘલી ખરેખરી ખખર તમારાથી મેલવવાનો હું દાવો કરું છું. કમનશીબ ખુરશેદના મોહતને લગતા સઘલા બનાવો ખરેખરા બ્યાંન કરો એ હું કાલાવાલાથી માંગી લઉં છું. ”

“ મારો ખુલાસો કાંઇ લંબાણ નથી, ” હોમલા ખુદાએ જ વાખમાં કહ્યું. “ ખુરશેદના શેઠ્યા બાપને કોઇ એવો માણસ નેષ્ટતો હતો કે જોને તે પોતાની એ દીકરી વીશ્વાસથી સોંપી શકે, અને એક લાયકીવાલા દોસ્તે મારી ભલાંમણ કીધેલી હોવાથી મને ખાસ કરી તેડી મંગાવવામાં આવ્યો, અને મરનારનું પાંખડું મારા હાથમાં સોંપવામાં આવ્યું. એમ કરતાં ખુરસેદ તારા ઉપર દીવાની થઇ હતી તે સઘલું અવલથી માંડીને મને કેહેવામાં આવ્યું, અને તેણી ઉપર પુખ્ત જાપતો રાખવા મને અતી ઘણી તાકીદ કરવામાં આવી. વલી ખુરશેદના બાપેજ મને એણીને મદ્રાસ લાવીને રાખવાની, એલતેમાસ કરી, અને હ્યાં આ મકાંન નક્કી કરી તેણીને મેં લાવી રાખી. તેણીનું ધક બ્યાંન રાત દીન તારાંમાંજ ભરી મુકેલું હતું. છેલ્લો એક માસ થયો મરનાર બીચારી મગજથી બેમગજ બી થઇ ગઇ હતી, અને તે વિષે મેં લખીને તેના બાપને ખખર વટીક આપી હતી, પણ તેણે કાંઇ તેની કનવાર કરી નહીં, અને તે સઘલાંનું સેવટ ગઇ કાલે નીપજેલાં મોહોતમાં આવ્યું. ”

“અને તોખી એ મરનારના આપ યા ભાઈ હાજર થયા નહીં ? કેવા મુજ કંગાલો !” મેં ઘણાજ ગુસ્સાથી કહ્યું. “ધુલ પડજો એવા શેઠ્યાઓની શેઠાઈ ઉપર, કે જેઓ પોતાના પૈસાની ધીક્કાર પાંમેલી ગરરી વચ્ચે એવી શરમ ભરેલી નાકદરથી આપ અને ભાઈના પવીત્ર તરીકાને એમ અને હીણું લગાડે છે.”

“તેઓની કલના મેલમાં તોપણ હું વકી રાખું છું ખરો,” હોમલાએ કહ્યું. “મરનાર સેહેજ સાહજ માંદી હતી અને તે ઉપરથી એકદમ ગભરાત વધ્યો, કે જ્યારે કાંઈ ખી ચાંપતા ઉપાયો કરવામાં આવે તે આગમ્ય તો બચારીનો જ્ઞાન કબજ થઈ ગયો. મેં તેથી તેણીનાં મુવા બાદ તેણીના આપને તાર ક્યો છે, અને તેટલા માટે હું તેમની આવતી કાલે વકી રાખું છું. હવે એ તો બધું થયું કાવસ, પણ મારે તુંને એક ખીજી વાતની ખાત્રી આપવી છે, અને તે એ કે તું અને હું આજ પછે દોસ્ત થઈ ગયા છીએ. મેં તને અત્યાર વેરમાં પુષ્કલ હેરાંનગતી આપી છે, પણ તું મારાં વચન ઉપર વીશ્વાસ રાખ કે હવે પછે હું તને જરાક પણ હલાક કરનાર નથી.”

“તમોને આવી રીતે આજે વાત કરતા જોઈ હું ખુશી છું, અને જોકે તમારાં એવાં બોલવા ઉપર છતબાર લાવવા મને કશુંએ કારણ નથી, તોપણ આ વખત તમો જે કહો છો તે વીશ્વાસથી ફરી એક વાર હું ખરું માનું છું ; પણ વલી એજ વખતે મારે તમોને જણાવું જોઈએ કે હવે મને તમારો જરાખી ડર કે દરકાર નથી. તે બચગીના દીવસો વહી ગયા છે, કે જ્યારે એક બાલક પેઠે હું તમારીથી ખીહીતો ધુજતો ફરતો હતો ; પણ હવે હું એટલો પુરતો મોટો થયો છું કે જ્યારે હું પોતે પોતાની સંભાલ સારી રવેશે લેતાં શીખ્યો છું, અને મારી તરફની તમારી નાલાયક ચાલને માટે તમારી સારી પેઠે હું ખબર લઈ શકું.”

“હવે આપણા વચે એવા કડવા બોલોથી બેદીલી વધારવાની જરૂર નથી,” હોમલા ખુદાએ માફ ઉપલું બોલવાનું નાપસંદ કરવાની ઢપે કહ્યું ; “હવે પછીને માટે હું તને ખાતરી આપું છું કે હું તારો દુસ્મેન નથી.”

“જો એમજ છે,” મેં કહ્યું, “ત્યારે તો હું તમારાથી કેટલાક બોલાસા ચાહી લેવશ. હું જાણવા માગું છું ને મને ખરેખર

કહો કે મારાં માયબાપ કોણ, અને તમે ખરેખર મારા મામા થાવો છો કે નહીં ? ”

“ હું તારો મામેા થાઉં છું એમાં તો કાંઈ શકજ નથી, પણ તારાં માયબાપ વીશે તું કાંઈ નહીં જાણવા માંગે તેટલો તુંને ફાયદો થશે, ” હોમલાએ સમજાવ્યું.

હોમલા ખુદાનાં આ બોલવાથી મારા મનમાં સદા જે વેહેમ હતો તે કેટલીક હદ સુધી ખરો પડ્યો, અને મેં અશ્વસ સાથે અનુમાન કીધું કે મારાં માબાપ પોતા પછવાડે કોઈથી રીતનો ખરાબ ચાલનો કાલો કલંક મુકી ગયલાં હોવાં જોઈએ.

અમેા એ વાત કરતા હતા તે અરસામાં હોમલા ખુદાને કંઈક વાત કરવા કોઈએ હેડે બોલાવ્યો, અને તે મને તરત આવવાનું કહી એકલો મુકીને હેડે ગયો. એ રીતે તેનાં જવા પછે હું મારા વીચારે સાથે એકલો પડ્યો ત્યારે ખુરસેદનાં મોહોત ઉપર ઉપજતા ગંભીર ઘોરને દરમ્યાન મારી નજર એક ભોંય ઉપર પડેલા કાગલના શટેલા ટુકડા ઉપર પડી, અને કાંઈક નહીં સમજાય એવી લાગણીએ મેં તે ઉપાડી સેહેજ વાંચ્યો. તેની આગલ પાછલનો ભાગ તો તમામ ફાટી ગયો હતો, પણ જેટલું તે કાપલીમાં હતું તેટલું મને અચરતીમાં ગરકાવ કરી મેલવા બસ હતું તેમાં નીચે પ્રમાણે હતું:—

“ વલમાં હું આટલું લખી જઈ છું કે કાવલાને આજ પછી તમારે જરાબી ઉડવાનો નથી ; હવે પછી તમારી મારફતે તેના એક વાંકો બાલ ધરો તો હું તમાને પુછી શકશ. હવે પછે મલશું ત્યારે એ વાંચે ખુલાસાથી હું ત—”

આટલુંજ તે કાપલીમાં હતું, તોપણ હોમલાએ મને હવે પછી નહીં હરકત કરવાને હમણાંજ જે ખાતરી આપી હતી તેની તે પુરતી અને જોઈતી જમીનગીરી હતી ! આ લખાણ મારેજ માટે થયલું હતું એમાં તો જરા પણ સંશય હતો નહીં, અને ત્યારે આટલું બી નકી થયું કે હોમલો જે મને દુઃખ આપતો હતો તે કાંઈ પોતા તરફથી નહીં પણ કોઈ બીજાની પાપી ઉક્કેરણીનું પરિણામ હતું !

પણ કોઈ બીજો ! કોણ બીજો ? મેં આ દુન્યામાં કોણને દુઃખ આપ્યું હતું કે જે મારી સાથે આવું કરપીણ વેર વાલવા હોમલા ખુદાની નોકરી ભાડે લેતો હોય ? મેં આસેપાસે બીજાં કાગલ્યાં

ખોલ્યાં, પણ આ કાગડ્યાંને લગતું એક બી બીજું ઓચરયું મારે હાથ આવ્યું નહીં. એજ વખતે હોમલાનાં દાદર ઉપર પગલાં વાગ્યાં, અને તે વાંચેલો ટુકડો મારા સાથે સાચવી રાખવાનો કસદ કરી તુરત મેં ગળવામાં છુપાવી દીધો.

“હવે પછે તું નહીં સતાવાનો મેં જે કાલ આપ્યો છે,” હોમલા ખુંધાએ આવતાંને વાર ચલાવ્યું, “તેનાં હેસાંનમાં હું તારા પાસથી એક વાત માંગી લેવા માગું છું. તેં મને મારાં ઘરને લગતી જે ખબર આપી છે તેણે મને એટલો બધો અધીરો બનાવી મેલ્યો છે કે હું કાલને કાલ અત્રેથી કલકતે કોરજી શેડને મલવા ઉપડી જઈ છું, પણ તે કડક ડોસો મારી સાથે કાંઈ સમજીતીથી ચાલે તેને વાસ્તે તું કાંઈ રસ્તો બતાવ કે કાંઈ ચીઠી આપ.”

“એમાં હું શું કરી શકું,” મેં તુરત કાંને હાથ મેલતાં કહ્યું. “જેટલું બન્યું હતું તેટલું મેં તમોને કહી દીધું છું, અને હવે પછીનો તમારો રસ્તો જોઈ કાઢાડવાનું કામ તમારું છે.”

હાં હું ત્યાંથી રૂખસદ પાંમવા ઉઠ્યો, અને હવે વધારે કાંઠાબી નહીં કેહેવા કરવાનો મારો ઠેઠાવ જોઈને હોમલા ખુંધાએ મને અટકાવ્યો નહીં. તેણે મને શેકહેન્ડમાં પોતાનો હાથ આપવા કીધો, પણ તેના જેવા એક માહા લુચ્છાને હાથ આપવાને ખરેખર કમ-કમીને મેં તેનો હાથ જોયોજ નહીં હોય તેમ અપ્પાડા કીધા, અને તેની હજીરમાંથી હું ઉતાવલે બાહાર નીકલી ગયો.

પ્રકરણ ૯૯ મું.

મીઠ રૂસતમજી રાણજી.

આખે રસ્તે ખુરશેદનાં અકાલ મોહોત માટે હું જેટલો દુઃખી થતો ચાલ્યો, તેટલોજ હોમલો ખુંધો મને હેરાંન કરવામાં કોણની ઉસ્કેરણી હેઠલ કાંમ કરતો હતો તે વિષે હું ગુંચવાતો ચાલ્યો; પણ હવે મદ્રાસ મને કરડવા આવવા લાગ્યું. ખુરશેદનાં મોહોતના ગમનો છાપ મારાં મગજ ઉપર એવો ધર ગાલી બેસી ગયો કે તે શહેર છોડી કેટ્ટે બીજો નીકળી જવાને મેં ચોક્કસ ઠેઠાવ કીધો. ગોયા મદ્રાસમાં મારું આવવું થયું હતું તેમાં ખુદ ખુદરતનો હાથ હતો,

અને તેણેજ મને તેણીનાં માહેતમભર્યાં મોહોતથી માહીત કરવા આજ્ઞે રસ્તે ઉતાર્યો હતો !

ખરજોરજી અને નવાઝ મદ્રાસ તજી જવાના મારા ઈરાદાથી બહુ દલગીર થયાં. તેઓએ એ વિચાર મોકુફ રાખવાને મને ધણું સમજાવ્યું, પણ મેં માન્યું નહીં, અને જ્યારે જતી વખતે લગભગ એક માસ મેં તેમનાં ઘરમાં ગુજર્યો હતો તે માટે એક ઘટતી રકમ લાયક ખોહોંસથી આપવા માંડી, ત્યારે તેઓએ લાયકી ભરેલી હુજતથી તેમાંથી એક ચરધી પણ કમુલ રાખવા ના પાડી, અને તદ્દન નહીં વકી રાખેલી લાગણીઓ સાથે હું મદ્રાસ છોડી નિકળ્યો.

મદ્રાસથી હું માર્ઈસોર ગયો. કેટલી હાડમારી સાથે-કેટલી વેદનાઓ વચ્ચે હું મારી જંગલ ભરેલી મુસાફરીઓ કરતો હતો તે વીસ્તારવા થોભીશું નહીં. માર્ઈસોરમાં એક પેહેલે વાંઘેનાં પોહોંચખાંનાંમાં મેં ઉતારે લીધા. હું હમણાં મારા પાસ જે સારી રકમ એકઠી થઈ હતી તેથી કરીને સુખથી મુસાફરી કરવાને તેમજ રહેવાને શક્તિવાન થતો હતો, માટે હયાં પણ રેશનની પાસે સૈાથી પેહેલે વાંઘેનાં પોહોંચખાંનાંમાં મેં મદક કીધું.

હું જ્યારે પોહોંચખાંનાંમાં ઉતર્યો ત્યારે ત્યાં ત્રણ ચાર પારસીઓ ઉતરેલા હતા. તેઓ એશકી, ઇત્તર, અને અનાડી જેવા જણાતા હતા, તોપણ ડાહ્યા શીલસુફોનો રોખ તથા દેખાવ કરતા હતા. ત્રણ દીવસ વેર તેઓએ મારી દોસ્તીનાં ફાંફાં માર્યાં, અને મને પોતા સાથે ઘસડવા માંગ્યો, પણ તેઓનો એ કીસમનો હાલ જોઈ મેં તેમને ઝાઝું કોહું અથવા ઉત્તેજન આપ્યું નહીં. એ મારી ચાલ તેજ પોહોંચખાંનાંમાં ઉતરેલો એક ખીજો ખુજેર્ગ અહસ્થ હંમેશ ધણાંજ ધ્યાનથી તપાસતો હતો. તે વરસ સાઠેકની ઉમરનો હતો, અને તેણે લીલો ખેઉ બાળુના ચાર કાચનો ચરમો પેહેડેલો હતો, જેથી એવું જણાતું હતું કે તેની આખો જીવો જોઈએ, તેવી સાબુત હતી નહીં. વલી તે બચારાને દાદતું પણ કાંઈ દુઃખ હતું. મેં તેને જ્યારે પેહેલો જોયો ત્યારથીજ તે હમેશાં મોહોડાં આગલ રમાલ દાખી રાખતો હતો, અને ચકકડવકકડ કર્યા કરતો જણાતો હતો. તેનો પોશાક બાહારગાંમવાસી અહસ્થોને છાજતો ઇંચેજી સુધરેલી ટપછપનો હતો. તે પતલો અને ઉચો હતો, પણ કંમરમાંથી ધણો વલી ગયલો હતો.

એક દીવસ પેલા એશકી જવાનો અમો જે ઓરડામાં સાથે બેઠેલા હતા ત્યાંથી ઉઠી જવા પછે તે ગ્રહસ્થ કે જે હમેશાં એક જુદી ટેબલપર બેસતો હતો તેણે મને ગંભીર દબદબાથી એક ઇસારત કરી પોતા પાસે તેડ્યો, અને બેસાડ્યો.

“તમારી ચાલથી હું ખરેખર ખુશ છું,” તેણે દાઢ ધણી દુઃખ આપતી હોય તેવી ઢપે બોલે સાદે કહ્યું. “તમે પેલા લુચ્છાઓને મચક આપતા નથી, તેટલો તમોને પોતાને ખચીત શાયદો કરો છો. હું એ ચોરોને ખરોખર ઓલખું છું. સધર ઉઠાવગીર અને લુચ્છાના પીર છે. એઓથી ખચીત ખુબ તપાસમાં રહેજો.”

“એ સલાહ માટે સાહેબનો ઉપકાર થયો,” મેં કહ્યું. “મને એઓની ચાલ વિષે એમને જોતાં સાચેજ શક પડ્યો હતો, અને તે સાહેબનાં કેહેવાથી ખરો પડે છે.”

“માઇસોરમાં સારાં માણસો કરતાં લુચ્છાઓ વધારે હોવા જોઈએ એમ હું તો ધારું છું,” પેલા ગ્રહસ્થે કહ્યું. “મારું નામ રસ્તમજી રાંણુજી છે, અને જોકે હું હાં આખો છું તો ફક્ત તનદેશેસ્તીના સુધારાને માટે, પણ એક વરસ છ મહીના અહીંજ કાઢવાનો મારો એરાદો છે. તે હું કાઢી શકશ કે નહીં તે હું કાંઈ કેહી શકતો નથી, કેમકે હાં આખ્યા પછેના ટુંક અરસામા માઇસોરી ઈંગોને હાથે મેં એક સજડ ઉલથાપ તો ખાધી. ગયા મંગલવારે હું હયાંનાં ખજારમાં ગયો ત્યારે મારાં ગજવાંમાં ૩૭૦૦)ની નોટનો અવેજ હતો, અને ઘરમાં આવી તે ઉચો કરવા ગજવાંમાં હાથ નાખ્યો, તો આખું એમનું એમ ગજવુંજ પસાર! કોઈ મુજબે આખું ગજવું ને ગજવુંજ કાપી લીધેલું!”

“ખચીત અજબ જેવું,” મેં કહ્યું. “તમોને જરાબી માલમ નહિ પડે એવી રીતે ગજવું કાત્રી લેવાને તે કેટલો બાહોસ એર હોવો જોઈએ!”

“હવે તેથી હું તો ચોંક્યો,” પેલા મીઠ રસ્તમજીએ કહ્યું, “અને તેથી ઠાઠા કીધો છે જે પંદર સતર હજારનો હાલ મારા પાસે ટુંક અવેજ છે તે કાલ ને કાલ હયાંની ખેંકમાં ભરી દેવો. જોઈશે તેમ ઉપાડ્યા જઈશું. મારી આંખ ધણી નબલી થઈ ગઈ છે, અને તેથી તશીમોએ મને હયાંની હવાની ભલામણ કીધી છે. તમોથી કાંઈ સેલગાહે ઉતરી પડ્યા હશે?”

“ નહીં સાહેબ,” મેં ખુલાસો કીધો. “હું તો કાંઈ ધંધા અથવા વેપારની યોજનામાં આ તરફ આન્યો છું. પણ ત્યારે શું સાહેબ કહોછો તેટલાં બધાં હયાંનાં લોક લુચ્છાં છે?”

“લુચ્છાંનાં પીર !” મી० રસતમજીએ ગંભીર શૈયથી હસીને કહ્યું. “તમેાબી કાંઈ અવેજ ધરાવો છો કે કેમ ?”

“હા સાહેબ,” મેં હસીને કહ્યું. “કેમ કેમ કરીને મેલવેલા હજાર છએકની પુંજ હાલ મારા પાસે છે ખરી, અને તમારાં કેહેવાથી હું બી તેનાજ વીચારમાં છું. હું તો ધારું છું કે ત્યારે હું કાલેજ હયાંથી કાઢી બીજાં શહેરમાં ઉપડી જઈ.”

“ભુલ કરશો,” મી० રસતમજીએ ખાત્રી આપે તેથી ટપે કહ્યું, “પછી તો જેમ તમારી નેક નજરમાં આવે તેમ ખરું. વેપાર ધંધાને સાફ માઇસેર કરતા સાફ મથક તમેાને કયાં મલવાનું છે? અને ત્યારે જુને ખાતર કપડાં મુકી દેશો તો કેમ ચાલશે? મારા ભાઈ, તમેા બી મારી કાંની કાંય નહીં કરતા? કાલે ચાલો મારી સાથે, ને અપ જોગા પચીસ પચાસ પાસે રાખીને બાકીના ભરી દેવો સરકારી એકમાં, કે ખટપટ ઝાઝી?”

“ત્યારે તો જરૂર કરીને સાહેબ મને સાથે કાલે લેતા જશો?” મેં આ ભલા અહરથની સઘલી નેક સલાહો પર ઉતાવલેથી અમલ કરવાને માંગી લીધું.

“ખુશી સાથે,” મી० રસતમજીએ કહ્યું. “તેમાં મને શું તકલીફ છે? હું તમારેજ ખાતર થોડોજ ફેરો ખાવાનો છું. હું મારું કામ કરવા તો જવાનોજ છું તેમાં સાથે તમેા તમારું બી કરી નાંખજો.”

મેં હયાં મી० રસતમજી રાણુજીનો ઘણો ઉપકાર માન્યો, અને બીજે દીવસે સવારે અગ્યાર વાગતે ત્યાંની એકમાં નાણાં ભરવા જવાને નકી કીધું. વાંચનાર જાણે છે કે કોરજી શેઠે મને પાંચ હજાર આપ્યા હતા તે અને માહરી આગલની એકઠી કરેલી રકમો મલીને મારા પાસે રૂ ૬૨૧૭) હાલ મોજુદ હતા. તેમાંથી તુરત વેલા રૂ ૨૧૭ રૂપ્યા કહાડી લઈ બાકીના ૬૦૦૦ મેં અનામત એકમાં મુકી આવવાનો ઠાવ કીધો.

બીજે દને સવારે એ સઘલો અવેજ લઈને હું મી० રાણુજીના ઓરડામાં ગયો ત્યારે તે તુરતનો તર્થઆર થઈ રહેલો હતો, અને

વલી આજે તેની દાઢ વધારે દરદ કરતી હોય તેમ તેણે ગાલ ઉપર ફરતો પાટો બી બાંધી લીધો હતો.

“આખી રાત દાઢનાં નાપાક દુઃખે જરા આંખ લાગવા દીધી નથી,” મી. રાણુજીએ કહ્યું. “પણ કેમ, તમે તદ્દ્યાર છો? અ-વેજ વીસરીયા તો નથી?”

“નહીરે સાહેબ, વીસરું કેમ?” મેં હસીને કહ્યું.

“ત્યારે તો હીક છે,” રસ્તમજીએ કહ્યું. “આ મારા સોલ હજ્જર બી નમોજ રાખો. બે હાથે નાણાં ભરાય તે કરતાં એકજ હાથે બે ખાતામાં ભરાશે તો આપણા બેહુનો વખત અને જંગલ અચશે.”

આ વાત બરોબર હતી માટે મી. રાણુજીએ વીગલીને બાંધી લીધેલું રૂ. ૧૬૦૦૦ નું જે અનામત બંડલ મને આપ્યું તે ઉપેડીને જેયા વગર મેં ગજવામાં મેલ્યું. તેણે મારી ઉપર મુકેલા એવા વીસ્વાસથી હું ખચીત ઘણોજ ખુસી થયો. મેં તેજ વખતે જોયું કે તેણે પોતાના રૂપીઆ અને રાખવા આપ્યા તેને બદલે મારા રૂપીઆ પોતે રાખવા માંગતે તો તેને વાસ્તે જોકે મને ઘણું માન એસી ગયું હતું તોપણ સોહલુ દમણને હાથે એક વાર સજડ છકર બાંધી હતી માટે મારો સઘલો જીવજીવણુગારો હું તેને એકદમ વીસ્વાસથી સંપુરદ કરતે નહીં. અને ત્યારે કેટલું ખોટું થતે? મારાં એમ કરવાથી એવાં સારાં માણસને કેટલું અપમાન થતે અને વગર અગતે કેટલો બધો બગાડ થતે? ત્યારે હયાં હું એક ઘડો સીખ્યો કે જ્યારે બધાંજ માણસોપર વીસ્વાસ મુકવો ભય ભરેલું છે, ત્યારે વલી બધાંજ માણસોપર બેવીસ્વાસ લાવવો એમી મુરખાઇ ભરેલું છે!

અમો સાથે ઉતર્યા. મી. રસ્તમજી રાણુજી યજ્ઞદાંની યાદ સાથે તેના ઓરડામાંથી બાહાર પડ્યો. તેણે દાદરનું પેહેલું પગથ્યું ઉતરતાં પરવરદેગારનું પાક નામ જીખાંનપર લીધું, અને હેઠે ઓટલાપર ઉતર્યા પછી તે આફતાબને પગે પડ્યો, અને પછી મારા સાથે ચાલુ મુક્યું.

બેંક લગાર લાંબે હતી, અને જ્યારે અમો તેની લગોલગ પોંહોંઆ ત્યારે તેણે મને પુછ્યું કે બેંકમાં નાણાં ભરવાની મને આવડ છે ના નહીં.

“ખચ્ચીત નહીં,” મેં જવાબમાં કહ્યું.

“સારે તપાસીને કામ કરજો,” મી૦ રસ્તમજીએ હસીને કહ્યું, “નહીં તો કોઈ માધસોરી લુચ્છાને હાથે થાપ ખાધ જઈ તમે પોતે રડીને સાથે મને ખી ના રડાવી આવતા ચાર.”

“સારે તો તમે સાહેબજ લેવો,” મેં ગભરાઈને કહ્યું. “તમે કહો છો તે ખી ખરાખર છે, અને મારી ઓછી આવડ વચ્ચે હું કામ કરવા જઈ તે કરતાં તમારી પુરતી સમજથી તમે પોતે તે કામ કરો તો વધારે સારું—” અને મેં તેનો પોતાનો અને મારો સમજલો અવેજ તેના હાથમાં મુક્યો.

“તમે હયાંજ ઉભા રેહજો,” તેણે કહ્યું, અને તે પોતે ખેંકમાં ગયો. તે પછી મેં જોયું કે ત્યાં અંદર જે એ ત્રણ કલારકો આગલથી બેઠેલા હતા તેઓ સાથે તેણે કાંઈ વાત કરી, અને તે પાછો મારા ભણી આવ્યો.

“નાંણું ભરવાનો ઓરડો હયાંથી બદલ્યો દેખું,” તેણે કહ્યું. “આ અંદરના ઓરડામાં મને જવું પડશે. હું હમણું પાછો આવ્યો”—અને તે પાસેના ઓરડામાં ખારણું ઉંઘાડીને ગયો. તે પાસેના ઓરડાનું તેણે ખારણું ઉંઘાડયું સારે મેં જોયું કે તે ઓરડામાં ખરેખરા વધારે કલારકો હારે કઠાર કામે લાગેલા હતા, અને તે ખાતું આ ખાતાં કરતાં વધારે મોટું હતું, એટલે હું ધીરજથી ખોટી થયો.

પાંચ મીનીટ વહી ગઈ, પણ રસ્તમજી રાણુજી પાછો ફર્યો નહીં, અને મને કાંઈક બેચેની પેદા થવા લાગી, પણ તે બેચેનીને મેં ખીજીજ પલે હસી કાઢી. મેં જોયું જે ખેંકમાં નાંણું ભરવાં તે કાંઈ ખાવાનું કામ નથી, અને તેથી હું ખીજી પાંચ મીનીટ ખોટી થયો, પણ હજી રસ્તમજી રાણુજી મલે નહીં! એક ખીજી પાંચ મીનીટ—પા કલાક—રસ્તમજી રાણુજી મલે નહીં! હવે મારી સઘલી ધીરજ ઉઠી જવા લાગી. આવો ભલો માણસ એક બચંકાર કાવત્રું કરે એ વાત જોકે મારાં માન્યામાં તો નહીંજ આવી તોખી કાવત્રું થવા વીશે હવે મને કાંઈ શક રહ્યોજ નહીં.

કાવત્રાંના ખ્યાલેજ હું ધાસતીથી ધુજવા પડ્યો. જે ખરેખર કાવત્રું થયું હશે તો આવાં અજાણ્યાં શહેરમાં હું કેવો ખીલકુલ રવડી મરશ તે વિચારેજ વલી હું હેખત ખાધ ગયો. સોહલુ દમણયાએ

કરેલાં છેલ્લાં કાવત્રાં પછે મારીપર કેવા સખત ભુખમરાની હાયવેલા યુજરી હતી તેની યાદ થવે મારા હોસકોસ ઉડી ગયા. પણ સખર ! સોહલું દમણ્યાની યાદ થતાંજ વિજલીના ફટકાની મીસાલે મને અચ્ચુચ ભાણુ આવી ગયું ! આ રસ્તમજી રાણુજીજ તે લુચ્છો સોહલું દમણ્યો કાંય નહીં હોય ? હા આપ્પાદ ! તેટલોજ ઉચ્ચો તેજ દેખાવનો તેજ ઠગાર્ધઓનો તેજ આસામી ! હવે—છેક આટલે અસુરે મને એ વીશે ખાતર જમા સાથે ભાણુ આવ્યું. તે લુચ્છાએ પોતાનો એહેરો અને એટલો મારાથી છુપાવા મને જોતાંજ દાઢનાં દુઃખને બાંહેને મોંહોડે માંચે પાટા બાધ્યાં હતા, અને કાંમરમાંથી વાંકો વલ્લો હતો. વલી સાદમાં પકડાઈ નહીં આવે તેથી દાઢનાં દુઃખનું પણ બાંહેલું તેને કાંમ આવેલું હતું, અને હવે એ સઘલાં વિષે પુરતી સમજ આવતાં બીજી વાર પણ તેજ માહા લુચ્છાને હાથે છકડ ખાવાની મારી હેમકાત-મારી મુરખાઇ-મારી નાદાનયત માટે માથું કુટતો તેની પુઠે પેલા ઓરડામાં હું તેની સોધમાં દોડ્યો !

પ્રકરણ ૧૦૦ મું.

નવી ખોહારી.

રસ્તમજી રાણુજી ઉરફે સોહલું દમણ્યાને હાથે હું બીજી મરતબે વેચાયો હતો એવી મારી દુઃખભરેલી ખાત્રી થતાંજ તે જે ઓરડામાં ગયો હતો તે ઓરડામાં હું માહા ગભરાતથી દોડી ગયો. ત્યાં લોક તો ઘણું હતું. હારેકટાર જે કલારકો કાંમે લાગેલા હતા તે દરેકની સામે થોડાં થોડાં આસામીઓ પોતાનાં નાણાં સંબંધી કાંધને કાંધ કામકાજ માટે ઉભેલાં હતાં ખરાં, પણ તે સઘલાં વચ્ચે મારી અતી આતુર ચસમોએ લુચ્છા સોહલું દમણ્યાને મુતલગ જોયો નહીં.

હું ગભરાયલો અકરાયલો જરા આગલ ચાલ્યો, ને પછી તે ઓરડાને નાકે મેં એક બીજું ખારણું જોયું, બ્યાંથી બાહર બીજી રસ્તા ઉપર પડતું હતું. હવે મારી ખાત્રી થઇ કે કશાબી શક વગર એક ગંજવર રકમ-માર્શ સર્વસ્વ-હું બીજી વાર હારી બેઠો હતો. આ બીજી છક્કર હતી, અને પેહેલી છક્કર પછીના મારા દુઃખભરેલા અનુભવથી આ વખતે વધારે હેબત ખાઇ હું વધારે ધુજવા પડ્યો.

આ મારો પ્રગટ ગબરાત ત્યાં ખારણાં આગલ ઉભેલા એક પોહરેગીરે જોયો, અને તેણે મને તેનો સખ્ય પુછ્યો. મેં તે તેને ટુંકમાં સમજાવ્યો, એટલે તેણે ખીજ પોહરેગીરને બોલાવી મારા ઉપર ધ્યાન આપવા ફરમાવ્યું. આ ખીજે પોહરેગીર મારી હકીકત સાંભલી લઈ તુરત મને પોતા સાથે તે કુસાદે મકાનના માલ ઉપર લઈ ગયો.

આ માલ ઉપરના એક મોટા ચોરડામાં ત્રણ ટેબલો ગોઠવેલી હતી. બાજુએની બે ટેબલો ઉપર બે જવાન યુરોપીઅનો કામમાં મશગુલ હતા, ને વચ્ચે વચની મોટી ટેબલ ઉપર એક બુલ્નેર્ગ યુરોપીઅન લખતો હતો. તેનો દેખાવજ માયાલુ અને મીલનસાર હતો. તેણે અમેને જોતાંજ પેન મુકી દીધી, અને આંખમાંથી સુનાનો ચસમો કાઢી તુરત વેલા બાજુ મેલતાં અમો શું માંગતા હતા તે પુછ્યું. પેલા પોહરેગીરે તેના જવાબમાં હું બેંકમાં લુટાયો હતો તે ટુંકમાં કહ્યું, અને પછી મને પુછવામાં આવતાં મેં ઈંગ્રેજીમાં સઘલી અગત જોગ વીગતો આપી.

તે ઈંગ્રેજ અહસ્થ-કે જે કોઈજ નહીં પણ તે બેંકનો મેનેજર હતો તેણે તાબરતોજ પોતાના કલારકોમાંથી એકને એક સિપાઈ સાથે હું જે હાટેલમાં દમણ્યા સાથે ઉતરેલો હતો ત્યાં દોડાવ્યો, ને મને ઘણીક ધીરજ આપી પોતા પાસ બેસાડ્યો. તેણે કહ્યું કે તે લુચ્છો હાટેલમાં પાછો ગયો હોય અથવા ગયો હોય તો હજી ત્યાં બેસી રહ્યો હોય એ બનવાજોગ તો ન હતું, પણ એક ચાન્સ લેવા ખાતર તજવીજ કીધામાં કાંઈ ગયું નહીં. એ ઉપરાંત તેણે પોલીસમાં ખબર આપવાની ઉતાવલ કરી, અને તે લુચ્છાની બોલમાં જેટલું કરવું ઘટતું હતું તે સઘલું કીધું.

એ ચરસામાં કોઈ પારસી અહસ્થ મજકુર મેનેજરની મુલાકાતે આવ્યો. તે કોઈ વગદાર આસામી જણાતો હતો, અને મેનેજરનો મીત્ર થતો હોય એમ લાગ્યું, કેમકે પેલા એક કલારકે તેને ઘણાં માનથી સલામ કરી એટલુંજ નહીં, પણ મેનેજરેખી તેને ઉઠીને શેકહેંડ કરી માનથી ખુરશી આપી.

તેના આગલ તે મેનેજરે મારી કેશીઅત કહી, અને તેને પણ ઘણી દયા લાગી. “ખુદા ચાહશે તો હજી બી તે ઠગારા લુચ્છાનો

પટા લાગશે, કેમકે તેણે તમે સાથ કરેલાં કાવત્રાંને ધણો વખત નહીં થયો હોય?" તેણે મારા ભણી શરીને કહ્યું.

“ખુદા કરે ને પતો લાગે સાહેબ,” મેં ધણાં દુઃખની લાગ-ણીથી અરધું રડી દઈ દીક્ષાળાંનથી દુવા ચાહી, “કેમકે જો તેમ નહીં થયું તો વલી માફ થું થશે તે સમજ પડતું નથી,”—અને આગલ હું કેવી રીતે એજ લુચ્છાને હાથ માર ખાઈ ગયો હતો તે કેશીઅત મેં હયાં તે બે ગ્રહસ્થો આગલ તેનાં થયલાં પરીણામ સમેત બ્યાન કરી.

“ગભરા ના,” તે પારસી ગ્રહસ્થે ધણો સધ્યારો આવે તેમ કહ્યું. “એકાદ બે દીવસ પોલીસ તે લુચ્છાની જીસ્તેજો કરે તેટલાં થોબજે, અને પછી જો તુંને કોઈનો આશરો નહીં હોય તો મને મલજે. મારે ત્યાં એકાદ નોકરની જગ્યા હું તુંને આપવાની ગાઠવણ કરશ.” અને તેણે મને પોતાનો કારડ આપ્યો.

કેવાં હેસાંનથી—તોપણ નવી રવેસે પાછો એક હલકો નોકર થવાના ખ્યાલનાં કેવાં અસહ્ય દુઃખ વચ્ચે—તે કારડ મેં લીધો તે કેહેવાની જરૂર નથી. એજ વખતે ત્યાં એક કાનરટેબલ આવ્યો, અને તેણે મારી કેશીઅતને લગતી જીબાંની અને હું રહેતો હતો તે કેકાંણું વગેરે લખી લીધું, જે પછી હું તે બેંકના મેનેજર વગેરેનો ઉપકાર માંની બાહર નિકલ્યો.

હાટેલમાં હું પાછો ફર્યો ત્યારે ત્યાં બેંકનો કલારક મેનેજરની ફરમાસ મુજબ પુછપરછ કરવા આવી ગયલો હોવાથી મારી હકીકતની ખબર પડી ગયલી હતી, અને સૌ કોઈ મારી દયા ખાતું હતું. મારે કેહેવું પડશે નહીં કે તે લુચ્છો ત્યાં પાછો ફર્યો હતોજ નહીં, પણ તેની એક જીની ખખ ત્રંક ત્યાં રહી ગઈ હતી તે ઉઘાડી જોતાં તેમાંથી મેલાં ફાતાં કપડાં અને થોડાંક કાગલ્યાં પરથી જે નામ મળ્યું તેથી જાણીને હવે વાંચનાર અચરત થશે નહીં—તે નામ રસતમજી રાંભુજી નહીં પણ સોરાબજી દમણ્યાનું હતું.

પોલીસ પોતાની જીસ્તેજોમાં ફતેહમંદ થશે એવી ઉમેદમાં મેં ખીજ બે ચાર રોજ તે હાટેલમાં કાઠી નાંખ્યા. પણ તે લુચ્છાનો કશો પતો મળ્યો નહીં હવે ત્યારે મેં ગંભીરપણે ખ્યાલ કીધો કે કારજી શેઠપર એ વીગત લખી વાલી તેઓ પાસ ખીજાં નાણાં મારે મંગાવવાં કે નહીં? અને હું એજ સેવટ ઉપર આવ્યો કે મને તેમ કરવાને

કશો હક નહીં હતો. તે અહસ્યે તો મને એક વાદશાહી રકમ આપી દુન્યાની દયા ઉપર ફેંક્યો હતો, અને ત્યાર પછીથી બે વરસ મુઘીમાં આ ખોહલી દુન્યામાં રવડી રખડી હોરમતથી અનુભવ મેલવવાનું તેઓનું મને શરમાંન હતું, ત્યારે એક વાર એમ એટલો જલદી બુટાઇ જઈને તેઓ પાસ મદદ મંગાઉ તે મને શોભેજ કેમ ? તેઓ કદાચ મારી વાત માંને બી નહીં, ને માંને તો મારી પોંહોંચ અને સમજ-શક્તિ માટે ઘણું હલકું મત બાંધે. તે ઉપરાંત તેઓ વધારે મદદ આપવા ના પાટે તો વધારે ખોટું થાય, અને ત્યારે તે સઘસો જોખમ ખેડવા કરતાં તેઓની મદદ તો નહીંજ માંગવાના નક્કી દેશવ ઉપર હું આવીને અટક્યો.

અને ત્યારે હવે એકજ રસ્તો હતો, અને તે એ કે પેલા બેંકના મેનેજરના દોસ્ત (જેઓએ મને મેહરબાંનીની રાહે પોતાનો કારડ આપ્યો હતો તેઓ)ને ઘેર નોકર રેહવા જવું ! નોકર તરીકેની નોકરી કરવાને હું કશી રીતે શરમાતો હતો એમ મારાં વાંચનારાં-ઓએ માંનવું નહીં. નોકરી લગભગ સાંચે કરવી પડે છે, અને ગમે એવા દરજ્જાની પ્રમાણીક નોકરીમાં લેશ પણ એવ નથી હોતી એ મેં અવલથી બાંધેલું મત આજે કાંઈ ફેરવાઇ ગયું ન હતું, પણ કોરજ શેઠે મને મોટી રકમ આપવાથી વેપારની અથવા સ્વ-તંત્ર સાહેબ શોખની જીંદગી ગુજારવાની મને જે ભારે ઉતકંઠા પેદા થઈ હતી તેમાં મને મલેલી આ નાસીપાસી ખરેખર જખમી કરનારી હતી.

મને મલેલા કારડ ઉપર ખાન બાહાદુર શેઠ જમશેદજી દોરા-બજી કરીને નામ હતું, અને તેનાં મકાંનની ઈધાંણી હતી. આ ઈધાંણીબંધ હું તે શેઠયાને મલીને તેની નોકરીને લગતો બંદોબસ્ત કરવા નીકલી પડ્યો.

તેનું મકાંન માધસોરના મોટા મેહસો માંહેલો એક મેહલ હતો. તે સૌથી ખુશનુમા જગ્યાએ આવેલો હતો, અને તે શેણુક અને રમણામાં તેના માલેકની મોટી દોલતનો બાહાર મારતો હતો.

મેં જઈને મને આપવામાં આવેલો કારડ એક નોકરને બતાવ્યો, અને તે મને પોતા પછવાડે એક કુસાદે દાદર ઉપરથી યઇને માલ ઉપર લઇ ગયો. ત્યાંથી એક ચાલમાં યઇને અમો એક અગાસી ઉપર પડ્યા, જે અગાસીને નાંકે એક બીજા ઝોરડા આગલ મને

હોમો રાખીને નોકર અંદર ગયો, અને થોડે વારે પાછો આવી મને અંદર જવા કહ્યું.

હું ગયો. ત્યાં પેલો પારસી અહસ્થ એક શોભાયમાન રાફીંગ ચેર ઉપર પેપર વાંચતો પડેલો હતો. તેના ઓરડાનું સઘળું ફરની-ચર ઉંચું અને ઘણી મોંઘી કીમતનું એટલે અતી ઘણું શોભાયમાન હતું. તેના ઓરડામાં જમીન ઉપર કીમતી ગલીચા પાંચરેલા હતા, અને સઘળો એક શેઠ્યાનો રોખ અને દખ્ખો હતો.

તે અહસ્થે મને મમતાથી હસીને આવકાર દીધો. “હું તુંને વીસરી ગયો નહીં હતો, છોકરા,” તેઓએ કહ્યું. “હું જાણતોજ હતો કે તું આવશે, કેમકે મને ગઈ કાલેજ બેંકના મેનેજર સાહેબે કહ્યું કે પેલો લુચ્છો હજી ધારાની ચુંગાલમાં સપડાયો નથી.”

“ખરી વાત છે સાહેબ,” મેં કહ્યું, “મારાં કમનસીબે તદન ખરી વાત છે.”

“જો મુ'બરકમાં કે બીજે કોઇ ગામ તારાં સગાં જહાલાં કોઇ હોય તો મને કહે કે હું તુંને ખુશી સાથે પૈસા આપી ત્યાં મોકલી આપશ,” તે શેઠ્યાએ કહ્યું.

“તમારું અતી ઘણું હેસાંન થાય છે સાહેબ,” મેં કહ્યું, “પણ એવાં મારાં સગાં કોઇ નથી.”

“પણ જ્યારે તારાં કોઇ સગાં જહાલાં નથી ને તું કહેછ કે તું હતો તો એક સાધારણ નોકર, ત્યારે હું એમ પુછું કે તારા હાથમાં એવી મોટી રકમ આવી ક્યાંથી ?” તે અહસ્થે ખુરસી ઉપર ધીમી હીંચ ખાતાં ખાતાં પુછ્યું.

“હું તમો મેહેરખાંનને બધી વીગતો આપી નથી શકતો તેથી મને માફ કરશો, મુરબીજ,” મેં કહ્યું, “પણ હું આટલું તો સાહેબને કહેવશ કે હેદરાબાદમાં મોટી દોલતવાલા એક શેઠ્યાને ચોક્કસ રવેસે હું ઉપયોગી થઇ પડ્યો એટલે તેણે એ ગંજવર રકમ આપી મને સ્વતંત્ર બનાવા માંગ્યો હતો, અને હવે તે દોલત લુટાઇ જવે બીજી મરતબે તેની દયા માંગવાને મને હક અથવા હીંમત નથી.”

“હું તારે વાસ્તે કાંઇ બી કરવાને રાજી છું,” જમશેદજી શેઠે કહ્યું, “પણ શું કરવું તે સમજ પડતું નથી. મારે ત્યાંના ઘણા નોકરોમાં તું એક વધે તેથી મને કાંઇ નુકશાંન જવાનું નથી, પણ

તું સ્વતંત્ર થનાર હતો એટલે હવે પાછો નોકર અને કે નહીં એ વાત તો—”

“મારા શેઠ, મને તેની કશી શરમ નથી,” મેં હેસાંનથી કહ્યું. “તમારે ત્યાં મને ગમે એ કામ સોંપજો ને તે હું ખુશી સાથે બંજવશ. મને ફક્ત પ્રમાણીકપણે મારું પુરું કરવાનીજ ચીંતા છે.”

“જો એમજ છે ત્યારે તો સારું,” જમશેદજી શેઠે કહ્યું. “મને મારી ખાશ ખીદમતમાં નોકર રાખવાની કંઈ જરૂર તો નહીં હતી, પણ તુંને હું મારીજ ખાશ ખીદમતમાં રાખવાનો વીચાર રાખું છું. મારી ચીઠી પત્રીઓના ફેરાઓની વગેરે નજીવું કામ તુંને કરવું પડશે, ને તે ઉપરાંત તારી ધુરસદના વખતનો તારે ગમે એવો ઉપયોગ કરવાને તને હક છે.”

હયાં પગાર વગેરેનું મનમાનતી રીતે નક્કી કરવામાં આવ્યું, અને હું હજારો ઉપકારો માંની ખીજી સહવારે આવવાનું નક્કી કરી ત્યાંથી નીકળી ગયો.

મારાં આ નવાં સંકટમાં કેટોકટ વખતે સહાય થવા આ નવો દોસ્ત મને નહીં ધારેલી રવેસે મળી ગયો હતો તે ઉપર તે સાહેબની મેં શુગરગુળ્મરી કીધી. ગરજની વખતે દોસ્ત તેજ ખરો દોસ્ત, અને એવો એક દોસ્ત ને આ ખાનઆદાદુર શેઠયાને મને ખુદાએ મેલવી આપવાની ખારીક વખતે નવાજેશ કરી હતી !

પ્રકરણ ૧૦૧ મું.

મારી અગ્યારમી નોકરી.

માણસ ધારે છે એક ને ખુદા બળવે છે બીજું. “ધાઓ ધાઓ અને કરમમાં હોય તેજ ખાઓ” એ સાધારણ થઇ પડેલી કેહેવત મારા બાબમાં અક્ષરે અક્ષર લાગુ પડતી થઇ પડી હતી. હું નોકરના ઉતરતા દરબજાની ઉપરથી સ્વતંત્રતાની પાયરી ઉપર ચઢવાં કરતો હતો, પણ હજીતો તે પાયરી ઉપર પગ ઠેડવી મુસ્ત-કીમ બનું તે આગમય મારાં કરમે મને પાછો તેજ અવલ પંકતીની પગડી ઉપર ગબડાવી દીધો હતો !

પણ વલી મારા જેવી ઉધરતી જવાંન વયે નાઉમેદ કે નાહીમત થવું એ નામુનાસેબ હતું, અને તેથી સુખ અને સ્વતંત્ર-

તાની સર્વ ઉમેદો બચીશપર રાખી ખાનખાહાદુર શેઠ જમશેદજીની નોકરી મેલવવા ખાતર હું પોતાને ભાગ્યશાલી સમજતો હતો.

ખીજી સહવારે મારા હોટલવાલાનું ખીલ પગાર કરી હું મારી નોકરીપર ગયો, જ્યાં મારા ખીજી નવા ભાઈબધ નોકરોથી મને ઘણો સારો આવકાર મળ્યો.

શેઠને ત્યાં ઘણાં જુદી જુદી જાતનાં નોકરનશરો અને આવા દાયા હતાં. આસ્તે આસ્તે મારી જાણમાં આવ્યું તે મુજબ શેઠને શેઠાંણી સાથે ડાઘ રીતે સાથ ન હતું. તેઓ એ એકજ મકાનમાં તોખી તદ્દન જુદાં રહેતાં હતાં. એ મકાન ઘણું મોટું હોવાથી ગાયા બે હોય તેવી કીસમનું હતું, અને વચ્ચે એક ફરતો મોટો ચોક (બાગ) લીધેલો હોવાથી એક ભાગ ખીજીથી તમામ છુટો પડતો હતો. એ રીતે એક ભાગમાં જ્યારે શેઠનો સઘલો રહેવાસ હતો, ત્યારે તેવાજ એક ખીજી ભાગમાં શેઠાંણીનો વસવાસ હતો. જેમ શેઠના નોકર નશર તેમજ શેઠાંણીના હતા. જેમ શેઠની જુદી ગાડી ઘોડા તેમજ શેઠાંણીના જુદા ગાડી ઘોડા હતા. ટુંકમાં મેં ઘણી દલગીરી વચ્ચે જાણ્યું કે આ ઘણી ઘણીઆંણી વચ્ચે કાંઈ ચોકસ કારણોથી ઘણું-નો અણબનાવ ચાલતો આવેલો હતો, ને તેથી જોકે એકજ મકાનમાં તોખી તેઓ પારકાં હોય તેમ જુદાં અને એકમેકથી છુટાં રહેતાં હતાં. તેઓને કેટલાંક છોકરાં હતાં, જેમાં વડામાં વડા છોકરાની ઉંમર ૨૨ ને સૌથી નાના છોકરાની ઉંમર ૪ વરસની હતી.

શેઠાંણી તાતા સ્વભાવની, ઘણા દમખવાલી, સાધારણ ખુબ-સુરતીની, વરસ ૩૦ થી ૩૫ ની એક જવાન બાંતુ હતી. તેણીનું નામ બચુબાઈ હતું, અને તે તેણીના ઘણીના જેવીજ આંગે ભરેલી અને બેઠી બાંધણીની મજબુત અબલા હતી. નોકરનશર સાથે તે હંમેશ દમમાંજ રહેતી, કેમકે તેને બેવડા પૈસાનો રોખ હતો. એક તો તે પોતાના ઘણીના પૈસા પાંખી હતી, ને તે ઉપરાંત ખીજી તો પોતાના ધનવાન બાપની બેશુમાર દોલત તે રીતમાં લેતી આવી હતી.

મારું કામ ખીલકુલ નજીવી કીસમનું હતું. મોટાંને ઘેર-વગર અગતે જેમ અને એમ વધારે માણસો રાખવાનો ચાલ હોય છે, કેમકે માણસોનાં પ્રમાણમાં તે શેઠ્યાને ઘેરના પૈસાનો જોતારને ખ્યાલ થાય છે, અને તેજ મુજબ ખાનખાહાદુર શેઠ જમશેદજીને ત્યાંખી હતું, એટલે ઘણું કરીને માણસો પરવારતાં ને પરવારતાં

રહેતાં હતાં. એમ થવાથી કરીને મને મારો અભ્યાસ હજી આગલ વધારવાને ધણી તક મળી, અને શેઠને ત્યાંની વાંચવાનું એપ-ડીઓ લઈ વાંચવાની મેં શેઠ પાસે રજા માંગી લીધી, જે તેઓએ ધણી ખુશીથી આપી.

એ રીતે મને એ નવી નોકરીમાં રહ્યાને એ માસ નીકળી ગયા પછી એક દીવસે મને શેઠ પોતા પાસે તેડાવ્યો, અને હું મારી દુરસદના વખતે ફરી હરીને એ શેઠેરના રસ્તાઓથી વાકેફ થઈ ચુક્યો હતો કે નહીં તે પુછ્યું. મેં હા પાડી, કેમકે મારા સરેસ્તા પ્રમાણે કરીને મેં તે શેઠેરના ધણાક જાણુવા જોગ રસ્તાઓ જોઈ લીધેલા હતા. એટલા માટે મારા પાસથી એ જવાબ મલતાં શેઠે એક કાગલ કાઢ્યો, ને મને એક ચોક્કસ મોહલ્લામાં આપી આવવા કહ્યું. મને આ મોહલ્લો તદ્દન અજાણ્યો હતો, પણ તેની આસોપાસેના રસ્તાઓની શેઠે મને ઈધાણી આપી, એટલે તે શોધી કાઢવાને મને મુશ્કેલ પડશે નહીં એમ મને લાગ્યું, અને તેથી મેં તે ચીઠી માંગી લીધી. એ પછી હું જ્યારે તે લઇને બહાર જતો હતો ત્યારે શેઠે મને પાછો તેડી તે ચીઠી કોઈ નહીં જોય માટે ગળવામાં મેલવા કહ્યું, અને તે ચીઠી વીશે કોઈખી આગલ કશી વાત નહીં કરવાને તાકીદ કરી.

મને આપેલી ઈધાણીવાલા રસ્તા ઉપર હું પોહ્યાંચ્યો ત્યારે પેલા મોહલ્લા અને તે ચીઠી જેનાપર હતી તેનું નામ વાંચી લેવા મેં તે ગળવામાંથી કાઢી, ને જોયું તો તે ચીઠી હું ધારતો હતો તેમ કોઈ મરદપર નહીં પણ એક ચોરતપર હતી, અને તે ઉપર

ખાનખી:—“બાઈ પીરોજબાઈ ધનજીબાઈ મહેતા જોગ.”

એમ સરનામું કરેલું હતું.

આ જોઈ મને કાંઈક ઠીક લાગ્યું નહીં. શેઠે એક ત્રાહીત અબલા ઉપર ચીઠી મોકલી હતી, અને વહી તે છુપી મોકલાવી હતી એટલુંજ નહીં પણ તે વીશે કોઈ આગલ કશી વાત વડીક નહીં કરવાની મને તાકીદ કરી હતી તે સધલું એકહું મેલતાં મને લાગ્યું કે શેઠની આ ચીઠીને લગતી વરતણક હેઠલ કાંઈક અમ-યાદશીલ હોવું જોઈએ. એમ થવાથી મને આ ચીઠીનું કામ સોંપ-વામાં આવ્યું તે કાંઈ પસંદ તો આવ્યું નહીં, પણ હવે તો તે અજાણ્યા વના છુટક ન હતો, એટલે તે કામ હું બળ લાવવા આલ્યો.

મને તે કોઇ પીરોજ્યાઇ રહેતી હતી તે મકાન જોઇ કાઢતાં ઝાઝી મુશકેલી પડી નહીં. તે એક સાદા દેખાવનું એકી બાંધણીનું ઘર હતું. મને આગલા ખણમાં એક યુદ્ધ સ્ત્રી મલી તેને મેં પીરોજ્યાઇ બીશે પુછ્યું, ને તે મને પછવાડેના ઓરડામાં લઇ ગઇ. ત્યાં એક જવાન સ્ત્રી હતી જે અસલ હોવી જોઇએ તો અતી ઘણી ખુબસુરત, પણ જંગલ હાડમારી કે ફક્કર ચિંતાથી તેણીનું મોં લગાર સોહાર્ધ ગયું હતું, ને આંખમાં ખાડા પડેલા હોવાથી તે માંદી હોય તેવું જણાતું હતું. એજ પીરોજ્યાઇ હતી. મેં જમને તેણીને તે ચીઠી આપી, અને તેણીએ તે વાંચી મને ઘણી મમતાથી એસવા કહ્યું, કે જે અરસામાં તેણી તે ચીઠીનો જવાબ લખવા ખેડી.

પણ હજીતો તેણીએ તે જવાબ લખવો સર કીધો નહીં તે-ટલાંજ “ પીરોજ્યાઇ ઘેરમાં છે કે ? ” એવી પુછપરછ કરતો એક અવાજ અમારે કાને આવ્યો, ને મેં તે આખાદ મારી શેઠાંણીના અવાજ તરીકે ઓલખ્યો ! પીરોજ્યાઇએ પોતે પણ તેજ રવેસે તે સાદ ઓલખેલો હોવો જોઇએ, કેમકે તેણીએ ચોંકાને પેલી પોતા ઉપર આવેલી ચીઠી તેમજ શર કરેલી ચીઠી ટેબલનાં ખાંણાંમાં હડસેલી દીધી, અને તુરત મને ઉતાવલા ગભરાતમાં એક પાસેના ઓરડામાં જતો રહેવાની અરજ કરી, કે જેના જવાબમાં હજી તો હું કાંઇ બી કહેવા જાઉં તેટલાં પોતે મને અંદર નરમ આંચકા મારી મોકલી દઇ બારણું ઢાંકી દીધું !

આ વલી કાંઇ નવું કૌતક હતું ! હજીતો મને અંદર મોકલી પીરોજ્યાઇએ તે બારણું પાછું ખેંચી બંધ નહીં કીધું, તેટલાંમાં તો મારી શેઠાંણી ઓરડામાં આવી તે તેણીના ચાલવાના સનસારાપરથી મેં જાણ્યું. મારી પોતાની હાલત ઘણી ગભરાત ભરેલી હતી. પીરોજ્યાઇના ગભરાતપરથીજ મેં જોયું કે મારા શેઠની વરતણુંકમાં મેં કાંઈક અમરીયાદશીલ હોવાની જે શંકા અને અનુમાન કીધું હતું તે ખરુંજ હોવું જોઇએ, અને મારી શેઠાંણી હયાં આવી તે તેણીને પોતાના ભરથારની એ ચાલની ખબર પડી હશે તેથીજ આવી હશે, પણ તેવામાં તેણી જે કોઇ એતેકાકે મને આ સુવાના ઓરડામાં સંતાપલો જોશે તો તે મારે વીશે શું ધારશે ?

પણ એ મારા વીચારોને દરમ્યાન પાસેના ઓરડામાં પંચાત શર થઈ ચુકી હતી, અને પેહેલાં જે આસ્તે આસ્તે વાત થતી

હતી તે હવે મોટે મોટે થવા લાગી હતી. મને કાંઈ સંબંધ હતું નહીં હતું, પણ જેટલું સંબંધાયું તેટલું મને મારા અનુમાનમાં સાચ્યો ઠેકાવવા બસ હતું.

“તમારે લીધે હું છતાં ધણીએ ધણી વગરની જેવી થઈને બેઠી છું” તે હું તે કાલાંવેર ખમ્યા કરશ?” મારી શેઠાણી તપી આવી બોલતી હતી.

“પણ જ હું તમોને આટલું સમજાવ્યું કે તમો ધારોય તેવું કશું નથી, ને તો ખી તમો મારું માનતાં નથી!” પીરોજ-બાઈએ કલવાઈને ઠપકો દીધો. “મને ગરીબ જાણીને તમો વારેવારે આવીને એટલી દબરાવતાં હોવ તો તમારી મરજી.”

હયાં મારી શેઠાણીએ જવાબમાં કાંઈ કહ્યું, પણ શું કહ્યું તે મને સંબંધાયું નહીં. એ પછી થોડો વખતસુધી સંબંધી વાત ધીમે ધીમે અવાજે થઈ.

“ઠીક છે, હું વીચાર કરશ,” હવે પીરોજબાઈ બોલતી હતી, “મારાં કરમમાં વગર કારણે એટલું સાંભરવાનું હોશે તે સાંભર્યું. લે જાઓ, બલા લેતું, એખી મારે કબુલ છે. તમે જાંઠાં તાંદથી રાજ રહેા એટલે બસ. હું મારી બેઠેનપર નસારી લખશ, ને તેવું હોશે તો ત્યાં જઈ મરશ. એમ હારમાર નહીં થવાની હોતે તો ધણી શું કામ એટલા જલદી મુકીને મરી જતે?”—અને હયાં પીરોજબાઈનો રડવાનો સાહાદ આવતો હતો.

એ પછી ફેટલીક ધીમે સાહદે વાતચીત થવા પછી મારી શેઠાણી ત્યાંથી ઉઠી ગઈ. તે જતાં જતાં એક સો વખત પીરોજબાઈને પોતાનું વચન પાલવા તાકીદ કરી ગઈ, અને મેં જોયું કે તે આવી ત્યારે જેવી ગુસ્સાભેર આવી હતી તેથી ઉલટી રીતે ગઈ ત્યારે તાઢી મીઠી પડીને ગઈ હતી.

થોડે વારે પીરોજબાઈએ મારા ઓરડાનું બારણું ઉઘાડ્યું, અને પંછી પાછી પેલી ચીઠી પુરી કરવા બેઠી. તે ચીઠી પુરી કરતાં તેણીને થોડો વાર લાગ્યો. તે લખી રહેવા પછી તેણીએ એન-વેલપમાં ખીડી, પણ તે ઉપર સરનામું કીધું નહીં. એ ચીઠી જમશેદજી શેઠને હાથોહાથ આપવાની તેણીએ મને તાકીદ કરી, અને હું તે લઈને બહાર નીકળતો હતો ત્યારે તેણે મને પાછો તેડ્યો.

“બાપ મને માંગી લેતાં તો શરમ લાગેછે પણ હું એટલું માંગી લઉંછું,” તેણીએ ઓશકાતાં ઓશકાતાં કહ્યું, “કે તમારાં શેઠાણી અહીં આવી ગયાં તે અને અમારા વચ્ચે જે રકજીક થયેલી તમારાં સાંભલવામાં આવી હોય તે મેહેરબાંની કરી બાહર પાડતા ના. એ રકજીક ઉપરથી તમોને મારા વીશે કાંઈ સારું મત તો નહીં બેઠું હશે, પણ તમે તે સાંભલીછ ત્યારે તો મારે મારા બચાવમાં તમોને કેહેવું જોઈએ કે હું તદ્દન નીરદોશ છું, પછી તમારે ગમે તે વિચાર કરજો.”

“બાપ,” મેં તેણીની દયા ખાધ કહ્યું, “મેં તમારી વાત કાંઈ જીવ જેવી રીતે સાંભલીજ નથી એટલે તે વીશે તમે બેસીકર રહેા, ને બીજાઓની ખાનગી વાત હું બાહર કરતો ફરું એવો મારો હલકો ખવાસ છેજ નહીં એ વીશે ખાત્રી રાખો.”

“જમશેદજી શેઠ પોતાનાં કાગલમાં મને તમારા વીશે સારુંજ લખેય, એટલે તમો કેહોછ તે હું બધું માનુંચ,” પીરોજબાપએ કહ્યું, “પણ બીજી બી એક વાત મારે તમારા પાસ માંગી લેવી છે, અને તે એ કે અહીં તમારાં બાપ આવી ગયાં એ વાત તમારા શેઠને પોતાને બી જણાવતા ના. ધણી ધણીઆંણી વચ્ચે બગાડ તો બરેલો છેજ, ને તેમાં એથી નહીં તો નાહેક વધારો થશે.

એ વાત બી મેં માન્ય કરી, અને પછી હું ત્યાંથી બાહર પડ્યો.

આખે રસ્તે હું અચરત થતો ચાલ્યો. આ કોઈ પીરોજબાપ અને મારા શેઠ વચ્ચે કશું બી દોષ ભરેલું હતું કે નહીં, તે હું ચોક્કસ નક્કી કરી શક્યો નહીં, પણ એક એવી દેખાવે રાંક અને ભલી અબલાની પાક હોરમતને ખાતર મેં દુવા ચાહી કે મેં પ્રથમ કરેલાં અનુમાનમાં તેણે મને આપેલી ખાત્રી મુજબ હું ખોટો હોઉં.

હું ઘેર પોહ્યાંચ્યો ત્યારે હજી મારા શેઠ મારી વાટ જોઈ બેસી રહેલા હતા. મેં તેમને પેલી ચીઠીનો જવાબ આપ્યો, ને તેવણે હસીને લીધો. એ પછી હું બાહર જતો હતો ત્યારે ફરી એક વાર એ ચીઠીને લગતી કેરીઅત સદંતર છાંની રાખવા તેઓએ મને આદ આપી, અને પછીજ મને બાહર જવા દીધો.

પ્રકરણ ૧૦૨ મું.

અમીનાની વારતા.

ખીજે દીવસે સાંહજે નવરાસ હતી એટલે હું અમારા બાગમાં
ઘટાર મારવા નિકલ્યો. ત્યાં ફરતાં ફરતાં બાગના એક લગાર વધારે
એકાંત ભાગમાં મારાં બાઈની આયા અમીના એક હાથની લખેલી
ચોપડી વાંચતી બેઠેલી હતી. એ આયા સાથે મને ઘણું સારું થયું
ગયું હતું, કેમકે તે ખુરશીની નવાઝના જેવીજ હસમુખી, નીરદોશ,
અને બહુ બોલી હતી. તે વરસ ૩૦ થી ૩૫ ની એક જવાન ઓ-
રત હતી, અને જાતે મુસલમાન છતાં પારસી કુટુંબમાં એટલી
બધી પવોટાઈ ગઈ હતી, કે સાફ પારસી ગુજરાતીમાં વાત કરી
શકવા ઉપરાંત ગુજરાતી સારી રીતે લખતાં વાંચતાં પણ શીખી
ગઈ હતી.

શેઠાણીની એક બીજી પારસી દાયા બી હતી, જેણીનું નામ
મેહેરી હતું. એ મેહેરીને તેમજ તેણીના વર દોલાને શેઠાણીએ
પોતાની ખીદમતમાં રાખી પોતાનાં ખાસ વિશ્વાસુ બનાવ્યાં હતાં,
કેમકે મેં ઉપર કહ્યું તેમ શેઠના તેમજ શેઠાણીના જુદા જુદા
નોકર નફરો હતાં. એ મેહેરી અને દોલો અમીનાના ખવાસથી
ઉલટી રીતે ડુકરાજીખોરાં અને પતરાજીખોરાં હતાં, કારણ કે શેઠા-
ણીના ખાસ વિશ્વાસમાં તેઓ એકલાંજ હોવાથી તેમનો ધતરાત
એસુમાર હતો, તેથી તેઓ જેમ મારા સાથે તેમજ મારાં બીજાં
બાઈબંધ નોકર નફરો સાથે નમાયાં હતાં.

પેલી ચોપડી વાંચવામાં અમીના એટલી મશગુલ થઈ હતી,
અને તે જે વાંચતી હતી તે તેણીના ચેહેરાના રંગ ઉપરથીજ એવા
મોટા રસથી વાંચતી જણાતી હતી કે તેણે હું તેની પછવાડે જઈ
ઉભો ત્યાર પછી કેટલીક પલ સુધી તો મને મુતલગ જોયો બી નહીં,
અને જોયો ત્યારે ઓઝાને તે ચોપડી છુપાવી દેવા જતી હતી, પણ
પછી મને ઓલખતાં ખરખર હસી પડી.

“તું મરેરે કાવલા !” તેણીએ કહ્યું, “મને બીહીધરાવીને
મારી નાંખી !”

“પણ કાંય, એટલી બધી બીહીધી કાંય અમીના ?” એ
અજબ થઈ પુછ્યું.

“અરે આજે શેઠાંણીની ટેબલપર આજે એક વારતાની ચો-પરી પરેલી હતી તે જરા મેં વાંચી, ને તે એટલી સરસ લાગી કે અહીં આવી તે પુરી કરવા બેઠી,” અમીનાએ ખુલાસો કીધો, “તેટલાં તું આયો તે જાણે હું શું એક ચોરીનું વાંચી લેતી હોઉં તેમ હું ચોંકી.”

“દેવાંનીજ તો,” મેં હસીને કહ્યું. “એક વારતાજ છે તારે તે વાંચવામાં એટલું બીહીવાનું શું ?”

“હા, પણ પલુ પલુ વારતા કાંઠાં છાપેલી નથી ની, હાથની લખેલી છે,” પ્રમાણીક અમીનાએ પોતાનો વિચાર આપ્યો; “ને તે મેં શેઠાંણીની રજા વગર લીધીય એટલે ખુદરતી બીહીક લાગ્યા વગર રેહેજ નહીં. પલુ તું લે એ ને વાંચ કાવલા, વાંચવા લાયક છે. એક લુચ્છાની લુચ્છાઈનું મજનું જ્યાંન છે. શેઠાંણી છોકરાંઓને સાથે લઈ ગીયાંછ, પલુ પેહેલાં તે લોકોને મોકલી દેવાનાં છે તે આવતાં હોશે, ને તેઓના ઓરડામાં હજી તો બધું અખેતર પરેલું છે એટલે હું ધરીયપકો જઈ આજે તેટલાંમાં તું વાંચી લે, કે પછી એ ચો-પરી હું તેની જગ્યાપર બાધ આવે તેની આગમ્ય મુકી દેઉં.”

મેં તે ચોપડી વાંચવાને અડચણ કશી જોઈ નહીં—અમીનાના ગભરાત ઉપરજ મને તો હસતું આવ્યું; વલી હાલ હું નવરો હતો ને અમીના તે વારતાની ઘણી તારીફ કરતી હતી એટલે મેં તે અમીનાના હાથમાંથી લીધી, ને તે જઈને પાછી આવી તે અરસામાં તો વાંચીને પુરી બી કીધી.

તે વારતા હુંક હતી પલુ ખરેખર વાંચવા જોગ હતી. તેમાં એક હરડતા લુચ્છાની ઠગાઈનું હુંક જ્યાંન હતું, અને તે ખચ્ચીત અચરત કરનાર હતું. વધારે ધ્યાન ખેંચનાર તો એ હતું કે એ ઠગારો—તે વારતાનો નાયક—એક પારસીજ હતો. વારતામાં નામ નિશાંણ કાંઈ આપેલાં હતાં નહીં, પણ છેલ્લે નોટ કરેલી હતી કે એ વારતા ખરી બનેલી છે.

આવી એક વારતાનો લખનાર કોણ હશે, ને તે શેઠાંણી પોતા પાસે શું કામ રાખતી હશે તે મને સમજ પડ્યું નહીં. મને તો લાગ્યું કે વારતા માત્ર કલપીત હશે ને તે લખીને કોઈએ છાપાવા ધારી હશે, પણ કોઈ કારણેએ તે છપાવાની રહી ગઈ હશે ને તે શેઠાંણીને પસંદ આવવે પોતે પોતા પાસે રાખી હશે.

અમીનાને મેં તે ચોપડી વાંચીને પાછી આપી, અને તે તેનું ચોડુંક વાંચવાનું બાકી રહી ગયું હતું તે પુરું કરી શેઠાણીને આવવાનો વખત થયો હતો માટે તેની જગ્યાએ મુકી દેવા દોડી, અને હું મારે કામે ગયો.

એ પછી પાંચ સાત દીવસે હું શેઠના ઓરડાનું દરનીચર ઝાટકતો હતો ને શેઠ ખેસીને વાંચ્યા કરતા હતા. એટલામાં તેમને યાદ આવવાથી બોલ્યા, “પણ પછી કાવલા, પેલા લુચ્છાનો તો કાંઈજ પતો નહીં મળ્યો, નહીં વાર?”

“કાંઈ નહીં સાહેબ,” મેં વલી તે વાત યાદ આવવે ખરાં દીલના બલાપાથી કહ્યું.

“કાંઈ જખરો લુચ્છો હો!” શેઠે મારી સાથના સરેસ્તાના એખલાસ મુજબ ખડખડ હસીને કહ્યું. “એવી રીતે લોકોને નહવાડવાને વારતે ખુદ્દિખી ઘણી ચપલ બોલે છે.”

“હા, પણ મુરખી સાહેબ,” મેં હસીને કહ્યું, “તે દીવસે એક વારતા મારાં વાંચવામાં આવી તેમાં એક પારસીની જે લુચ્છાઈ લખેલી છે તે તો વલી સોહલુ દમણાને ખી એક કોરે બેસાડે તેવી છે. તે પારસીની લુચ્છાઈ તો ઘણીજ પાહવરદી છે.”

“ઓહો! ત્યારે એવી તે શું વાત છે?” શેઠે લાહાતપર આવી પેપર બાજુ મેલી દેતાં પુરા મિજાજે કહ્યું. “ચાલ ચલાવ તે વાત, જોઈ વાર.”—અને શેઠની દરમાંસને માન આપવા મને તે વાત ચલાવ્યા વના ચાલ્યું નહીં, એટલે હું જે ખુરસી પછવાડે બેઠો હતો તેની પીઠ ઉપર અદબથી હાથ ટેકાવી છાજતા અંદાજ સમેત મેં પેલી અમીનાએ મને વંચાવેલી વાત કેહેવા માંડી:—

“સાહેબ, કોઈ સેઠયાના દીકરાને વારતે તે વારતામાં કેહેલું છે કે તે એટલો ખરચાલ ઉડાઉ અને ખરાબ હતો કે પોતાના બાપ તરફથી મલતો ભારે લવાજમ ખરચી ખાવા ઉપરાંત બેશુમાર કરજ કર્યો જતો, ને તે જુગારનો ખી લખ ધરાવતો હોવાથી છેલ્લે તેનું કંરજ ભયભરેલી હદ સુધી વધી ગયું, પણ એજ અરસામાં એક ધનવાન ખાનદાનમાં તેની શેઠાદીની ગાઠવણ ચપલી હોવાથી તેના ખુબેર ખાપે લાજના મારેલાએ તેની એ એમોઉપર લાંકપી-છોડો કીધો અને મુઝે મોહડે તેના માંગનારાઓનું પટાવી આપ્યું. એમ કીધા આગમચ તે શેઠયાએ પોતાના એ છકેલ છોકરાને

પ્રીને એવી અવલી રાહે જઈ કરજદાર નહીં થવાના કસમ દીધા ને કાલ લીધા, અને પછી તે શેઠાદી થાય તે પેહેલાં જોઈતી શા-ભાથી પોતાનો મરતબો તે બલવી રાખે ને ઓશીયાલો થઈ કરજ-દાર નહીં થઈ જાય તેટલા માટે ખીજ ૧૦૦૦૦ ધણીક શીખાંમણો દઈ તે બલા બાપે આંગપર આપ્યા. ”

“ઓહો !” મારા શેઠે લગાર તાંણી તોડીને હસીને કહ્યું, “તેં તો જખરી વાત ખેંચી કાઢી દેખું, પણ વાઈ પછી ?”

“પછી સાહેબ પરીણામ તો એ થયું કે પેલા લુચ્છાએ પેલા ૧૦૦૦૦ સપાટાની સાથે ખરચી ખાધા, ને તે ઉપરાંત આગલ કરતાં બેવડું વધારે કરજ વધારી મેલ્યું ત્યારેજ તેની આંખનો અધાપો દુર થયો,” મેં મારી વારતા આગલ ચલાવી. “હવે તેની ખાત્રી થઈ કે તેનો બાપ આ ખીજ વાર બેવડાં પ્રમાણમાં તેણે આગલોજ વાંક કરવાથી તેને મદદ કરવાને બદલે હવે સાંમે ઉંઘાડો પાડશે, ને કદાચ ઘરમાંથી ખી હાંકી કાઢશે. વલી તેને ભય થયો કે જે સારાં સાસરાંની છોકરી તે પરણવાનો હતો ત્યાંખી એ તેના કુછંદોની જરાખી ખખર પડતાં સધલું સાતરે સાત થઈ જવાનું, માટે આ આફતોમાંથી મોકલો થવા તેણે ધણાક પછાડા માર્યા.

અંતે જ્યારે ૪૦૦૦૦ નું દેવું આખી શકાય એવો કાંઈજ રસ્તો નહીં જોયો (કેમકે તેના પાસ ધણા તો ફક્ત બે ત્રણ હજાર રૂપીઆ બનતા હતા) ત્યારે તે હવા ફેરબદલ કરવાને મસે એક રાત્રે બાહર નિકલી પડ્યો, ને એક ઠેકાણે ઠરીને બેસવાને બદલે ગામ ગામ રખડતો થયો. એ રખડને દરમ્યાન તે દીલ્હી ગયો, ને ત્યાં તેણે એક નાશ પામેલા મેહેલનાં ખાલી ખંડીએર જોયાં. આ મેહેલ આગલ એક મોગલ ઉમરાવનો હતો, અને તે ઉમરાવનાં પડી ભાગવા પછી તે નાશ પામતો ચાલ્યો હતો. તે ઉમરાવ મોગલ શેહેનશાહતના યુસ્સાનો ભોગ થઈ પડ્યો હતો, માટે તેણે તેને અને તેનાં આખાં કુટુંબને જડમેખથી ઉખેડી નાખ્યાં હતાં, ને આ મોટા મેહેલને તારાજ કીધો હતો. એ પછી તે ભાગ્યુ તુટું ખાલી ખોખું બસો વરસ વેર પડી રહ્યું હતું, જ્યારેઆદ સરકારની તીજેરીનું તલીયું આવી રેહવે તેણે એવી એવી મીલકતો પોતાને સ્વાધીન લઈ તે વેચી નાંખવાની ઝાઝવણી કરી હતી તેમાં આ પડત મેહેલનું ખાલી ખોખું ખી આવી ગયું હતું. આ વાતની ખખર થવે પેલા પારસી તે મેહેલ જે

મુસલમાનને હસ્તક હતો તેના પાસ ગયો ને તેની કીંમત પુછી, જેના જવાબમાં તેને એ હજાર રૂપીઆ જણાવામાં આવ્યા. “હું તુને તારા એ હજાર ઉપર ૫૦૦ રૂપીઆ ધનામના આપું, પણ તે એવી શરતે કે એ મેહલ તેં મને એ હજારે નહીં પણ બેચાસી હજારે વેચ્યો એમ તું મને લખત કરી આપે,” પેલા પારસીએ તે ખુદા મુસલમાનને સમજાવ્યું.

“વાહા આબાદ, એ સરસ ! અચ્ચા કાવલા તારી વારતા તો સોહલુ દમણ્યાની વારતાને પાણી પાય છે,” મારે શેઠ જે ઘણાંજ ધ્યાનથી ને એહેરા ઉપરના તહેરવાર ફેરફારો વચ્ચે તે વાત સમજતો હતો તેણે ખુરસીમાં તરે થતાં કાંધખી બોલવાની ઢપે કહ્યું, “પણ ચલાવ, ચલાવ, પછી.”

“તે મુસલમાન તો આવી અજાયબ જાતની દરખાસ્ત સાથે તે ભાગેલું મકાન વેચતું લેવા આવનારનું અચરતીમાં કોઠુંજ જેવા પડ્યો,” મેં પાછુ ચલાવ્યું, “પણ તે પોતે અતી ઘણો લોભી હતો, અને સરકાર તરફથી તે એ હજારે વેચાણ કરીને તેમાંના ૫૦૦ ની રકમ તો ચાંપી જવાનોજ હતો એટલે તેમાં આ નવા ૫૦૦ ઉમેરાવાથી એક હજારની થેલી માટે તેની આંખ ખુશીથી ચમકી નીકલી; તોપણ તેને સમજ નહીં પડ્યું કે તે પારસી માંગતો હતો તેવું ખત કેમ થાય, અને તેથી તેણે એ પોતાની અડચણો તે પારસીને સમજાવી. ‘સાહેબ,’ તેણે કહ્યું, ‘તમે માંગો છો એવી જાતનું ખત કરી આપવા મને અડચણ કશી નથી, કેમકે તેથી હું ધારાથી ઉલટું કશું કરતો નથી, પણ તમારે સમજવું જોઈએ કે જે સ્ટાંપ એ હજારનાં ખત માટે ચાલશે તેજ કાંઈ બેચાસી હજાર માટે ચાલવાનો નથી, ને તેથી તે માટે તો તેવી મોટી કીંમતનો સ્ટેંપ જોઈશે.’ ‘તેનો શું મુજકો છે?’ તે જવાન શેઠયો કે જે કોઈખી રીતે આવું ખોટું ખત કરાવવાની ઠગાઈપર દીલજ લગાડી બેઠો હતો તેણે સઘલી જાતની અડચણો ભાંજી પાડતાં કહ્યું. ‘ખોટાં ખતપર ખરે સ્ટાંપ મારવામાં કોણના બાપની મના છે?’ ‘પણ ત્યારે સાક્ષીની સાખનું શું કરીશું?’ તે મુસલમાને પુછ્યું. ‘સોએકની રકમ આપી કોઈને ઉભો કરી દઈશું,’ તે પારસીએ સમજાવ્યું.

“સારાંશ કે, અંતે તે ઠગાઇ ભરેલું લખત તૈયાર થયું, ને એ હજારની તે મીલકત બેયાસી હજારે લીધી હોય એવું સઘલું જાણાયું થયું, ને તે ઉપર સાક્ષીની સાખ વટીક લેવાઇ !

“વાર વાર, પછી ?” મારા શેઠે હવે કાંઈક વધારે ગંભીરપણે પોતાનાં ‘પછી’ જ્ઞરી રાખ્યાં.

“તે ખોટું ખત લઇ પેલો લુચ્છો મુંબઇ આવ્યો, ને તે ખત કોઇ બોલાને પેહેલાની તેના પાસ રૂપીઆ ચાલીસથી પચાસ હજાર તે ઉપર ઉભા કરાવાની તેણે યુક્તિ રચવા માંડી. તે એક ખુદા વ્યાજ ખાઉ યાહુદીને ઓલખતો હતો. વાસ્તે તેનો શિકાર કરવાનો તેણે કસદ કરીધો, અને તે યાહુદીની પાસે જઇ તે ખત ઉપર રૂપીઆ ૫૦૦૦૦ની માંગણી કરી. તે યાહુદીએ તે ખત ચીપી ચીપીને વાંચ્યું ને તપાસ્યું, ને અંતે જ્યારે સર્વ પ્રકારે તેની ખાત્રી થઈ કે તે ખત ખરું હતું, (અને એવા એક માનવંત શેઠયાનો સાહેબજીદો એવી છેકજ ભયંકાર કીસમની ઠગાઇ ચલાવે એ ખ્યાલ તેને એક ઘડીભર પણ થયો નહીં) એટલે તેણે જમીનગીરી તરીકે તે ખત પોતાનાં નામપર કરાવી પેલા ઠગારાને રૂપીઆ પચાસ હજારની રકમ ખુશી સાથે કાઢી આપી, જે લઇ તે નીચ બેશરમ લુચ્છો —”

પણ હયાં હું ગભરાઇને અચકી ગયો, કેમકે મારો શેઠ જીવ ફરી આવ્યો હોય તેમ જે ખુરશી ઉપર તરો એટલો હતો તેપર ઢમ ઢમ પાછો પડ્યો. હું આગલ દોડી ગયો, પણ તે કાંઈક ગભરાયલો હોય તેમ બોલ્યો, “કાંઈ નહીં, કાંઈ નહીં, ચલાવ તારી વાત કાવલા ને પુરી કરી નાખ તે જલદી.”

આ ઉપરથી મેં વાત પુરી કરી નાંખવા ઉતાવલ કરી. “પેલો લુચ્છો તે ૫૦૦૦૦ની રકમ લઈ આવ્યો, ને પોતાના માંગનારાઓનું અદા કરી નાખવા ઉપરાંત પેલા ખાપે આપેલા ૧૦૦૦૦ ખરચીજ નહીં ખાધો હોય તેમ સામા સીલક રાખી શક્યો. એ પછી પેલી શેઠાદીનો દીવસ આવ્યો, ને ધામધુમથી પેલાના બાબમાં કશું બન્યુંજ નહીં હોય તેમ નેકા થયા, પણ એ નેકાથી તેનો પોતાનો કરો શુકરવાર થયો નહીં, કેમકે તેની પરણેતર જે બેસુઆર રીતની દોલત લઇ આવી તે તેના સમજી ખાપે અને માટી બેયરોનાં બેગાં નામે ‘અધરી સધરી’ ને વાસ્તે બેકમાં ચઢાવી હતી, ને તેમાંથી એક પદ ખી તે પોતાની પરણેતરની સહી વગર ઉપાડી શકતો

હતો નહીં. આથી તે હંમેશ ચિંતાતુર રહેતો, અને તેની મોદરદાર તેને દહાડે દહાડે એ ગભરાયલી અને ઉસ્કેરાયલી હાલતનું કારણ પુછતી, પણ તે સુખ દુઃખના ભાગ્યાને એ ભયંકાર કાવત્રું કેહેવાની તેની જાણ નહીં ઉપડી શકતી. ક્યાંથી ઉપડે ?

અતે એક દીવસ પેલો યાહુદી તેને ઘેરમાં મલવા આવ્યો, ને ખબર કરી કે બીજેજ દીવસે તે કાંઈ કામ માટે દીલ્હી જતો હતો, માટે જો તેના મેહેલના રખેવાલ ઉપર તેણે કશું કેહેવાડું હોય તો ખેલાસક કેહેવાડું. આ સાંભલતાંજ પેલા લુચ્છાના ગુરા ગગડી ગયા. તેણે જોયું કે હવે તેનું પાપ તમામ પકડાઇ આવવાનું, ને તે બેહોરમત થઇ જશેમાં જવાનો, અને તેથી પેલાને જવાખ શું દેવો તે વીશે તે એકાદ એ પલ ભારે ગભરાતમાં પડ્યો—પણ તમો સાહેબને હવે પેહેલાં જેવો મારી વારતામાં રસ મલતો જણાતો નથી,” મેં મારા શેઠને માંથુ નાંખી દઇ આંખ વીચીને પડી રહી સુસ્ત હાલતે વાત સાંભલતો જોઇ કહ્યું.

“ નહીં, નહીં, હું સાંભલું છું,” મારા શેઠે કહ્યું. “તું ચલાવ, વાત ઠીક છે, પુરી કર” —અને મને રાજી કરવા તે તાંણી તોડીને હસ્તો હોય તેમ વલી હસવા બી લાગ્યો, પણ તેની એ સઘલી હીલચાલોમાં કાંઇક ગભરાત સમાયલો હોય એમ મને ખચ્ચીત લાગ્યું; એ છતાં તે વખતે મેં તે ઉપર જરાબી ધ્યાન આપ્યું નહીં, અને મારી વારતાનો બાકીનો ભાગ હવે હું ઉતાવલે પુરો કરી નાખવા મંડ્યો.

પ્રકરણ ૧૦૩ મું.

અમીનાની વારતાનું સાંધણુ પુરું.

“તે યાહુદીએ જ્યારે તેનાં મકાનમાં આવીને બીજીજ સહવારે પોતાનાં કાંઇ ખાંનગી કામ સાર દીલ્હી ઉપડી જવાનો ઠેઠાવ જાહેર કીધો ત્યારે તે લુચ્છા ઠગારાને જે ગભરાત પેદા થયો તેનું ખ્યાન કરી શકાશે નહીં. તોપણ એ ગભરાત તેનાં મોં ઉપરથી પકડાઇ આવે નહીં તેની તેણે સમયસુચકતાથી જોઇતી સંભાલ લીધી, અને તેથી પેલો ભોલો યાહુદી બાલેનનો ભરમ કરી સમજ્યો નહીં. એ જોઇ તેણે તેને કહ્યું, “ખચ્ચીત તમો કાલે ઉપડી જવા સાર આજે મને મલવા આવ્યા તે ઘણેજ અજબ જેવો સંજોગ છે,

કેમકે આવતી કાલે તો હું તમારા પાસ લીધેલા રૂ. ૫૦૦૦૦ અદા કરી નાખવા તમારેજ ત્યાં આવનાર હતો.”

“તેની શું શીકર છે, મારા સાહેબ ?” તે ચાહુદીએ ભલામણ કરી ; “તમેને મેં પૈસા આપ્યા છે તે મારી તીજેરીમાં છે એમજ હું સમજું છું, વાસ્તે કાંઈ ચિંતા નહીં, હું દીલ્હી ફેરો મારી આવું ને પછી તમે મને પૈસા ભરી તમારા મેહેલનું ખત લખ જાઓ. તેટલાં દીલ્હીમાં તમારા મેહેલના—”

“નહીં નહીં, તમે મને સમજ્યા નહીં,” તે હુચ્છો કે જે કોઈ બી રીતે તે ચાહુદીનું બીજે દીવસે દીલ્હી ઉપડી જવાનું ભાંજ પાડવાજ માંગતો હતો તેણે કહ્યું. “મારે તમેને સોંપેલાં ખતનું કાલને કાલ કામ છે. બાવાજ તે ખત જોવા માંગે છે, અને તેથી તે મેં ગીરવી મુક્યું છે એમ કહેવાની મારી છાતી ચાલતી નથી.”

“પણ ત્યારે તમે સાહેબ આજેજ મારાં નાણાં અદા કરી તે ખત સ્વાધીન લેવો તો મેહેરખાંની,” પેલા ચાહુદીએ કહ્યું.

“તેમ નથી બનતું,” તે પારસીએ માંગી લીધું. “એ મોટી રકમ કાલે મારા હાથમાં આવશે ને કાલેજ હું તે તમેને ખચ્ચીત કરીને ભરી દેવશ, તેટલાં એક દીવસ મારે ખાતર તમારું જવાનું બીલમાં નાંખો.”

“જોકે મારું કામ તો ઘણી અગતની તાકીદનું છે,” પેલા ચાહુદીએ હવે નાચારીથી પોતાનો ઠડાવ ફેરવતાં કહ્યું, “તોપણ એક દીવસને ખાતર તમે જોવા શેઠયાનો સુખન મારાથી પાછો ફેરવાતો નથી, વાસ્તે ચાલો હું પરમદીને જવશ ને કાલે તમારે જરૂર તમારું કરજ મને અદા કરી તે ખત સ્વાધીન લખ લેવું”—અને હયાં તે ચાહુદી રજા ચાહી જતો રહ્યો.

તેનાં જવા પછીથી પેલો ઠગારો હવે ખરેખર ગભરાત અને ધાસ્તીથી ધુનવા પડ્યો. તેણે ખોટા રોપો મારી ખોટી સહી સાખ સાધતું તમામ ખોટું ખત તૈયાર કીધું હતું એટલુંજ નહીં, પણ તે ખોટાં ખત ઉપર ઠગાઈ કરીને બ્યાજે ૫૦૦૦૦ની ગંજીવર રકમનાં નાણાં કઢાવ્યાં હતાં, ને ધારામાં એવા વાંકની સજા કાંઈ નાની સુની હોતી નથી તેનો તેને ભયભીત ખ્યાલ થયો. એટલા માટે તેણે જોયું કે જે એક દીવસ તે ચાહુદીને વધુ ખોટી કીધો હતો તેજ દીવસે તેણે તેનાં નાણાં કોઈ બી રીતે ભરી દેવાં જોઈએ,

કે જે પછી તે જો કદી દીલ્હી જઈ તેની ઠગાઇ પકડી પણ પાડે, તોથી તેના હાથમાં પુરવારીનો કશો દસ્તાવેજ હોય નહીં તો તે કશું કરી શકે નહીં.

પણ નાણાં લાવવાં ક્યાંથી ? જેના પાસ પુરા પાંચ હજાર નહીં તે એક થોડા કલાકમાં પચાસ હજાર તે કેમ ઉભા કરી શકે ? તેણે એકજ રસ્તો જોયો, અને તે એ કે તેના આપની ખપ્પગીની ધાસ્તી કરવા વના તેના પગપાસ પડી ખરી હકીકત ખુલાસેવાર તેના આગલ ખ્યાન કરવી, અને એક વાર ફરીને છેલ્લી વાર આ માહાભારત સંકટમાં તેની દાદ ચાહવી. તેનો આપ એક વચની આસામી હતો, ને છેલ્લી વાર તેને મદદ કરતી વખતે તેણે ફરીને નેને એવા વાંક માટે મદદ નહીં કરવા ઠગાવથી કહ્યું હતું, એટલે આ વખત તે પોતાના હરાંમખોર ખેટાની એ ખોટી ચાલ માફ કરશે એ વાત તે માનતો તો હતો નહીં, પણ જ્યારે સઘલા ઉપાય ઘટયા હતા ત્યારે આ એક ઉપાય જે સુજતો હતો તે અમલમાં આણવા ઠગાવથી તે તૈયાર થયો.

તે આ રવેસે ગભરાતમાં હતો તેટલાં તેની પરણેતર ઓરડામાં આવી, અને તેનો આ ગભરાત (કે જે હવે તે છુપાવી શકતો ન હતો તે) જોઈ તેણીએ વલી ફરીને ઓઝરખાહીથી તેનો સખખ માંગ્યો, પણ હજી પોતાનાં પાપની કાંઠાંણી તે અબલાને કેહેવાની તે હીચકારાની હામ ચાલી નહીં, અને તેથી તેણે તેને ઉડાવી પોતાના આપ પાસ જવા ચાલ્યું.

એજ વખતે એક નોકરે આવી ખબર આપી કે મોટા શેઠ એકાએક પોતાના ઓરડામાં ચાલતાં લપેરો ખાઈ પડી ગયા હતા, અને લકવો છાટીએ ચઢી ગયો જેથી જ્યાં ખેંચાઈ ગઈ છે. આ સુખની વધાઈ અથવા તો દુઃખની આધાઈ હતી. સુખની વધાઈ એટલા વાસ્તે કે જે દોસાણ આજેજ તાકો ધડી કરી દીએ તો પછી પેલો ઠગારો પોતાના આપની મીલકત ને કુલ દોલતનો એકલા વારસ તરીકે કબજે લીએ, ને કાલને કાલ પેલા ચાહુદીનાં નાણાં અદા કરી જેખમમાંથી નીકલી જાય, પણ દુઃખની આધાઈ એટલા માટે કે જે તે દોસો એકદમ ઢપી નહીં જતાં રીખ્યા કરે તો તેના પાસથી મદદ માંગી લેવાની જે આશાએ થોડી પણ આગમય તેની છાતીમાં જનમ લીધો હતો તે તમામ ભંગ થઈ જાય !

તે પોતાના ઓરડામાં ખાત્રી કરવા દોડ્યો, ને તખીબોની મ-સલત લેતાં ફાટ ફાટ થતી છાતીએ તેણે સાંભળ્યું કે દોસા નથી વેહેલા; મરવાના કે માંચરો ખાલી કરવાના ! ડાકટરોએ કહ્યું કે લ-ખવાનો ફટકો પેહેલો હતો તોખી ધણો જોરાવર હતો વાસ્તે એમાંથી ઉઠે તો નહીંજ, તોપણ બોલવા અને સાંભલવાની શક્તી નાશ પામી ગઇ હતી એટલે તેખી પાછી મેલવે નહીં, અને એવી ને એવી હાલતમાં દશ પાંચ દીવસ કાઢી નાંખશે.

હવે ત્યારે ઉપાય શો ? તે પોતાના આપની માવજત માટે ઢોંગભરી કાલજીથી જોઇતી ગોઠવણો કરી જરાવાર ત્યાં રહી કાંઇક અગતનાં કામને આંહણે પોતાના ઓરડામાં ગયો. ત્યાં તેણે ફરી ઘેર કીધો. નખખોદનો દેવ તેના એહેરાસમ દોલા કાઢતો ઉભો હતો. હવે તેને પોતાના બે ત્રણ શક્તા દોસ્તો સાંભરી આવ્યા, એટલે તેઓથી મદદ ચાહવા તે દોડ્યો, તો એક ઘેરમાં નહીં હતો, બીજો માંદો હતો, ત્રીજો ગરીબ થઇ ગયો હતો છત્યાદી, અને તે હાડમાર થયેલો ખીજવાયેલો—નાશીપાશીથી જખમાયેલો ઘરમાં પાછો ફર્યો.

તે ઘરમાં આવ્યા પછી બીજા એક કલાકમાં વલી તે પોતાના આપના ઓરડામાં દોડ્યો, ને એજ વખતે પેલો ચાહુદી તેને પુછતો પાછો તેના ઓરડામાં આવ્યો. આ વેલા તેની પરણેતર તેને મલી ગઇ, ને તે તેના આપની વધતી બેમારી માટે રોકાયેલો હતો માટે જે હોય તે તેને કહી જવા તેણીએ તે ચાહુદીને ફરમાસ કરી. એમ કરવાની તે ચાહુદીએ કશી અડચણ જોઈ નહીં, કેમકે તે સમજ્યો કે ખત ગીરવી મુકયું તે વાત કોઇ નહીં તો તે નાહના શેઠ્યાની એ મોહરદાર તો જાણતી હોવીજ જેઇએ, ને તેથી તેણે તેને કહ્યું કે “તમારા બરથાર પરવાર પાંમે ને મારી સલાંમ સાથ કેહેજો કે હું તમેને માફ અતરેથી દીલ્હી જવાનું એક દીવસ મુતલવી રાખવાનું કહી ગયો હતો, પણ હું તેમ કરી શકતો નથી એટલે મેં તમારા દીલ્હીના મેહેલનું ખત મારા દીકરાને આપ્યું છે, ને કાલે તમે રૂ. ૫૦૦૦૦ ભરીને તમારું ગીરવી મુકેલું ખત બેલા-સક છોડવી લઇ જજો.”

તે ઠગારાની પરણેતરને તે ગીરવી મુકેલાં ખતની વાત તકન નવી અને નવાઈ જોવી હતી, તોખી પેલો ચાહુદી બોલાઇમાં જે ખુશાસેવાર બોલ્યો હતો તેથી તે પોતે ઠાવકી અને પક્કી હતી

માટે ઉપર ટપકેથી સમજી ગઇ હતી, અને તેણે તે યાહુદીને એ માટે જાણે તે સઘળું જાણીને સમજતી હોય તેમ ઘટતો જવાબ આપી વિદાય કીધો.

“પણ સાહેબ તમારે જાણવું જોઈએ,” એ મારા શેઠને અહીં સમજાવીને કહ્યું, “કે તે અબલા કાંઈ ખરો ભરમ પાંખી ગઈ નહીં હતી. તે તો એમ સમજી હતી કે તેણીના ધણીની કાંઈ મોટી મીલકત દીલ્હીમાં ખરેખર છે; ને તે તેણે ગીરવી મુકેલી હોવાથી તે આજવેર કહેવાને શરમાયા અને ગભરાયા કરતો હતો. એમ સમજીને જ્યારે તેણીનો ખાવંદ ઓરડામાં પાછો ફર્યો ત્યારે તેણે હસતે ચેહરે પેલા યાહુદીની વાત તેને કહી. તેનો ખાવંદ આથી અતી ઘણો ચીરડાઈ ગયો. તે સમજ્યો કે તેની પરણેતર તેની સઘલી ઠગાઇ પામી ગઈ હતી, ને તેથી તેણે જે ગુસ્સો અને ગભરાત ખતાવ્યો તેણે સઘણો ભરમ ફેાડી દીધો, ને હવે પેહેલીજ વાર તેની બાયડીએ જાણ્યું કે તે એક એવા મોટા ઠગારાને પોતાનો ભરથાર બનાવી બેઠી હતી !

હવે તેથી ગુસ્સે થવાનો અને ખરેખરે ધીક્કાર ખતાવવાનો તેનો વારો આવ્યો. તેણીએ તે લુચ્છા ઉપર તેની એ નીચ વરત-ણુક માટે ‘ઝાડ તોડી પાડ્યાં,’ અને તેથી સમો બહુજ ખારીક આવેલો જોઈ પેલા ભરથારે તેને સઘલી હકીકત ખારીક વીગતે અવલથી આખેરવેર કહી પઠાવીને તેના પાસ માંકી ચાહી લીધી.

આથી સેવટ સમાધાનીમાં આવ્યું. બીજેજ દીને પોતાની મોહરદારના પૈસામાંથી તે લુચ્છાએ પેલા યાહુદીનું કરજ અદા કરી ખત છોડવી લીધું, ને ભયંકાર ઠગાઈનો તે એક દસ્તાવેજ ખાલીને ખાખ કરી તેનાં પાપનો તે એકજ પુરાવો દુર કરી દીધો, એટલે તેના જીવને ટાઢક વધી. વળી તેજ દીને તેનો શેઠયો ખાપ મરણ પામ્યો, ને તે પોતે તેની બેશુમાર દોલત માલ મીલકત અને શેઠાઈનો જોખી ને તેવી હોરમતમાં ધણી થયો. પાછલથી પેલા યાહુદીએ તેની ઠગાઈ પકડી પાડી કે નહીં તે પેલી વારતામાં લખેલું નથી, પણ જો પકડી પાડી હશે તો વધારે નાણાંથી તેને ચુપ કરી નાંખ્યો હશે એમાં કશો સંદેહ નથી.”

હાં મારી વારતા પુરી થઈ, પણ એ આખી વારતા મારા શેઠે કાંઈક અસાધારણ ધીરજથી સાંભળી હતી એવું હું દરેક ડગલે

જોતો હતો. તે લુચ્ચા તરફનો મારો ધીકાર હું જે કરડા બોલોમાં બોલતો હતો તેવા બોલે બોલ તે ઉછલતો હતો, અને તે વારતા તેની સઘલી ખારીકાઈ વચ્ચે જ્યારે હું પુરી કરી રહ્યો ત્યારે તે હાથ દઈને ખુરશીને અઢેલી પડ્યો, ને પોતાની આંખે હાથ ધાંકી દીધા. આથી વલી પાછો હું ધણો ગુંચવાડામાં પડ્યો, અને એ શું બનાવ હતો તે વીશે ખ્યાલ કરતો હું ગભરાતમાં ઉભો!

પ્રકરણ ૧૦૪ મું.

ખાનખાહાદુર શેઠ જમશેદજી દોરાબજી.

મારા શેઠ ધીમે ધીમે આંખ ઉપરથી હાથ કાઢ્યા અને મને પુછ્યું—“કે જ્યારે તેનો ચેહેરો તમામ શીકો પ્રય મારી ગયો હતો, અને તેનો અવાજ વડીક ફેરવાઈને ધારો તેમજ ખોખરો થઈ ગયો હતો—“કાવલા,” તેણે કહ્યું, “તું શું ખરૂંજ કહેછ કે એ વારતા એક હાથની લખેલી ચોપડીમાં તે વાંચી? તુંને તે કોઈએ કહી નથી? તેણીએ તુંને તે કહી નથી?”

તેણીએ! કાણે? મારો શેઠ એ શું બોલતો હતો? તે એટલો ગભરાયલો કેમ હતો?

અને તોખી હવે પારવનાની અચરતી અને મારા પોતાના બેશુ-માર ગભરાત વચ્ચે એક ઝપાટે ખરી વાત મારાં ધ્યાનમાં આવી ગઈ. એ શું બનવાજોગ હતું—એ શું માનવા જોગ હતું કે જેના આગલ મારા ધીકાર સમેત, ગાલબેલ સમેત મેં એક લુચ્ચા ઠગારાની વાત કહી તે કોઈજ નહીં પણ તે સાંભલનાર પોતે—મારો શેઠજ હતો!

“વિચાર શું કરેછ, ગધા?” હવે મારો શેઠ પોતાની સઘલી ધીરજ ખોધ દઇ બોલ્યો, “તું શું આંધલો હતો—તેં શું જોયું નહીં કે તેં જે આ વાત મારા આગલ કીધી તે મેં કાંઈ કાંઈ જેહમતે સાંભલી? તુંને દેખાયું નહીં કે તે તારી ગાલ મલોચ મને તીરની પેઠે ઉડીને વાગતી હતી, અને તોખી તે જાણી લીધેલી વારતા કેટલી હદ સુધી ને કેવાં સેવટ સાથે જાણી હતી તે સાંભલવા હું જેમ તેમ તુંને આગલ વધવા દેવા કરતો હતો?”

“માંફ કરો, મેહેરખાંન માંફ કરો,” મેં ખરી આરજખા-લીધી—તેનો અતી ઉસ્કરાયલો હાલ જોઈ ધણાજ ગભરાતથી કહ્યું.

“મને સ્વપ્નેથી ખ્યાલ ન હતો કે મારી વાતથી હું તમો સાહેબને શરમાવતો કે જખમાવતો હતો. હું તમો સાહેબનાં ઘણાં હેસાં-નમાં છું વાસ્તે—”

“જો એમ છે તો હું તુને માફ કરું છું,” મારા શેઠે હવે વલી જતદી નરમ પડી જતાં કહ્યું, “પણ કેહે મને ખરેખર, એ વારતા તેં કેમ જાણી? મારી એ ઠગાઇની કમનસીબ વારતા મારી અને મારી બધરી વના ત્રીજું કાંઈ જાણતું નથી—તે યાહુદીને વડીક આજ વેર ખખર નથી પડી કે તેના સાથે હું ઠગાઈ રમ્યો હતો, તો એ વાત તારાં જાણવામાં કેમ આવી તે મારે જાણવું જ નેમશે.”

“મુરખી સાહેબ મને અમીનાએ એ વારતા જે ચોપડીમાં લખેલી હતી તે નીરદોશપણે વાંચવા આપી,” મેં ખુશાશો કીધો, “અને તે વના વધારે હું કશું જાણતો નથી.”

“અને તે દસ્કત કોણના હતા—મરદના કે ઓરતના?” મારા શેઠે આગલ પુછ્યું.

“તે ઓરતના દસ્કત જેવા લાગતા હતા, સાહેબ,” મેં કહ્યું.

“તે આ દસ્કતને મલતા હતા?” મારા શેઠે મને એક ખીજાં કાગલ ઉપરના દસ્કત બતાવી પુછ્યું.

“બરાબર એજ,” મેં ખાત્રી આપી.

“વારં, ત્યારે અમીનાને એ વાત ઉપરથી કાંઈ વેહેમ જાય છે કે નહીં?” મારા શેઠે પુછ્યું.

“કશોખી નહીં, મારા શેઠ,” મેં ખાત્રી આવે તેમ કહ્યું.

“કાવલા,” મારા શેઠે હવે અસરકારક અવાજે કહ્યું, “હું મારાં કમનસીબપર અફસોસ કરું છું કે નહીં ધારેલા સંજોગે—એક કમસમજ ઓરતની હેમકાતને લીધે મારી મુરખાઈ—મારાં પાપની એ એકજ છાંતી વાત બાહર પડી. એથી મને એવું દુઃખ થાય છે કે આએજ ઘડીએ હું મારો જાન કાઢી નાંખું. તેં એ વાત કાઢી તેની આગમ્ય જ્યારે પેલા લુચ્છા સોહલુ દમણ્યાની વાત નિકલી ત્યારે મેં અંદરથી તમામ ધડકતી છાતીએ તારી સાથે તેના પર શીટકાર વરસાવ્યો હતો, અને ત્યારે મને ખખર નહીં હતી કે મારાં પોતાનાં પાપ માટે એક ખીજા કલાકમાં મારે તારા આગલ શરમાવાનું થશે. પણ હવે તું સોગંદ લે. તું ઘણો સમજી છોકરો

છે એટલે તારામાં મને પુરો ઈતબાર છે, તોખી તું ખરાં દીલથી -મનસની ગવસની અને કુનસની-ખરેખરા સોગંદ લે કે મારી એ વાત તું કદી ખી બાહર પાડશે નહીં. છોકરા, હું ખાત્રીથી માંતુછું કે તું એટલો હલકો નથી કે મારા જેવા એક શેઠ્યાની હોરમત તારા હાથમાં છે તેનો તું કદી ખી નીચ લાભ લેશે, ને તોખી તું ખા કસમ.”

“મારા શેઠ,” મેં તેવીજ ગંભીરતાથી કહ્યું, “એવા કસમની જરાખી જરૂર નથી. હું ખાશ કરીને તમારાં હેસાંનમાં છું તેમ નહીંખી હવે તોપણ એવી કીસમની હલકારીને હું કદીખી લાયક થતો નહીં, અને તેમ છતાં જો સોગંદની જરૂર હોય તો તે સોગંદ ઉપર તમે સાહેબની એ વાત સદા છાની રાખવાનો હું કાલ આપું છું.”

“મેહેરબાની—ધણીજ મેહેરબાની,” મારો શેઠ હવે તદ્દન નરમ પડી જઈ બોલ્યો,—કે બ્યારે તે શરમાતો એટલો બધો હતો કે મારા એહેરાસમ જેવાની પણ તે હીમત કરતો ન હતો—“તારા વચનમાં મને વિશ્વાસ છે, અને હવે જ તું તારે ઠેકાણે.”

હું બાહર નિકલ્યો. જે ભયભીત શોધ આ છેલ્લા કલાકના અરસામાં મેં કરી હતી તે ઉપર ઘણો ગંભીર ઘોર કરતો હું બાહર નિકલ્યો. મારા શેઠની ડગાઇબરેલી ચાલ માટે મને હવે ગંટલો ધીકાર તેથી વધારે દયા ઉપજતી હતી. તે ખરાં દીલથી પસ્તતો જણાતો હતો, અને તેને મારા આગલ જે શરમાવાનું થયું હતું તેજ કાંઈ નાની મુની સજ ગણાવી જોઈએ નહીં એમ મને લાગ્યું.

પણ મને જે વાતે વધારે અચરત કીધી તે મારી શેઠાણીએ ખાતાના ભરથારની એ હીણપસ્તીની વાત એક વારતારપે એક ચોપડીમાં લખી રાખી હતી તે હતી. તેણે એ મુરખાઇ કાંચ કીધી હશે તે મને સમજાયું નહીં, પણ ટોછાખી રીતે ટોછાખી કારણથી તેણેજીવતાવેલો એ અવિચાર મને પસંદ નહીં આવ્યો.

એ પછી ખીજે દીવસે હું મારાં કાંઈક કામે ઘરમાંથી બાહર ગયો હતો ત્યાંથી પાછો ફરવા કરતો હતો, અને હું બ્યાં હતો ત્યાંથી અમારો બંગલો થોડેક દુર હતો તેટલાં એક આયા મારી બાબુ-એથી મારાબણી આવી. તેને મેં તરત આલખી કે તેને મેં પેલી ખીરોજબાઈનાં ઘરમા જોઈ હતી. તેણે મારી લગોલગ આવી મારા

હાથમાં એક ચીડી મુકી, અને તે મારા શેઠને હાથોહાથ આપવાની મને કાંને લાગીને અરજ કરી. આ સઘળું એટલું જલદી થઈ ગયું કે તે ચીડી પાછી આપી દેવનો મારો ઘણો વિચાર છતાં તરત ને તરત તેમ કરવાને મને કાંઈ સુજ્યું નહીં, અને તેનો લાભ લઈને તે દદા ત્યાંથી ચાલતી થઈ અને પાસેની ગલીમાંથી મારી નજર આગલથી દુર થઈ ગઈ.

આ ચીડી બેશક પેલી પીરેજખાઈની હતી, અને જોકે તેણે મને પોતાની નીરદોશ ચાલમાટે ઘણીક ખાત્રીઓ આપી હતી, તોપી હું મારા શેઠ ને તેના વચ્ચે ચીડીપત્રી લાવ લઈ જાવવાને તદ્દન નારાજ હતો, માટે આ ચીડી તુરત ને તુરત મેં પાછી આપી દીધી નહીં તેથી હું ઘણો દીલગીર થયો. એમ છતાં હવે તે જઈને મારા શેઠને આપી દીધા વના છુટક ન હતો, એટલે મેં ઠેકાવ કીધો કે હવે ફરીથી કદી ખી મારે એ કીસમનું કામ કરવું નહીં, ને કામ સોંપવામાં આવે તો તે કરવાને સાદું ના પાડવી.

એ પછી તે ચીડી ગળવામાં મેલી હું આગલ જવા કરતો હતો તેટલામાં મેં મારી પછવાડે દોલાને જોયો. તેની નજર મારા પર હતી, પણ બ્યારે મારી નજર તેના પર ગઈ ત્યારે જાણે તેણે મને જોયોજ નહીં હોય તેમ તુરત ચસમ ફેરવી નાંખી.

દોલાને વાચનાર પીછાંણે છે. તે મારી શેઠાણીની વિશ્વાસ દાયા મેહેરીનો જરયાર થતો હતો, ને તે પોતેખી મારી શેઠાણીનો વિશ્વાસ હતો, વાસ્તે તેની હમણાની હાલચાલથી મને વેહેમ પડ્યો કે તે મારા હીલચાલ ઉપર છુપો જસુસ હતો. મેં અનુમાન કીધું કે કોઈખી રવેસે મારી શેઠાણીને ખબર પડેલી હોવી જોઈએ કે હું મારા શેઠના ખાશ વિશ્વાસમાં છું. અને તેથી દોલાને તેણેએ મારી હીલચાલ ખાશ કરીને તપાસવા મારા ઉપર જસુસ ઠાવ્યો હોશે!

દોલાએ મને પેલી આયા પાસથી ચીડી લેતાં જોયો હતો એમાં તો કશો શકજ ન હતો ને તેથી હું વધારે દલગીર એમ થયો કે જો દોલો ખરેખર મારી ઉપર જસુસપણ જ ચલાવતો હશે, તો તે એ તમાસો જોઈને જઈને મારી બાઈને કેહેવાનો, ને તેથી બગાડ બધી તરફ વધવાનો !

હું ઘેરમાં પાછો ફર્યો, ને પછી મારા શેઠના ઓરડામાં જઈ મેં પેલી ચીડી આપી, તથા તે મારા હાથમાં કેમ આવવા પાંખી

હતી તે કહ્યું. મારા શેઠે તે તુરત ઉખેડી, અને તે વાંચે તેટલાં ત્યાં થોપવા મને ફરમાસ કરી. તે ટુંક હતી. તે તેણે કપાલ ઉપર કાંઈક દુ.ખની લાગણીઓ સમેત વાંચી, અને પછી તુરત ઉઠી જવાખ લખ્યો, અને તે ચીઠી એક કવરમાં મુકી તેજ કવરમાં પોતાની પાકેટમાંથી કેટલીક નોટા ખેંચી કાઢી તે પણ મુકી, અને પછી સીલ કીધું. સ્વામ્યાદ તે ચીઠી તેણે મને આગલ બોલાવી આપવા કરી. અને તે પીરોજખાઈને ઘેર આપી આવવા અને સઘલી વાત આગલ માફક ખાંનગી રાખવા તાકીદ કરી.

“હું માંદ માંગુ છું, શેઠ સાહેબ,” મેં એ ઉપરથી ચીઠી લીધા વના કહ્યું, “પણ એવી જાતના છુપા પેગાંમો લાવવા લઈ જવાનું હું બળવી શકતો નથી.”

“એટલે?” મારા શેઠે ધણાજ ગુસ્સાથી આજે પેહેલીજ વાર નેણ ઉપર ચઢાવી દઈ કહ્યું. “તું શું કેહેવા માંગે છે?”—અને હવે જરા વધારે નરમ પડતાં કહ્યું, “પોરયા જો તું એમ સમજતો હોય કે મારી એક છાંની વાત તારા હાથમાં છે તેનો નજીસ લાભ તું તારી મરજી માફક લઈ શકશે, ને મારો નોકર છતાં તું અહીં મારો શેઠ થઈ રહી શકશે તો તારી સખત ભુલ છે.”

“તમો મને ધણોજ ગેરઈનસાફ કરો છો, સાહેબ,” મેં ધણી દલગીરીથી તોખી નમનતાઈથી કહ્યું. “તમોએ મારાપર કરેલાં હેસાંનમાં હું નિમકહરાંમ થવા કે ઠડવા માંગતો નથી, તોખી જે કામ કરવાને મારું દીલ નહીં ચાલે તે હું કરી શકવાનો નથી.”

આ સાંભલી મારા શેઠે કપાલપર આંગલી ટેકાવી ધણો વિચાર કીધો, અને પછી પાછું ચલાવ્યું, “કાવલા,” તેઓએ કહ્યું, “હું તારો વાંક કાઢી શકતો નથી. બધી દુન્યા મારી અને પીરોજખાઈ વચ્ચેનો એખલાસ જે ભુલભરેલા હેતુથી જુએ છે તેમજ તુંખી કરે છે એ ખુદરતી છે, પણ હું તુંને ખરાં દીલથી ખાત્રી આપું છું કે અમારા એ એખલાસમાં પાપ ભરેલું કશું નથી. તું મારો એ હોકમ હવે પછી નહીં બળ લાવવાનો હોશે તો હું તુંને તે માટે ૫૨જ પાડશ નહીં, પણ આ એક ચીઠી તો તને જમને આપીજ આવવી પડશે. તે બચારી ખાટલા પર પડેલી છે, ને તેના પાસ ખાવાની ખાખ નથી તેવા ચરસામાં આ મદદ નહીં જશે તો ધણો બગાડ થશે. વલી હું પોતે જઈ શકતો નથી કેમકે મારી હી-

લચાલો પર મારી નાપાક પરણેતરે છુપા જસુસો ઠડાવેલા છે” —
અને એ છેલ્લુ બોલતાં મારે શેઠ પુશકલ ઉસ્કરાઇ આવ્યો હતો.

હવે મારાથી ના પાડી શકાયું નહીં. જેટલું એ મારા શેઠને ખાતર તેટલુંજ તે માંદી (અને કદાપી બીલકુલ બેગુનાહ) અબલાને ખાતર એક છેલ્લી વાર મારા શેઠનું આ ખાનગી કીસમનું કામ અમ્મ લાવવાને ના પાડવાની ગેરસજુકાઇ હતું બતાવી શક્યો નહીં. અને તેથી તે ચીઠી લઈને હું તે વખતે ઘરમાંથી બાહર નિકલ્યો.

દરવાજા ઉપર દોલો ઉભેલો હતો. તે શું મારેજ વાસ્તે ખોટી હતો ? તે કુકરાજીખોર હતો એટલે તેને હું ધિકારતો હતો, અને તેથી તેને જરાયી વટારયા વના હતું આગલ આગલ ચાલ્યો. તે પછવાડે આવતો હતો કે નહીં તે હું જાણતો ન હતો, ને હું તેનાથી બીહું છું એમ પકડાઇ નહીં આવવા કાજે હું પાછું ફરી જોવા હીંમત નહીં કરતો હતો. એ રીતે તેને ઉડાવા હતું ઘણા આંડ અવલે રસ્તે લંબાણ કાવા લઈ ચાલ્યા કીધો, ને એમ ઘણુંક ચાલી મેં પાછું ફરી બારી આંખે જોયું તો ખરેખર દોલો કશાંમાં હોય નહીં તેમ બેદરકાર ઢપે મારી પુઠે પુઠે અજાણો થઈ આવતો હતો !

પ્રકરણ ૧૦૫ મું.

દોલો.

મારી શેઠાણીના વિશ્વાસુ દોલાની આ હીચકારી હીલચાલો ઉપરથી મારી ખાત્રી થઈ કે તે મારા ઉપર છુપું જસુસપણું ચલાવતો હતો, અને તેથી તેના તરફ મને જે ગુસ્સો અને ધીક્કાર પેદા થયો તેના મારેલાએ મેં ઠડાવ કીધો કે કોઇયી રવેસે મારે તેને થાપ આપી તેની નજર ચોરાવી શેઠનું કામ બજા લાવવું. એટલા વાસ્તે હું એક વલાંણુ લઇ દોલાની નજરેથી દુર થઇ ગયો, અને પછી એક ભાડુતી સીંગરાંમ તે તરફ ઉભેલી હતી તેમાં ભરાઇ હાંકનારને એકદમ હાંકવા મેં ફરમાવ્યું. એ ઉપરથી મને તેણે મ્માં હાંકવું તે પુછ્યું, અને ત્યારે મેં પેલી પીરોજબાઇ જ્યાં રહેતી હતી તે મોહલ્લાનું નામ મને નહીં માલમ હોવાના સબબે પેલું કાગલ કાઢી જોયું, અને ગાડીની બાહર દોકું કાઢી કાગલ હજી હાથમાંજ રાખી તે હું ગાડીવાંનને કેહેવા ગયો. એ વખતે પવન

બહુ જોરાવર ડુંકતો હતો, એટલે અકસ્માત મારા હાથમાંનું કાગલ ઉડી ગયું, અને મેઢાંન તરફ ઉડી ચાલવા લાગ્યું. આ તમાસો જોઈ હું હજી તો કુદી પડું તે આગમ્ય હાંકનાર કુદી પડ્યો ને તે કાગલ લેવા દોડ્યો, કે જ્યારે મેં તેને ભોલાઇમાં હાંક મારીને તાકીદ કરી કે, “તપાસને રે, અંદર બધી નોટા છે.”

“ફર નહીં સાહેબ, ફર નહીં,” તે ગાડીવાને કહ્યું, અને ખીજ પહે તે કાગલ લાવી અનામત મારા હાથમાં મેલ્યું, જે પછી તે ડ્રાયમોકસ પર ચઢી બેઠો અને ગાડી ઉપડી ગઇ.

તે કાગલ ધુલ અને કાદવથી લગાર ખરાબ થઈ ગયું હતું, માટે ગાડી પાછી ચાલુ થવા પછી થોડોક વાર સુધી તે કાગલ મેં સાફ કરીયું, અને પછી તે ઉચું કીધા બાદ મને દોસ્રો યાદ આવ્યો. હું પોતાને ચોક્કસ કહી નહીં શક્યો કે દોલાને મેં હાથતાલી આપી હતી કે નહીં, કેમકે મેં ગાડીની પછવાડેની ખારીમાંથી જોયું કે તે ચાલતો આવતો જણાતો નહીંજ હતો, પણ કદાચ પછવાડે જે બાકુતી શીગરામ દોડતી આવતી તેમાં તે હેય ખી! એથી મેં તે ગાડીવાંનને આજ્ઞા કરી કે તેણે ગાડી આડી અવલી રાહે હાંકવી, અને પછવાડે જે શીગરામ આવતી હતી તેને ઉડાવવી.

તે ગાડીવાંને જવાબમાં હસીને નમનતાઇથી દોડું ધુણાવ્યું, અને ગાડી તદ્દરેવાર વત્તાંણમાં દોડવા લાગી. એ રીતે પાએક કલાક દોડવા પછી તે એક પીઠાં આગ ઉભી રહી—ગાડીવાંને તે પીઠામાં આગલથી બેઠેલા એક શખ્શને કાંઈ પોતાની ભાશામાં કહ્યું, અને તે ગાડીના બોક્સ ઉપર કુદકો મારી ચઢી બેઠો કે ગાડી પાછી દોડવા લાગી.

હવે કાંઈ પછવાડે કોઈ શીગરામ હતી નહીં તોખી ગાડીવાલો નાઇલી ગલી ગુચ્છીઓમાં કાંચ ભરાયા કરતો હતો તે મને સમજ પડ્યું નહીં, પણ મેં અટકલ કરી કે અમે આડેઅવલે રસ્તે નિકલી આવેલા હોવાથી પીરેજબાઇવાલાં મોહલ્લામાં જવાની એ સઘલી ટુંકી વત્તાંણ હશે. એ વિચારેમાં હું હજી મશગુલ હતો તેટલાં અચમ્બુચ ગાડી ઉભી રહી ગઇ—ગાડીવાન એક બાબુએ તે પેલો તેનો દોસ્ત ખીજ બાબુએથી કુદીને પોતપોતાની સાઇદવાલાં ખારણાં આગલ આવ્યા—ખારણાં એકજ પલમાં સાથે ઉગાડી નાંખ્યાં ને એકે મારાં ગજવાં પર હાથ નાંખ્યો કે જ્યારે ખીજએ મને ગલચીમાંથી પકડ્યો !

હવે મને પેલા લુચ્છા ગાડીવાંનની બ્રહ્મ બુદ્ધિનો તુરત ખ્યાલ આવી ગયો, અને પેલી ચીઠીમાં ખીટલી જે નોટોની વાત મારી ગફલતથી તેના કાંનપર આવી ગઇ હતી અને જેનો તે નીચ લાભ લેવા માંગતો હતો તે તેના હાથમાં નહીં જવા દેવાને મારાથી અને તે કરવાનો મેં હીંમતથી તેજ પક્ષે કસદ કીધો. એથી કરીને જેવો તે લુચ્છાએ મારાં ગજવાં પર હાથ નાંખ્યો કે તરતજ મેં તેનાં નાંક ઉપર એક એવી જોસથી મુક્કી મારી કે તેની નશ્કારી ટુટી ગઇ અને તે ગભરાતમાં ગળરડી ખાઇ નીચે પડ્યો ને પાસેની દેવાલ સાથે માંથું કુટી ગયું. હવે મારો હમનખરદ એકજ હતો જે પોતાના હમસરીકને થયલી સજ્જતી ઘણો ગભરાઈને દવાઇ ગયો હતો, તોપણ હજી મને જલોની પેઠે તાણુ ખેંચ કરતો બાજી રહ્યો હતો. એથી કરીને હું ગાડીમાં ઉભો થયો ને પુર બલથી તેને વલગીને બાહર નખાવી દીધું, એટલે તે ચતો પાત ભોંયપર પટકાયો અને હું તેની ઉપર તુટી પડ્યો !

હવે મેં આ કુસ્તીના અખાડામાં વધારે વાર સામેલ રહેવામાં શાણપત જોઇ નહીં. મેં જોયું કે હું એક હતો અને તે જખરદરત લુચ્છા બે હતા, તેથી જેવો પેલાને લઇને હું નીચે પટકાયો કે તુરતજ તેનાં આંગપરથી ઉઠી હું ક્રમાંનમાંથી છુટલા તીરની ઝડપથી ત્યાંથી નાઠો, ને છેક વસ્તીવાલા ભાગોમાં જઇ પોંહોંચ્યો નહીં ત્યાં વેર હું દમ ખાવા કે પાછું ફરી જોવા બી થોખ્યો નહીં.

વસ્તીવાલા ભાગોમાં આવતાં મને ત્રણ ચાર સિપાઈઓ મલ્યા ને મારું ઘણું મન થયું કે પેલા લુચ્છાઓની હકીકત કહી દઇ હજી બી તે રસ્તે પાછો દોડી જઇ તેમને પકડાઉં, પણ તેજ પક્ષે મને ખ્યાલ થયો કે જો હું એ વાતને પ્રગટ કરીશ તો તે વરતમાન પત્રોથી કદાચ મારી શેઠાણી જાણશે, ને જે વાત મારો શેઠ તેનાથી ખાશ કરીને છુપાવા માંગે છે તેની તેને માહિતગારી પડી જશે ને વલી હું વગરુ ફેાકટનો તેણીની વધુ ઈતરાજમાં આવશ, એટલે મારી એ દુનું હાડમારીની વાત ઉપર ઢાંકપીછોડો કરી દેવાનાજ ખ્યાલ ને ઠેડાવથી હું ખાંમોશ રહ્યો.

હવે હું પુછતો પુછતો પીરોજખાઇવાલા મોહોલામાં પોંહોંચ્યો, ને ત્યાં બાહરજ મને પેલી આચા મલી તેને પેલો કાગલ આપી જવાબ લીધા વના હું પાછો બાહર પાછો પડ્યો; પણ હું ઓટલાપરથી

ઉતરતો હતો ત્યારે હું જોઈને અતી ધણો ખીજવાયો કે ઓટલાની સામે અદ્ય વાલીને કશાંમાં હોયજ નહીં તેમ દોલો બેપરવાહ થઈને ઉભેલો હતો !

હું જ્યારે મારા શેઠનાં મકાનમાં પાછો ફર્યો ત્યારે મને બહુજ વાર લાગેલો હોવાથી તે ધણો ફકરમંદ થઈ મારી વાટ જોતો બેસી રહ્યો હતો. મેં તેને જઈને સઘલી હકીકત કહી. કેવી રીતે દોલો મારી પુઠે આવ્યો હતો અને તેને વટાવા જતાં હું પોતે કેવા જોખમમાં આવી પડ્યો હતો તે વગેરે સઘલું મેં તેને કહ્યું, અને છેલ્લે જણાવ્યું, કે એ સઘલી ભાંજગડ કરવા છતાંખી દોલોજ અંતે ફાવ્યો હતો, કેમકે તેણે મને પીરોજખાઈનાં ઘરમાંથી પાછો ઉતરી આવતી વખતે બરાબર જોયો હતો.

“એ બધાં તે રાંડ નાપાખનાં કારસ્તાન છે,” મારો શેઠ ધણોજ ખીજવાઈને મારી હાજરીની પણ દરકાર કરવા વના મનસે બંધાયો. “રાંડનો ટોટો પીશી નાંખે તો પાપ નહીં લાગે એવી ભલમ ને ખુરી છે, એનું નખખોદ જાય !”

તે હમણાં એટલો ઉરકેરાઈ આવ્યો હતો કે તેનો એવો ઉરકેરાયલો હાલ જોઈ હું ખરેખાત હેરત રહ્યો.

“એ દદા તુને બોલાવીને બધી વીગત પુછશે, કાવલા,” હવે તેણે મારા ભણા ફરીને કહ્યું, “અને ત્યારે તું શું કેહેશે ?”

“હું જુહું તો નથીજ બોલવાનો સાહેબ,” મેં કહ્યું, “પણ તોખી તમો શેઠ શેઠાણીનો મતફેર વધે એવું હું કશું મારા હોઠ બાહરે આવવા દેઈશ નહીં.”

“તું ખરેખર ધણો સમજુ અને શેઆંણો છોકરો છે,” મારા શેઠે મારા જવાબથી વડી ખુશ થઈને કહ્યું, અને મને વિદાય કીધો.

મારા શેઠની અટકલ ખરી હતી. તેજ સાંહજે મને મારી શેઠાણીએ પોતાની હજુરમાં બોલાવી મગાવ્યો.

પ્રકરણ ૧૦૬ મું.

શેઠાણી અને હું પોતે.

હું જ્યારે તેણીનાં ફરમાનને માન આપી તેણીની આગલ ગયો ત્યારે તેણી પોતાનાં આરાસ્તે કરેલાં દીવાનખાનામાં એકલી ન હતી. તે જ્યારે એક શોભામમાન રાકોંગ ચેર ઉપર હીંચ ખાતી બેઠી હતી ત્યારે તેનો પીતા ગોદરેજજ તેની સામે એક સોફા ઉપર બેઠેલો હતો.

તેને શું ખામખા બોલાવામાં આવ્યો હતો ? શું વાત કાંઈ વધારે ગંભીર રૂપ ધારણ કરવાની છે ?

મારી શેઠાંનીનો આપ ગોદરજી એક કદાવર દબદબા ભરેલા દેખાવનો બુનેર્ગ પારખી હતો. તે ખી એક શેઠયોજ હતો. તે અવારનવાર પોતાની દીકરી આગલ આવતો હતો, પણ તે દીકરીનાં સધલાં સંકટનાં મુલ તરીકે પોતાના જમાઈને લેખી તે તેના ઉપર ક્રોધ હતો અને તેથી તેને મલતો હતો નહીં. આજે ખી કદાચ તેમજ તે પોતાની બેટીને મલવા આવ્યો હોય અથવા તેની બેટીએ કાંઈક જુસ્તેજે કરવા ખામખા તેને બોલાવી મંગાવ્યો હોય.

“પોરયા,” મારાં તેમની હજુરમાં જઈ ઉભો રહેવા પછી ગોદરજીએ ગંભીર દબદબાથી કહ્યું, “તુંને ખબર છે અથવા તું અટકલ કરી શકે છે કે તુંને શું કામ અત્રે બોલાવામાં આવ્યો છે?”

“હું તમો સાહેબનું ફરમાન સાબલવા તાબેદાર ઉભો છું,” મેં સરાલનો પાધરો જવાબ ઉડાવી આડકતરી રીતે કહ્યું.

“તું મારો સવાલ ઉડાવે છે,” તે દોસાજીએ દબદબાથી દોલા કાઢી કહ્યું, “એ કાંઈ મારા સવાલનો જવાબ નથી.”

“તમે ચપી જાઓ બાવાજી,” અચુબાઈ શેઠાંણીએ ઉડી જઈને લાડથી પોતાના આપતું મેં પકડી તેને ચુપ કરતાં કહ્યું, “એ છોકરાને મનેજ બધું પુછી લેવા દેઓ.”

“જેમ તારી મરજી, મારા દીકરા,” તે દોસાજીએ કહ્યું—અને પોતે જે થાય તે નીરાંતથી જોયા કરવા ઉંચેથી અટલીને બેઠો.

“કાવલા,” મારી શેઠાંણીએ કહ્યું, “તું દાહયો હોશે તો મને ખધી ખરેખરીજ વાત કેહેશે. આજે તું બપોરે કેઠે તારા શેઠનું ખાંનગી કાગલ આપી આવ્યો વાર ?”

મેં દોડું નમાવી હા પાડી—પણ કશો જવાબ દીધો નહીં.

“તું નીમકહલાલીથી તારા શેઠની ખાંનગી વાતો બાહર નહીં પાડે એ એક વફાદાર નોકર તરીકે તુંને ધણું શોભા ભરેલું છે,” તે પટાંમણાં બાપએ પોતાની પટાંમણી જરી રાખી, “પણ જ્યારે હું તે ધણીની ધણીઆંણી પોતે તે ખાંનગી વાત જાણવા માંગું છું ત્યારે તો તે તારે કેહી દેવાની ફરજ છે, સમજ્યો બાબારે હવે જોઈ મને કેહની વાર કે તે ચીઠીમાં શું હતું ?”

“હું તેનો જવાબ નથી આપી શકતો બાઇ સાહેબ,” મેં કહ્યું. “જે હું તમારી ખાશ ખીદમતમાં હોતે ને મને જેમ તમે પુછો છો તેમ તમારી ડોઘ ખાંતગી વાત શેઠ પુછતે તો તેથી હું કદી કેહતે નહીં.”

“પણ મારા ધણીથી છુપી રાખવા જોગ કશી ચાલ હું કખી ચલાવતીજ નથી,” મારી શેઠાંણીએ હવે મીઝજ ખોલી દધ કહ્યું. “જે મુઝો મારી આગલ ડાહયો થવા નીકરી પરચોછ તે ! બસ હું પુછુંછ ને મને જવાબ દેવોજ પડશે કે આજે તે નાતરે ગઈ પીરોજને તું શંઘ રૂપ્યા પૈસાનો દામ દઈ આયો કે નહીં ?”

“હું દલગીર છું બાઇ સાહેબ કે મારા જવાબોથી હું તમોને નાહક ગુસ્સે કરું છું,” મેં બન્યું એટલી બધી નમનતાઈ બતાવી કહ્યું, “પણ તમારા એવા સવાલોના જવાબ હું આપી શકતો નથી.”

“હટ મુવા ચોર,” મારી શેઠાંણીએ જતેહ મેલની હોય તે હપે હવે વધારે ઉરકેરાઈ આવી કહ્યું, “જોયું કેની બાવાજી, મુવા-ઝોનાં હારમાં ઝોશીઆલું છે તે છાતી થોડીને ના ખી નથી કેહેવાતી. એ મરેરે—એ મરેરે પીરોજબાઈની થતી ! તે રાંડ કાંઠાં મારી પેલે ભવની દુશમન થઇને મારા ધણીનાં ધાનમાં જનમે જનમની આરે પરી ! એ મરે દોજખમાં ગઇ, એવી એવી ભામ તો ડોણ જાણે તેનાં દાયામાં કેટલી ભરાઈ હોશે. મારાં બચ્ચાં નાગાં લુખાં નથી તો શું થયું, પણ એટલા પૈસા મારાં બચ્ચાંનાં મખમમાંથી ઝોછાજ થયા કેની, ને તેવું તે હું પેટપર પાટો બાંધીને કાંઠાંસુધી જોયા કરું ! નહીં બસ બવાજી હું તમોને સાફ કહુંછ કે મને અ-હીથી લઇ જાઓ. હવે મારાથી નથી ખમાતું. આગ લાગે એવા નામના ધણીનાં ઘેરબારપર ને પૈસા ટકાપર”—અને મારી પણ શરમ કરવા વના ગાલ ગલોચના રસકસથી ભરેલું આ સુફ્યાંણું બાશાંણું કરી મારી શેઠાંણીએ કાંગલી બની રડી દીધું.

“દીકરી જરા ધીરજ પકડ,” ગોદરેજીએ પોતાની એટીનું માંથું પેટમાં દાખી કહ્યું. “ચાલની તારી ખુશીજ છે તો હમણાં ને હમણાં તુંને અતરેથી લઇ જાઉં.”

એજ વખતે મેહેરી દોડતી દોડતી ઝોરડામાં આવી, અને પોતાની શેઠાંણીને ઉલટમાં ખબર આપી કે જાંઠાંગીરજી શેઠ આવ્યા હતા.

“જાંઠાંગીર, મારો હીરો દીકરો જાંઠાંગીર,” મારી શેઠાંણીએ પોતાના દીકરાનાં નહીં વકી રાખેલાં અચખુચ આવી પુગવાની

ખબર સાંભળતાં હરખમાં આવી જઈ કહ્યું, “ઓ ભલે આયોરે મરું—માય મરે કાંઈ કેહી કેહેવાડીને ખી કેમ નહીં આયો?”—અને તે દીકરાને બાહર લેવા જવા દોડતી હતી, પણ કાંઈ યાદ આંવ્યું હોય તેમ થોખી. “નહીં નહીં” બાવાજી હું નથી આવવાની. મારાં બચ્ચાંઓને જ તે મારાં બચ્ચાંઓને ખાતર હું તો અહીંજ રહેવશ.”

“જેમ તારી મરજી દીકરી,” ગોદરેજીએ વલી પોતાની દીકરીની મરજી તરફ મુકાંન ફેરવ્યું, અને પછી તેની બેટીનાં તે ઓરડામાંથી જતી રહેવા પછી તેણે મને કહ્યું, “કાલું કર રે તું તારું, ને ખબરદાર હમણાં જે કાંઈ જોયું ને સાંભળ્યું હોય તેની બાહર વાત કાઢીજી તો મારી નાંખશ, ને વલી જે હવે પછી મારી દીકરીનું ધાન ભાગે તેવી કાંઈ ખીજી ચીજી પત્રીઓ લઈ જતો પકડાયો તો હવે તો મરશે કુત્રાને મોહને.”

તે ગેરઘનસાશી દોસાની આ વગર દમ ને વગર અર્થની ધમકીઓ માટે કશોખી જવાબ આપવા વના હું પીક ફેરવી ત્યાંથી ખીજી ઓરડામાં ગુપચુપ ચાલતો થયો, ને એ નાપસંદ તમાસાનો તુરત વેલા લાંબાં છોડો આવ્યો.

હું ખચ્ચીત કરીને આ નોકરી મુકી જતે, કેમકે આ ધણી-ધણીઆંણીની મારામારી અને પંચાતમાં નાહક હું હાડમાર ને બદનામ થતો હતો, પણ વાંચનાર જાણે છે કે હું એ મારા શેઠના ધણાં હેસાંનમાં હતો વાસ્તે તુરત વેલા હજી ત્યાં રહ્યા વના ચાલ્યું નહીં.

હવે ઉપલી વાત બની તેજ દીવસે હું એક ચોક્કસ રસ્તેથી જતો હતો જ્યારે એક સીગરાંમનો ઘોડો ધણી મસ્તી કરતો હતો, અને અંદર એક પારસી અબલા બેઠી હતી તે મદદની ચીસો પાડતી હતી. આ વખતે ત્યાં થોડુંક લોક જમાવ થયું હતું પણ તે બાનુને જોઈતી મદદ કોઈ કરી શકતું ન હતું. તે ઘોડો તેન હાંકનારના કબજામાં ન રહેતો હતો ને અછાડ પછાડમાં શીગરામ ઉંધી વાલી મેલે એવો દેખાવ હતો. એ વખતે મેં એક મારી પાસે ઉભેલી મુસલમાનને ઘોડાવાલાને હાથ લાગવા અને ઘોડાને મેં આગલથી પકડવા ભલાંમણુ કરી, ને તે જનાવરને એ રીતે જરાક થમ કરવામાં આવ્યું તેટલાં જઈને બારણું ઉઘાડી મેં તે બાનુને અલવલ નહીં આવે તેમ સીકતથી બાહર ઉતારી પાડી.

તે જવાંન બાનુ પુશકલ ખીહીધેલી હતી. મુલ વાતમાં તો કાંઈ દમ નહીં હતો. અગર જે આસેપાસે એકઠા થયલા બે પાંચ હાંચકારા

આસામીઓ ઘોડાને પકડીને શાંત કરવા કોશિશ કરતે તો તેમાં મુશકેલ કશું હતું નહીં, પણ તેમ નહીં થવાથી અંદર તે અબલા ધણી ગભરાયા કીધી હતી, ને તેથી તેણીનું હોસાન ઉડી ગયું હતું.

અને તોખી તે હોસાન જોનારની આંખને છક કરી મેલે તે કીસમનું હતું. તે અબલા ફક્ત સતરથી અઢાર વરસની વયની—જવાન કામલ નાનુક પતલી અને સીધી અતી ચેહેરે નમુન છોકરી હતી. તેણીની એ ખાશ ખુબસુરતીમાં ઉમેરો કરનાર વલી એ હતું કે તેણી અતી ધણી સાદી હતી, અને એ સાદાઇ સાથની સુંદરતામાં શામલી તે સુંદરીનું તેજસ્વી મોં પુનમના આંદ પેરે પ્રકાશ મારતું હતું.

તેણીનું મનહરણ બદન જોતાંજ જોનારની આંખ ઠડી જાય એમ હતું. તેણીને ગાડીમાંથી નીચે ઉતારી જોઈતી ધીરજ આપવાને મને ધણી ખુશી ઉપજી, અને પછી તેણીને તેને ઘેરવેર પોં-હોચતી કરવાની મેં રજા માંગી જે તેણીએ ધણી ખુશીથી આપી.

તેણીનું ઘર કાંઠ હવે દુર ન હતું. તે એક સુઘડ તોખી ધણી ગરીબ દેખાવનું મકાન હતું, જે બતાવાને બસ હતું કે તે એક ગરીબ માનપતું ફરજદ હતું. તેણીનાં કેહેવા પ્રમાણે તે એક પારસી સુધારની દીકરી હતી, અને તેણીનું નામ આઘમાય હતું. તેણીને હું તેને ઘેર મુકવા ગયો તે લાયકી માટે તેણીએ પોતાના શીરીન હલકે માથે હજારો હજાર હેસાંન માંન્યું, અને તેણીનાં ટુંક સંકટ વખતે તેને ચારીનો હાથ આપી આસાંનીથી બાહેર ઉતારી તેથી તે મને પોતાનો બેરાદર ગણવા લાગી. એ પછી અરસપરસની એ નવી પીછાંણુની અચબુચ થયલી દોરતી સાથે અમે છુટાં પડ્યાં.

વલી બીજા પાંચ સાત રોજ વહી ગયા, ને એ વાત મારાં મનમાંથી તમામ નીકલી ગઈ. ત્યાર પછીની એક સાંહજે હું એક બાગમાં ફરતો હતો, ત્યારે તે બાગના એક સૌથી એકાંત ભાગમાં મેં એક પારસી જવાનને એક અતી ખુબસુરત અબલા સાથે સેહેલ કરતો જોયો, ને નવી અચરતી વચ્ચે મેં તેને ઢોઈજ નહીં પણ મારા શેઠના મુબઈથી થોડુંકના આવેલા વડા લાયકીવાલા બેઠા જાહાંગીરજી અને પેલી અબલાને ગુલબદન આઈમાય તરીકે ઓલખી કાઢ્યાં !

પ્રકરણ ૧૦૭ મું.

મારો નાનો શેઠ.

આ વલી એક નવો બેદ હતો. કલકતાવાલા મોટા શેઠની નોકરીમાં મેં તેની બેઠી પરીન અને ખુરશીનું માસ્તર વચ્ચેનો પાક પણ છુપો એખલાસ જે કીસમે અજાણે પકડી પાડ્યો હતો, તેમજ એક નહીં ધારેલા સંજોગે આ મારા નવા શેઠના બેટા જાંઘંગીર અને પેલી આઘમાય વચ્ચેના પ્યારની પણ મને અજાણ પછે માહિતગારી મલી ગઈ !

જાંઘંગીર મારા શેઠનો વડો બેટો હતો. તે તુરતનોજ પોતાનાં માત પીતા પાસે આવેલો હતો. મારી વારતાનાં છેલ્લાં પ્રકરણમાં લખવા મુજબ જ્યારે મારી શેઠાણી અને તેનો બુદ્ધો બાપ ગોદરેજી મારા શેઠની ચીઠી પત્રીઓ લાવ લઈ જ કરવા સાડ મને જોલાબ આપતાં હતાં, તેજ વખતે તે આવી પુગ્યો હતો.

તે મુંબઈથી આવ્યો. મુંબઈમાં ધારાનો અભ્યાસ કરવા તે પોતાના એક બાપના દોસ્તને ત્યાં પગાર આપી રહેલો હતો. તે બી. એ. માં પાસ થયેલો હતો, અને હવે સોલ્વીસીટરનું કામ શીખતો હતો. તે મગજનો ચાલાક, સ્વભાવનો રાંક, નમાનો, અને લાયકીવાલો હતો, અને મુંબઈથી તે અવારનવાર મોટાં ‘વેકેશનો’ પર મા-બાપને મલવા આવતો તેમજ આ વખતે બી આવ્યો હતો. મારાં એ નોકરીમાં રહેવા પછી તે આ પેહેલોજ આવ્યો હતો, અને તોબી તે આવ્યા પછી તેને લગતું મેં જે જોયું અને જાણ્યું તે મારાં તેને વીશે સાડ મત જીતી શક્યું હતું.

પણ જેમ હમેશ એવા પ્યાર નિર્વામિ હોતા નથી, તેમજ આ જાંઘંગીર અને આઘમાયનો પ્યાર પણ માબાપના કોઈથી બાકાત ન હતો. આઈમાય એક ગરીબ સુધારની બેઠી હતી, ને એક ગરીબ ઘરમાં રહેતી હતી, જેકે એ સઘલી ગરીબાઈ છતાં તેણી ધરસં-સારી અને બીજી જોઈતી અગતની કેલવણી સારી રવેસે મેલવી ચુકેલી હતી. હવે તે ગરીબાઈને ખાતર જાંઘંગીરની તુમાખદાર માતા આઘમાયને વહુ તરીકે પોતાનાં મકાનમાં આશરો અને આ-વકાર આપવા ઠગવથી ના પાડતી હતી, કે જે ઠગવ વલી તેણીનો પીતા ગોદરેજી ધણોજ પસંદ કરતો હતો.

બીજા હાથપર મારો શેઠ પોતાના દીકરાના આ પ્યારને જેમ ગેરકાયદે ઉતેજન નહીં આપતો હતો, તેમજ તે પ્યારની કોઈપણ પકારે બંધી બી કરતો ન હતો. તે પોતાની પરણેતર સાથ નીરંતર તકરાર કરતો કે બચ્ચાં ઉમરે પુગવા પછી પોતપોતાના સદાના સાથી પોતે પસંદ કરી લે તેમાં વાંધાભરેલું કશું નથી, ને ફક્ત પૈસાના સવાલને માટે બચ્ચાંનાં સુખને આડે આવવું નામુનાસેબ છે. એમ થવાથી એ ઘણી ઘણીઆંણી વચ્ચે જે મતફેર ચાલતો હતો તેમાં આ બાબદ પણ એક વધારો થઈ પડતી હતી, પણ તે છકકર જ્યારે જાંહંગીર ઘેર આવતો ત્યારેજ સજીવણ થતી, અને વલી પોતાના અબ્યાસને ખાતર 'વેકેશન' ખતમ થતાં જાંહંગીર મુબંધ પાછો જતો કે તે બંધ પડતી.

જાંહંગીર પોતાનાં માત પીતાનાં એ મતફેરથી દુઃખી હતો. તે જાણતો હતો કે તે માતપીતા વચ્ચે એ અને એટલેજ મતફેર નથી, પણ તેના આપની ચાલ ઉપર શકની નજરથી જોવાના સખબે તેની માતા તેનાસે ઘણી ખરાબ રીતે ચાલતી હતી. જાંહંગીર તેના આપને નીરદોશ માનતો હતો, અને તેથી એ ઘણી ઘણીઆણીના રોજના ફેસાદ ખાતર છુપા બલાપાથી બલ્યા કરતો હતો, તે એટલે સુધી કે તેને દર 'વેકેશને' ઘરમાં આવવા પણ નહીં ગમતું હતું.

અને તોખી તે આવતો હતો તે ફક્ત તેની વાહાલી આછમાયને ખાતર હતું. પોતાની માવતરની મના સામે તે હજી પુખ્ત નાફર-માંનીનું સર ઉઠાવી શકતો ન હતો, અને તેથી જોકે તે આછમાયને તો આગલ પેઠેજ ચાહતો હતો, તોખી તે છુપો ચાહતો અને તેણીને છુપો મલતો હતો, અને એ સુખભરેલા મેલાપોનેસરજ તે પોતાની નામરજી છતાં હરખભરયાં દીવથી પોતાને ઘેર આવતો હતો.

મારે જણાવવું જોઈએ કે એ સઘલી વીગતો મેં જે વખતે આછમાય ને જાંહંગીરને સાથે જોયાં તેજ વખતે કાંઈ જાણી લીધી નહીં, પણ એ બાબદની મને અચમુચ જાણ થવા પછીથીજ મેં રેહેતે રેહેતે એ સઘલી વીગતો મેલવી.

જાંહંગીર અને આછમાય પોતાની વાતચીતમાં એટલાં મશ-ગુલ થઈ ગયલાં હતાં કે તેઓએ મને તુરત જોયો નહીં, પણ પછી જ્યારે અમો ત્રણેની નજર એક થઈ ત્યારે જાંહંગીર કાંઈક ચોકચો. મેં તેનો એ ગભરાત જોયોજ નહીં હોય તેમ મારા શેઠના વડા

બેઠા તરીકે તેને માન અને સન્ન્યતાથી એક સલામ કરી. જાંહંગીરે તે પાછી વાલી, અને આઈમાએ પણ મને ઓલખી ધણીજ મીઠા-સથી હસીને મને દોડું કીધું, એટલે તો હું આગલ ચાલ્યો.

મેં અનુમાન કર્યું કે હવે સઘણો ખુલાસો થશે. આઈમાય જાંણુતી ન હતી કે હું તેના વાહાલાના પીતાનેજ ઘેર નોકર હતો—હું જાંણુતો ન હતો કે મારા શેઠનો બેઠા અને એ મારી પીછાંણુવાલી આઈમાય વચ્ચે કશોખી સંબંધ હતો—અને જાંહંગીરને ખબર નહીં હતી કે આઈમાય ને મારા વચ્ચે કશીખી પીછાંણુ હતી, અને તેથી મારાં તે તરફથી ચાલી જવા પછી બંનેએ એકમેકને સવાલો પુછીને મારે વીશે ખુલાસાઓ મેલવી દીધા હશે એ અટકલ કરવાને મને મુશકેલ પડ્યું નહીં.

અને એની સામેતી મેં ખીજ એકજ કલાકમાં જોઈ લીધી. બાગમાં મેલાપ થવા પછીથી જ્યારે મારા જવાંન શેઠને હું ઘરમાં મલ્યો ત્યારે સરેસ્તા કરતાં આજે તે મારા સામે વધારે મમતાથી—દોસ્તીનાજ મીઠાસથી જોતો હતો, અને તેની તેજ ચસમોની એ વલાંણુપરથીજ હું પાંખી ગયો કે જવાંન આઈમાયે મારી તારીફમાં તેને કેટલુંક કહેલું હોવુંજ જોઈએ, અને તેથી તેમજ તેની વાહાલી આઈમાયને મેં એક અકસ્માતમાંથી બચાવી લીધી હતી તેનાં હેસાંનમાં તે મારા તરફ નવી દીલસોજી લઈ ઘરમાં આવ્યો હતો.

એ રીતે બે ચાર દીવસ વહી ગયા, પણ ઉપર લખેલા બનાવ પછી હું હમેશ જોતો હતો કે જાંહંગીર શેઠ મને કાંઈખી કેહેવા માંગતો હતો પણ તે કેહેવાને યાતો તેની છાતી ચાલતી નહીં, અથવા તો તેમ કરવાને તે અચકાતો કે શરમાતો હતો. અંતે એક દીવસ તક જોઈ તેણે મને એકાંતમાં પોતાના ઓરડામાં ઓલાવ્યો, અને આઈમાયને મેં સમયસુચકતા અને હીંમતથી એક અકસ્માતમાંથી બચાવી હતી માટે મારી ધણીક વખાંણુ કરી. તેણે વલી કહ્યું કે આઈમાય મારી સલુકાઈ અને ચંચલાઈ વગેરે માટે બહુ તારીફ કરતી હતી. મેં તેઓનાં એ સારાં મત માટે ઘટતો ઉપકાર માંન્યો, અને ત્યાર પછી જાંહંગીર શેઠ મને પોતાના એ કુખા પ્યારની સઘલી હકીકત અને વચ્ચે નડતી જેહેમતો જેમ મેં ઉપર આપી છે તેમ વીગતે એક બેરાદરને છાજતા વિશ્વાસથી મને કહી સંબલાવી, અને સેવટે આશા બતાવી કે જ્યારે તે મુબંધ

જાય ત્યારે આઠમાયની હું સંભાલ રાખશ, અને ખખર અંતર લખશ. તેના જવાબમાં મેં એ ભલા જવાંનને દરેક પ્રકારની મદદ અને સેવા આપવાને ખરાં દીલની ખુશી બતાવી, અને તુરતવેલા એટલીજ વાતચીત કરી હું તે ઝોરડામાંથી બાહર નિકલ્યો.

જાંઠાંગીર આઠમાયને રોજ મલતો ન હતો. તે મલતો હતો ત્યારે છુપો મલતો હતો, કેમકે તેની માતાની તેને તે વીશે અતી સખત મના હતી, અને વલી તેના પીતાએ ખી તેને પ્રમાસ કરી હતી કે જ્યાંસુધી આઠમાય સાથ તેનું નકકી થાય નહીં ત્યાંસુધી તેણે તેને મલતું નહીં. એમ થવાથી તે આઠમાયને બનતાં સુધી મલવાતું મોકુફ રાખતો હતો, અને મને તેણી મલે છે કે નહીં તે અવારનવાર મને ઘણી આતુરતાથી પુછ્યા કરતો, અને તેનો જવાબ હું જ્યારે ના કેહેતો ત્યારે તે ઘણો નાસીપાસ અને દુઃખી જણાતો.

તે આપડાને વધારે દલગીરી એ હતી કે તેના સંબંધમાં તેનાં માત પીતાની બોંહસ અને મારામારી વધારે વધી પડી હતી. તેનું ‘વેકેશન’ પુરું થયું હતું, પણ આ વેલાએ એ સવાલનો ફડચો કરી નાંખવા વના તેને ત્યાંથી તેનો આપ પાછો મોકલવા નહીં માંગતો હતો, કે જ્યારે તેની માતા તે ‘સુધારડી’ને વાસ્તે તેના ભરથારનો એક પણ બોલ સાંખી નહીં શકતી હતી, અને જાંઠાંગીર મુંબઘ પાછો જાય તે માટે તલબમાં પડી હતી.

અંતે એક દીવસે આઠમાય સાથ રસ્તામાં મારો મેલાપ થઈ ગયો. તે બચારી ઘણી માંદી ચાલ્યા કરતી હોય ને બેજાર થઈ ગઈ હોય તેવી એહેરા ઉપરથી લાગતી હતી—જોકે તેમ થતાં ખી તે એહેરો તેની અસલ સુંદરતાની અવલ ખુખીમાં જરાખી ખોરવાયો ન હતો. તેણી મને જોઈને તુરત ઉભી રહી, અને ગમગીન અવાજે મને જાંઠાંગીરની ખેરઆશીયત પુછી. તેણીએ મને બલાપાથી જણાવ્યું કે તેને લીધે મારા શેઠનાં ઘેરમાં મારાં શેઠ શેઠાંણી વચ્ચે જે રોજના ફેસાદ ચાલતા હતા તેની તેણીને પુરતી માહિતગારી હતી, અને તેથી તે અતી ઘણી દુઃખી હતી. “મારો જાંઠુ ઘણી ભુલ કરે છે,” તેણીએ ગમગીન પણ શીરીન સરોદે મને સમજાવ્યું. “તે અહીં વધારે વખત રહેવાથી તેનાં માત પીતા વચ્ચેનો બગાડ વધારે બગડતો જાય છે, ને એ એકમેકની જીદ વચ્ચે કામ સરંજમ થવાનું નથી. એટલા વાસ્તે તમે મારા તરફથી માંગી

લેખને એને મેહેરબાંની કરી કેહજો કે તું તારા બાપની રજા લઈ મુંબઈ હાલ તો પાછો સીધાર, ને હજી પછી જો આપણો મામલો કોઈ કારણથી ફરવાશે તો તારાં માતાજી સમજશે, ને આપણે પરણીને સુખી થઈશું.”

“હું તમો બાનુંનો બોલેબોલ મારા જાંઠાંગીર શેઠને કહી દેવશ,” મેં ઘણી નમનતાપથી કહ્યું—કે જ્યારે તે જવાંન બાનુંની એ ઉંચી સમજ શક્તી અને સખુરી પર હું મનમાં આશ્રીન કરતો હતો. તે પછી તેણી શીકકા ચેહેરાથી મારા બણી જોઈને હસી-અને પછી પોતાનાં સરેસ્તાનાં સબ્યતા ભરેલાં કદમે તે મારા આગલથી ચાલતી થઈ, કે હું મારે રસ્તે જવા પાછો ફરવા ગયો. એજ વખતે સામી હારપરથી અજાણે થઈને મેં પેલા મારી બાઈના માનીતા દોલાને ચાલી જતો જોયો, અને હું ધણોજ ગુસ્સે થયો. શું તે કમબખ્ત મારી પુઠેપુઠ ફરવાનોજ ધંધો લેઈ બેઠો હતો? તે આમખા મને વાત કરતો જેવા ત્યાં ઉભો હશે કે એતેશક હમણાંજ તે ત્યાંથી જતો હશે? મને સમજ પડ્યું નહીં.

મકરણ ૧૦૮ મું.

મારી શેઠાંણીનો જાસુસ.

હું જ્યારે ઘરમાં પાછો ફર્યો ત્યારે મારી શેઠાંણીની દાસી મેહેરીએ મને ખબર આપી કે બાઈ મને બોલાવતાં હતાં. એ હુકમ સાંભલતાંજ મારી ખાત્રી થઈ કે દોલો હજી મારી પુઠે ભટકતો હોવોજ જોઈએ. તેને તેમ કરવાની મારી હલકા ખવાસની શેઠાંણીએ આજ્ઞા કરેલી હોશે અને તે યુગલીખોરે હું આધમાયને મલ્યો હતો તે વીશે આવીને સહરાગતના સદરૂક સાથે પોતાની બાઈને હમણાં રીપોરટ પણ કરેલો હોવોજ જોઈએ, કે જેનાં પરીણામમાં તે વલી મને ખખરાવા અને થયરાવા પોતાની હજીરમાં બોલાવતી હોવી જોઈએ.

હું ગયો. તે એકલીજ હતી, અને પોતાના ઓરડામાં હીંદોરા ઉપર હીંચ ખાતી બેઠેલી હતી. મને જોઈને તેણે વધારે કરડો દેખાવ ધારણ કર્યો. “કમ,” તેણીએ કહ્યું, “હુકતા હવે તું એ શું નવાં કાખરાં દોખરામાં ફરતો ફરેય?”

“તમે શું કેહેવા માંગેય બાપ સાહેબ તે હું કશું જાણતો કે સમજતોજ નથી,” મેં કહ્યું.

“સમજે કાંઠાંથી, મુવો અંજાણી અમા,” મારી લાયકીવાલી શેઠાંણીએ પ્રગટ ધીકારથી અનકા કરી કહ્યું. “શેઠની પોતાની ચીઠી પત્રીઓ લખ જમ લખ જમને પરવારયો, ત્યારે હવે શેઠના દીકરાની તેવીજ ખીદમત કરવા પરચોય.”

“બાપ સાહેબ,” મેં હજી મારો સ્વભાવ મારા હાથમાં રાખી માનથીજ કહ્યું, “ચુગલીખોર દોલાનાં ખોટાં બોલવા પર તમે નાહક મારા સાથ કશા ચાઓછો. હું તમોને કસમ પર કહું છું કે આખા માયને હું આજેજ મલ્યો.”

“ને આજેજ તે રાંડ દદાને ઓલખીખી હોશે, ને આજેજ તેનાસે પેહેલ વેહેલીજ વાતખી કરી હોશે, મુવો ચોર ?” મારી બાપ એ હજી અનકા અને ધીકારનો વરસાદ જારી રાખ્યો.

“આખામાય સાથ મને આગલની પીછાંણ હતી,” મેં કહ્યું, “પણ તમારા દીકરા સંબંધી વાત તો તે બાપ સાથે મેં આજેજ કીધી.”

“ને તે ‘બાપ સાહેબ’ સાથે શું શું વાતો કીધી ?” મારી શેઠાંણીએ સવાલો કીધા.

“મને તે વાતચીત કેહેવાને જરાએ અડચણ નથી,” મેં કહ્યું, “કેમકે હું જાણું છું કે તે બાપને જાણીને શેઠપર જે કાંઈ કેહેવાડયું છે તે તમે બાપને પસંદ આવશે.”—અને હાં આખામાએ જાણીને મુખજ નતો રહેવા સંબંધી જે કાંઈ કેહેવાડયું હતું તે સંધળું મેં તેણીને કહ્યું. તેણી એ વાત સાંભલી પેહેલાં ઘણી અચરત અને પછી દેખાતી રીતે ઘણી ખુશી થઈ. “ને એ બધું જાણીને તું કેહેવાનો છે કે ?” મારી શેઠાંણીએ હવે અનકા છોડી દઈ તોરથી પુછ્યું.

“હા બાપ સાહેબ,” મેં કહ્યું.

“ત્યારે તો ઠીક છે જા,” મારી બાપએ હવે તદન નરમ પડી જઈ કહ્યું, “ને તારામાં તારી શેઠાંણીને વાસ્તે જરાખી લાયકી હોય તો એ બાબદ પર તેં મારા સાથ કાંઈખી વાત કીધી છે એમ જાણીને જાણવા દેતો ના.”

હું આ હોકમના જવાબમાં સેહેજ નમીને બાહર નિકલ્યો, અને પછી જમને જાણીને શેઠને મલ્યો.

જાંહંગીર બલી આઘમાયનો પેમાં સાંભલી તે ઉપર તુરત કાઠી જોખમે અમલ કરવાને તૈયાર થયો. તેણે મારો ધણો ઉપકાર માન્યો, આઘમાયના બિનસ્વારથી હેતુઓની ધણીક તારીફ કરી, અને પછી પોતાના પીતાને સમજાવી આ ઘરનો ફેસાદ મટાડવા તુરત વેલા મુઝાદ જેમ અને એમ જલદી પાછો નિકલી જવાનો ઠાડવ કરી તે મારાથી છુટો પડ્યો.

એ પછી એ ત્રણ કલાક પછી એક ઓરડામાં હું અને અમીના એકલાં પડ્યાં ત્યારે અમીનાએ વાત છેડી.

“અરે તું જાણેછ કે કાવલા,” અમીનાએ દયાયત્વે સાહેદે કહ્યું, “વલી આજે શેઠ શેઠાંણી વચ્ચે એક કલાકની વાતપર ખુબ મારા-મારી થઇ.”

“નહીં, મને કાંઈ ખબર નથી, શાંતી વાર?” મેં પુછ્યું.

“શેઠ આવીને શેઠાંણીને કહ્યું કે તું ખાઈ પીને મારા દીકરાને ઘેરમાંથી કાઢવાજ બેઠીય,” અમીનાએ ખુલાસો કીધો, “જેથી શેઠાંણી છછણી પડી, અને પછી વલી શેઠાંણીએ પેલી પીરોજખાઇની વાત કાઠી ને કહ્યું કે તું હજી તેનો પીછો મુકતો નથી, અને પછી અરસપરસની હોજાતોજ વચ્ચે એમખી કહ્યું કે તું મારું કાંઇજ પત કરતો નથી, પણ જો પેલાં તારાં કાવલાંની વાત હું લોકને કેહી દેવશ તો તું પાંણી કરતાં પાતલો થશે, ને આખરના વાવટે વાવટા ઉડશે.”

“એટલું બધું?” મેં ધણી દલગીરીથી કહ્યું, “પણ ત્યારે શેઠે શું કહ્યું?”

“શેઠ તો ઘણાજ ખીડીધા હોય તેમ એ ધમકી સાંભલતાંજ નરમ પડી ગયા,” અમીનાએ અચરતીથી કહ્યું. “ખુદા જાણે એવું તે શું શેઠનું કાવતું હોશે. તેવણે તરતજ આખને પટાવી લીધાં, એટલુંજ નહીં પણ વલી જાંહંગીર શેઠને મુઝાદ જવા દેવાની રજાખી આપી દેવા કબુલ કીધું.”

“પણ ત્યારે એ બધું તેં કેમ જાણ્યું?” મેં પુછ્યું.

“શેઠ શેઠાંણી એ પંચાત વખતે બાહરના ઓરડામાં હતાં ને હું અંદરના ઓરડામાં હતી,” અમીનાએ કહ્યું, “એટલે હું બાહર નિકલી જઈ શકી નહીં.”

હાં અમો બીજી કેટલીક વાંચનારને વગર અગતની વાતો કરી છુટાં પડ્યાં.

બીજી સહવારે જાંઠાંગીર મુંબઈ માટે ઉપડી ગયો. તે જતી વખતે આઈમાયની ખબર અંતર લખ્યા કરવા અને તાકીદ કરી ગયો, અને તે ગયો તેજ દીને અપોરે મારી શેઠાંણી પોતાના આપને ગામ પોતાના વિશ્વાસુ નોકર નજરોને લઈને થોડા દીવસ હવા ફેરવદલ કરવા ગઈ.

તેનાં ગયા પછી મારો શેઠ ઘણુંકરીને રોજ આપો દીવસ બાહર રહેતો, ને તે નહીં ગાડીમાં કે નહીં થોડાપર જતો તેથી મને અનુમાન થતું કે તે પેલી પીરોજઆઈને છુપો મલવા જતો હતો.

મારી શેઠાંણીને જવાને પંદરેક દીવસ થવા પછી એક સહવારે મારો શેઠ સકકારે ઉઠીને બાહર ગયો, ને પછીથી મનેથી પરવાર હતી એટલે હુંબી થોડેક વારે ફરવા નિકલ્યો. એ રીતે ફરતો ફરતો હું એક અજાણ્યા ભાગ ઉપર આવ્યો, કે જ્યાં વહી એક ઘેરનાં બારણાં સામે દુરથી મેં એક માણસને ઉભેલો દીઠો, જે કોઈજ નહીં પણ પેલો દોલો હતો. એ જોઈ હું અચ્ચીત અચરત થયો. દોલો હાં કેમ અને શા માટે? તે તો તેની બાઈની સાથે તેણીના આપને ગામ ગયલો હતો, ત્યારે વહી હાં કેમ કુટી નિકલ્યો? તે શું તેની બાઈ સાથે ગયોજ ન હતો, ને અહીંજ કેઠે પોતાના શેઠની હીલચાલપર નજર રાખવા ભરાઈ બેઠો હતો, કે આજેજ પોતાની એ નીચ નોકરી બજાવવા અતરે પાછો ફર્યો હતો?

તે જે ઘેરની સાંમે ઉભો હતો તે ઘેર મને અજાણ્યું હતું, પણ મને અટકલ કરવાને મુશ્કેલ પડ્યું નહીં કે એ પીરોજઆઈ નુંજ ઘેર હોવું જોઈએ, અને તેણીએ પેલું જીનું ઘેર (કે જ્યાં હું મારા શેઠની ચીઠી પત્નીએ લઈ જતો હતો તે) બદલેલું હોવું જોઈએ. એજ વખતે મેં તે ઘેરમાંથી મારા શેઠને ઉતરીને પાછલી બાજુએ જતાં દીઠો ને મારી પુરી ખાત્રી થઈ.

દોલાએથી મારા શેઠને જોયો, ને ત્યાર પછી તેની મારોપર નજર પડી. તે મને જોઈ ચોંક્યો, પણ વહી મનનું સમાધાન કરી તે બોલ્યો, “ઓહો, કાવલા, ક્યાંથી નિકલી પડ્યો?”

“એ તો મારે તુંને પુછવાનું છે,” મેં બિજાજથી કહ્યું. “તું અહીં કાંઠાંથી? તું તો તારી શેઠાંણી સાથે ગયો હતોની! શરમ

છે તારાપર કે એવી યુગલીખોર ચાલતી તું તારા શેઠ શેઠાણી વચ્ચે કંકાસ વધારી આપે છે, ધીકાર છે!”

“એટલે તું કોણ એટલું મને ખોલનાર, સેહેતાન?” દોલાએ મીઝળ ખોલી દઇ મારા આંગપર ધસતાં કહ્યું.

“દુર રહે, દુર રહે,” મેં તિરસ્કારથી કહ્યું ને તે હટી ગયો. “તારી ચાલચલણના આસામીએ હદ બાહર હીચકારા હોય નહીં ત્યાં વેર તેઓ એ રાંડ્યાંઓનો ધંધો કરે નહીં. તું મારીબી પુઠે પુઠ ભમતો ફરે છે તે મને ખબર છે.”

“પણ હમણાં હું કાંઈ તારી પછવાડે આવ્યો નથી,” દોલાએ ધુખરાયલે સાહદે બચાવ કીધો.

“તેથી કાંઈ તારી હીણપસ્તીમાં ઘટાડો થતો નથી, પણ હવે તો યાદ રાખજો બચ્ચા, કે ફરીથી તું મારી પુઠે આવતો સપડાશે તે દહાડે તારાં હાડકાં ભાંગ્યા વના હું તુંને મુકી દેવશ નહીં,”—અને હું ચાલી જતો હતો.

“પણ વારું તું શેઠને કેહતો ના કે હું તુંને અહીં મલ્યો હતો,” મને થોભાવીને દોલાએ હવે માંગી લીધું.

“ધુત,” મેં તીરસ્કારથી કહ્યું, “તારા જેવા નીચ સાથે હું કોઈબી સરત કરનારજ નથી.”

એજ વખતે એકજ સાથે અમેએ અમારા શેઠને અમારી ભણી આવતો દીડો. તેણે અમેને દુરથી રકજીકમાં જોયા હશે, તેથી તે ઉતાવલે કદમે આવતો હતો. દોલાની તેનાપર નજર પડતાંજ તે પોલ થવાની વાત કરતો હતો, પણ મેં તેજ પહે તેની તે હીલચાલ પાંખી જઈ તેને ગલચીમાંથી પકડી થોભાવ્યો.

“કેમરે, તું અહીં કેમ આવ્યો?” મારા શેઠે આવતાંને વાર ડોલા કાઢી દોલાને પુછ્યું.

દોલાની છાતીજ બંધ થઇ ગઇ. તે ગભરાઇ એટલો ગયો કે તેનાથી કરો જવાબ દેવાયો નહીં.

“એ તુંને કાંઠાં મલ્યો, કાવલા?” હવે મારા શેઠે મારા ભણી ફરીને પુછ્યું.

“અહીંજ સાહેબ,” મેં કહ્યું. “પેલાં સાંખાં ઘેરપર નજર રાખી એ અહીંજ ઉભેલો હતો.”

મારો એ જવાબ સાંભલી મારો રોઠ થોડુંક ડુંચવાયો. તેને તુરત શું બોલ્યું તે સુઝ્યું નહીં, પણ પછી તે એક ઠડાવ કરી બોલ્યો, “ દોલા, તું તારી બાઈની ખીદમતમાં છે તોખી મારાં ઘેરમાં હું વડો છું ને તું મારોજ નોકર છે, વાસ્તે હું તુને આએ ઘડીથી કાઢી મેલું છું. મારાં ઘેરમાં હવે જો તેં કદમ મેલ્યું તો તો તારી કમબખ્તી જાણજો. ચાલ કાવલા,”—અને તે મને લખને ચાલવા લાગ્યો.

દોલો કાંઈ બરબડયો, ને હું એટલું સાંભલી શક્યો કે ‘ રોઠાણી અને ગોદરેજી રોઠ આગલ તાર’ કાંઈ ચાલવાનું નથી,’—અને અમો આગલ નીકલી ગયા.

“ તમારા વચ્ચે કાંઈ ઘણી તકરાર થતી હતી ?” મારા રોઠ જરા દુર જવા પછી પુછ્યું.

“ હા સાહેબ,” મેં કહ્યું. “ મને એ લુચ્છાની ચાલ ઉપર ધીક્કાર ઉપજ્યો, એટલે મેં એને તે મારો ધીક્કાર મોઢાં ઉપર કહી દીધો.”

“ તું ઘણો સમજુ છોકરો છે,” મારા રોઠે કહ્યું, અને પછી તે એક રસ્તે ચાલી ગયો, કે હું ટુંકે રસ્તે ઘેર પોહાંચ્યો.

પ્રકરણ ૧૦૯ મું.

વધતો કંકાસ.

ત્રીજેજ દીને બપોરે મારી રોઠાણી પાછી ફરી. તેની સાથે બીજાં નોકરનફરોનો રસાલો હતો, પણ દોલો નહીં હતો. તે આવી ત્યારે હું બારણાંમાંજ ઉભેલો હતો, ને મેં જોયું કે તેનો એહેરો ઘણોજ ફૂડેલો ચટકેલો દેખાવ આપતો હતો. તે ગુસ્સામાં ને ગુસ્સામાં ગાડીમાંથી ઉતરી, ને ગુસ્સામાં ને ગુસ્સામાં ઉપર ચાલી ગઈ.

થોડી વારે મેહેરી (દોલાની પરણેતર) મને પુછવા આવી કે “ રોઠ ક્યાં ગયા ને ક્યારે પાછા આવવાના છે ?” મેં તેને કહ્યું કે મને તે વીરો કાંઈ ખબર હતીજ નહીં—અને મને ખરેખર ખબર હતીજ નહીં—એટલે તે મારા પાસથી ચાલી ગઈ. તેનીબી ઢપ ઝેર ખાધેલી હતી. તેના ભરખારને મારા રોઠે બાહારોબાહર પાંણીયું પકડાવી દીધું હતું તેનો તેનેબી જબરો ખબરાત લાગેલો જણાતો હતો.

મારો શેઠ આવ્યો ત્યારે શેઠાંણીએ તેને વાસ્તે પુછાવ્યું હતું તે મેં તેને કહ્યું, અને તેનું મોં ઉતરી ગયું. તોપણ તે કશુંબી બોલ્યા વના પાંધરો પોતાની મોહરદારના ઓરડા ભણી ગયો, ને મેં જાણ્યું કે હવે ત્યાં આજે મોટું વાદલ ફાટવાનું.

અને તેમજ થયું. અમીના તરફથી મને સઘલી હકીકત ખીજી એ કલાકમાં મલી. તે અરધી રડતી મારા આગલ આવી. “અરે કાવસ,” તેણે કહ્યું, “આજે તો સૌથી મોટો કળઓ થયો. શેઠ ઓરડામાં આવ્યા ત્યારે હું અને મેહેરી બાઇના ઓરડામાં હતાં, અને અમો તેવણને જોઇને બાહર નીકલી જવા કરતાં હતાં, પણ બાઇએ અમોને ખુમ પાડીને અટકાવ્યાં. તેણે કહ્યું કે ‘હવે સેહેજ દહાડામાં જે વાત આપું ગામ જાંણશે તે નોકરોથી છુપાવવાની હવે જરૂર રહી નથી.’ એ સાંભલ્યાંને શેઠ તો પાછા સાંથી જતા રહેતા હતા કે ‘તારી શુદ્ધ ઠેકાંણે આવશે ત્યારે તારાસે વાત કરશ,’ પણ શેઠાંણી એક ભાભરા ભુત પેઠે છેરાઇને બારણાં ભણી કુદી ગઇ, ને બારણું બંધ કરી કુંચી કાઢી લીધી. તે પછી તેણીએ શેઠ ઉપર ગાલો ને ધીક્કારના વરસાદ વરસાવ્યા, ને એટલું બોલી એટલું બોલી કે જેનું ઠેકાંણું નહી. શેઠ તો ઘણાજ ગભરાઇ ગયા, ને તેને ઘણી પડાવી, પણ જ્યારે બોલતાં બોલતાં તેનો દમ થાકી આવ્યો ત્યારેજ તે તો મુગી રહી. તેણે શેઠને કહ્યું કે ‘તું’ મને જરાકે જરાક બેવફા છે, ને પેલી પીરોજબાઈપર મરી શીટ છે પણ હવે હું તારી જ્વેતી કરશ તોજ હું બચુંબાઇ ખરી!’ શેઠે તેને કહ્યું કે ‘હું પીરોજબાઇને મલુચ ખરો, પણ તું જેવું પાપ ભરેલું ધારેછ તેવું કાંઈબી છેજ નહીં, ને તું મારી હીલચાલ વાસ્તે જમુસો ઠેડાવે એ જેટલું મને હીન-પસ્તીભરેલું છે તેટલું તુંને શરમભરેલું છે.’ શેઠાંણી એથી વધતી છેરાઇ ને કહ્યું કે ‘તે’ દોલાને રજ આપી તો હું તારા કાવલાને અત્તર ઘડી રજ આપુંછું, ને તેને તું કાઢી નહીં’ મેલે તો તારાં ઘેરમાં આજથી હું કદમ નથી મેલવાની!’ શેઠે તુંને કાઢી મુકવા સાહ ના કહ્યું, ને સાંખી તારી ઘણીક તારીફ કરી, પણ તે બધું સાંભલવા ના પાડીને શેઠાંણીએ શેઠને કાંઈ કાનમાં કહ્યું કે વલી તે શીકકા પડી ગયો, ને કહ્યું કે ‘કાલે કાવલાને હું રજ આપશ, ને હાલ તુરત તો મને અહીંથી જવા દે.’ શેઠાંણીએ જ્યારે એ રીતે તેની વાત મંજુર રહી ત્યારેજ પેલાને જવા દીધો, ને તેનાં દીલપર કુંચી છુટી ફેંકી!”

એ પછી અમોએ બીજી વાતો અને બીજી તરફો એ કહી-
આને લગતી કરી, ને અમો છુટાં પડ્યાં. છુટાં પડવા પછી મેં
ધણો વિચાર કીધો. મારા શેઠની હાલત પર મને જેટલી દયા તેટલો
તેની ચાલ પર મને ગુસ્સો અને ધીકાર ઉપજતો હતો. તે એક રીતે
નહીં પણ એકથી વધુ રવેસે પોતાની જૈરીને હાથ વેચાયલો હતો,
ને તે હેમકનાં પાપ તેને પોતાની પરણેતર પર સરદારી ભોગવવામાં
પછાત પાડતાં હતાં. તે તેની જૈરીના વર નહીં પણ જૈરીનો ગુલામ
સમાન હતો, ને તે જૈરી તેનાં પાપોની માહિતગારીથી તેના પર દયા-
ણુ—કહો કે ગુલમની સરસાઈ ભોગવવાને—એક જલ્દમ શત્રુનીજ
જગ્યા રાખવાને શક્તીવાન થતી હતી!

પણ હવે આવતી કાલે મારો શેઠ મને રજા આપે તે આગ-
મ્ય આજેજ આ નાપસંદ નોકરી તજી જવાને મેં ડાહપણુ જોયું,
ને તેથી હું મારા શેઠના ઓરડામાં રજા માંગવા ગયો. તે આરણું
બણી પીઠ કરી એક ટેબલ આગલ બેઠેલો હતો ને હું તેના ઓર-
ડામાં દાખલ થયો ત્યારે તે એક નાની શીશીમાં માંહેલું કાંધ બીજી
તેવીજ નાની શીશીમાં નામતો હતો. એવામાં તેણે મારો સણસારો
સાંભલ્યો, ને મને જોતાંજ ઝટ તે શીશીઓ ટેબલ પર મુકી દઇ
તે પર રૂબાલ ઢોકી દીધો, ને લગાર ગુસ્સાની ઢપે પુછ્યું, “કેમ રે,
શું માંગે છે?”

“કાંધ નહીં સાહેબ,” તેની એ ઢપથી અચરત થઈ મે-
કહ્યું, “હું ફક્ત આ તમારી નોકરી આજેજ તજી જવા રજા લેવા
આવ્યો છું.”

“કાંય, તુંને અમીનાએ કે મેહેરીએ આજની પંચાતની વાત
કહી દીધી શું?” તેણે પુછ્યું.

“નહીં સાહેબ,” મેં અમીનાને બચાવી લેવા જુદું કહેવાની
જરૂર જોઈ, “પણ હુંજ હવે આ નોકરી છોડી જવા માંગું છું.”

“ત્યારે એક દીવસ થોભ,” મારા શેઠે કહ્યું. “આવતી કાલે
સહવારે હું અહીંથી મુસાફરીએ નીકળવા ઓરાદો રાખું છું. તારી
આઇ સાથનો મારો બેબનાવ તારાથી કાંધ છુપો નથી, એટલે તુંને
હું કહેવાને આનાકાની કરતો નથી, કે હવે અમો સાથે રહી શકતાં
નથી, ને તેથી કાલેજ હું મુસાફરીએ નીકળવા વીચાર રાખું છું.
હું ગામેગામ ફરશ, ને તે નવી મજાથી મારે એ દુઃખ વીસારશ

એમ કરતાં વરસ છ મહીના સેહજે નીકલી જશે, તેટલાં તારી બાધ પોતાની લુલ બી કડાય જોઇ લેશે, ને લાગતાંવલગતાંઓ વચ્ચે પડી અમો વચ્ચે સલાહ ને સમાધાની કરાવશે, પછીજ ઘેરમાં પાછો ફરશ. એટલા વાસ્તે મારી મુસાફરીમાં હું સહવારે તું ને સાથે લઇ જવાનો વીચાર રાખું છું.”

આ દરખાસ્ત મને ઘણીજ પસંદ આવી. એ મુસાફરીથી મને ઘણુંક ફરવાનું—ઘણુંક જોવાનું—ઘણુંક શીખવાનું થશે—વલી હમણાં એ નોકરી મુકી દેતાં મને જે રવડવાનું થાય તેનો બચાવ થશે, ને મારા શેઠ સાથ જવાથી અહીંની પંચાતનો મારે લગતો બી છેડો આવી જશે—એ સમજાવ્યાથી મેં હજી એજ શેઠની નોકરીમાં રહેવાનું કબુલ કરીધું.

“તું હમણાંથી એ વાત બાહર ના પાડતો,” મારા શેઠે તાકીદ કરી. “હું મારી બધાંએથી છુપો જવા માંગું છું કે વધતી પંચાત થતી અટકે. હું એક કાગલ લખી રાખશ તે જતી વખતે તું અમીના કે મેહેરીને આપજે કે પોતાની શેઠાણીને આપે, ને તેટલાં તો આપણે અહીંથી લાંબે નીકલી જઇ શકશું.”

એ સમજી ગોડવણ મંજુર કરી હું બાહર નીકલ્યો, અને મારા ઓરડામાં જઇ મેં બીજે દીવસે મુસાફરીએ જવાની સમજી તૈયારીઓ છુપી રીતે કરી રાખી.

તેજ રાત્રે હું રાંધણીમાંથી જમીને મારા ઓરડામાં જતો હતો ત્યારે એક ચાલના લગાર અધારા ભાગમાં હું એક આસામીને અડકી પડ્યો, જે તેમ થતાંજ પાસેના દાદરપર નાહડો. હું સમજી નહીં શક્યો કે તે કોણ હતો. શું કોઇ ચોર હશે ? ચોર તો નહીંજ હોય, કેમકે હજી તો કોઇ સુવા વગેસગે બી થયાં ન હતાં.

આ વાતની મેં ઝાઝી કનવાર કરી નહીં, ને તે આસામીની પુઠે હું ગયો નહીં, એટલે હું મારા ઓરડામાં જઈને સુઇ ગયો.

હું કેટલોક વાર એ રીતે ઉંઘાયો તે કહી શકતો નથી, પણ હું એકાએક ચોંકી ઉઠ્યો ને મારે કાંને મદદની ચીસો આવી ! તે ચીસો સાંભળતાંજ હું બીહીષેસો ધુન્નેસો બીજાંણાંમાંથી ચમકી ઉઠ્યો. તે ચીસો આબાદ નાકેના ઓરડામાંથી—મારી શેઠાણીના સુવાના ઓરડામાંથી આવતી સંભલાતી હતી. એ શું હતું ? મેં જોયું કે કાંઈબી ગભરાતભરેલું તે ઓરડામાં થતું હતું ખરું.

ગરબડ તુરત વધી પડી. ને હું મારું બારણું ઉંઘાડી ધણા ગભરાતમાં બાહર ચાલમાં પડ્યો. લગભગ સહવાર થવા આવી હતી, કેમકે બારીઓમાંથી આકાશ ઉપર શરૂ થતાં ઝઝકલાંનો શીકો પ્રકાશ નજરે આવતો હતો. હું ચાલમાં નીકળ્યો કે મને અમીના ગભરાતમાં શેઠાણીના ઓરડા ભણી દોડતી જતી મલી. “ઓ કાવસ,” તેણીએ ઘણા ગભરાતથી કહ્યું. “શુ થયું હોશે ?”

અમે બંને ઉતાવળમાં શેઠાણીના ઓરડા ભણી ગયાં, ને ત્યાં તેટલાં બીજાં નોકર નફરેબી એકઠાં થઇ ગયાં. અમેએ તેણીનું બારણું ગબડાવી નાંખ્યું. પણ અંદરથી જવાબમાં ચીચ્યારીઓ રીવાય વધારે કશું આવતું ન હતું. અને આસ્તે આસ્તે તે ચીચ્યારીઓ ધીમી પડી છાતીના ધરટલાનો ભયભીત સાદ આવતો હતો ! “હું ખાત્રીથી માનું છું કે કોઇ માહા મુજી આપણાં શેઠાણીનું અંદર ખુન કરે છે,” મેં ધાસ્તીથી ધુજતાં કહ્યું.

બધાંએને એમજ લાગ્યું, અને તેથી હવે બાહર ગભરાત ઘણો વધી પડ્યો. શેઠાણી પોતાના ઓરડામાં એકલીજ સુતી હતી, અને શેઠનો ઓરડો જે નાકે આવેલો હતો તેને બીજે નાકે તેણીનો ઓરડો હતો, એટલે શેઠને કોઈ જઈને ચેતાવે નહીં ત્યાંવેર તેને ખબર પડે નહીં એટલો તકાવત હતો.

પણ શેઠને ખબર આપવાનું પેહેલા ગભરાતમાં કોઈને સુઝ્યું નહીં. સર્વ કોઈ એકજ કોરોશમાં દીલ લગાડી રહ્યું હતું, અને તે એજ કે શેઠાણીના ઓરડામાં દાખલ થવું, કે જે કામ ઘણું મુશ્કેલ એટલા માટે થઇ પડ્યું હતું કે બારી બારણાં અંદરથી અતી ઘણાં ચપટ બંધ કરી લીધેલાં હતાં !

એ રીતે ભાંજગડમાં કેટલોક વખત વહી ગયો, પણ ઓરડામાં કંઈ રવેશો દાખલ થવું તે કોઈને સમજ પડ્યું નહીં. એવામાં મને મારો શેઠ યાદ આવ્યો. અને આ ગભરાતની તેને જાણ કરવા હું તેના ઓરડા ભણી દોડ્યો-બલકે ઉડ્યો.

તેનું બારણું પણ બંધ હતું. મેં તે એકદમ જોશથી થોક્યું, અને મારો શેઠ બીહીધો હોય તેમ અંદર “ચોર ! ચોર !”ની ખુબ મારવા લાગ્યો. હું ઘણો અચરત થયો, અને મેં ફરીથી હાંક માર્યો. “ઉઠો શેઠ ઉઠો,” મેં પોકાર માર્યો, “શેઠાણી કાંઠ આપતમાં છે.”

“પણ તું કોણ છે ?” હજી મારો શેઠ અંદરથી પરપુછ જારી રાખી.

“હું કાવસો છેઉં સાહેબ.” મેં રોઠની આ ધીલ ઉપર વલી અચરત થતાં કહ્યું.

“કાવસો?” મારો રોઠ તદન અચરત થઇ બોલ્યો, “આને ખરાબ ત્યારે પેહેલેથી ખુલાસો કરની, હું જુદુંજ સમજ્યો; ચાલ હું હમણાં આરણ્ય ઉંઘાડું છું.”

આરણ્ય ઉંઘાડતાં વલી થોડીક મીનીટ લાગી. થોડીક મીનીટ ! થોડાક જમાના સમાન તે થોડીક મીનીટ હતી. મારો રોઠ આવા માલા ગભરાતને સમે એવી શરમભરેલી ધીલ કાંચ કરતો હતો ? આરણ્ય ઉંઘડ્યું, અને હું મારા રોઠને લઈ રોઠાંજીના ઓરડા ભણી દોડ્યો. ત્યાં હજી આરણ્ય ઉંઘાડવાનીજ ગરબડ ને ધાંધલ હતી—આરણ્ય ભાંજવાની તૈયારી હતી.

“હેમકો, ગધાઓ,” મારા રોઠે જતાંને વાર ખુબ પાડી, “જો ખુન થયું હોય તો ખુની અંદર શાંતો ભરાઇ એસે ? અને અંદર નહીં હોય તો આરણ્ય બંધ રાખી તે બાહર જવા કેમ પાંમે ?”

“સાહેબ, તમે તપાસી જુઓ,” એક નોકરે કહ્યું. “આ આરણ્ય ચપટ બંધ છે.”

“પણ બીજું આરણ્ય તપાસ્યું?” મારા રોઠે કહ્યું, “તે કોઈ પછવાડે બાગમાં જે નાંધણું આરણ્ય ઉંઘડે છે તે રસ્તે તો નહીં નાહાઠો હોય ?”

બેશક, બેશક ! અમારા રોઠે અમારું ધ્યાન તે આરણ્ય પર ખેંચ્યું નહીં ત્યાં વેર તે ઉપર અમારું ધ્યાન મુતલગ ખેંચાયું નહીં. ધ્યાન નહીં ખેંચાયું તેમાં તાજુબ થવાનેગ કાંઈજ નહીં હતું. આ એક નાંધણું આરણ્ય હતું, અને તે રોઠાંજીના ઓરડાના એક ખુણામાં હતું. તે દાદરનું આરણ્ય હતું, અને તે ઉંઘાડી ફક્ત એક નાહના ચકરાવદાર દાદરપરથી હેઠે બાગના પડત પાછલા બાગપર જવાતું હતું. આ આરણ્ય હમેશાં બંધ રહેતું—તે એટલેસુધી કે એવું એક આરણ્ય રોઠાંજીના ઓરડામાં હતું તેની અને તો ખબર વટીક ન હતી !

આ આરણ્ય તરફ હવે સૌ દોડ્યાં. તે બાજુ જવા હેઠે જવું પડતું હતું, જ્યાંથી બાગમાં થઈ પેલા ચકરાવદાર દાદરપરની બાજુએ અમે ગયાં. ખરેખર મારા રોઠની અટકલ ખરી હતી ! તે આરણ્ય ખુલ્લુંજ હતું !

અને હવે એક એકની ઉપર દબાવવાની તે શું બનાવ-
અંગે હતો તે જોવા દબાવવાં વધાવવાં અમો સંધાં ઉપર ગયાં,
અને ત્યાં—અને ત્યાં પોતાના ધોલીયાની પાસે ભોંય ઉપર જડેલી
સાદરીમાં લોહીનાં મોટાં ખામણાં વચ્ચે અમારી કમનસીબ રોઠાંણીનું
મુડદું પડેલું હતું. તેને બેશુમાર જખમો થયલા હતા, અને તેમાંથી
લોહીની શેરો હજી ફુટતી જતી હતી !

પ્રકરણ ૧૧૦ મું.

ખરો ખુની.

આ કમકમાટ ભરેલો દેખાવ જોતાં મારો રોઠ મોટે સાહસે
રડી પડ્યો, ને અમોને પણ હદ વનાવું દુઃખ ઉપજ્યું. મારા રોઠને
રોઠાંણી સાથ મતફેર હતો એ વાત ખરી, પણ તે આપડી કોઈ
કરપીણુની આવી નાતરસ છુરીનો ભોગ થઈ પડી તે શું તે ભર-
તારને એક ગજબ નહીં માલમ પડે ?

ગરીબ અચારી રોઠાંણી ! તેનાં આંગપર પાધરાં કપડાંથી
નહીં હતાં. તે આપડીને ઉંઘમાંથી ફફડાવેલી નજરે આવતી હતી.
તેનું માંથુંઆનું નીકલીને દુર પડ્યું હતું ને બાલ છુટા થઈ લોહીની
નદીમાં દુબી ગયા હતા. તેણીને ધણા જખમો થયા હતા, અને એક
ઠેકાંણે બદનમાં એક મોટી છુરીનું પાણું હાથમાંથી ભાગી ગયલું
અનામત ખુટી બેઠું હતું. ધોલીયાપર, આસપાસના સોફાપર, ટેબલ-
કલાથપર અને ભીંતોપર લોહીના છાંટા ને લોહીના હાથ નુછેલા
હતા—આરડામાં ધણક ભાંજકાડ ને વેરવીખેર હતું, જે સંધવું
સારી રીતે બતાવતું હતું કે બચુઆઈ રોઠાંણી પોતાના ખુનીને કાંઈ
જેમ તેમ માહાત નહીં થઈ હતી. તેણીએ પોતાનો જવાંન જીવ
અચાવાને ભારે લડત કીધેલી જણાતી હતી, પણ અતે તે અચારી
તે લેયાનતીનાં બલ આગલ આજેજ થઈ હવે મોહતની ઉંઘમાં
ઉંઘતી હતી !

એમ છતાં ડાકટરોને તેડવા માણસો દોડ્યાં, અને પોલીસેને
ખચર આપવા પણ તેજ વખતે દોડ પોંદ્યાં. તે થવા પછી રો-
ઠાંણીનાં રવાંનને ઉચકીને કિચપર સુવાડવા રોઠે હોકમ ફરમાવ્યો,
અને જે નોકર નશ્તો તે ફરમાન અદા કરવા આગલ પડ્યા તેમાં
પેલો કાઠી મુકેલો દોલોખી હતો !

વલી દોલો અહીં કેમ આવ્યો ! તેને તો કાઠી મુકેલો હતો. ને તે ગઇ રાતવેર તો અહીં નહીં હતો, ત્યારે આ પાછલી રાત્રે ક્યાંથી અમારાં મકાનમાં આવવા પાંચ્યો !

મારો શેઠ અમારે મોહડેથી અચરતીમાં નીકલી ગયલું દોલાનું નામ સાંભલતાંજ ઉછલીને ઉભો થયો, ને તેને ગલચીમાંથી પકડ્યો. “ચંડાલ,” તેણે ધુનતે સાહદે કહ્યું, “મારી ધણીઆંણીનું ત્યારે તેંજ ખુન કીધું છે”

દોલો તમામ શીકો પડી ગયો, ને કશું બેલી શક્યો નહીં. હવે એકેએકની ખાત્રી થઈ કે ખરો ખુની એજ હોવો જોઈએ, અને જ્યારે નાહસવાનો લાગ નહીં ફાવ્યો ત્યારે અમો સંધાં સાથે બેલાઇ ગયલો હોવો જોઈએ. એજ વખતે વલી મને યાદ આવ્યું કે ગઇ રાત્રે મને જોઇને બાગ માહેલા દાદરની કઠણમાં એક જલ્મ ભરાઇ ગયો હતો, અને મેં ખાત્રીથી માન્યું કે તે એ લુચ્છોજ હોવો જોઈએ, અને તે ગઇ રાતથીજ અતરે દાખલ થઈ શેઠાંણીના ઓરડામાં ખુની હેતુથી ભરાઇ રહેલો હોવો જોઈએ. મેં એ વાતની શેઠને અને સર્વને ખબર આપી ને દોલો વધારે ધુનવા લાગ્યો. તે બોલવા માંગતો હતો પણ જાણે તેની જાનનાંજ ખેંચાઇ જતી હતી !

“એ ચંડાલને તપાસજો,” મારા શેઠે ઉરકેરાયલે અવાજે કહ્યું. “પોલીસ આવે ત્યાંવેર એ ખુનીપર ચોક્કસ નજર રાખજો” — ને તે પાછો પોતાની મોહરદારનાં અકાલ મોહોતપર માહેતમ કરવા પડ્યો, કે કેટલાક નોકરો દોલાને ઘસડીને પાસેના નાહના ઓરડામાં કેદ કરવા લેઇ ગયા. તેમનાં જવા પછી મારો શેઠ પલ્લું ઉત્તરવલે દોડ્યો ને રડતો રડતો પોતાના ઓરડામાં ગયો, ને બારણું બંધ કીધું. મારો વીચાર થયો કે દીલાસાને વાસ્તે હું તેની ખુઠે જઈ, પણ પછી મેં ધાચું કે શાંત સમાધાનીથી એકલો રડી તે પોતાનું દુઃખ ઓછું કરવા એકાંતમાં ગયો હતો, માટે મારે ખુઠે જવું નામુનાસિખ હતું.

અને થોડા વખતમાં એક ડાકટર અને સતાવાલ્લઓ આવી લાગ્યા. ડાકટર ઈંગ્લિજ હતો, ને તે મારા શેઠનું વરસાંણુ ખાતો હતો. તેણે જઈને મારી શેઠાંણીને નામને ખાતર તપાસી, ને એક બે કલાકની મરી રહેલી જાહેર કરી.

હવે પોલીસના બે સીપાઇઓ દોસો જે ઓરડામાં કેદ પડ્યો હતો તે ઓરડાની બાહર ઓપીપર બેઠા ને મારા જે બાઇબધ નોકરો તે ઓપી ઉપર હતા તેમને છુટા કીધા. તે પછી પોલીસ પોતાની ખાંનગી જુસ્તેજો ખુનવાલા ઓરડામાં ચલાવે તે અરસામાં અમેને વગેસમે થઇ જવા હોકમ થયો, અને ઉતાવલે પાછલી રાત્રે ઉઠી આવેલાં હોવાથી પોશાક વગેરેની આબદમાં અમે ધણું હાલહવાલ હતાં તે તૈયાર થવા ગયાં.

દોસો તકશીરવાર હતો એ વાતનો મને વેહેમ ન હતો. તેની હીમાયત કરીને શોઠાંણીએ પાછો તેને નોકરીમાં બોલાવ્યો નહીં તેના તેણીની ઉપર તે બદમાસને ખાર આવેલો હોવો જોઇએ, ને તે ખારનું વેર તે હેમકે આની રીતે વાલેલું હોવું જોઇએ. તે એ વેર લેવા રાતથી શોઠાંણીના બંગલામાં ભરાઇ રહેવા આવ્યો હશે ને મને જોઈ તેજ ભરાઇ ગયો હતો એ મારા તરફો હતા. વલી મેં વીચાચું કે ખુન કીધા બાદ તે આશાનીથી નાહસી જવાની ઉમેદમાં આવ્યો હશે, પણ શોઠાંણીએ તેના સામે થઈને ચીચ્યારીઓથી બધાં ધરને જગાડી દીધું એટલે તેને તેમ કરવા તક કે અવકાશ નહીં થઇ હશે.

જમવાવાલા ઓરડામાં જુરી ભરવાની ગોઠવણ થઇ, ને જુરી સાક્ષીઓની જુબાની છુટી છુટી તપાસવા લાગી, તેથી કરીને જુરીનું કામ ચાલ્યું ત્યારે શરૂઆતથી હું તે ઓરડામાં નહીં જઈ શક્યો, પણ મારો શેઠ કમીશનરની પાસે ખુરસી લઇ બેસી રહ્યો.

બ્યારે મારી સાક્ષીનો વારો આવ્યો ત્યારે હું જુરીવાલા ઓરડામાં ગયો ને ત્યારે કમીશનરે મારા શેઠને ત્યાંથી બાહર જવાને અરજ કરી. મારો શેઠ અચરત થયલો જણાયો, પણ ધારાની સામે નહીં બોલાય એવું ધ્યાનમાં આવતાં ઉઠીને બાહર ગયો. તેનાં બાહર જવા પછી કમીશનરે એક અમલદારને ઇસારતથી પોતા આગલ બોલાવી કાંઇ કાંનમાં કહ્યું, અને પછી જુરીનું કામ આગલ ચલાવ્યું.

મને પુછવામાં આવ્યું કે હું ઈંગ્લિશ બોલી શકું છું કે નહીં, અને મેં હા પાડવાથી મારા સાથે ઈંગ્લિશમાંજ સવાલ જવાબો થયા.

“તુંને તારા શેઠે ગઇ કાલે તેં નોકરી છોડી જવા માંગી ત્યારે જવાબમાં શું કહ્યું તે વીગતે ખ્યાન કર,” મને હોકમ થયો, અને મેં સધલું વીગતે ખ્યાન કીધું, કેમકે મેં જોયું કે પેહેલી મારા

રોકની જુખાની લેવાઈ હરો ને તેણે પોતાનો એરાદો મારી સાથ થયલી વાતચીત સમેત કહી દીધો હરો તેથીજ એ સવાલ મને થતો હતો. એ પછી મને મેં રાત્રે અંધારામાં એક શખ્સને છુપાઈ જતાં જોયો હતો તે વીરો સવાલ થયો ને હું તેને જરાપો પીછાણી નહીં શક્યો હતો તે મેં કહ્યું. જ્યાં મારે જણાવવાને શરમાવું જોઈએ નહીં કે કારોનરે તે શખ્સની પુઠે દોડી મેં તેને પકડ્યો નહીં તે મારાં હીચકારાંપણાં (ખરું કહું તો બેદરકારી) માટે મને ઘણો ઠપકો દીધો.

મારી પછી દોલાની જુખાની સારૂ તેને એ સીપાઇઓના પેહેરા હેઠલ દાખલ કરવામાં આવ્યો. તે અત્યારમાંજ અરધા મુવા જેવો થઈ ગયો હતો !

“ તારી ઉપર ખુનનો આરોપ છે,” કારોનરે ગંભીર દબદબાથી તેને કહ્યું, “ ને તે માટે કેટલીક શાહદતો મલે છે, તો તારે કાંઈ તારા બચાવમાં કેહેવું છે ? ”

“ મરખી સાહેબ,” દોલાએ હાથ જોડીને કહ્યું, “ હું તદ્દન બેગુનાહ છુ. રોટ્ટ મને કાઠી મુક્યો હતો તેથી આ ઘેરમાં હું દીવસે હાજર થઈ નહીં શકતો હતો ને કોઈ કોઈ દહાડે રાત્રે હું મારી બઈએર મેહેરીને મલવા આવતો હતો તેમ ગઈ રાત્રેથી હું ભરાતો છુપાતો આવ્યો, તેટલાં કાવલો મને સામો થયો ને એ મારો દુશ્મન હતો વાસ્તે હું ભરાઈ ગયો. ત્યાર પછી તેજ રાત્રે સરેસ્તા પ્રમાણે હું જતો રહ્યો નહીં પણ પાછલી રાત્રે જતો રહેવાના એરાદાથી ઘરમાંજ ભરાઈ રહ્યો. એ પછી પાછલી રાત્રે હું જવાની તૈયારીમાં હતો એટલાંમાં રોઠાણીનાં ખુનની ગરબડ સાંભલી હું મારો વાંક ને મને થયલી મના ભુલી ગયો, ને ગભરાતમાં બધા નોકરો સાથ કામકાજમાં લેલાઈ ગયો એજ મારો બચાવ છે.”

હું આ ખુલાસાથી દંગ થઈ ગયો ! તે દેખીતી રીતે માન-વાળેગ અને ખરો હતો, પણ ત્યારે જો એ ખુલાસો ખરો હોય તો ખરો ખુની કોણ હતો ?

“ વીચાર કરવાને વખત ન હતો. તેજ પલે પેલો ડાકટર દાખલ થયો, ને કમીશનરને એક કાગલમાં કાંઈ વીટાલેજુ આપતાં કહ્યું, “ સાહેબ આ કાગલમાં ખુનીના બાલ છે. મરનારે પોતાના બચાવની જપાજપીમાં ખુનીના બાલ હાથમાં પકડેલા હોવા જોઈએ, ને તેવી ટાઈટ વાલેલી મુઠીમાં તે રહી ગયા હતા. તે મેં લોહીથી સાફ અને જુદા કીધા છે એટલે હવે તે તમારી તપાસનાં કામમાં આવશે.”

કમીશનરે ડાકટરનેજ તે બાલ દોલાનાં માથાના બાલ સાથે સરખાવા આપ્યા, અને તે તેણે જરાક સાથે મેલવી તરત કાઢી લીધા. “આ માણસ ખુની નથી,” ડાકટરે કહ્યું. “મેં પેહેલી ન-જરેજ એ બાલ એના નથી એમ ધાણ્યું, ને મેલવી જોતાં બીલકુલ તેમજ ઠડે છે.”

આ બેહદ અચરતીની વાત હતી; દોલો ખુની નહીં તો ખરો ખુની કોણ ?

એવામાં એક અમલદારે એક મોટી છુરીનું ભાગેલું પાણું ને છુટો હાથે રજુ કીધો. “સાહેબ,” તેણે કહ્યું, “આએ પાણું મરનારનાં દીલમાં ભાગી જઈને ખુટી બેઠેલું હતું, ને આ હાથે મને ખાનખહાદુર રોઠ જમરોઠજનાં એક અત્રગાં પાણુંમાંથી મલ્યો.”

તે છુરી મેં તુરત ઓલખી. તે મારા રોઠનીજ હતી—તે ઉપર મારા રોઠનું નામ વટીક કોતરેલું હતું !

એવામાં એક બીજા અમલદારે આવીને બલેલાં કાગલની રાખ રજુ કીધી. તેખી મારા રોઠના ઓરડામાં મલી આવી હતી. તે શાંતી હતી તે કોઈ નહીં સમજ્યું પણ હું તુરત સમજ્યો. તે પેલી અમીનાવાલી વારતા જે મારી રોઠાંણીએ લખી હતી, તેનાં કાગલ્યાની રાખ હોવીજ જોઈએ, ને તેમ હોય તો મેં માહા ગબરાત અને બેશુમાર ધાસ્તી ને કમકમાત વચ્ચે જોઈ લીધું કે મારી રોઠાંણીને ખુની કોઈજ નહીં પણ મારો રોઠ પોતે હતો !

વલી પાછી ખબર આવી કે એક અમલદારે લોહીથી ખરાબ થયેલું પાંણી એમનુંએમ એક વાસણમાં મારા રોઠની મોરીમાં જોયું, ને લોહીથી લટરપટર એક તુવાલ ને થોડાંક કપડાં મારા રોઠના ઘોલીઆની તલાઈ તલેથી મલ્યાં, જે કપડાં વટીક મારા રોઠનાં પોતાનાંજ હતાં !

અને હવે ત્યારે શક શો રહ્યો ? દોલાને તુરત છોડી મેલવાનો હોકમ થયો, ને મારો રોઠ જે જુરી ભરવામાં આવેલા ઓરડોની પાસેનાજ એક ઓરડામાં જઈ બેઠો હતો તને-તે કમનસીબ રોઠ્યાને પકડવા હવે સીપાઇઓ દોડ્યા !

પ્રકરણ ૧૧૧ મું.

અદકારીનો અદલો.

તે નામે ખોટા પણ કાંમે અને કરમે ખોટા કમનસીબ શેઠયાનું નામ જ્યારે તેની પોતાની પરણેતરના ખરા ખુની તરીકે અજવાલામાં આવ્યું ત્યારે ત્યાં નોકરોમાં અને લાગતા વલગતાંઓમાં જે ભારે ગભરાત પેદા થયો તેનું જ્યાંન કરી શકારો નહીં. તેણે પોતાનો મહા જખુન અપરાધ એક નીરદોશ જાન—દોલા ઉપર ઓલવી દેવાની સમયસુચકતા અને બેહાઇ કીધી હતી, પણ તેમાં તે કેટલી હદસુધી ફાવ્યો તે વાંચનારે જોઈ લીધું, કેમકે એક ઉપર એક તેનાં પાપના પુરાવા માટે સાહદતોપર સાહદતો એવી ઓસ્તવાર અને ખાત્રી પુરવક તેના સામે ઉભી રહેતી ચાલી, કે જરાખી શક વના જુરી તેને ખુની તરીકે ઓલખાવી ઉઠી, અને તેની ધરપકડને વારંતે સીપાઇઓ દોડ્યા.

જુરીવાલા ઓરડામાંથી કમીશનરે તેને બાહર કાઢ્યો ત્યારેજ તેના હોસકોસ લેવાઇ ચુકેલા હતા, ને તે પોતાના ઓરડાવેર બી જઇ નહીં જઇ શક્યો હતો, વાસ્તે બરાબર પાસેનાજ ઓરડામાં જઇને બેસી ગયો હતો. તે પછીના અરસામાં જ્યારે જુરીવાલા ઓરડામાં તેનાં પાપની જુસ્તેજો ચાલતી હતી, અને તેના પોતાના ઓરડામાં તે પાપની પુરવારીની સાહદતો એકઠી દરવામાં આવતી હતી ત્યારે તે પોતે કેવી અધીરાઇથી—કેટલી આગપેરે બલતી આતુરતાથી તે તપાસોનું સેવટ જાણવાને ખુદા ખુદા કરતો બેઠો હશે તે સમજી વરણવવા કરતાં વીચારવું સહેલ છે.

તેનાં દીલને દગદગો—તે દાઢેલ ડંખ તેને બેબર બનાવતો હતો. તેની ધડકતી છાતી તેને ચોંકાવ ચોંકાવ કરતી હતી, અને આંખના અંધાપાએ જે જલેમ પગલું તેણે પોતાની પરણેતરની પુઠથી મુક્ત થવા લીધું તે માટે તે પરતાતો અને મનમાં હાથ વીલાપ કરતો બેઠો હતો—જ્યારે તે ઓરડાનું અરધું વાંકું કરેલું ખારીજું ઉઘડ્યું, ને તેને પકડવા માટે સીપાઇઓ અંદર દાખલ થયા.

તેમને જોતાંજ તેનો દમ છુટાઈ ગયો. તેણે જોયું કે તેનું પાપ પરવરદેગાર ખમી શક્યો નહીં, અને જોકે તે એક બીજાપર ઢોલવી દેવાને તેણે પુરતું અને બનતું કીધું, તોપણ આખરે તે પોતેજ ખરા ખુની તરીકે ધારાની ચુંગાલમાં સપડાયો !

પણ એ ખ્યાલ તેનાથી ખમાયો નહીં, અને તેથી જ્યારે હજી તે સીપાઇઓ દોડીને તે જ્યાં બેઠો હતો ત્યાં જાય, તે આગમય તેણે તેમને જોતાંજ ગળવાંમાંથી એક નાહની શીશી કાઢી એક આંખના પલકારામાં ગલામાં ઓટી દીધી!

તે એક ઘણી જલ્દમ જાતનું ઝેર હતું, અને તેણે તુરત નાશકારક અસર કરી દીધી હોત, પણ પેલા સીપાઇઓએ એ તમાસો જોતાંજ સોહોર કીધો, ને પેલો ઈંગ્રેજ તબીબ જે મારી શેઠાણીને તપાસવા આવ્યો હતો તે હજી અમારા બંગલામાંજ હોવાથી તેને તેડી મંગાવ્યો. તેણે જરૂર જોગા ચાંપતા ઉપાયો જખરીથી તુરત લીધા, ને તેથી પરીણામ એ થયું કે તે ઝેર કશીખી અસર કરે તે આગમય તો જખરીથી વામીટ કરાવી નાખવામાં આવ્યું. તે પછી તેને એક સોફા ઉપર નાંખવામાં આવ્યો, અને ડાક્ટરશાનીજ સલાહથી તેને કેદખાંને લઈ જવાનું રાત થતાંસુધી મોકુફ રાખવામાં આવ્યું.

તે સાઈજ થયું. ખુનની વાત સહવાર થતાં સારાં શહેરમાં આગપેરે પંથરાઈ ગઈ હતી, અને તેથી હજારો લોકોનાં ટોલાંને અમારાં મકાનનાં બારણાં બાહરે દબેલું રાખવાને સત્તાવાલાઓને જખરી મેહેનત પડતી હતી. તે બીડ વલી મારા શેઠે આપઘાતની કરેલી કોશિશની વાત બાહરે જતાં બેવડી વધી હતી, અને તેવી ધમાલ અને જોસ વચ્ચેથી મારા શેઠને કેદી તરીકે લઈ જવાનું સત્તાવાલાઓએ દયાથી વાજખી જોયું નહીં, ને તેણે કરેલી કોશિશના સખખે થયલાં વામીટ વગેરેથી તેની નખલી થઈ ગયલી હાલતમાં તુરત ને તુરત તેને ત્યાંથી લઈ જવાને તખીઓએ રજા પણ આપી નહીં.

મારા શેઠે આપઘાતથી જીવ કાઢી નાંખવા ઝેર પીધું હતું, અને એવી જરૂરની વખતને માટે તે આગમયથી ઝેર તૈયાર કરી તૈયાર રહ્યો હતો. ખુનની આગમયની રાત્રે જ્યારે હું તેના ઓરડામાં નોકરીએથી રજા માંગવા ગયો હતો, ત્યારે તે કાંઈ બે નાધલી શીશીઓ માંહેલું પાણી એકરસ કરતો જણાયો, અને મને જોલાંજ ચોંકાને તેણે તે શીશીઓ ઉપર રમાલ ઢાંકી દીધો હતો તે વાંચનાર જુલો ગયાં નહીં હોય. તેજ એ ઝેર હોતું જોઈએ, અને તે મળવાંમાં સાથે લઈ તે ખુનની કરતો હતો કે સંકટની વેલાએ તે તેનો છુટકારો કરે, પણ તેમાંથી તે કેવો નીજલ થયો તે આપણે જોઈ લીધું.

ત્યારબાદ મારી મરનાર શેઠાણીનાં રવાનને ઠેકાંણે પાડવાની રજા મળી, અને તે બચારીને તેના બાપે ઠેકાંણે પાડી. તેને પોતાની કમનસીબ બેટીનાં દુઃખભરેલાં સેવટની ખબર મલતાંજ તે આવ્યો હતો, અને તેથી તે બાનુંનાં અકાલ મોહોતપર ખરાં દીલનું માહેતમ કરનાર તે એકલો એકજ ડોસો ત્યાં હાજર હતો.

એ પછી રાત્રે મોડેથી જ્યારે ઘરમાં તેમજ બાહર સઘણું પાછું સમાધાન થયું હતું, અને જ્યારે મારો શેઠ જરાતરા હોસ્વાર થયો હતો ત્યારે એક ભાડુતી ખટારામાં બે સીપાઇઓ આવી તેને કેદખાને લઇ ગયા. અરે અરે અફસોસ ! જે આસામી આ મોટા મેહેલનો માલેક—આ સઘલા દોરદમામ, ગાડી ઘોડા, વાડી વજીરા નોકર નફરોનો સાહેબી કરનારો એકલો શેઠયો હતો તેને એક ભાડુતી ખટારામાં તે સઘણું પોતા પછવાડે મેલીને કેદખાને જતો રહેતો જોવો, તેના કરતાં વધારે દયા ઉપજાવનારો દેખાવ બીજો કાઢજ થતો હશે ! આ દેખાવ જોનાં મારી છાતી ભરાઇ આવી, ને એ મારા કમનસીબ શેઠની આગલી પાછલી અવસ્થાનો મુકાબલો કરતાં મારાથી દયાથી રડ્યા વના રહેવાયું નહીં !

જવાંન જાંહાંગીર શેઠને તારની મારફતે મુ'બઇ એ માહામારત આફતની ખબર મોકલવામા આવી, પણ તે જે જલદીમાં જલદી આવી પુગે તોખી બીજા ત્રણથી ચાર દીવસનો વીલંબ લાગે એમ હતું. અને એજ સખબથી તેની મરનાર માતાનાં રવાનને તેના સેવટના સેજદા માટે રાખી શકાયું નહીં.

અને તે એક તાબેદાર અને વફાદાર ફરજદ હતું માટે પોતાના બાપનાં આ ઘોર પાપથી ને પોતાની માતાનાં કમનસીબ મોહતથી તે કેટલો બધો દુઃખી થઇ જશે તેનો મને દયાથી ઘણો ખ્યાલ થયા કીધો. તે જવાંન નહીં મનમાં નહીં ચતમાં તે રવેસે પડેલો આ અકકલમાં નહીં ઉતરે એવો એક ફટકો-એવો એક જલેમ ફટકો કેવી ને કેટલી આસાનીથી ખમશે તે મને કશું સમજ પડી શક્યું નહીં.

પણ મારા ખુની શેઠ પોતે પોતાને મારેલો ફટકો કેવી રવેસે ખમ્યો તે વધારે જાણવાજોગ થઇ પડે છે. તે બાપડો બંદીખાને પુરાયા પછીથી તુરતજ અરધો બેભાન જેવો લગભગ અવાચક બની ગયો હતો, અને વખત જતે તેની હાલત બગડતીજ ચાલી, તે એ-

ટલે સુધી કે સતાવાલાઓએ તેની જીવવાની આશા સુકી તેના સસરાને તેની આગલ ખીજે દને બપોર થતાં સુધી તો બોલાવી મંગાવાની અગત જોઇ.

પણ તે ડોસાજી ત્યાં ગયા પછી ખીજ અરધા કલાકમાં પાછા ફરયા, ને મને પોતાની હજુરમાં એક એકાંત ઓરડામાં બોલાવી મંગાવી કહ્યું, “તારા શેઠના કલાક ગણાઇ ચુકયા છે, છોકરા, ને તે તેની સેવટની ધડીએ હોસ્તાર થયો છે ને તુને મલવા માંગે છે. હું ત્યાં જઈ આવ્યો છું” પણ તે મારાસે વાત કરવા ના પાડે છે, ને તેનું અતલગનું ખીજું કાંઈ નથી એટલે તે તુંને બોલાવે છે, વાસ્તે તું જા. તું તેને મલી શકે એવી મેં સરકારમાં ગોઠવણ પણ કરેલી છે, એટલે તે કમઅખત આસામીસે મેલાપ કરવાને તુંને કશી અડચણ પડશે નહીં. ખુદા તેની સેવટની ધડી કરાર ભરેલી કરો” — અને તે બધાં દીલના ડોસાએ દયાથી પોતાની આંખોમાંથી નીકલી પડતાં આંસુઓ આડો રૂમાલ ધર્યો.

હું તુરત જવા તૈયાર થયો. જે શેઠયાએ મને મારાં સંકટના વખતમાં આશરોના હાથ આપ્યો હતો તેનાં આ ભારી પાપ છતાં તેની સેવટની ધડી અને એટલી સુખ ભરેલી કરી આપવાની મેં ફરજ વિચારી, અને તે ફરજ અદા કરવાને પરવરદેગાર મનેજ તક આપતો હતો તેથી મને કાંઈક સંતોશ થયો.

પણ સંતોષ ! સંતોષ શાનો ? એ ફરજ એટલી બધી દુઃખ ભરેલી હતી કે એ ફરજ બજાવવા જેવું ટાંકણું કે કારણ પેદા પડ્યુંજ નહીં હતું—જે દુઃખ ભરેલા બનાવો છેલ્લા બે દિવસોમાં બની ગયા હતા તે બન્યાજ નહીં હતું તો હું અતી ધણો રાજી થતો, પણ જે કાલે જે બનવા સરખું હોય તે બન્યા વના રહેતું નથી એ વાત કાંઈ તમામ ખોટી નથી.

મને મારા કેદી શેઠની હજુરમાં દાખલ થવાને કશી અડચણ પડી નહીં. તેના દારોગાએ મને મારું નામ સાંભલતાંજ એકદમ ખાસજ ઉધાડી આપ્યું, તેપરથી મેં જોયું કે ગોદરેજી શેઠે મારે માટે પરવાનો મેલવી તેના ઉપર મોકલેલો હોવો જોઈએ.

હું અંદર દાખલ થયો ત્યારે મારો શેઠ એક ભાગા દુટા આટલા ઉપર બેઠેલો હતો, ને તેના હોઠ ફફડતા હતા તેથી જણાતું હતું કે એક દેવાનાંપેરે તે કાંઈ બબડતો હતો. ગરીબ બચારો ! તે

તેની આગલી હાલતનો ઓલો વટીક હવે રહ્યો નહીં હતો. પ્રકત એકજ દીવસમાં તે દસ વરસની ચાલુ માંદગીથી થઈ જાય તેટલો તવાઈ ને નખાઈ ગયો હતો !

તે ઓરડો ઓલંગીને જે ખુણામાં તેનો ખાટલો હતો તે તરફ જતાં મને સ્વભાવીક ડર અને વસવસો પેદા થયો. હું કોણ આગલ જતો હતો ? એક ખુની આગલ, કે જેણે પોતાની કરપીન છુરી પોતાની પરણેતરપર ઉગામવાને આંચકી ખાધી ન હતી ! અને ત્યારે તેજ ખુની આગલ મારી સલામતીની જામીનગીરી શી હતી ? પણ નહીં. જામીનગીરી જોઈએ તે કરતાં વધારે હતી. કર ને જોની આ સંસારી સજ્જ તેનાં પાપનાં પેટાંમાં અત્યારમાંજ શરૂ થઈ ચુકી હતી, ને પ્રકત એકજ ખુનની સજ્જના પ્રટકામાં તે અત્યાર વેરમાં એવો આજેજ અને અધમુવો ખની ગયો હતો કે તેના તરફથી તેવાંજ પાપની ફરી ધાસ્તી કરવી કેવલ મુરખાઈ હતી.

હું તેના આગલ જઈ ઉભો ત્યારે પેહેલી એ ચાર પલસુધી તો તે મને ઓલખી શકતો નહીં હોય તેમ મારા ભણી તેણે ટગર ટગર જોયા કીધું, અને પછી જાણે તેને એકદમ યાદ અથવા ભાણુ આવી ગયું હોય તેમ તેણે કહ્યું—અને તે જોલ્યો ત્યારે તેનો અવાજ એટલી બધી હદસુધી બદલાઈ ગયલો જણાયો કે તે સાંભલતાં મારાથી ચોક્યા વના રહેવાયુંજ નહીં—“તું આયો કે છોકરા ?” તેણે કહ્યું. “સાફજ થયું કે તું આયો. હમણાંજ બચું અહીં આવી ગેઈ. તે મને તેરવા આવેલી હતી. ઓ, પણ પેલી તે પાછી આવી ! જો જો કાવલા, પેલાં—સામેના ખુણામાં. મેં કીધેલા જખમોમાંથી ગગરતાં લોહી સાથે તે મને ખુદાની દરગાહમાં બોલાવવા આવીય. કાવલા, કાવલા, મારી આગલ આવ—માફ આંગ ધુ-જેછરે, મને પકડ ઓ ! અરે !”

તે કમબખ્તનાં માથાં ઉપર માઠી અસર થતી હતી. મરતી વખતે તે બચારો બેમગજ ખનતો જતો હતો !

“સાહેબ,” મેં પટાવીને કહ્યું, “અહીં કોઈ નથી, તમે ધીરજ રાખો ને ચાલો એક બે યથા અહુ વઘરીઓ ભણો.”

“ગાંડો છે ગાંડો,” મારા શેઠે દેવાનાનીજ કીસમે હસીને કહ્યું. “હવે હું યથા અહુ વઘરીઓ ભણું તે શું કારગત લાગવાનો છે ? જોતો નથી—અરે તું જોતો નથી કે પેલી બચું મને પોતા સાથે

ત્રણ જવાને અધીરી પરી છે. ઓ તે મારાપર કેવા ગુસ્સાના દોરા કારે છે ! એને બાહેર કાઢ, એના તરફ મારાથી જોવાઇ શકાતું નથી ! ”—અને તેણે આંખોએ હાથ ઢાંકી દીધા.

“ સાહેબ, તમારી આગલ હું કાઢી કાઢીને બોલાવી લાઉં ? ” મેં આસ્તેથી પુછ્યું.

“ અરે મુઝે તારો કાઢી,” તેણે હેરાઇ પડીને કહ્યું. “ તે શું કરવાનો છે ? જે પાપ મારાથી થઇ ગયું—અરે અરે હું છતી આંખે આંધસો થયો, ને મેં મારું પોતાનું ખુન કીધું તેનો જે કાવ મારી છાતીમાં કાગો છે તેની નામોશીનો જે કારી જખમ મને થયો છે તે તારો કાઢી દે કરવાનો છે ? તેનામાં છે તે તાકાત ? અને નહીં તો પછી ત્યારે કાઢીને સાંતો બોલાવવા તૈયાર થયો છે ? ”—અને તે થોડી પલ ચુપ થયો.

“ હવે કાઢી શું કરી મરવાનો છે ? ” તેણે થોડીક પલ પછી પાછો પટપટારો માંડ્યો. “ હવે મારો આંકો આવી રહ્યો છે. સનાવાલાઓ મને ફાંસી દેવાના હરખમાં હોશે, પણ મેં તેઓને સરસ હાથતાલી આપી છે—” અને તે હાં દસી પડ્યો. “ જે વખત જાય છે તેમાં મને આંખે અચું સાથે જવું પરશે. તે ખારણમાં મારી વાટ જોતી હજી ઉભેલી છે, પણ કાવલા,” અને હાં તેના સાહેદે અતી ગંભીર અવાજ ધારણ કરી, “ મેં તુંને અહીં અમથો નથી બોલાવ્યો. તુંને મારા વડા દીકરા જાંઠાંગીર સાથે સારું છે, અને તેથી તેના ઉપર મારી સેવટની સહલાહના થોડાક મુખનો કેહેવડાવી દેવા મેં તુંને તેડ્યો છે. તે જ્યારે મુખધથી આવશે ત્યારે તો મને મરી જવાને બે ત્રણ દહાડા થઇ ગયા હશે, અને તેથી તેની માતાનાં ખુનના મારા વાંકની તેના પાસે મારું મારે બદલે તું માંગી લેજે. તેને કેહેજે કે તારા બાપને વાસ્તે તારી છાતીમાં જે ધીક્કાર પેદા થાય તેને તું તેના તરફના તારા આગલા ચાહને ખાતર તારાપર સરદારી મેલવવા દેતો ના. વધી તેને બીજું કેહેજે કે આઠમાય સાથના તારા નેકા મને મંજુર છે, ને તેને પરણીને સુખી થજે, પણ લગન પછીથી તમે વચ્ચે જે પેહેલી ગેરસમજુતી ઉઠે તેનેજ ખ્યારની એક ચુમીથી એકદમ દાખી દેજે, નહીં તો તે એક ગેરસમજુતી શાવી જતાં મીનાકેસો જનમ લેશે—ને તે મીનાકેસો સાધારણ થઇ પડતાં તેનાં પરીણામો—ઓ મારાથી આગલ બોલી શકાતું નથી.”—અને તે હપ દઇ બીજાંણમાં પડ્યો.

હું સમજ્યો કે સઘણું ખલાસ થઇ ચુક્યું હતું, અને હું બાહરથી મદદ મેલવી લાવવા દોડવા કરતો હતો, પણ નહીં. “ સખર કર,” તેણે ડોકું ઉંચકી મને દોડતો અટકાવીને ખેંચાતી જ્યાંને કહ્યું. “ હવે બે ચાર પલને વાસ્તે મને એકલો ના મુક. મારી જ્યાં ખેંચાય છે—મારો દમ ગુંગલાય છે. ઓ પેલી બચુને મારાં બીછાંણાં આગલ આવવા ના દે—નહીં, નહીં, ઓ નહીં, તું ચાલતી થા, હું આઉં છું”—અને તેનું આખું તન બદન બીછાંણાંમાં ધાસ્તીથી સંકોચાતું અને વલ ખાઇ મરતું જતું જણાતું હતું— “ તું મારી આગલ આવ કાવલા. ઓ તે હાય લંબાવેચ—તેના હાથ લોહીલોહાંણુ છે—મને બચાવ—મને માફ કર—મારા ખોદા—મારા—ખોદા ! ”—અને સઘણું તમામ થઇ રહ્યું!

પ્રકરણ ૧૧૨ મું.

જાંહંગીર.

સઘણું તમામ થઈ રહ્યું. તે ખુનીનો જીવ પોતાના પેદા કરનારની પાક હજુરમાં પોતે કરેલાં કરમોનો હસાખ આપવા તેનાં ખોખાંને હયાંજ પડતું મેલી ચાલતો થયો!

તેના મરતા જીવને તેની સેવટની ઘડીએ રાહાત ન હતી. તે એક કેવો માનવંત મોટો શેઠયો તે કેવી નામોશીમાં કેવાં કપાત્ર ધામમાં—કેવા ત્રાસદાયક ધુળરા વચ્ચે મુવો તે જોવાથી નાસ્તીક પણ આસ્તીક યઈ જાય એવો તે એક દેખાવ હતો.

જ્યારે મારી ખાત્રી થઇ કે હવે તેનો જીવ ખરેખર કબજ થઇ ગયો હતો ત્યારે તે વાતની મેં દોડી જઇને બાહર ખબર કરી, અને પછી ગોદરેજી શેઠને તે વાતની ખબર કરવા હું ઘેર દોડ્યો.

મારા મરનાર શેઠનાં મોહોત ઉપર પણ ઈંત્રિજ સરેસ્તા પ્રમાણે જુરી ભરાઇ, અને તેમાં મારી પણ સાક્ષી લેવામાં આવી, જે વખતે હું તેની સેવટની ઘડીએ થયણું જેટણું જાંણતો હતો તેટણું મેં કહ્યું, અને જુરીએ અભીપ્રાય આપ્યો કે ‘મરનારે આપ-ધાત કરવાની કોશિશ માટે ગઈ કાલે લીધેલાં ઝેરની થોડી ઘણી ખાકી રહેલી અસરથી તેમજ તેનાં મગજપર તેણે કરેલા અપરાધની ઘણી ભયભીત અસર થવાથી તેનું મરણ નીપજ્યું હતું.’

તે પછી તેનાં રવાનને ગોદરેજી શેઠને હવાલે કરવામાં આવ્યું, ને તેઓએ તે ઘેરમાં લઈ જઈ સરેસ્તાની ક્રિયાઓ કરાવી. તેજ દીને ઠંકાણે પડ્યું.

તે રાત્રે મને ઉંઘ આવી નહીં. આખી રાત મારા મરનાર શેઠ શેઠાંણીનાં મોહતો ઉપર હું ભયભીત ખ્યાલ કરતો ખીછાંણાંમાં જંગતો પડી રહ્યો.

ખીજી સહવારે હું પેલી આઘમાયની ખબર લેવા ગયો. તેજ સાંહજે અથવા તેની ખીજી સહવારે તો જાંહાંગીર શેઠ આવનાર હતો, અને ત્યારે તેના તરફથી મને તે ખાનુંની ખબર નહીં રાખવા ખાતર ટપકો મલે તે પેહેલાં જઈને તેણીની ખબર લાવવાને મેં વાજખી જોયું. અમારાં ઘરમાં બનેલા ગજબનાક બનાવથી તે બેખબર હોય એમ તો નીશાંક નહીંજ બને, અને તેથી જેમ હું ધાસ્તી કરતો હતો તેમ કદાચ તેથી ધાસ્તી કરતી હોય કે જવાંન જાંહાંગીર આ અચખ્ય બનેલા માઠા બનાવોથી હાંમત અથવા માંથું ખોલી દેશે, અને તેટલા વાસ્તે તેણીને દીલાસાની અગત હતી જે આપવાના હેતુથી હું ગયો.

પણ વલી ત્યાંખી મોહોકાંણનાજ સમાચાર હતા. ગરીબ બચારી આઘમાય મરણુતોલ માંદી હતી, અને ડાકટરોએ તેણીની જીવવાની આશા મુકી દીધી હતી !

જવાંન જાંહાંગીરને વાસ્તે એકઠી થયલી આપ્તોમાં આ એક નહીં વધી રાખેલો નવો વધારો હતો. જો એ માંદગીનું પરીણામ મોહોતમાં આવે તો જાંહાંગીર કે જે તે જવાંન ખાનુંને જીવથી જ્યાદા ચાહતો હતો તે એ ફટકો ખમશે ?

હું તેણીને મલ્યા વના ઘણી દીલગીરી સાથે તે ઘરમાંથી પાછો ફર્યો.

તેજ સાંહજે જાંહાંગીર શેઠ આવ્યો. હું ધારતો હતો કે તે રડતો કુટતો આવશે, પણ તે ગંભીર ટસ થઈ ગયેલો હોય તેવો આવ્યો, ને તે મને ગમ્યું નહીં. તે દુઃખની આગથી બીતરે બલી મરતો હોય તેમ જણાતું હતું જે ઘણું બેખમભરેલું હતું. એથી ઉલટું જો રડીને તે છાતીને ખલાસી આપતે તો હું વધારે રાજ થતે.

તે આવ્યા પછી પોતાના મમાવા સાથે એક એકાંત ઓરડામાં સઘલી વીગતવાર વાતચીત કરવા ગયો. તેઓએ ત્રણ કલાક તુલક વાત કરી ને ત્યાર પછી મને જાંહાંગીર શેઠે તેડવ્યો.

તેના ઓરડામાં હું ગયો ત્યારે તે ટેબલ ઉપર માથું નાખી પડેલો હતો, ને મારા સનસારાથી જ્યારે તેણે માથું ઉચકી ઉપર જોયું ત્યારે તમામ નિરાશાનાં દુઃખથી શીકડા પડી ગયેલો તેનો એહેરો જોઈ મને ધણું દુઃખ લાગ્યું.

“કાવલા,” મને જોઈ તેણે ગમગીન સાહદે કહ્યું, “મમાવાજ કહે છે કે મારા કમનસીબ આપની સેવટની ઘડીએ તું તેવણ પાસ હતો, તો તેવણને મરતી વખતે શું શું થયું ને તેઓએ શું શું કહ્યું તે મારા આગલ ખ્યાન કર.”

મેં ખ્યાન કીધું. શેડે તેના ઉપર શીખામણોના જે સખડો ફેહેવડાવ્યા હતા તે પણ મેં બોલેબોલ તેજ પ્રમાણે કહ્યા, અને તે સઘળું પોતાના હાથની હથેલીઓમાં નમાવેલાં માથા સમેત તેણે ગુપચુપ સાંભળ્યા કીધું, પણ તેની આંખમાંથી એકબી આંસુ ખરયું નહીં—જે બતાવતું હતું કે તેને દુઃખ એટલી ભયંકર હદ સુધીનું લાગતું હતું કે જે બાહેર ફાટી નીકલવાને બદલે અંદરને અંદર તેને બાલીને ખાખરાખ બનાવી મેલતું હતું. દુઃખની વખતે આંસુ એક છુટકારો ને ભરાઈ રહેલી છાતીની ખલાસી છે, મગર આ કમનસીબ જવાનની આંખ માંહેલો આંસુનો ઝરોખી તમામ સુકાઈ ગયો હતો !

“આલાંની શું ખબર છે ?” જાંહંગીરે ઘણો વાર પડી પાછું પુછ્યું.

“તે બાનુ અતી ઘણી બેમાર છે,” મેં અચકાતાં અચકાતાં કહ્યું, “તેની જીવવાની આશા નથી.”

“ખુદા કરે ને તે નહીં જીવે,” જાંહંગીરે દુવા ચાલી, “કેમકે હવે હું તેને પરણી શકનાર નથી, કાવસ,” તેણે ગંભીર સાહદે વધારયું, “મારી માતાનાં ખુનના સમાચાર સાથે મારા પીતાની આપઘાતની હીણપસ્તીએ મારું કલેજુ ફેરવી નાંખ્યું છે, અને હવે હું જ્ઞકત એક મુઠ્ઠાં જેવો જીવતો છું. હવે કોઈની પ્રકારની કોઈની ખુશીમાં હું ભાગ લેઈ શકશ નહીં. જે બાપ પોતાનાં મોટાં નામે અને બારે હોરમતે લોકોમાં સારી પેઠે જાણીતો થયેલો, તે પોતાનાં એ નીચ પાપી કામે ઉલટીજ પ્રખ્યાતી પાંખીને મુલો એ ખ્યાલ હું ખમી શકતો નથી.”

“તે બધું ખરું છે મારા શેઠ,” મેં તેને ઉચ્ચેરવાના હેતુથી કહ્યું, “પણ તેટલા વારતે જે બાંનુ તમોને પોતાના જીવથી ચાહે છે તેના તરફ તમે એટલા બેદરકાર-બેકદર બનો એ એક ઘાતકી ગેરઈનસાફ છે. તે બાનુની એવી કેમ કસુર છે કે જેને ખાતર તમો તેને વીસારી મેલી શકો, અને તેથી વધી ક્યારે? તે મરવા સુતી છે સારેજ! જે કદાને ખુદા ચાહશે ને તે જીવશે તો રાતદીન તમારેજ ખ્યાલ રાખવાની, પણ જે મરશે તોથી તમારુંજ નામ જીઆંનપર રાખીને મરશે એવી પાક રવેશે તે તમોને ચાહે છે, ને તે છતાં તમો તેને વીસારી મેલશો?”

“નહીં નહીં કાવલા, એમાં મારો ઘણો વાંક છે, ને તારું બોલવું બોલેબોલ ખરું છે,” જાહાંગીરે કહ્યું. “તું જ ને આલાંની ખબર લઈ આવ. જે તેણીને અચવાની આશા નહીંજ હોય તો તુરત દોડતો આવજે, કે હું તેને મલવા દોડી જવશ. ખુદા કરે ને એ એક સેવટનો ડટકો મારા પર નહીં પડે, ને મને છેક આજેજ નહીં બનાવી મેલે.”

આ દુવામાં હું બી સામીલ થયો. જાહાંગીરનું ઠંડું થઇ ગયલું દીકા પાશુ એક વાર નવી ઉલટની ગરમીના જોશ સમેત જીવતું થયું તે જોઈ હું ઘણો રાજ થયો, અને આઘમાયની હાલતમાં સારો ફેરફાર થયો હોય એવી અંતઃકરણી દુવા માંગતો હું તેનાં ઘર તરફ દોડ્યો.

પણ નહીં. કમનસીબ જાહાંગીરની સામે દુન્યાજ રહેલી હતી. આઘમાયનાં ઘરવેર જવાનીબી જરૂર નહીં રહી. દુરથીજ મેં જોયું કે તેણીનાં મકાંનનાં આંગણમાં ગરબડ ને રડકુટ હતી—જે બતાવાને બસ હતું કે તે ખુશબોદાર ગુલાબ કરમાઇ ગયો હતો, અને તેનો જવાંન જીવ આ જેહાંનથી વાસો ઉઠાવી ગયો હતો.

અને ત્યારે તે સંતાપજનક સમાચાર હું કમ રવેસે જાહાંગીરને જાહેર કરી શકશ? અરે અરે! તે જવાંન જે આફતોથી ધવાયો હતો તે આફતોએ તેને પોતાનો જીવ અકારો કરી દીધો હતો, અને જેમ તેમ તેને મેં આશાની એક આ બાકાત રહેલી બારી બતાવી તેથી જ્યારે તમામ બધ થઇ ગયલી તે જોશે, ત્યારે તેને જે જખમ થશે તે તેનાથી કેમ ખમાશે તે હું જોઈ અથવા જાણીશક્યો નહીં.

પ્રકરણ ૧૧૩ મું.

વધતી ખરાબી.

મને એટલો જલદી પોતાની હજુરમાં પાછો ફરેલો જોઈને તેમજ મારો ઘણો ગમખાર એહેરો જોઈનેજ જેવો હું ઓરડામાં દાખલ થયો તેવોજ જાંહંગીર ખરી હકીકત પાંખી ગયો. “તુંને બોલવાની ખી જરૂર નથી,” તેણે કપાલપર હાથ અડાવી કહ્યું. “કાવલા તું શું કેહશે તે હું જાણું છું. મારી આલાં એહેસ્ત પાંખી ચુકી છે.”—અને તે પાછો ટેબલ ઉપર ઉઘે મસ્તક પડ્યો.

મારાથી એક બોલ ખી બોલાયો નહીં. તેનું દુઃખ એવી ગંભીર કીસમનું હતું કે તેની પાક શાંતીમાં જરા પણ ખલલ કરવાને મારી છાતી ચાલી નહીં, અને હું પ્રકત બાળુએ ઉભો રહી ચુપ-કીદીમાં રહ્યા કીધો.

“એ સારું જ થયું,” ઘણે વારે માંથું ડંચકી જાંહંગીર બોલ્યો. “આ પાપની દુન્યામાં એના સરખી પાકજાદ અબલાઓનું કામ નથી. એથી એહેતર દુન્યામાં તે ગદ્દ છે, અને ત્યાંજ અમો જલદીથી સાથે મલશું.”

મેં તે જવાનને એ ઘેલા વીચારો દીલમાંથી નાખુદ કરવાને ઘણુંક સમજાવ્યું, પણ હું જ્યારે બોલતો હતો ત્યારે તે ખ્યાલી—ખ્યાલી નજરોએ પ્રકત મારા ભણી દીકરી દીકરીને જોતો બેસી રહ્યો હતો. તે તે સાંભલતો અને સમજતો હતો, કે તેનાં ભેજાંની શક્તી એટલી હદસુધી મંદ થઈ ગઈ હતી કે તેનું મગજ મારાં બોલવાપર ત્રાણ થઈ શકતું ન હતું? શું તેનુંખી મગજ ખસી જતું હતું?

હું જઈને ગોદરેજા શેઠને મળ્યો, અને મારી ધારતીઓ મેં તેવણને કહી, તથા આછમાયનાં મોહોતથી પણ તેમને માહિતગાર કીધા. તેઓ આ નવા સમાચારથી વધારે દુઃખી થયા. પોતાની બેટીનાં ઘરપર જે સેતમોનો સેહેતાંન ઉતરી પડ્યો હતો તેનું બલ કમ થવાને બદલે વધુજ જતું હતું એ તેઓનો બલાપો હતો. તેઓ જાંહંગીરને ખ્યારથી ચાહતા હતા વાસ્તે તેને જે નવાં દુઃખનું કારણ મળ્યું તે માટે તેઓએ દીલસોજી બતાવી. “એને એકલો મુકવો નહીં જોઈએ,” તેઓએ કહ્યું, “પણ તેમજ એને બતાવવું ખી નહીં જોઈએ કે આપણે એની ઉપર ખાસ દેખરેખ રાખ્યે

છીએ. આજે રાત્રે એના ઓરડાની બરાબર હેડેના ઓરડામાં પેહેલે માલે તારે સુતું, ને સળગઈ રહેતું. ઉપર જો એ ફરહર કરતો જણાય તો તું આવીને મને ઉઠાડજે, ને હું એની સાથે જઈને સુવાની બોહોંસ કરશ, પણ જો એમનો એમ ઉંઘાઈ જાય તો ચીંતા નહીં ને કાલે સહવારે એને અને બીજાં બધાં છોકરાંઓને અહીંથી મારે ઘેર લઈ જવાનો હું ઓરડો રાખું છું. ત્યાં તું પણ આવજે. તારી ચાલ મને આગલ પસંદ નહીં હતી, પણ જેમ જેમ તારી સાથે મને વધારે કામ પડે છે તેમ હું તુંને એક સમજી અને શેઆંણો છોકરો જોઉં છું, ને મેં અને મારી મરનાર દીકરીએ વેહેમાઈને તુંને ઘણાક ગેરઘનસાઈ કીધો છે એમ મને લાગે છે. તે ગેરઘનસાઈને વારતે હું દલગીર છું, અને જાંઠાંગીર બી તારા સાથે વધારે હલી ગયો છે તેથી તેની ખીદમતમાં તેના સાથે તુંનેબી હું કાલે મારે ઘેર લઈ જવા વિચાર રાખું છું.”

બીજે માલના એક ઓરડામાં જાંઠાંગીર શેડતું સુવાતું કીધું હતું અને તેની પાસેના ઓરડામાં ગોદરેજી શેડતું સુવાતું કીધું હતું. વલી જાંઠાંગીરના ઓરડાની બરાબર હેડલના ઓરડામાં (પે-હેલે માલે) મારું સુવાતું કીધું હતું, એટલે જાંઠાંગીર ઉપર પુરતી દેખરેખ રહેવાનો સંભવ હતો.

જાંઠાંગીરનો સુવાનો જખત થયો એટલે હું સરેસ્તા પ્રમાણે કાંઈ જોઈએય કે નહીં તે પુછવા ગયો. તેણે અસાધારણ મમતાથી મને ના કહ્યું, ને ઘણા દીવસનો થાકેલો હોઠાશ કહી જઈને સુઈ જવાને ખ્યારથી તાકીદ કરી. મેં તેને કાલાવાલા કીધા કે મને તેના ઓરડામાંજ એક ખુણામાં તે સુઈ રહેવા દે, પણ તે તેણે માન્યું નહીં ને હું બાહરે નીકળ્યો. ગોદરેજી શેડ મને ચાલમાં મલ્યા ને તેઓએ તેની ખબર પુછી. મેં તેણે જો કહ્યું હતું તે કહ્યું ને પછી અમો વગેસગે થયા.

હું જઈને મારા ઓરડામાં સુતો ને ઉપર જાંઠાંગીરની હીલ-ચાલ સાંભલવા લાગ્યો. તે અવારનવાર ફરહર કરતો હતો તેનો અવાજ થોડોક વખતસુધી આવતો હતો, પણ પછીથી તેનો સન-સારો નહીં જણાવાથી મેં જાણ્યું કે તે હવે સુઈ ગયો હતો. એમ મારી ખાત્રી થવા પછીબી હું એક કલાક જાગ્યો, પણ તે અર-સામાં ફરીથી મને તેનો અવાજ મુતલગ આવ્યો નહીં એટલે હું

ખાત્રીથી સમજ્યો કે હવે તે ઉંધાઇ ગયો હતો, ને ત્યારેજ મેં ઉંધને મારાપર ગાલેબ આવવા દીધી.

હું એ રવેસે ફેટલો વાર ઉંધાયો તે હું કહી શકતો નથી, પણ પછીથી હું જાગ્યો ત્યારે મારા ઓરડા માંહેલો દીવો ગુલ થઇ ગયલો હતો. એ વખતે મને લાગ્યું કે મારો સદરો કાંઇ ચીકાસથી ભીંજાઇને મારી છાતી સાથે ચોંટી બેઠો હતો. મેં તે તપાસવા મારો હાથ ફેરવ્યો ને તે ખરેખર ઘણો ભીંજવાઇ ગયો હતો ! એજ વખતે મારા હાથ ઉપર એક ટપ દઇને કાંઇ પાણી જેવું બીજુ બી ટીપું પડ્યું, પણ તે પાંણી તો નહીંજ હતું કેમકે તે વધારે ઘાટ ને ચીકણું હતું. એ શું?

હું કુદકો મારીને ઉઠીને ઉભો થયો, ને ટેબલ આગલ ધસી જઈ કાંડીનો બાકસ જોઇ કાઢ્યો, ને એક સલગાવી. તે સલગી તેનુંજ મેં જોઈ લીધું કે મારી છાતી ને સદરો લોહીમાં ગરકાવ હતો ! તુરતજ ચોંકી મેં ઉપરની સીલ્કીંગપર જોયું ને ઉપરથી લોહી ટપકતું જણાયું !

હવે શક શો રહ્યો? હું ગભરાતથી રોગેરગ ધુજતો પોકાર મારતો ઉપર દોડ્યો, ને ગોદરેજી રોહના ઓરડાનું બારણું તે તુરત ઉંધાડે તે આગમચ ગગડાવી નાંખ્યું. મેં ગોદરેજીને ઉતાવલા ગભરાતમાં શું કહ્યું તે હું જાણતો નથી, પણ અમો બંને સાથે જાંહાંગીરના ઓરડા તરફ ધસ્યા. તેનાં બારણાંને અંદરથી સાંકલ મારેલી હતી પણ મેં એક લાત મારી તે ઉંધાડી નાંખ્યું, અને પછી અમોએ શું જોયું ?

તે કમબખ્ત જવાંને પણ જીવપરજ કીધું હતું ! આ એક વારનાં નાઘલાં માન પામેલાં સુખી કુટુંબમાં ખોહારીનો સલો પેદા પડી તેને તારાજ કરતો હતો !

જાંહાંગીર ભોંયપર પડેલો હતો, ને તેનું ડોકું તેનાં ધડથી અરધું છુટું પડેલું હતું, જેમાંથી વેહેતી લોહીની નદી ગલીયામાં થઇને પાટીયાંની જમીનની ફાટો વચ્ચેથી નીચે મારા ઓરડામાં ટપકતી હતી. તેનાં પાસાંમાં એક અસ્ત્રો પડેલો હતો, જે તેનાં એ આપખોહારી કરમની સાહાદત આપતો હતો.

ગોદરેજી રોઠે ગમની એક જખરી હાથ મારી, ને પછી આખું ઘેર ભભરી નીકલ્યું. જવાંને જાંહાંગીર માટે દાક્ટરની મદદ મેલવવી મીથ્યા હતી. તે બાપડો ફેટલાક કલાકનો મુવેલો હતો !

પણ મારી વારતાના આ સૌથી કમકમાત અને કરણારસ મરેલા ભાગ ઉપર વધારે વીગતે હું બોલશ નહીં. દુકાંમાં એટલુંજ કે જાંઘાંગીરનાં ચાહારમ પછી ગોદરેજી શેઠ તે મકાન તુરત વેલા બંધ કરી બાકીનાં છોકરાંઓને લઈ પોતાને મકાને જતા રહ્યા. તે કમર તુટેલો ડોસાથી વધારે વખત તે દુઃખી યાદો આપનારાં મકાનમાં રહેવાયું નહીં.

તેણે મને પોતાની નોકરીમાં લઈ જવા ઘણી બોલોંસ કીધી, પણ મેંજ ઉપકાર સાથે ના પાડી. તે ડોસાનો ચાલુ ગમ મારાથી જોવાય નહીં માટેજ મેં ના પાડી.

ગોદરેજી શેઠ આખું ઘર બંધ કીધું, પણ નોકરીની સગવડ સાચવવા હેઠલો ભાગ ખુલ્લો રખાવ્યો, ને તેઓને બીજી નોકરી મલે ત્યાંવેર ત્યાંજ રહી પોતાનું રાંધી ખાવાની ગોઠવણ રાખી. આ ગોઠવણથી હું અને એક બીજો નોકરીની શોહાધમાં તુરતવેલા ત્યાંજ રહ્યા—બાકી બીજા બધા નોકર અને આયા દાયાઓ તો જતાં રહ્યાં.

પ્રકરણ ૧૧૪ મું.

નવી નોકરીની જીસ્તેજો.

મને વલી હવે નવી નોકરીનો નવો ધરકો પડ્યો ખરો, પણ ખુદાની મેહેરખાંનીથી ગોદરેજી શેઠનાં જવા પછી ત્રીજેજ દીવસે મેં સાંભળ્યું કે ત્યાંનાં એક પોંહોંચખાનાંમાં કેટલાક પારસીઓ મુસાફરી ને મજાને અર્થે ઉતરી પડેલા છે તેઓ માહેલા એકને એક મારા જેવા નોકરની અગત છે. આ ખબર મક્કતાંજ હું તે ગ્રહસ્થને મક્કવા ગયો, ને તે વખતે બપોર હતી એટલે હું ગયો ત્યારે તે અને તેના દોસ્તો એક ભરચક્ર ખાનાપર બીરાજમાન થયલા હતા.

મને ત્યાંજ તેણે બોલાવી મંગાવ્યો. હું તેઓના ઓરડાથી દુર હતો ત્યારથીજ તેમની ટેબલ ઉપરની ઢીંગામસ્તીનો અવાજ આવતો હતો, ને જ્યારે હું અંદર દાખલ થયો ત્યારે ટેબલ ઉપર મેં ચાર જણને બેઠેલા જોયા. હયાં એક નોકર મને જેનાસે કામ હતું અને જેનું નામ માંણેકજી પેસતનજી મેહેતા હતું તેને બોલ-ખાવી ચાલતો થયો.

“ચાલ જોલ માણેક, આએ તારા નવા નોકરનું નામ શું ધારેય?” મને દાખલ થતો જોઈ તે ચાર માંહેલો એક શપ્સ જોલ્યો, “હું પાંચ રૂપીઆની તારા સાથે સરત લેવા તૈયાર છું કે એનું નામ દોલો કે સોલો છે.”

“મારે કબુલ છે,” માણેકજીએ આ ગમતથી ખુબ હસીને કહ્યું, “એમ આવરે પોરયા, તારું નામ શું?”

“મારું નામ કાવલો છે સાહેબ,” મેં કહ્યું, અને ટેબલ પર હસાહસ અને ગરબડ થઈ રહી, કે જ્યારે કાંઈખી જોલ્યાવના પેલી બેવકુફ સરત બકનારે ગજવાંમાંથી રૂ. ૫ ની નોટ કાઢી માણેકજી તરફ ફેંકી, ને તે તેણે ધુમ હસીને ઠડે કલેજે ગજવાંમાં સેરવી દીધી.

“તારા આગલા શેઠનું નામ શું?” માણેકજીએ એક પાસે પડેલાં દારનાં ટબલરમાંથી મોટા ગોટ ગલી કહ્યું.

મારા આગલા શેઠનાં નામની યાદ આવતાં ખરાં દીલની ગ-મગીનીથી મારું મોં ઉતરી ગયું અને હું જવાબ દેવા જતો હતો તેટલાં પેલો કોઈ સરતનો શોકીત વલી વચ્ચે હોમાયો. “એ પોર-યાને એના શેઠનું નામ પુછ્યું ત્યારે જોલાખ પીધો હોય એવું એણે મોં કરી દીધું તે ઉપરથી મારી ખાતરી થાય છે જે એના શેઠે એનાં દોરયાં તોલ્યા નથી-રૂપીઆ દસ દસની સરત.” —અને વલી ટેબલ પર હસાહસ થઈ રહી.

“કેમ નવલ, હજી તારો જીવ નહીં ધરાયો કે?” એક ત્રી-જાએ હસતાં હસતાં કહ્યું. “સરત સરત કરીને રૂપીઆ સાઠેક તો એટલા વારમાં ગજવાંમાંથી કાઢ્યા ને હજી કેટલાક કાઢવાનો છે?”

“એ તો એજ,” પેલા કોઈ નવલે છેલ્લે પાટલે બેઠો હોય તેમ કહ્યું. “સાઢાઠ ખોલ્યા તેમ ૩૦ પાછા મેલવ્યા કેની, દેવાના?”

વલી પાછી સરતની મંજુરીઆતો થઈ ને વાંચનાર જાણે છે તેમ પેલો હેમક મારા જવાબથી ફરી હાર્યો. “સાહેબ,” મેં પેલા માણેકજીને તે પછી કહ્યું, “હું જોઈ છું કે તમો સાહેબ મારા સાથે વાત કરો એવી સગવડમાં નથી, એટલે હું બહાર બેસું છું—તમો પાછી મને એકાંતમાં તેડાવી વાત કરવા મેહરબાંની કરજો.”

“વાહ, આએ પોરીઆ તો શેઠનો શેઠ થવા માંગતો દેખ્યું?” અત્યાર વેર પેલો ચોથો જે ચુપ બેઠો હતો તેણે હવે અક્કલ ખરચી. “રાખ રાખ બચ્યા માણેક, એ રોગનાં ખોરીયાંને તારી નોકરીમાં રાખ કે તારો બેહુરો પાર!”

“જરાક સખર કર, હવે હું એક બીજી સરત લઉં છું,” પેલા કોઇ નવલને પાછો પવન પોંદોંચવાથી તેણે કહ્યું. “આએ સાંભેના આરસીના તકતાપર બેઠેલી માંખને સેવક આ રમાલના જપાટા સાથે હેઠે લાવે તો દરેક જગ્યા પાસ પાંચ પાંચ રૂપીઆ લે, ને જો તેમ કરવાને હારે તો દરેક જગ્યાને પાંચ પાંચ રૂપીઆ આપે; મંજુર ?”

વલી આ જુગારીની સરત હસાહસ ને ગલાસ રકાબી-ઓની ચમચા વડેની અદ્ધારજીક વચ્ચે બાહાલ રહી, ને તે દોહાર દાહ્યાએ પાસેની ટેબલપરથી પોતાનો રમાલ ઉપાડી ધું ધું કરતો તે માંખપર ફેંક્યો, જેનું પરીણામ એ થયું કે માંખ તો ઉડી ગઇ, પણ તે રમાલમાં એક ચમચો વીંટલાઇને તે શોભાયમાન મોટા નખ્તાના કાચને અથડયો, ને તેનાં ત્રણ કટકા મોટો ખખડાત કરી ઉડી પડ્યા.

આ વખતે ટેબલપર તે ચારેમાં જે રમુજ થઇ તેનું ખ્યાનજ કર્યું બેળ છે—અચરતીભરેલું તો એ હતું કે જેની મુરખાઇનું એ પરીણામ થયું હતું તેથી એ હેમકાતની ગમનમાં ભારે ભાગ લેતો હતો !

તેને બેવડી સેસ થઇ હતી. એક તો પાંચ ત્રી પંદર રૂપીઆ ગજવામાંથી તોલવા પડ્યા, ને વલી બીજું તો એ કે કાચ ભાગવાનો ખખડાત સાંભલી હાટેલવાલો દોડી આવ્યો તેણે તે આરસીની કીંમતના રૂ. ૨૫ મુકાવ્યા તે તો જુદા !

મેં જોયું કે આ પાંણીએ કાંઈ વાલ ચડવાના નથી. આ તો કોઇ જુગારીઓ જેઓ પૈસાને પૈસો નહીં પણ કાંકડો ગણતા હોવા જોઈએ તેવાઓની એક ચંડાલ ચોકડી હતી ને તેમાં મારા જેવાનો કાંઈ પાટલો ફાવવાનો નથી, એટલે હું માફ માંગી રૂખસત ચાહવા માંગતો હતો, પણ પેલા માણેકજીએ મને જવા દીધો નહીં.”

“ઉભો રહે, ઉભો રહે, ગધેડા,” તેણે લગાર મીઝજ ખોધ દઇ કહ્યું ; “એમ ઘોડાપર બેસીને શાંનો નોકરી રહેવા નીકળી પડ્યો છે ? નોકરીએજ રહેવું હોય તો મને સાંભલી લે. આએ મારા દોસ્તો તો અહીંથીજ પાછા વલવાના છે, પણ મારે આગલ મુસાફરી કરવી છે. હું એક વફીલ છું, અને થોડા મહીના હીંદુ-સ્તાંન જેવા નીકળ્યો છું. હું એકલોજ છું, વાસ્તે એક નોકરને રાખવા માંગુ છું, ને તારી ખરજી હોય તો તુને હું સાથે લેવા ખુશી છું.”

મેં એકાદ બે પલ વીચાર કીધો, ને ને નોકરી આહાલ રાખવામાંજ હાહાપણુ જોયું. મેં જોયું કે જીગરની સરતમાં મારા નવા શેઠનો હાથ કે ભાગ ઝાઝો નહીં હતો, ને હોય તોખી જ્યાંવેર તે અચ્છો પેમાસ્તર હોય ત્યાંવેર મારે તેની કનવાર કરવા કશી જરૂર નથી. એટલાવાસ્તે તેની નોકરી ક્યુલ રાખવા મેં હા પાડી, કે તેણે તુરત પગાર વગેરેનું મારે મનપતીજ નક્કી કરી દીધું, ને મને તે પંધી ત્રીજે દીને સહવારના પોહોરમાં ત્યાં હાજર થવાની વરદી કરી જતો મુક્યો. મારે વાંચનારને હયાં જણાવવું જોઈએ કે મારા શેઠ સાથે મેં એટલી વાત કીધી તે અરસામાં તો પનચાવન વખત તેને તેના ફરમાસુ દોસ્તોએ નવી નવી સરતોને માટે શેક્યો હતો, ને તેઓ અરસપરસ પનચાવન સરતો હારી છૂતી મુક્યા હતા, કે જે બધી સરતો અતરે ઉતારવા જતાં કંઠાલાભરેલી હદ મુઠ્ઠી લખાણુ થઈ જાય માટે મારે પડતી મેલવી પડે છે.

પ્રકરણ ૧૧૫ મું.

મારી પ્યારમી નોકરી.

જે દીવસે સહવારનાં પોહોરમાં હાજર થવાની મને મારા નવા શેઠ માણિકજી પેસતનજી મેહેતાએ વરદી કરેલી હતી તે દીને તે હાંવેરે વખતે હું હાજર થયો, પણ તે પોંહોંચખાનાના એક નોકરે મને બાહેર બેસવા પ્રમાવ્યું, કેમકે મારા શેઠ તેમના પેલા ત્રણ સરતના શોકાન ધામધુમ્યા દોસ્તોને મુંબઈ જતાં વલાવા ગયા હતા. વાંચનાર યાદ કરશે કે તે ચારે સેહેલગાને અરથે નીકલી પડેલા હતા, પણ જ્યારે મારે શેઠ માધસોરથીબી હજી આગલ બાણું ફરવાનો એરાદો રાખતો હતો, ત્યારે તે લોકોએ અહીંથીજ પાછું ફરવાનું નક્કી કીધું હતું, અને તેમ તેઓ આજે ઉપડી ગયા તેમને નાકાવેર મુકવાને તેઓ સાથે ગયો હતો.

અને ઘણા વાર ખોટી થવું પડ્યું નહીં. કલાક આંઠેકનો સુમાર થતાં તો તે પાછો ફર્યો, અને મને એટલા ઉપર બેઠેલો જોઈ તે મને કાંઈ કેહેવા જતો હતો, તેટલાં તે પોંહોંચખાનાના એક બીજા આરડામાંથી એક ધરડો પારસી અહસ્થ નીકલ્યો તેના ઉપર તેનું ધ્યાન બેસાયું. “ઓહો દીન્યારજી શેઠ, તમો સાહેબ અહીં ક્યારે?”

મારા રોઠે ઘણી ઉતાવળથી આગલ દોડી જઈ તેને રોકેહુંડ કરતાં કહ્યું-અને તેઓ જે જોસ અને ઉલટથી એકમેકની મુલાકાત કરતા હતા તેપરથી મેં અનુમાન કયું કે તેમના વચ્ચે ઘણું ઘેરવટ જેવું હોતું જોઈએ.

“હું તો આજે બે મહીના થયા અહીંજ છું,” તે કાંઈ દીન્યારજીએ કહ્યું, “પણ તમો સાહેબ અહીં ક્યારે પધાર્યા ?”

“ઘણુંજ અજાણ જેવું,” મારા રોઠે કહ્યું, “આજે ત્રણ દીવસ થયા હુંબી અહીંજ આવેલો છું, ને મને ખબર બી નહીં કે તમો સાહેબ બી એજ મકાનનાં છાપરાં હેઠલ છો ?”

“મને બી તમારી મુલાકાતની આ ઘડીએ કાંઈજ વકી નહીં હતી,” દીન્યારજીએ કહ્યું, ને તે દોસાજી ખુશ મીનજો હર્યા.

“એકલાજ છો કે સાહેબ ?” મારા રોઠે પુછ્યું.

“ના રે જી, મારા સાથે મારૂં ફ્રેમીલીછે,” દીન્યારજી રોઠે ખુલાસો કીધો ; “મારાં ઘણીઆંણીની તબીયત સારી નહીં આવી વાસ્તે દાક્ટરોએ તેવણને મુસાફરીનો એજ આપવા ભલામણ કરી, અને જીવ્યા કરતાં જોયું ભણું વાસ્તે હું તેવણને અને દીકરી તેહેમીને લઈને ફરવા નીકલ્યો છું. તમો સાહેબનો શું એરાદો છે ?”

“એજ,” મારા રોઠે હસીને કહ્યું, “હું બી ફરવા અને હિંદુસ્તાન અને એટલું જોવાજ નીકલ્યો છું, અને આજે તો અહીંથી ઉપડી જવાની તૈયારીમાં છું.”

“અહીંથી ક્યાં જવાનો એરાદો છે ?” દીન્યારજીએ પુછ્યું.

“બેંગલોર તરફ,” મારા રોઠે કહ્યું.

“સારે તો સાંદજસુધી ખચ્ચીત થોબી જાઓ,” દીન્યારજીએ કહ્યું. “આવતી કાલે અમોબી અહીંથી તે તરફજ જનાર છીએ, વાસ્તે તો એક કરતાં બે ભલાં. તમોને કાંઠાં મારાં છોકરાંઓ સાથે અજાણું છે જે તેની વાત ? નહીં, બોંહસ ના કરો, લોકાઈ સમ-જોઈ વાર ?”

“આલો સાહેબ તમારૂં ફરમાન માંથે ચઢાવ્યું,” મારા રોઠે લાયકીથી કહ્યું. “હું હમણાં થોબી જવશ.”

“સારે આવોની છોકરાંઓ પાસે,” મારા રોઠેને ધજન થયું. “ખપોરે સાથે જમશું. અમે અહીં કાંઈ ઘણા દીવસ રહેતે નહીં, પણ આણી તરફ આવતાં અમારી ગાડીને અકસ્માત થયો, ને તેથી હમાયજીનો પગ મોરચાયો, એટલે અહીં વધારે દીવસ થોબવું પડ્યું.”

“પણ હમણું તો હમાયજીઆઈ સારી કાંની છેની?” મારા શેઠે કાલજીથી કાંગલા થઈ સવાલ કીધો.

“હા રે જી હવે તો ફરેય હરેય સૌ,” દીન્યારજીએ કહ્યું. “એ અકસ્માતની વખતે એક જવાંન પારસી અહરથની ધણી મદદ થઈ. તે ઘોડાપર બેસી અમારા પાસેથી પસાર થતો હતો, ને તેણે તુરત ઘોડાપરથી કુદી પડી કીમતી મદદ કરી, ને તે દીવસથી તેનાસે અમારી પીછાંણુ પડી. તમારા જેવા ધણાજ લાયકીવાલા ને કેલવાયલા છે—થોડું થોડું દાક્ટરનુંબી જાણેય—તમે આલખતા તો હોશો—તેવણું નામ મીનોચેહેર કામદીનના કરીને છે?”

“નહીજી, એ નામના કોઈબી અહરથને હું આલખતો નથી,” મારા શેઠે કહ્યું.

“ત્યારે આજે હું આલખાંણુ કરાવશ,” દીન્યારજીએ કહ્યું. “બપોરે મેં તેવણને જમવા બોલાવ્યા છે, પણ તમે તો અહીંજ ઉભા રહ્યા, આસોની અંદર?”—અને તે હાથ પકડી પોતાના આર-ડામાં મારા શેઠને ધસડી ગયો.

ત્યાંથી કલાક એકે બાહેર આવી મારા શેઠે મારા ઉપર ધ્યાંન આપ્યું. તેઓ મને વાયદા પ્રમાણે હાજર થયેલો જોઈ ખુશી થયા. ને તેઓનો સામાન અને કપડાં વગેરે પેક કરવાનું હતું તે મને ખતાવી દઈ તથા નાહી ધોઈને પાછા પાસેના પેલા દીન્યારજીવાલા આરડામાં ગયા.

ત્યાર બાદ હું મારાં કામથી ફરેગ થઈ પાછો બાહેર આવ્યો, અને ત્યારે આટલા ઉપર મેં એક પારસી નોકરને બેઠેલો જોયો. મેં મારી સરેસ્તાની તબેહથી તુરત તેના સાથે દોસ્તી કરી નાંખી. અને પછી તેની વાતચીતપરથી મેં જાણ્યું કે તેનું નામ માકો હતું અને તે દીન્યારજી શેઠનો નોકર હતો.

એ દીન્યારજી શેઠ માકાનાં કેહેલા પ્રમાણે મુબ્બનો એક માતખર શેઠયો હતો, ને તે પોતે તેનાં ધણીઆંણી હમાયજી તથા તેઓની એક ચેહેરેનમુન કુમારી દીકરી નામે તેહમીના સાથે સેહેલધાહે નીકલેલો હતો. તેઓએ પોતા સાથે ફક્ત માકાને અને એક મુસલ-માન આયાને લીધાં હતાં, તે વના બીજાં નોકરનફરો સાથે કોઈ નહીં હતાં.

હું માકા સાથે એ રીતે વાતમાં હતો તેટલાં અમારાં પોંહિં-
ચખાંનાનાં બારણાં આગલ એક તેજ ઘોડા ઉપર અરધા યુરોપીઅન
અરધા પારસી પોશાકમાં એક અહરથ ઉતર્યો, ને માકાએ મને કાં-
નપર પડી ઓલખાવ્યો કે “દીન્યારજી રોઠને અકસ્માત વખતે
મદદ કરનાર તેમનો નવો દોસ્ત મીનોચેહેર કામદીન તે એ.”

આ પારસી અહરથે માંધે પાઘડીને બદલે એક બેઠી યુરોપી-
અન ટોપી પેહેડેલી હતી, કમર સુધીનો કોટ અને એક પાટલુન
પેહેડેલું હતું, અને તેનો સઘલો દેખાવ નમાનો, સબ્યતાવાલો, અને
સારાં માણસનો હતો. તે ઉમરે વરસ ત્રીસથી બત્રીસનો હશે, પણ
આંગે પાતલો તોળી મજબુત ને ચેહેરે ખુબસુરત તોળી નાજુક
નહીં પણ હીંમતવાન જણાતો હતો.

તે પોતાના ઘોડાની ગોઠવણ કરી અંદર ગયો, અને ત્યારપછી
ચોરે વારે ખાનાનો વખત થયો. મેં જાણ્યું કે ટેબલ પછવાડે
હાજર થવાની મને બી વરદી થશે, પણ નહીં. માકા હતો તેનાથી
અને પોંહિંચખાનાના નોકરોથી ચાલ્યું, એટલે મને ઓલાવામાં
આવ્યો નહીં, ને મારા રોઠની ફરમાસ મુજબ મેં પણ ખાતું
કઢાવી ખાઈ લીધું.

તે પછી હું અને માકા શાજલ પડયા ત્યારે તહરેવાર ગામ
ગપાટા ચાલ્યા. માકાએ મને મારી જાંઘીનો હેવાલ પુછ્યો, ને
તે મેં તેને જોલો કહેવાજોગ હતો તેટલો ટુંકમાં કહ્યો. ત્યારબાદ
તેઓ ક્યાં ક્યાં ફરી આવ્યાં હતા તેનું માકાએ મારા આગલ બ્યાંન
પ્રાધું, અને હવે અહીંથી પાવરો ઉચકી બેંગ્લોર જવું હતું તે
વીશે મને વાકેફ કીધો. એ વખતે એ મારી વાતમાં પોંહિંચખા-
નાના એક મુસલમાન બટલરેખી બાગ લીધો, ને તેણે બેંગ્લોર જવાનો
અમારો એરાદો જાણી માર્ગસોર ને બેંગ્લોરની વચ્ચે આરબ લુટા-
રાઓની એક મોટી બલવાંન ટોલી જે લુટ ચલાવતી હતી તેની વાત
કીધી. તેણે કહ્યું કે તે લુટારા કાંઈ આજકાલના નથી, અને તેઓએ
અધવચ્ચે પાહાડોની કઢણમાંથી રસ્તો કાઢી પછવાડે એક પેતાનો
મોટો કીલ્લો કીધો છે, ને ત્યાં તેઓ રહે છે. તેઓ કાંઈ બે ચાર
નથી પણ સો પચાસનું જખરં ટોલું છે, ને ખુદ માલમ શા કાર-
ણસર માઇસોરનો માહારાજ તેમની એ લુટકાંટ ને અવારનવારની
ખુનામરકીનાં આંખ વિચામણાં કરે છે. કેહજે એ આરબ લુટારા-

ઓના સરદારને તે હાથ નીચેના લુટારાઓ રાજ નેટલુંજ માન આપે છે, ને તેને જો પકડી મારી નાંખવામાં આવે તો બાકીનાઓનું જોર ભાગે, પણ એ મરતબે સરદાર હાથ આવવા છતાં બંને વાર તે છટકી જઈ શક્યો !

આ વાતે મને ઘણો અચરત કીધો. મેં જાણ્યું કે જો માહારાજ તે લુટારાના સરદારને એ રીતે છટકી જવા દેતો હોય તો તેને તેમ કરવાને અને તેનાથી એટલો બીહીવાને કાંઈ કારણ હોવું જોઈએ. વલી મને કેહેવામાં આવ્યું કે એ લુટારાઓના ભયન સખમે મોડી રાત પછી તે ભાગોપર કાંઈ મુસાફરી કરવું નથી, કેમકે જેઓ તેમ કરે છે તેઓમાંથી કાંઈ સહીસત્તામત પોતાનાં ધારેલાં મુકામપર પોહોંચવું નથી.

“પણ ત્યારે તમારા રોઠે તો આજે સાંહજેજ અહીંથી ચાલુ મુકવાનું ઠરાવેલું છે તેનું કેમ ?” મેં માકાને પુછ્યું.

“એ લોક ડાક ગાડીમાં મુસાફરી કરવાનાં છે,” માકાએ સમજ આપી, “અને તેથી રાતના આઠ વાગા આગમચ તો તે ભાગો મુકા તેની પછીનાં ગામડાંમાં પોહોંચી જવાની તેમની ઉમેદ છે.”

હયાં માકાને તેના રોઠે બોલાવ્યો ને તે અંદર ગયો, એટલે હું પોહોંચ્યાનાના પાછલા ભાગમાં એક બાગ હતો તે તરફ સેહેજ ફરવા ગયો. હું થોડો વાર ઝાડો વચ્ચે ફર્યો, ને તેવામાં દુરથી પેલા મીનોચેહેર અને દીન્યારજી રોકતી દીકરી તેહેમીના (જેને માકાએ મને બોલખાવી હતી તે)ને તે તરફ મેં આવતાં જોયાં. તેઓ એકાંત એકલાં આવતાં હતાં, એટલે મને ખુરશોદજી માસ્તર અને પરીન તથા મારા મરનાર છેલ્લા રોકતા બેટા જાંહંગીર અને આછમાયને લગતા એતેશકા તુરત ધ્યાનમાં આવી ગયા, અને આએથી કાંઈ તેવુંજ હોય તેથી હું ખાશ કરીને બાજુ થઈ એક ઝાડ પછવાડે ભરાઈ ગયો કે તેઓ મને જોય નહીં અને ગભરાય નહીં, અને તેઓનાં ત્યાંથી પસાર થઈ જવા પછી હું અંદર જતો રહું, પણ નહીં ! એતેશક, જે ઝાડની ઓથે હું ભરાયો તેના મુખ-ડામાં એક બાંક હતો ત્યાંજ તેઓ આવ્યાં અને બેઠાં, અને વલી મારી નહીં મરજી છતે હું બાહાર નહીં નીકલી શકવાથી તેમની વાત સાંભળવા પર્યો !

“હયાં ધણું એકાંત છે, બહાલી તેહેમીના,” પેલો મીનોચેહેર બોલતો હતો, “વાસ્તે આપણા હાથમાં જે થોડીક પેલો બાકી છે તેમાં મને સાંભલી લે. આપણે ફક્ત બે માસની ટુંક પીછાંણમાં એકમેકના ગુણુ અવગુણુ જોઈ લઈ એકમેકને પોતાનાં કરવાને કસદ કીધો છે, અને બ્યારે આપણે ખરાં દીલથી એકમેકને ચાહતાં શીખ્યાં છીએ ત્યારેજ આપણને છુટું પડતું પડે છે, તોપણ આપણે એકમેકને ખરાં દીલના કાલ આપીનેજ છુટાં પડીશું.”

“પણ ત્યારે મારાં મુરબીઓને ખરી હકીકત કેહેવામાં તમોને અડચણ શું છે, બહાલા મીનોચેહેર?” તેહેમીનાએ જવાબ દીધો. “તેઓથી મેં આજવેર કશું છુપાવ્યું નથી, અને જો તમો બહાલા સાથની આ એકાંત મુલાકાતમાં હું પાપભરેલું કશું કરતી નથી તોબી તેઓથી છુપી તમોને મલવા માટે મારી છાતી ધુજે છે.”

“એ આપણી છુપી મુલાકાત, બહાલી તેહેમીના, જેમ આજે પેહેલી છે તેમજ વલી છેલ્લીબી સમજજે. તારા નેકનામ પીતા પાસે તારા હાથની હું ઉમેદવારી જાહેર કરું તો તે મને ના નહીં પાડશે એ તું કદાચ ધારી શકે, પણ હું ધારતો નથી. હજી તેઓની મારા સાથની પીછાંણ કેટલી ટુંક છે તે તું નહીં જોતી? તેઓ મારાં ખાનદાંનની ખબર કાઢવા માંગે, અને ચોક્કસ વખત આવ્યા વગર હું તેઓને તેમ કરવા દઈ શકું નહીં ત્યારે તે સઘળું કેમ બને?”

“પણ કાંય નહીં બહાલા મીનોચેહેર?” તેહેમીનાએ લગાર બજાવે થઈ પુછ્યું; “એવો તે શું એક તમારો એ બેદ છે, કે જે આજ વેરનાં તમારાં એક બી કાગલમાં તમોએ મને જાહેર કીધો નથી, અથવા જે હજી પણ આ મુલાકાતમાંબી મને તમો કેહેવા માંગતા નથી? શું મારાપર તમોને વિશ્વાસ આવતો નથી?”

“નહીં ડીઅર, વિશ્વાસ આવતો નથી તેથી હું તુંને તે વાત નથી કેહેતો એમ નથી,” મીનોચેહેરે કગલીને કહ્યું, “પણ મારું કારણ જુદુંજ છે, અને એક લીધેલા કસમને ખાતર હું તે તુંને કહી શકતો નથી. મગર ફક્ત ના રાખ. ખુદા ચાહશે તો હવે બીજા થોડાજ દીવસોમાં એ બેદનો પરદો ખુલશે, ને ત્યારે હું તારા પીતા પાસે તે બ્યાંબી હશે ત્યાં આવી તારા પત્રીત હાથની માંગણી કરશ, જે તે કદી ના પાડશે નહીં.”

“ત્યારે એજ વિશ્વાસપર હું ટપી રહેવશ,” તેહેમીનાએ મીઠા થણુ ગમગીન સરોદે કહ્યું, “હું જ્યાં જ્યાંથી જવશ ત્યાં ત્યાંથી તમોને મારું ઠેકાણું આપી તમોએ આપેલાં ઠેકાણાસર લખતી જવશ, અને તમો તેના જવાબમાં લખ્યા કરજો.”

“શરો ચશ્મથી,” મીનોચેહેરે એક પાક પ્યારનો બોસો લઇ કહ્યું, “અને હવે સીધાર, નહીં તો તારાં માથાપને કાંઈ વેહેમ જશે. હવે આપણે કાંઠાં અને ક્યારે મલશું તે ખુદને હાથ વાત છે, પણ ખુદ તે ખુશીનો દહારો દુર નહીં લઇ જશે એવી મને ઉમેદ છે.”—અને હયાં તેઓ છુટાં પડ્યાં. તેહેમીનાનો દયકાંનો અવાજ વટીક મારે કાંતે આવ્યો, અને તેને ઘણોક સંચારો આપી જ્યારે મીનોચેહેર પાછલી તરફ ગયો, ત્યારે જરાક વાર થોળી પોતાનાં મનનું સમાધાન કરી તેહેમીના અંદર ગઇ.

આ એક નહીં ધારેલો નવો બેદ મારે હાથ આવ્યો હતો, પણ હું સમજી નહીં શક્યો કે મીનોચેહેરનો એવો તે શું બેદ હશે કે જેને ખાતર તે ખુબસુરત તેહેમીનાનો હાથ આખર દરકારથી તેણીનાં માતપીતા પાસ માંગી લેવાને અચકાતો હતા ? શું તે કોઇ લુચ્છો દગારો હતો, અને તે દુન્યાથી બીનમાહીતગાર ભોલી અખલાને કોઈ રવેસે ફસાવા માંગતો હતો ?

તેહેમીના આસરે સતરથી અઢાર વરસની ઉંમરની જવાન, ખુબસુરત, પતલી અને ઉંચી સુંદરી હતી. મુસાફરીની આબો હવાની તેના ઉપર સારી અસર પોંહ્યાંચી હતી, ને તેના ગુસ્સે ગુલાબ સરીખા ગાલો તે વાતની સાહદત આપતા હતા. ટુંકમાં તે એક ઘણી ખુબસુરત, ખુશ સ્વભાવની. ભોલી ભલી અખલા જણાતી હતી, અને શું તેવી એકના સામે આ કરો દગો ચાલતો હતો ?

પ્રકરણ ૧૧૬ મું.

એક નવું વાદલ.

ઠગાવ પ્રમાણે તેજ સાંહજે ત્યાંથી મુસાફરીની કુચની તૈયારી થઇ, અને બે સુખદાયક ગાડીઓમાં સ્વાર થઈ અમો સાત જણાં નીકલ્યાં આખે રસ્તે ધણું જોવાનું હતું, પણ તે મનરંજન મુસાફરીનું જ્યાં કરવાની અત્રે મારા પાસ જગ્યા નથી.

જતાં જતાં સાંઢજ થઈ ગઈ. દીન્યારજીને તેમજ મારા શેઠને માધસોર ને બેંગલોરની વચ્ચેનાં લુટાંણાંની ખબર હતી, પણ ચાતો તેઓ તે વાત માનતા ન હતા ને હસી કાઢતા હતા, અથવા તો મોડી રાત થાય તે પેહેલાં તે લુટારાઓનાં ધામ છોડી આગલ નીકલી જવાની તેઓ ઉમેદમાં હતા; વલી મારા શેઠ પાસ પીસ્તોલ વગેરે હથ્થીઆરો તૈયાર હોવાથી તથા તે તે બરાબર વાપરી બંબુતો હોવાથી તેઓ તે લુટારાઓથી કદાચ ખીહીતાં ન હતાં.

પણ અમારી ગાડીનાં ઘોડાં ધારવા કરતાં ઘણાંજ લોઠ મલ્યાં, ને જે ટપ્પા બદલાતા હતા ત્યાંથી તેવીજ હાલહવાલી ન્તરી હોવાથી બ્યારે અમારે ખાર માર્ઠલ પસાર કરી જવાની ગાબુત્રી ત્યારે ફક્ત સાત માર્ઠલ માન માન પુરા થઈ રહ્યા. અંતે સીવગંડીના પાહાડોપર અમો બ્યારે આવી પોંહોંચ્યાં ત્યારે રાત થઈ ગઈ હતી, ને તે સીહા રાત્રે પાહાડોની કટણોમાં થઈને અમારી ગાડીઓ જતી તેનો અવાજ વડીક સામા કોઈ નબલી છાતીવાલાને ખીધરાવ્યા વના રહે નહીં!

તે પાહાડોની ભયભીત સરહદ શરૂ થયા પછી અમો ઘણું આગલ વધ્યા નહીં તેટલાં પાંચ પંદર ઘોડાઓનાં પગલાંનો પાસેથી અચમુચ અવાજ નીકલી આવ્યો, ને હજી તો અમો ચોંકીને પાછું ફરી જોઈએ તેટલાં તો લુટારા આરઓની એક ટોલી અમારાપર તુટી પડી!

તેમની માંહોમાંહેની વાતચીતપરથી મેં જાણ્યું કે તેઓ આરજ હતા, બાકી સીહા અધારાંમાં અમારી ગાડીનાં ઘણસોની શે-શણી એટલી પુરતી ન હતી કે તેમનાં કાલાં મોં તે અમોને પ્રગટ બતાવે. તે લુચ્છાઓ એવી સીકત ને ઝડપથી અમારાપર આવી પડ્યા કે તેઓ પાતાલનાં પેટાંમાંહેથી કુટી નીકલ્યા કે આસમાનના આસરામાંથી તુટી પડ્યા હોય તેવો એકજ પલ્લમાં ત્યાં દેખાવ અને ગભરાત થઈ રહ્યો!

હું સાંભે થતે, પણ હજી તો કઈ રવેસે સાંભે થવું તેનો ખ્યાલ હતાવલા ગભરાતમાં દીલે વસાવું છું તેટલામાં મારી ગરદનપર એક મજબુત લાકડીનો ફટકો પડ્યો, અને હું તમ્મર ખાઈ મારી બેઠક પરથી બેશુદ્ધ રસ્તા ઉપર તુટી પડ્યો.

એ બેભાંની લાંબો વખત વેર ટકી નહીં. કાંન ફાં નાંખે એવી ચીસોથી હું તુરત કોઇ ઉંઘમાંથી બેઘર થાય તેમ ચમકી ઉઠ્યો, ને મેં જોયું કે ઘોડાપર બેઠેલા આરબને બીજા બે બદમાસો આપડી તેહેમીનાને ઉચકી આપતા હતા. વલી એજ વખતે મેં જોયું કે મારા શેઠને ગાડાંનાં એક આગલાં પછડાં સાથે એવી રીતે સીકડીને બાંધી લીધો હતો, કે તે ગાડીના ઘોડા જરાબી ચમકે તો તેનો ખુરદો થયા વના રહેજ નહીં. બીજી તરફ દોસા દીન્યારજી ને તેનાં દોસાંનાંબી તેવાજ કાંઈ હાલ હતા, ને તેઓ પોતાનું સઘળું આપી દે તે લઘ તેહેમીને બચાવા તે કંગાલોને કાલાવાલા કરતાં હતાં; પણ તેઓ ગુજરાતી બોલતાં હતાં ને ગભરાતમાં વીસરી ગયાં હતાં કે તે લુટારાઓ તો આરબ હતા.

એ સઘળું મેં આખના એકજ પલકારા સાથે જોઈ લીધું, અને હું જરા ચાલવા ગયો એટલે કોઈની આંટી લાગીને હું તુડી પડ્યો. મેં વાંદો વલી જોયું—તે એક આરબનું લોહીલુહાંણુ મુડદું હતું. બેશક તે મારા શેઠની પીસ્તોલનો ભોગ હતો.

પણ એ વખતે તેહેમીનાની ચીચારીઓ વધારે જોસબર આવતી હતી. પેલો એક આરબ તેને પોતાના ઘોડા ઉપર ઉઠાવી તે જગ્યાથી ઘોડો મારી નાહસતો હતો. એતેફાક, મારા પાસેજ એક ઘોડો ઉભેલો હતો જે ઉપરનો સ્વાર હેઠે ઉતરી અમારા સામનોતી લુટફાટમાં બીજા સઘલાઓ પેઠે રોકાયો હતો. હવે વિચાર કરવાનો સમો ન હતો. એકેએક પલ સુનાના મુલની હતી. વાંચનાર જાણે છે કે મેં મારી આગલી નોકરીઓમાં ઘોડાપર સ્વારી કરવાની અઝી માહીતગારી મેલવી હતી, ને ઘોડાપર બેસવામાં કાંઈ જોર નહીં પણ ફક્ત હીંમત ને સીક્ત જોઈએ છે, તો તેજ શું આવા વખતમાં મને નહીં આવે ?

હું તુરત તે ઘોડાની પીઠ ઉપર કુદી બેઠો ને તેહેમીનાને ચોરી કાઢ જનાર બદમાસની પુઠે તે ઘોડો પવન વેગે મારી મુક્યો. હું ગાયા દેવાંતો થઈ ગયો હતો. તેહેમીનાની ચીસો ને તેનાં ખુદાં મા-આપની વીલાપની લાચોથી જાણે મારું માથું જ રી ગયું હતું. હું એટલો બી વિચાર કરવા ચોખ્યો નહીં કે બીલકુલ બીનહથ્થાએ તેહેમીનાના બચાવમાં તે સંખ્યાબંધ ખુરાઓ સામે હું શું કરી શકશ !

પણ મને એ રવેસે તેહેમીનાની પુઠે નાહસતો. જોઈ તે લુ-
ટકાટમાં રોકાયલાઓનું ધ્યાન મારાપર તુરત ખેંચાયું, ને પછવાડે
ચાર પાંચ બીજા ઘોડાઓ મારી દુબાલે આવવાનાં પગલાં હું આ-
પ્પાદ સાંભલી શક્યો. એવામાં વલી ઝણઝણ કરતી એક ગોલી
બરાબર મારા કાંન આગલથી પસાર થઈ ગઈ, પણ ચાહતું ખુદાનું
કે તે મને લાગી નહીં. હવે તો યા હોમ આગલ વધવામાંજ ડાહા-
પણ હતું, કેમકે એમઓ તો થોબવાથી કે પાછું ફરવાથી તે
પાછલના ખુરાઓને હાથ મરવાનુંજ હતું કે નહીં ?

ગોલીઓપર ગોલીઓ મારી પુઠે આવતા લુટારાઓ મારાપર
છોડ્યા જતા હતા, અને તે જરા જરામાં મને લાગતી બચી જતી
હતી. જો એકબી લાગી હોત તો આજે આ વારતા લખવાને હું
જીવતો રેહતો નહીં !

એમ કરતાં મારું જનાવર સારાં ભાયગે એવું તેજી હતું કે
પછવાડે આવનારાઓને મેં ઘણા પછાત નાંખી દીધા, એટલુંજ નહીં
પણ પેલા આગલ નીકલી ગયલા ચોરને ખી મેં પકડી પાડ્યો.
મારી ખાત્રી હતી કે તે કાઈજ નહીં પણ તે સઘલા રાહમાર-
ઓનો વડો અને સરદાર સેલાદીન હોવો જોઈએ, કે જેનાં નામના
ધુન્નરાથી માર્ઘસોરનો તે આખો પ્રાંત કાંપતો હતો; પણ હું તેની
લગોલગ પોંદેંઓ તોખી તેણે મારાપર ધ્યાન આપ્યું નહીં, કેમકે
તે બેશક અધારામાં મને નહીં પીછાંણી એમ સમજતો જણાયો
કે હું તેની ટાલી માંહેલોજ એક છું.

મેં તારાઓની જાંખી રેશણીમાં જોયું કે હવે તે ઘોડો
ધીમે ધીમે હાંકતો હતો. તેના જમના હાથમાં ઘોડાની રેન હતી,
ને ડાબા હાથપર તેણે તેહેમીનાને ટેકવીને પોતાની આગલ ઘોડાપર
બેસાડી હતી. ગરીબ બચારી તેહેમીનાનું માંથું ઝુલાઈ પડ્યું હતું
તેપરથી મેં જાણ્યું કે તેણી તે કંગાલના હાથમાં ધારતીની મારી
બેસુદ્ધ થઈ ગઈ હતી.

હમણાં તે ખુરો એકલો હતો તેટલાં તેહેમીનાનો છુટકારો
કરવાનો લાગ હતો, પણ કેમ ? કઈ રવેસે ? મારા પાસે હથોરો
ક્યાં હતાં ?

એજ વખતે મારો હાથ હું બેઠો હતો તે ઘોડાની જીનપર
બાંધેલા સરંજામપર પડ્યો, ને તેમાં એક કાચલીમાં બે બારની

એક પીસ્તોલ હતી ! હવે પુછવું શું? તે એક લુટારાની પાસ્તોલ હતી એટલે ભરેલી હતી એમાં કાંઈ શકન નહીં, વાસ્તે તુરત તે કાઢી પેલાને જાનથી બેજાન કરવા મેં હાથમાં લીધી. એ વખતે મારો ઘોડો પેલાના ઘોડાની છેક લગોલગ આવી પોંહોંચ્યો, અને તે હજુરખી મને પોતાનાં ટોલાં મોંહેલો એક સમજી કાંઈ અરેખી-કમાં ખરખર હસીને બોલ્યો, જેના જવાબમાં આગલ ધસી મેં મારી બંદુક ફેડી.

પણ નખખોદ! યાતો તે મને ફાડતાં નહી આવડી કે કેમ તે તેમાંથી ગોલી બાહરે આવવાને બદલે ફસ દબને એક બલતું નીકલી હોલવાઈ ગયું, ને તેથી મારો ઘોડો એવો ચમક્યો કે તેણે મને ભોંયપર ફેંકી દીધો. એજ વખતે પેલા પછવાડે પડી ગયલાઓ ધસારાબંધ દોડતા આવ્યા, અને એકે મારાબણી પીસ્તોલ તાંકી કે જેથી એક તડાકામાં મારો જાન પેલી જેહાંન નીકલી જતે, પણ સલાદીન સરદારે પોતાની અચરતીમાંથી સાવધ થઈ તે લોકને કાંઈ ગગડાત જેવા સાહદે કહ્યું, અને તે લોકોએ હથ્યાર વગેસગે કરી મારા હાથ પગ બાંધ્યા, ને મને ઘોડાપર નાંખી કેદી કરી લઈ ચાલ્યા.

એ વખતે મારા જે હોસકોસ લેવાઈ લુટાઈ ગયા તે વાંચનારને વીસ્તારથી સમજાવવું પડશે નહીં. મેં જોયું કે ત્યાંજ પેલાની બંદુકની ગોલીથી હું પુરો થઈ જતે, પણ તેમાંથી સરદાર સેલાદીને મને બચાવ્યો તે જીવતદાન આપવા નહીં હોય, પણ પોતાના કીલ્લામાં લઈ જઈ બધાઓની રૂબરૂ મને મારી નખાવા હોવું જોઈએ, અને તેથી મેં સેવટની ખુદાની યાદ ખી પણ કરી લીધી.

અમો અરબોક કલાક એ રીતે ઘોડાપર ચાલ્યા કીધા. હવે કોઈ ઘોડા દોડાવતું ન હતું, પણ ધીમી ચાલે તેમને જવા દેતા હતા. અંતે જ્યાં બે પાલાડો છુટા પડી એક નાહની ગલી જેટલો રસ્તો આપતા હતા ત્યાં અમો આવી પોંહોંચ્યા, અને તે વલાંજી લઈ અંદર દાખલ થયા. અંદર જતાં પછવાડે રસ્તો પોહોલો થતો ચ્યો, અને અમો જંગલમાં પડ્યા, જ્યાંથી અંદર જતાં ગીચ ઝાડોની પછવાડે કાંઈ થોડાંક પાકી બાંધણીનાં ઝુપડાં રોકાં નાનાં ધરો આવ્યાં. ને ત્યાં મારો ઘોડો ઉભો રાખવામાં આવ્યો, એજ વખતે તે ઝુપડાંનું બારણું ઉઘડયું, અને એક શખ્શ એક મોટી લાઇટનું ફાંનસ લઈ બાહરે આવ્યો. તે ફાંનસની રોશનીથી મેં જોયું કે હું સંધલા આરખો વચ્ચેજ હતો, અને તેહેમીના હજી બેસુધીમાં હતી.

હયાં સલાહીને કાંઠ પોતાની બાશામાં પોતાની સાથવાલાઓને હોકમ કીધો, અને પોતે ઘોડો આગલ હાંકી ગયો, જેના પછવાડે ઘોડા આરખો પણ ચાલ્યા ; પણ મને ન્યાં ઘોડા ઉભા રાખ્યા હતા ત્યાંજ ઉતરવા ફરમાવ્યું, અને મારા બાંધેલા હાથ પગ છોડી નાખ્યા.

હું ઉતર્યો. ઘોડાપર મને ગાંસડીની પેટે બાંધીને નાંખ્યો હતો એટલે મારા સાંધે સાધા અકડી ગયા હતા, અને હું પેહેલી એકાદ બે પલ મુસકેલાઈએ ચાલી શકતો હતો.

મને ઝુપડાંમાં ઘસડી લઇ જવામાં આવ્યો. ત્યાં એક સાદરીનો ટુકડો ને એક પાંણીનો કુંજો હતો. તે ઉપરાંત એક બાબુની બીંતમાં એક કરું ઠોકેલું હતું, જે કરાંમાં એક જાડી લોખંડની સાંકડા પરોવેલી હતી. આ સાંકડાનો બીજો છેડો એક તાલાંવતી મારા એક પગમાં સીકરી લેવામાં આવ્યો, તે તુરત વેલા મને કેદી બનાવી તે સઘલાઓ તે શણસ લઈને બારણું બંધ કરી બાહર નીકળી ગયા.

એ પછી હું તમામ સીદા અંવારાંમાં મારા જોખમ અને વિચારો સાથે એકલો પડ્યો. હું ભોંયપર બેસી ગયો. મને બોચીપર પડેલા ૧૪કાથી હું ભોંયપર પટકાયો હતો તે—પછી ઘોડાપર બેસવાની હંમેશની તબેહ નહીં છતે જોસમાં ઘોડો મારી મુક્યો હતો તે—તે ઘોડાએ મને ફેંકી દીધો હતો તે અને ત્યારબાદ ગાંસડી બાંધી મને પાછો ઘોડાપર નાંખ્યો હતો તે સઘલાંના એકઠા સખએ હું અરધો થઈ ગયો હતો, અને તેથી હું બેસીને દમ ખાવા પડ્યો.

પણ મને ઉંધ આવી નહીં. ઉંધ કેમ આવે ? મને મારીજ જીવ સટોસટ ચીંતા હતી એમ નહીં, પણ સાથે પેલી જવાંન બાનું તેહેમીનાની પણ હતી. તેનાપર રખે તે કંગાલો કશી જાસ્તી વરસાવે તેનો મને ત્રાસ થતો હતો.

એવામાં બાહર પાંચ પંદર બીજા ઘોડાઓ દોડી આવતા હોય તેવો અને આરખોનાં માંહોમાંહે હસવા ને વાતચીતનો સાહદ આવ્યો, એટલે મેં જાણ્યું કે બાકીના લુટારાઓ અમારો સઘલો અસખાબ લુટી પરવારીને ઘેર પાછા ફર્યા હતા. બેશક તે બદમાસોને મોટો દલ્લો હાથ આવ્યો હશે, કેમકે જેમ મારો શેઠ તેમ દીન્યારજી ‘સારો જીવ’ સાથે લેઈને મુસાફરી કરતા હતા એમ મને ખબર હતું.

બીજા અરધા કલાક પછી મારાં કેદખાનાંનું પારણું ઉઘડ્યું, અને ત્રણ જણ અંદર આવ્યા. તે ત્રણમાં એકના હાથમાં ફાળુસ હતું, ને મેં તેની આગલ ચાલનારના શેષપરથી તુરત અનુમાન કીધું કે તે પેલી તેહેમીનાનું હરણુ કરનાર ચોર સરદાર સલેદીન હતો.

તે બાવા ભાખરા જેવા આંગે ભરેલો—મોટી દુમનો બેઠી બાંધણીનો બટકો હતો. તેનું મોં બાલથી ભરાય ગયલું હતું, ને તેની દાઢી લાલ રંગેલી હતી, જે તેની છાતીવેર ઉતરેલી હતી.

તેની સાથે એક મુસલમાન હતો. તેથી શેષમાંજ હતો, અને પેલો ત્રીજો એક આરબ નોકર સરખો હતો, જેના હાથમાં ખતી હતી.

પેલો મુસલમાન મેં જોયું કે આ લુટારૂઓનો “ઈટરપ્રેટર” હતો. ત્યાં ફક્ત તેજ ઉરદુ બોલી જાણતો હોય એમ લાગતું હતું. તેની મારફતે સલેદીને મારા સાથે વાત કરી. તે આરબીકમાં બોલતો હતો ને પેલો ઈટરપ્રેટર—જેનું નામ મેં જાણ્યું તેમ કરીમખાન હતું તે—મને ઉરદુમાં સમજાવતો હતો, એટલે ઉરદુમાંજ હું તેના જવાબો આપતો હતો.

“આય છોકરીનાં માખાપ ઘણાં પૈસાવાલાં છે કે ?” મને સવાલ થયો.

“એ સવાલનો જવાબ આપું તે આગમચ મારે તેનો સખખ જાણવો જોઈએ,” મેં તેને દમમાંજ કહ્યું.

“ચાલ ચાલ હેમક,” કરીમખાને ગુસ્સે થઈ કહ્યું, “એવે દમ છોડી દે નહીં તો એક ઘડીમાં દમ નીકલી જશે. તું શું કાંઈ એમ સમજેય કે તારો જીવ અત્યારવેર બંચાવી રાખ્યોછ તે કાંઈ મેહેરખાંની અથવા દયાને વાસ્તે છે ? ગદા, અમારાં મકાંનમાં મેહેરખાંની કે દયા તો વસ્તીજ નથી. જો અમારી મક્સદ નહીં હોય તો આ ઘડીએજ એક કુતરાંની માફક તુને ઘસડી કાઢી ગલાંમાં ફાંસો દઈ આ સામેનાં ઝાડની પેલી ઉંચી ડાલી ઉપર પેટ ભરીને હીચ ખવાડીએ; વાસ્તે માંથું ઠેકાંણું રાખ ને જે પુછવામાં આવે તેના સલુકાઈથી પાધરેપાધરા જવાબ આપ.”

હયાં મને સમજ પડ્યું કે મને જીવતો રાખવાની મક્સદ તેમજ તેહેમીનાને ચોરી લાવવાની મક્સદ ફક્ત પૈસાના લોભમાં સમાઈ હતી, એટલે કે તેઓ મોટી રકમો લઈ અમેને છુટા કરવાના હતા, અને તેથી મેં કહ્યું, “બેશક તેહેમીનાનો પીતા ઘણો પૈસા-

વાલો છે, અને તે પોતાની બેટીના છુટકારા માટે સારી રકમથી તમોને નવાજશે.”

“અને તારો શેઠ કોણ છે? તે તારા છુટકારા માટે એક કીમતી રકમ આપી શકશે કે?”

મેં તે બી હા પાડી.

“તો દીક્ર છે, આવતી કાલે સહવારે અમો લખાવીએ તે કીસમે તારે તારા શેઠપર એક ચીઠી લખવી પડશે, અને એવીજ એક ચીઠી તે અબલા પાસે અમો તેનાં માબાપપર લખાવીશું. તે ચીઠીના જવાબમાં અમોએ મંગાવેલી રકમ લઈ અમારો માણસ પાછો ફરશે તો અમો તમોને અહીંથી જવા દઈશું, મગર નહીં તો જ્યારે તે છોકરી અમારા આ સરદાર સાહેબની બાંતું અને ખીદમતગાર થશે, ત્યારે તું આ સામેનાં ઝાડપર હીંચકા ખાશે.”

આટલું બોલી ને ત્રણે ખુરાઓ આવ્યા હતા તેવાજ મને અંધારામાં પાછો પડતો મેલી ચાલતા થયા, ને બારણું બાહરથી બંધ કીધું.

પ્રકરણ ૧૧૭ મું.

દુશમનો વચ્ચે એક દોસ્ત.

તેઓનાં ગયા પછી હું બીજો અરધો કલાક પાછો મારા વિચારો સાથે એકલો પડ્યો નહીં તેટલાં મારાં કેદખાંનાંતું બારણું કાંઈ ઘણીજ સંભાલથી અવાજ કીધા વના ઉંઘાડતું હોય એમ મને લાગ્યું. એ શું? કોઈ ચંડાલ મને છુપાછુપ થાર કરી દેવા તો નહીં આવતો હોય?

બારણું ઉઘડ્યું અને તે એક આકાર અંધારાં વચ્ચે અંદર ચાલતો આવ્યો તે મેં જોયું, પણ તે કોઈ આ દુન્યાનો રેહેવાસી હતો કે પેલી, મરદ હતો કે ઓરત, દોસ્ત હતો કે દુશમન તે હું કીલ અંધારાં વચ્ચે કશુંબી જોઈ કે જાણી શક્યો નહીં.

“ચુપ, ઘોંઘાટ ના કરતો,” એક અવાજે આપણીજ ગુજરાતીમાં કહ્યું, (જેણે મને ખરેખર ઘણો અચરત કીધો કેમકે આ લુચ્છા જંગલી આરબો વચ્ચે પારસી ભાષાનો અભ્યાસી કોણ હોય?) “ઘોંઘાટ ના કરતો,” તે અવાજે કહ્યું, “અને મને તારો હાથ આપ.”

મેં અધારાં વચ્ચે અથડીને તેનો હાથ પકડ્યો, ને તેણે મારા હાથમાં એક હથ્થાર મુક્યું. “એક કલાક તુંને મલશે ને તે અરસા પછી હું પાછો આવશ,” તેણે કહ્યું, “તેટલા વખતમાં તારી બેડીની છેલ્લી કડી તું એણે કરી ધસીને કાપી કાઢ. વેક, વેહેલો થા” — અને તે આવ્યો હતો તેમજ વગર ઘોંઘાટ કરવે જતો રહ્યો.

શો બેદ! એ હતો કોણ? સઘલા સેહેતાનો વચ્ચે એ એક ફરેસ્તો—દુશમનો વચ્ચે એ એક દયા દીલ દોસ્ત હતો કોણ, કે જેને મારા ઉપર એટલી બધી રહેમ આવી હતી? હું કાંઈજ અટકલ કરી શક્યો નહીં.

મારા હાથમાં આપવામાં આવેલું હથ્થાર મેં હાથ લગાડી નેયું તો તે એક તીણી ધારવાળી મોટી કાણસ હતી. યા ખુદા, સારે શું છુટકારો એટલો પાસે હતો? કોણે વડી રાખી હતી! મને તો ભય હતો કે મારા શેઠ પાસે આ લુચ્છા લુટારાઓ મારા છુટકારા માટે કોઈ એવી મોટી રકમની માંગણી કરશે, કે જે તેનાથી આપી શકાશેજ નહીં, અને અતે ને અવશે તે જંગલી હેવાંતોને હાથજ મને મરવાનું થશે, પણ હવે તેમ ક્યાં હતું?

તે કાણસવડે હું કામ કરવા પડ્યો. તે કામ કોઈ રીતે સેહેલ ન હતું. માણસ પોતાના ભાઈબંધ માણસને જેટલી સેહેલથી ખાઈ શકે છે તેટલી સેહેલથી લોહોડું લોહોડાંને ખાતું નથી, ને તેથી તે કાણસવડે તે સાંકલ કાપી કાઢતાં મને ઘણી જેહેમત થઈ—મારા હાથ દુઃખી અને શરીર આવ્યા, અને હું પાંણી પાણી થઈ ગયો.

અને તોખી મેં ખત અને ખુશીથી તે કામ કીધું, અને જ્યારે મને આપવામાં આવેલા કલાકની અવધ તમામ થવા આવી ત્યારે હું એક ઝટકે મારા પગ આગલથી સાંકલ તોડી શક્યો!

એમ થવાથી મને જે બેશુમાર ખુશાલી પેદા થઈ તે ખુશાલીએ મને આજેજ કીધો, અને તેથી હું થોડોક વાર બેસી વીસામો ખાના લાગો. એવામાં વલી આરણું ઉઘડ્યું ને પેલોજ “દોસ્ત” દાખલ થયો.

“તૈયાર છે?” તેણે તેવાજ ધીમે સાહદે પુછ્યું.

“તૈયાર છું મારા મેહેરખાંન,” મેં હેસાંનથી ઉભાતી છાતીએ કહ્યું.

“ત્યારે હવે સમાલજે,” તેણે કહ્યું. “કીલ્લામાં જવાન તહે-
મીના કેદ પડેલી છે તેનાં કેદખાનાંનું ખારણું હું એજ રીતે ઉઘા-
ડી આવેલો છું ત્યાં તું ચાલ મારી સાથે, ને તેને લઈ તું અહીંથી
તાબરતોખ નાહસી જા. સઘલા બુટારાઓ હમણાં ખાવાપીવા પડેલા
છે, તેજ સમો અહીંથી નાહસી જવા સૌથી સરસ છે. અહીંથી
સ્સ્તો ઘણો વેરાંન છે ખરો, પણ સીધો અને સલામત છે. એ
બદમાસેનો ડર માતર આટલીજ હદમાં છે, ને તેથી ખીનદેહેસ્તે
ને તમો ઉતાવલે કદમે આગલ નીકલી જશો તો ખીજ બે કલા-
કમાં તો પાસેનાં ગામના મુસાફર બંગલામાં તમો જઈ પોહોંચશો.”

“પણ ત્યારે હું તથા બાનુ તહેમીના કયા દોસ્તને એ જીવત-
દાંન માટે હેસાંનમંદ છીએ તેનું નામ?” મેં ઓજરખાહીથી પુછ્યું.

“તેના નામ સાથે તુંને કશું કામ નથી,” તેણે કહ્યું, “પણ
વખત જોહવાનો નથી. તમો અહીંથી નીકલી જાઓ તો હું જઈને
પેલાઓને ખીજ એક બે કલાક ખાવાપીવામાંજ રોકું, કે જે અર-
સામાં તમો તેઓની ધરપકડની જે અહીં આસપાસ હદ છે તે
વટાની દેઓ, તો સલામત નીકલી જાઓ.”

“પણ બાહર કોઈ ચોકીખાન નથી?” મેં ડર ખાઈ પુછ્યું.

“ચોકીખાન એકજ તહેમીનાના ઓરડાનાં ખારણાં આગલ
હતો તેને મેં ચુપ કીધો છે,” તેણે સમજાવ્યું. “મેં તેનું ખુન
રેડ્યું નથી, પણ તેને એક ફટકાથી બેભાંન બનાવી બાંધી મેલ્યો
છે, ને તેનાં મોઢાંમાં દાઓ મારેલો છે એટલે કોઈ તેની મદદે ફરતું
ફરતું જઈ પોહોંચશે ત્યાંવેર તેના તરફથી આપણને કશું ખીહી-
વાનું નથી.”

“એટલું બધું હેસાંન આ દુશમનોના ગુફામાં કોણ અમો
ઉપર કરે છે તેનાં નામથી અમો અજાણ્યાં જઈએ એ કેમ બને?”
મેં વલી મારી કાકલુદી રળી કરી.

“મારું નામ દોસ્તમહમદ છે,” તેણે કહ્યું, “ને હું એક મુ-
સલમાન છું. ચોકસ સખબો સર હું એ આરબો સાથ જોઢાઈ
ગયો છું, પણ તેમની લુટફાટ ને ખુના મરકીતો હું જાહેર નહીં
તોખી છુપો અને હરડતો શત્રુ છું. તેઓની રબર હું તેઓના
જેવોજ જલેમ, ઝનુની અને ખુની થાઉ છું, પણ તેમના ની-
રપરાધી ભોગોને છુપી રવેસે હું બને છે એટલી મદદ કરું છું.”

“અને તમે મુસલમાન છો એવી સરસ ગુજરાતી બોલી શકો છો?” મેં અચરતી ખતાવી.

“હું ધણીક ભાશા જાણું છું,” તેણે કહ્યું. “હું આરબીક વરીક ધણી સારી રવેસે બોલું છું, તેથીજ આ ખુરાઓ સાથે તેઓના એક હમશરીક તરીકે બેઠાઈ જવાને શક્તિવાન થયો છું. હયાં અમે બેજ મુસલમાન છીએ. એક હું અને એક પેલો કરી-મખાંન, જે અવલથી એ ટોલાંમાં સામેલ છે ને હયાં દુભાશીયાનું કામ કરે છે. અમે બે સીવાય હયાં બીજે કોઈ આરબીક વગર બીજી ભાષા જાણતો નથી, કેમકે બાકી તો બધા આરબજ છે.”

એ પછી અમે અંધારામાંથી બાહર નિકળ્યા, ને તે કીલ્લાના જે ભાગમાં ખુશચેહેર તેહેમીનાને કેદ કરેલી હતી ત્યાં ગયા. ત્યાં જવાના રસ્તાપર તો સઘનું અંધારું જ હતું, પણ તેણીનાં કેદખાનાં-વાલા ઓરડાની બાહર એક મોટો લાંપ ટાંગેલો હતો, જે આસપાસ પુશકલ રોશની મારતો હતો. એ લાંપની રોશનીની હદમાં અમે પોંહોંચ્યા ત્યારે ખુદરતી જમાસાથી મેં મારી ચસમે તે દોસ્તમહમ્મદ લુટારાની તરફ ફેરવી, અને મને વિજલીનો ઝટકો લાગ્યો હોય તેમ હું ચોકચો!

એ દોસ્તમહમ્મદ કોણ હતો? વાંચનાર માનશે નહીં પણ તે કોઈજ નહીં પણ તેહેમીનાનો છુપો કપુલ થયેલો ભવીશનો ભરથાર મીનોચેહેર હતો!

મેં તેને બરાબર જોયલો હતો. માઘસોરનાં પેલાં પોંહોંચખાનામાં અમે નીકળ્યાં તે દીવસે તે આવ્યો હતો ત્યારે મેં તેને એવી સારી રવેસે જોયલો હતો કે તે વખતનો તેનો પેહેરવાસ હાલના બીલકુલ ઉલટા મુસલમાન પોશાકથી જોડે જુદો હતો તોબી આજે હું તેનો ચેહેરો રોશનીમાં જોતાં તાબરતોબ પાછો પીછાંણી શક્યો.

મીનોચેહેર લકઝે દોસ્તમહમ્મદ તે બનાવ જોતાં ગભરાઈ ગયો. મેં પોંહોંચખાનામાં તેને જોયો હતો, પણ તેણે મને જોયો હતો નહીં માટે તેને સ્વપ્નેબી વડી ન હતી કે હું તેનો ચેહેરો જોતાં તેને ઓલખી શકશ, અને તેથી બ્યારે તેણે જોયું કે તે ઓલખાઈ આવ્યો ત્યારે તે ગભરાયો.

તેને ઓલખવાની મારી અચરતી બેશુમાર હતી, અને મારાથી અચરતીમાં ખુબ મરાઈ જતી હતી, પણ તેણે સમયસુચકતાથી

મારું મોં પકડી લીધું. “ચુપ!” તેણે કહ્યું, “ખુદાને ખાતર ચુપ, અને જો તે મને ઓલખ્યો તો કસમ આ કે હું અહીં છું એમ તું કદી કોઈને કહેશે નહીં?”

“હું એવા કસમ કદી લેનાર નથી,” મેં ગુસ્સાથી કહ્યું; “હું જોઈશ કે અમો અતરેથી જનાર છીએ એવી આગમયથી ખબર આપી અમોને રસાવનાર તમો પોતે—”

“હૈમક,” તેણે ઘણાજ ગુસ્સાથી કહ્યું, “તું મને ઓલખતો નથી. અગર મેં એવુંજ નીચ કરમ કીધું હતે તો તારા ને તેહે-મીનાના છુટકારાને માટે હું આવો ભયંકાર જોખમ શું કરવા ખેડતે? વાસ્તે મને નહીં જાહેર કરવાના તું કસમ લે.”

“તે નહીં બનશે,” મેં ઠગવથી કહ્યું, “તેહેમીના તમો ઉપર શીદા છે તે મને એક અકસ્માતથી રોશન છે, અને તો મારે તેને જણાવવુંજ જોઈશે કે જેના ઉપર તે પોતાનો જાન આપવા તૈયાર થઈ છે તે તો કોઈજ નહીં પણ ખુની લુટારાઓ ટોલી માંહેલો એક છે.”

“ત્યારે સઘળું થઈ ચુક્યું,” તેણે ઘણીજ નાસીપાસીથી કહ્યું. “તકરારમાં સુનાનાં મુલનો વખત જતો રહે છે, ને ઉપર પેલાઓ જમી રહેવા આવ્યા છે. અરે અરે છોકરા, તું કેટલો હડિલો છે! હું ખુદાના કસમથી કહું છું કે તું મને જુએછ અને ધારેછ તેવો હું બદમાસ નથી, પણ એક અતી અગતના સખખસર હું આ લુચ્છા-ઓની સંક્રમાં જોડાયો છું. તે સખખ બર આવે ત્યાંવેર હું અહીં છુપો રહેવા માંગું છું, ને તે સખખ વાહાલી તેહેમીથીબી હું છુપો રાખવા માંગું છું, તો તું મને છુપો રાખી નહીં શકતો?”

“હું એકજ સરતે ત્યારે તમોને છુપા રાખવાના કસમ લઉં, અને તે એજ કે તમો જ્યાંવેર તે તમારો સખખ પુરો નહીં થાય ને પ્રમાણીક ખુલાસાથી સર્વ કોઈ આગલ હાજર નહીં થઈ શકો ત્યાંવેર કદબી તેહેમીનાને રીથી કેટબી મલો નહીં,” મેં કહ્યું.

“મારે કપ્પલ છે, જા તે મારે કપ્પલ છે,” તેણે કસમ ખાઈ કહ્યું, “અને હવે હું તારાપર એતખાર રાખું છું. તું કોઈ સચ્ચાઈનો આહનાર મને નજરે આવેછ, એટલે મને વિશ્વાસ છે કે તું મારું નામ છુપાવશે, ને જો તમો સલામત છટકી જવા પામોતો

તું એમજ જાહેર કરજે કે તે લુટારાઓમાંના એકને મારાપર મેહેર આવી, ને તેણે અમોને નહસાડ્યાં.”

હયાં અમે અરસપરસ કાલ આપ્યા, ને પછી તેણે મનેતેહેમીનાનું ખારણું દેખાડયું; ને તેણીને જેમ બને એમ જલદી લઈને ત્યાંથી નાહસી જવા તાકીદ કરી. તેણે રસ્તા વગેરેની મને ચોક્કસ ઈધાંણીઓ આપી, અને પછી તે સધલું મને સોંપી ઉપર જતો રહ્યો.

તેનાં જવા પછી એકાદ બે પલ મેં વિચાર કીધો. એવું તે શું કારણુ હશે કે જે દેખીતી રીતે આવા અસરાદ આવા ભલા આદમીને આ ગલાંફાંસુઓનાં ટોલામાં સાંમેલ થવાની ફરજ પાડતું હતું તે હું સમજી શક્યો નહીં—પણ હમણાં વલી વિચાર કરવાનો વખતજ ન હતો. હું તે કીલ્લાની ઉંચી સીડી ચઢી ઉપર ગયો, ને તે આગલું ખારણું ઉઘાડી અંદર ગયો. ત્યાંથી એક સલંગ ચાલમાં થઈ હું અંદરના ચોકમાં ઉતર્યો, ને ત્યાંથી વલી મને આપવામાં આવેલી ઈધાંણી પ્રમાણે સામેના ઓરડા તરફ જઈ તેનું જાહેરથી સાંકલ મારેલું ખારણું મેં ઉઘાડયું.

ખારણુંનો ખખડાત સાંભલી તેહેમીના ચમકીને ઉભી થઈ હતી. તે ખારણું ઉઘડતાં એખીયલ સરદાર સલ્દેદીનને જોવાની હખતમાં હતી, પણ તેને બદલે મને જોઈને આશા તેનાં જીગરમાં કુદી નીકલી, ને જે ખુશાલી તેના દીલમાં પેદા થઈ તેથી તે ચીચ્યારી પાડી દેતે, પણ તુરત મેં તેને મારાં મોંપર ચુપકીદીની આંગલી ખતાવી ખામોશ રાખી, અને હું તેની આગલ ગયો.

પ્રકરણ ૧૧૮ મું.

તેહેમીના.

તે અંધારી રાત્રે એક એકલી જવાંન બાંનું સાથે મને જે મુસકેલ્યતો વચ્ચે મુસાફરી કરવી પડી, તેની જલ્દમ જાંજલો મને મારી જીંદગી આખેર થતાં સુધી યાદ રહી જશે. માર્ઈસોરની અધવચ્ચેથી બેંગલોર તરફ જવાના ઉજડ રસ્તાઓપર હું ખીલકુલ ખીનઅનુભવી નવો અને અજાણ્યો હતો, તોપણ તે લુટારાઓ માંહેલા મારા મદદનીશ દોસ્તમહમદ ઉરફે મીનોચેહેરે મને એવી આબાદ ઈધાંણીઓથી રસ્તે ઉતાર્યો હતો કે મને તેમ પોંહેંચી જતાંખી

ધણી મુશકેલી નડતે નહીં, પણ વલી અમારાં વધુ સુભાગ્ય એટલા માટે કે અમે મોટા રસ્તા ઉપર બાહર પડ્યાં તેટલાંમાંજ અમેને એક યુરોપીયન મુસાફરની ગાડીનો આસરો મલી ગયો. તેને અમેએ અમારો હાલ કહ્યો, અને આરબ સરદાર સલાદીનના ગોશામાંથી અમે એક બલી મનસનીના લુટારાની મદદથી સલામત છટકી આવવા પાંખ્યાં હતાં એમ જ્યારે તેણે જણ્યું ત્યારે તે અમારા ઉપર ઘોરો ઘોરો થઈ ગયો.

તેહેમીનાને હું એક તમામ પારકા સમાંન હતો, તેમ છતાં તેણી મારાં સચુક અને સાલેસાઈથી એટલી રાજી થઈ હતી કે તે આખે રસ્તે મને એક ભાઈનાંજ હેશાંન ને એકકાબથી બોલાવતી. એટલા વેહેલા છુટકારાની તે જવાંન અજાને એક જરા પણ આશા હતી નહીં, અને તેથી જ્યારે તેણીએ પોતાને એટલી જલદી છુટાપણાંની હવા બોગવતી જોઈ ત્યારે તેનાં માતાપીતાનાં પાસામાં જવાનો તેને જે દરખ થયો, અને તે દરખના સખમે મારા તરફ જે હેશાંનનો જોશ થયો તે તેણીએ જે જે બોલોમાં દરશાવ્યો તે સધરું અત્રે ઉતારી લાંબું કરવાની અગત જણાતી નથી.

બેંગ્લોરમાં રાતોરાત પોંહોંચ્યા પછી અમેને પોતાની ગાડીનો આશરો આપનાર યુરોપીયનનીજ મદદથી અમેએ ખચર કાઢી લીધી કે તેહેમીનાનાં માતાપીતા તેમજ મારા શેઠ માણેકજીએ ત્યાંના મુસાફર બંગલામાં ઉતારો કીધો હતો, અને ત્યાં અમે જ્યારે પોંહોંચ્યાં ત્યારે પોતાની દીકરીને અનામત અને સલામત પુર હોરમત સાથે પાછી વચેલી જોઈ તેહેમીનાનાં માતાપીતાને જે બેહદ ખુસાલી પેદા થઈ તેનું ખ્યાંન કરી શકાશે નહીં. તેઓ અવલ તો પોતાની બેટીને ઉતાવલી પરપુછથી જીમરના સંતોશ સાથે બેટયાં, અને પછી તે યુરોપીયનને હજારો હેશાંન સાથે વીદાય કરી મારા ઉપર ધ્યાંન આપ્યું. તેઓએ મારી જાળજ તારીફ કરી, અને મારી હોસ્વારી બાહાદુરી અને સમયસુચકતાની વખાણુપર વખાણુ કરી.

ખુદો દીન્યારજી તો ગોયા મારાપર ઘેલોજ થઈ ગયો. તેણે કહ્યું કે હું મારા પોતાના જીવના જોખમે તેહેમીનાની પછવાડે— ખુદ મોહતનાં મોઢાંમાં નહીં ગયો હતે તો પાકગદ સુંદરીનો પુર હોરમત સાથ બચાવ થયો ખચીત મુસકેલ હતો. મારો શેઠ માણેકજી રોખવાલો હતો, અને એક મોકર આદમી તરીકે તે

મારા સાથે ભારમાં ને દમમાંજ રહેલો હતો, પણ તેણી પોતાનો દમ અને ભાર મારી દલેરીની આ કેરીયત સાંભલતાંજ કાઢી નાંખ્યો, અને ઘણાજ ખુશ મીઠાને મને શેકહેંડ કરી પીઠ ઠોકી સાબાસીપર સાબાસી આપી.

તેહેમીનાના પીતાએ પોતાની કેદ પડેલી બેટીના છુટકારા માટે બેંગલોર પોંહોંચતાજ સતાવાલાઓને આજીજી કરેલી હતી, પણ તેઓએ તે અબલાની મદદે જવા સહવારપર રાખેલું હતું, અને અધારી રાત્રે અબાળ્યા માર્ગોપર પાહાડોની વચ્ચે તે ખુરા બાંગરો સાથે લડવાનો અખતરો અજમાવવાને સાફ ના પાડવામાં આવી હતી; પણ હવે તો તેમની મદદની જરૂરથી નહીં હતી, અને તે રવેસે સઘલાનાં મનનું સમાધાન થવે આ રાતનો જે થોડોક ભાગ બાકી રહ્યો હતો તે અરસામાં અને તો એકાદ ઉંઘ ખેંચી કાઢવાના હેતુથી સૌ વગેસગે થયાં.

પણ મારી ખાત્રી છે જે ઉંઘ જેમ મને નહીં આવી તેમ કોઈને પણ નહીં આવેલી હોવી જોઈએ, કેમકે તે રાતના અનેલા બનાવો જેટલા અસાધારણ તેટલાજ અસંભવીત તોપણ ખરા, અને અન્યથાબરેલા તોપણ ખરોખર અનેલા હતા!

ખીજી સહવારે ઉઠવા પછી બુર્જેગ દીન્યારજીએ મને પોતાની હજુરમાં બોલાવી મંગાવ્યો, અને તેવણ પોતે, તેવણનાં ઘણીયાંણી, તેવણની બેટી અને મારો શેઠ એ ચાર જણાંઓનું એક નાંધલું જેવું સાજન બેઠેલું હતું તેની વચ્ચે મને એક સરોપાવ એનાયત કરવામાં આવ્યો. આ સરોપાવ બાનું તેહેમીનાએ પોતાને હાથે મને સપુરદ કીધો. તેણીએ તેમ કરતાં પોતાનાં હેસાંનો ફરીને જરો કીધાં, કે જેમાં સૌએ ફરતાં ફરતાંએ ભાગ લીધો, કે જે પછી તે સઘલાંઓને સેહેજ નમી તથા મારી તરફના તેમના સારા વિચારો માટે ખરાં દીલના ઉપકારો જાહેર કરી હું તે આરડામાંથી બાહરે પડ્યો.

હયાં મારે વાંચનારાંઓને જણાવવાને લુલતું ન જોઈએ કે મેં તેહેમીનાના વાહાલા મીનોએહેરને આપેલાં વચન પ્રમાણે તેનો ભરમ કરી કોઈ આગલ ફાડ્યો હતો નહીં. હું તે બાંનુનો છુટકારો કેમ કરવા પાંખ્યો તેના જવાબમાં મેં જે તેણીને કહ્યું હતું તેજ સઘાં નેખી કહ્યું—અને તે ફક્ત એજ કે તે લુટારાઓ માહેલા એક ભલાં

દીલના લુટારાને અમારા હાલ ઉપર દયા આવી, અને તેણે મને મદદ આપી બંધમાંથી છુટા કરીધો, એટલે હું તેહેમીનાનો રાહબર થઇ શક્યો.

મારા ઓરડામાં જઈ મેં તેહેમીનાની આપેલી બેટ તપાસી, અને તેમાં તે ઉંઘાડી જોતાં મને એક સુનાંતું ઘડિયાલ સુનાંતીજ લાકેટ અને છેડા સાથનું ઘણુંજ શેણુકદાર ને ખુબસુરત મળ્યું, અને તે ઉપરાંત તેજ પેકેટમાં એક પાંનસોની નોટનો ટુકડો હતો. આ બંને બેટો મને ઘણીજ આવકારદાયક થઇ પડી, કેમકે સલાદીનની ટોલીવાલાઓએ બીજા સઘલાંઓનું સઘલું લુટી લીધું હતું તેમજ મારું પણ લુટી લીધું હતું, અને તેથી હું દરેક પ્રકારે મોહ-તાજમંદ બની રહ્યો હતો. દીન્યારજી અને મારા શેઠ પોતાની હોર-મત ને જાણીતાં થયલાં નામને સખમે આગલી રાતના સઘલું ખોલી આવ્યા પછી સહવાર પડતાંજ તે શેહેરમાં મનમાનતી રકમ એક લેહેજામાં ઉભી કરી શક્યા હતા, અને તેનો મને પણ આ રીતે લાભ આપવામાં આવ્યો હતો તે જોઈ મને ઘણું સંતોષ થયો.

લુટારા સરદાર સલાદીન અને તેની ટોલી વીશે મને તે પછી ધુરસદને વખતે મારો શેઠ કે જે મારા સાથે તમામ હલી ગયો હતો તેનાસે ઘણી વાતો થઈ, અને તેણે મને ઘણીક નવી વિગતો આપી. તેણે કહ્યું કે તે લુટારાઓની એ ગલાંફાંસું હીલચાલ ને લુટશાહ ઉપર સરકાર જે ઉંઘાડાં આંખવિંચામણાં કરે છે, તેનો સખખ ખાંતગી ચાલતી અશ્વઓ પ્રમાણે એ છે કે તે કાંઈક એવાં ઓચરીયાંઓ લઇને નાહડો છે, કે જે જ્યાંસુધી પાછાં મલે નહીં ત્યાંસુધી રાજા એ આરખ સરદારના એક બાલને પણ ઇજા થવા કે કરવા દેવાનો નથી.

પ્રકરણ ૧૧૯ મું.

તા. ૧૫ મી નવેંબર ૧૮૬૧

ઉપલી વાતને કેટલાક દીવસ ગુજરી જતાં અમે બેંગલોરમાં નવાં જુનાં થઇ ગયાં, અને ત્યારપછી એક દીવસે મને અચખુચ યાદ આવ્યું કે તે દહાડો તા. ૨૫ મી નવેંબર ૧૮૬૧ નો હતો—એટલે મારી માનીતી શીરીનના મમાવા કડક કોરજી શેઠનાં ધર-

માંથી હું જે એ વરસની મેહતક માટે બાહાર પડ્યો હતો તેમાંથી એક વરસ આજે આખેર થયું હતું. એક વરસ! એ એક વરસ કે જે પાણીના રેલા મારક પસાર થઇ ગયું હતું, અને તોપણ તે એકજ વરસના અરસામાં અપ્યાઅધ બનાવો મારા બાબમાં બની ગયા હતા. કોરજી શેઠનાં મકાનમાંથી બાહાર પડતાંજ મેં મારા મરનાર શેઠ મેહલાશાહની બેટી જરબાઈને આગમાં બલી મરતી બચાવી હતી તે—તે વખતે દાદીબા અને જરબાઈએ મારે લગતો એક જે બેઠ બરેલો ગભરાત બતાવ્યો હતો તે—પાકમદ ખુરશોદનું દુઃખ બરેલું મરણ—ખુરશોદનાં મોહિતવાલાં મકાનમાંથી મને મલેલી એક કાગલની કાપલી (કે જેમાં મને વધારે નહીં હેરાંન કરવા કોઇ મારા અબાણ્યા ને છુપા શત્રુએ હોમલા ખુધાને તાકીદ કરી હતી) તે—સ્તમજી રાનજી લકમે સોલુ દમણ્યાએ મને મારું સર્વસ્વ ધુરી લગભગ બીખારી બનાવી દીધો હતો તે—ત્યારબાદ મેં કા-ધેલી ખાંતઆહાદુર શેઠ જમશેદજીને ત્યાંની નોકરીમાં બનેલા અસંખ્ય બનાવો—એ સઘલું ફક્ત ગઇ કાલે બનેલું હોય તેમ મારાં મનમાં હતું, અને તોખી તે બનાવોને તથા તે વાતોને આજે એક આખું વરસ વહી ગયું હતું!

એજ રવેસે હજી એક બીજું વરસ વહી જવા પછી મારી શીરીનના હાથની ઉમેદવારીમાં ઓસ્તવાર બની મારે તેણીના મમાવાની હજુરમાં હાજર થવાનું હતું. વાંચનાર યાદ કરશે કે બ્યારે કડક કોરજીબાએ એ બે વરસને ખાતર મને પોતાનાં ઘરમાંથી બાહાર કાઢ્યો ત્યારે તેણે મને કહ્યું હતું કે—

“એ બે વરસના અરસામાં તારે મારાં ઘરમાંથી નીકલો કુનોયાનો અનુભવ લેવો પડશે. ✽ ✽ ✽ આજે ૧૫ મી નવેમ્બર ૧૯૬૦ છે, અને તારે ૧૫ મી નવેમ્બર ૧૯૬૧ ને દીવસે મારાં છાપરાં હેઠલ પાછું આવવાનું છે. ત્યાંવર તારે શીરીનને કદી મલવું નથી—શીરીનસે કદી કાગલ પતરો ચલાવવાનાં નથી—મારા પાંસ પઈસાનો કે બીજી કશી પરકારની મદદ મંગાવવી નથી એ સઘલું ખુબ રવેસે યાદ રાખવું. એ બે વરસમાં કુન્યામાં તું આજવર ૨૧૬૪ છે તેમ ૨૧૬૫ તું આજે જેવો છે તેવાજ સદયણી રહે તો મારાં ઘરમાં આવજે, ને વગર શરમાવે બચીત આવજે, કે જ્યારે મારા મેહલનાં બારણાં વાજતે ગાજતે ધામધુમથી તારે માટે હું ખુલ્લાં કુકશ પાણી એ બે વરસના અરસામાં એકબી કામ તારાથી શરમાવવાનું થાય, ને તારી આમલી ચાલને તેથી જરાબી દાઘ પોંહોએ તો મારાં ઘરમાં આવવાની તબદી લે-તોજ ના, કેમકે મારાં ગમે એટલાં આ વેલાનાં તારે માટેનાં માન છતાં ત્યારે હું તને ત્યાંથી હાંકી કાઢશ, અને મારો ગમે એવી મરજી છતાં શીરીન તારા સાથે થરણશે નહીં.”

એમ કોરજી શેઠે કહ્યું હતું, અને એ એક વરસ મેં એવી રીતે પસાર કર્યું હતું કે બીજું વરસ બી જો હતું તેજ રીતે પુર કરી શકું તો પુર લીંમતથી તે બુજોર્ગે ગ્રહસ્થનાં મકાનમાં આવતે વરસે આવશે દીવસે હતું જઈ શકશ.

તેજ દીવસે બેંગલોરમાં એક નામીયો ઈંગ્રિજ નાટક થનાર હતો, અને ત્યાં દીન્યારજી પોતાનાં કુટુંબ અને મારા શેઠ સાથે જનાર હતા. વાસ્તે તેઓએ પોતાને માટે પેહેલા વર્ગની બેઠકો આગમચથી રખાવી હતી. ત્યારબાદ મારા શેઠે મારી પણ મરજી પુછી, અને મેં પણ ત્યાં જવાને ઉલ્લટ બતાવ્યાથી તેણે મારા વાસ્તે ગ્યાલરીની એક ટીકીટ મંગાવી.

તે રાત્રે વખતસર અમોએ જઈને નાટકશાલામાં જગા લીધી. મારી બેઠક ફર્સ્ટ ક્લાસને માથે આવેલી હતી, અને તેથી એવી રીતે કે ત્યાંથી આખા ફર્સ્ટ ક્લાસનો દેખાવ મારી નજરે આવતો હતો. તે આખી નાટકશાલા તમાશગીરોથી ચીકાર ભરાઈ ગઈ હતી, અને તેના પેહેલા વર્ગના તમાશગીરોમાં પેહેલે વાંધેનાં યુરોપીયન અને પારસી ગ્રહસ્થો અને તેમનાં કુટુંબોની સારી સંખ્યા હાજર થયેલી જોવામાં આવતી હતી, તોપણ હજી કેટલીક સીટો આગમચની રીઝર્વ કરેલી ખાલી હતી, અને કેટલાંક કુટુંબો હજી આવ્યાં જતાં હતાં. તે અરસામાં પેહેલા વર્ગમાં બેઠકાંઓમાં કાંઈક માંહે-માંહેની ધીમી વાતચીત થઈ અને તુરત સઘલાંઓની નજર બારણાં બહારી ખેંચાઈ-એક પારસી કુટુંબ અંદર આવ્યું, અને તેઓમાં એક બેહદ બુખસુરતી ધરાવનાર જવાંન પારસી બાંતુ હતી, કે જેના ઉપર સૌનું ખાશ ધ્યાન ખેંચાયું હતું.

એ બાંતું કોણ હતી ? મેં મારી આંખ ધરી અને ફરીથી ચોક્કી, અને ખુશાલીથી ખાતરી થતી ચશમોએ મેં બેશુમાર અચરતી સાથે જોયું કે તે કોઈ નહીં પણ મારીજ માનીતી શીરીન હતી !

શીરીન સાથે તેની માતા અને તેનો બુજોર્ગ મમાવો હતો. કડક કોરજી શેઠ કાલા દગલા પાટલુન સાથે નહીં બોલખાય એવી રીતે ફેરવાઈ ગયેલા હતા, અને તેઓ જે ઓસ્તવાર કદમે ચાલતા હતા, તે બતાવતું હતું કે પોતાની દીકરી અને દીકરીની દીકરીથી અલતાં સુખે તેમની તંદરાસ્તીમાં ઘણો મનમાંનો સુધારો કર્યો હતો.

શીરીનનો ઠડેરો ઘણો ભારી હતો. તેનો પોસાક ઘણો બેમુલો અને ઉંચો હતો, અને તેણે જે મોંઘી કામતનું ધરેણું પેહેડેલું હતું તેથી તેની બેહદ ખુબસુરતીમાં વિખ્યાત વધારે થતો હતો. રૂપાંબાઈ પોતે બીલકુલ સાદી ઢપે ટ્રેસ કરીને હાજર થઈ હતી, નોપણુ તેણીનીબી દેખીતી ઢપછપપરથી તે સુધરેલી સોસાયટીમાં ફરવાને તદ્દન લાયક લાગતી હતી.

નાટક જોવાપર માર્શ મન લાગ્યું નહીં. નાટક સેક્સપીઅરના કરેલા મનપસંદ ખેલ “ મેકબેથ ”નો હતો, અને વીલાયતથી આવેલી એક જાણીતી ઈંગ્લિશ નાટક મંડલી મુબમમાં પોતાના ખેલો કરી હીંદુસ્થાનમાં ફરતી ફરતી હયાં આવી હતી. તે પેહેલીવાર એ ખેલ ત્યાં ભજી બતાવનાર હતી, પણ તે ખેલ ઉપર મેં કહ્યું તેમ માર્શ દીલ મુતલગ લાગ્યું નહીં, અને જે એતેશકે બરાબર એક વરસે મને શીરીન સાથે લાવી નાંખ્યો હતો તે ઉપર ગંભીર ધોર કરતો હતું શીરીન તરફ દીકતો બેસી રહ્યો—તે એટલે સુધી કે મારી પાસે બેઠેલા એક પારસીએ તે “ શેઠ્યાની દીકરી ” પર મોહી પડવાની મારી “ નાદાનીયત ” પર આસેપાસે ખુબ રમુજ વતીક બતાવી.

નાટક ખલાસ થયો, અને ફર્સ્ટ કલાસ ખાલી થઈ ગયો, તોબી હું સાવજી જોવો બેસી રહી જે ખુરસીપરથી શીરીન ઉઠી ગઈ હતી તે ઉપરજ દીકતો હતો, નેટલામાં તે બાળુએ એક બીજને આસામી આવ્યો, કે જેને જેતાંજ હું ચોંક્યો. તે ખેલો હોમલો ખુંધો હતો !

પોતાની બીલાડા જેવી આંખે તે બાળુબાળુ તપાસતો તપાસતો અંદર આવ્યો, તેથી મેં જોયું કે તે છુપી રીતે ટ્રાઈને શોધતો હતો, પણ તે આખો વર્ગ લગભગ ખાલી થઈ ગયલો જોઈને તે તરત ત્યાંથી જતો રહ્યો.

તેની એ હીલચાલ મને પસંદ આવી નહીં. તે કોણને શોધવા આવ્યો હતો ને શું મક્કસદથી શોધતો આવ્યો હતો તેનો મને વસુવસો પેદા થયો. જેમ શીરીને કે તેની સાથવાલાંઓએ મને મુતલગ જોયો નહીં હતો અને જેમ તેઓને સ્વપનેબી ખબર નહીં હતું કે તેઓ જે શેહેરની સેલગાહે હમણાં આવેલાં હતાં ત્યાંજ હું પણ હતો, તેમજ હોમક્ષા ખુંધાએ પણ આ વેલાએ મને જોયો નહીં હતો, અને મેં તેને જોયો હતો એમ તેને ખ્યાલ ન હતો.

હું તુરત હવે મારી જગ્યાપરથી ઉઠ્યો, અને બાહર ગયો. મેં જોયું કે મારો શેઠ અને તેની સાથવાલાંએ મારી વાટ જોઈને ચાલી ગયાં હતાં, તેમજ શીરીન અને તેની સાથવાલાંએ કે હોમલો ખુંધો વડીક મને દીએટર આગલ જણાયાં નહીં, અને તેથી મેં આજે જે જે જોયું હતું તે ઉપર વીચાર કરતો અને તે રાતની ખુશનુંમાં ચંદની ઘોરતો નાટકશાલા તરફથી અમારા મુસાફર બંગલા તરફ હું ચાલતોજ નીકલ્યો, કેમકે તે રસ્તાઓથી હું હવે સારી રીતે માહિતગાર બની ગયો હતો.

મારી ખાત્રી થઈ કે હોમલો ખુંધો કાંઠાળી ખુરી વાસનાથી કોરજી શેઠ અને તેની દીકરીઓ પુઠે બેંગલોરમાં આવેલો હતો, અને એ તરફ ચલાવતો હું ચાલતો હતો. તેવામાં મારીથી થોડેજ આગલ મેં તેજ ખુરાને ઉતાવલે કદમે ધસ્યો જતો જોયો. આથી તે મને નહીં જોય તેમ હું તુરત તેની પુઠે ચાલ્યો. અમો એમ ઘણુંક ચાલ્યા પછી એક તદન અધારી ગલીમાં હોમલા ખુંધાએ ઝડપથી વલાંણ લઈ લીધી, કે જે ગલીમાં તેની પુઠે જવાની મારી છાતી ચાલી નહીં; પણ તે અંદર ઘણું ગયો નહીં તેટલાં સામેથી કોઈ ઘોડાપર તેને આવી મલ્યું તે મેં ઘોડાના પગની એડના અવાજપરથી જાણ્યું. આથી હું પણ અધારાંમાં વલાણ લઈ તેઓથી થોડેક દુર જઈ ઉભો, અને તેઓની વાત સાંભલવાની મેં ઘણીક કોશિશ કરી, પણ મને કશું સાંભલાયું નહીં. હું ફક્ત એટલુંજ જાણી શક્યો કે તેઓ હરદુ એઆરતમાં અકેકને કાંતે લાગી વાત કરતા હતા, પણ શું વાત કરતા હતા તેનો એક હરફથી હું સાંભલી શક્યો નહીં, અને છેક પાસે જઈ સાંભલવાની હું હામ ચલાવી શક્યો નહીં.

તેઓએ કાંઈ ઘણી વાત કરી નહીં, પણ બે ચાર મીનીટમાં તેઓ છુટા પડ્યા. તે સવારે ઘોડો ફરવી તેજ અધારી ગલીમાં ઘોડો મારી મુક્યો, કે જ્યારે હોમલો ખુંધો હું જ્યાં અધારાંમાં છુપાયો હતો ત્યાંથી છેક મારી લગોલગ થઈને ચાલી ગયો. હયાં મને લાગ્યું કે તે ખુરાએ જે કાવત્રું રચવા માંડ્યું હોય તેનો તે રાતનો ભાગ તમામ થઈ રહ્યો હતો, અને તેની પુઠે વધારે વાર જવામાં સલામતી નહીં તેથી તેમજ મને મારા મકાનમાં જતાં મોડું થાય તો મારે માટે સાફ વિચારવામાં નહીં આવે માટે હું હું કે રસ્તે મારા મુસાફર બંગલામાં પોહ્યાંઓ, અને મારી જગ્યાપર જઈ રાતોરાત તો સુઈ ગયો.

મકરણ ૧૨૦ મું.

અધુરો ખુલાસો.

ખીજે દહાડે હું એંગલોરમાં હોમલા ખુધાની અથવા તેણે રચેલાં કાવતરાંની કરીખી કલ પાંમવાની જુસ્તેજોમાં ઠેકાંણે ઠેકાંણે રવડયો, પણ તેની અથવા તો શીરીન અને તેની સાથવાલાંઓની વટીક મને કશી ભાલ મલી નહીં, અને હું થાકી કંટાલીને તે દહાડે ઘર આવ્યો.

ખીજે દીવસે સહવારનાં તે મુસાફરખાનાનાં એક નોકરે મારા હાથમાં મારા શેઠને નામનો એક કાગલ મુક્યો, કે જે તેને એક સીપાઈ આપીને ચાલી ગયો હતો, અને તે કાગલ મારા શેઠને હવાલે કરવા તેણે મને ફરમાસ કરી; પણ તે કાગલ ઉપરના સરનામાંના અક્ષર મેં આગલ જોયલા હોય તેમ મને લાગ્યું, અને બેજુનું કસીને યાદ કરતાં મને તુરત ભાંણુ આવ્યું કે ખુરશેદનાં મરણ વખતે હોમલા ખુધાના ઓરડામાંથી મને જે કાપલી મલી હતી તે કાપલીપરના અક્ષર અને આ સરનામાંના અક્ષરમાં એક કદી—ભુલાવો—નહીં—ખવાય એવું એક મલતાપણું હતું!

ત્યારે શું મને મારા છુપા શત્રુની અંતે ભાલ મલતી હતી? વાંચનાર જાણે છે કે તે ફાટી ગયલી કાપલીમાંથી જેટલું વંચાતું હતું તે પરથી તો એજ અનુમાન થતું કે હોમલા ખુધાની સઘલી મારા ઉપરની સતાવણીઓ તેની પોતાની તરફની નહીં હતી, પણ કોઈ ખીજે પરદેશીન રહી હોમલાને આગલ પાડી મારા ઉપર સેતમ ગુજરાવતો હતો. તે કાપલીમાં જે લખ્યું હતું તે વાંચનારની યાદ-દાસ્ત તાજ કરવા હું ફરીથી નીચે ઉતારું છું:—

“વલમાં હું આટલું લખી જઈ છું. કાવલાને આજ પછી તમારે જરાખી છેકવાનો નથી. હવે પછી તમારો મારફતે તેનો એક ખાલ વાંકો થશે તો હું તમોને પુછી શકીશ. હવે પછી મલથું ત્યારે ખુલાસાથી હું ત—”

આટલું તે કાપલીમાં હતું. તેની આજુબાજુના ભાગે ફાટી ગયા હતા અને મારા હાથમાં આવ્યા નહીં હતા, તે એટલે સુધી કે તે કાપલીમાંનો પેહેલો બોલ જે દેખઈતી રીતે “ઉતાવલમાં” કરી હોવો જોઈએ તેખી અરધોજ ફક્ત તે કાપલીમાં આવવા પાંચ્યો હતો, તોપણ એ કાપલી મેં સંભાલથી સાચવી રાખી હતી, અને તેથી દોડી જઈને મેં તે સરનામાંપરના અક્ષર તે કાપલીમાંના અક્ષર સાથે તપાસ્યા, અને હું ખરો પડ્યો.

એટલા ઉપરથી હું ઉસકેરાઇ આવેલો અને તે લખનારનું નામ જાણવાને તલબગાર થયલો મારા શેઠ આગલ ગયો, અને તેને તે કાગલ આપ્યું. તેણે તે હાથમાં લીધું અને બેઠકાર ઢપે સરનામાંનાં દસકત જોઇ તે પરખીકું ઉખેડતાં અરધું મનસે અરધું મોટે બોલ્યો, “હો ! દાદીબા બાટલીબોઈ તરફથી ?”

દાદીબા ? મારી આંખ આગલથી એક પરડો દુર થયો. તેની મારા તરફની હીલચાલ અવલથીજ કાંઇ ભેદ ભરેલી હતી. જ્યારે હું મેહેલ્લાશાહ શેઠની ચાકરીમાં હતો ત્યારે મને પેહેલો ત્યાં જોતાંજ તેનો ડોલો મારામાં બોખાયો હતો, અને બાગમાં હું ફલ એકઠાં કરતો હતો ત્યારે ખીલકુલ બેઠકારીની ઢપે મને જેમ તેણે પોતાની નોકરીમાં લેવાની ખાહેશ બતાવી હતી તેમજ ખુદ મેહેલ્લાશાહ શેઠ પાસેથી મને માંગી લેવા તેણે ત્રણ ચાર વાર મારી જાણેજાણુ કાલજ કરેલી હતી. ત્યારબાદ સોહલુ દમણ્યાનાં કાગલોમાંથી મલેલી દાદીબાનાં લગનની નોંધ જ્યારે હું તેઓને આપવા ગયો હતો ત્યારે, અને છેલ્લી આગના બતાવની વખતે દાદીબાએ તેમજ જરબાઈએ મારા તરફ ગભરાતની અથવા હેતની જે કાંઇ નહીં સમજાય તેવી લાગણીઓ બતાવી હતી તે સઘલું મને અચરત કરતું હતું, અને તેજ મારો સતાવનાર શત્રુ નીકલ્યો એ વાત વીશે મારી ખાત્રી થતાં હું અચરતીથી દંગ થઇ ગયો.

મારા શેઠ એ મારી અચરતી મુતલગ જોઇ નહીં. તેનું ધ્યાન તે કાગલ વાંચવાપર હતું જે ઘણું ટુંક હતું, અને તે તે વાંચી રહ્યો એટલે હું ચાલી જતો હતો તેવામાં તેણે મને પાછો બોલાવી કહ્યું, “જરા સખર કર કાવલા, આ ફક્ત એક મારા ફ્રેડને ત્યાંનું જમવાનું ઇજન છે, વાસ્તે તેનો હું જવાબ લખી આપું તે આપી આવ.”

મારા શેઠ ટેબલ આગલ ખેસી તે જવાબ ચીતરી કાઢ્યો, અને દાદીબાએ જે બંગલામાં ઉતારો લીધો હતો તેની ચોકસ ઇલાજી આપી મને રવાના કીધો ; પણ હું ત્યાં જવા નીકલ્યો તે આગમય મારા ઓરડામાં જઈ પેલી કાપલીબી થાવી મેં ગળવામાં મુકી, અને પછીજ દાદીબાને ત્યાં ગયો.

ત્યાં એક નોકરે મારા હાથમાંથી ચીઠી લઇ લેવા માંગી, પણ તે મેં તેને આપી નહીં, અને તેના શેઠ સાથેજ મલવા માંગ્યું. તેણે ત્યારે મારું નામ પૂછ્યું, પણ તેથી મેં આપ્યું નહીં, કારણ

કે ત્યારે તો લુચ્છો દાદીઆ મને બાહારોબાહારજ વલાવાનું કરે. મેં તે નોકરને સમજાવ્યું કે તારો શેઠ કાંઈ મને ઓલખતો નથી, તેથી હું નામ આપશ તેથી નકામું થશે, વાસ્તે તું તારે જઈને એટલુંજ કહે કે કોઈ જરૂરના કામસર તમોને મલવા માંગે છે.

એ પેઠાંમ પોંહોંચતાંજ દાદીઆએ મને ઉપર બોલાવ્યો, અને તે જ દીવાંનખાનામાં બેઠેલો હતો ત્યાં મને દાખલ કરવામાં આવ્યો.

“ઓ તું છે કે કાવલા?” તેણે મને જોઈને ખરાં દીલની અચરતીથી કહ્યું—કે ત્યારે મેં જોયું કે તે મને ત્યાં જોઈને કોઈ રીતે ખુશી થયો નહીં; “કેમ આવવું થયું?”

“પેહેલાં તો સાહેબ મારે મારા શેઠ માંણેકજી મેહેતાનો આ જવાબ તમોને આપવાનો છે,” મેં તે આપતાં કહ્યું.

“ત્યારે તું હમણાં તેઓની નોકરીમાં છે?” તેણે તે કાગલ લઈ ઉખેડતાં કહ્યું.

તેણે તે કાગલ વાંચ્યું, અને પછી “સલામ કહો” કરીને મને જ્યાં ત્યાંથી કાઢવાની વાત કીધી, પણ હું કાંઈ ત્યાંથી ગયો નહીં. “સાહેબ,” મેં કહ્યું, “મેં કાંઈ એ એકજ કામને માટે તમોને મલવા માંગ્યું નહીં. જો એ એકજ કામ હતે તો હું તમારા નોકરને હેઠેથીજ એ ચીઠી આપી ચાલતો થતે, પણ મારે ઉપર આવવું એમ પડ્યું કે મારે તમો તરફથી કેટલાક ખુલાસા ચાહવા છે.”

“ખુલાસા?” દાદીઆએ તુચ્છકારથી કહ્યું—કે ત્યારે તેનાં મોંઢા ઉપરનો ગભરાત તે છુપાવી શક્યો નહીં હતો; “એ વલી તું શું નવી બેહાદનો માથામાં પવન લઈ મારા પાસ આવ્યો છે?”

“તોપણ તે પવન કાંઈ ખોટો નથી,” મેં કહ્યું. “શું તમે એમ કહેશો કે હોમલા ખુધાને તમો ઓલખતા નથી?”

“હોમલો ખુધો? હોમલો ખુધો?” તે યાદ કરતો હોય તેમ બોલતો ગયો, કે ત્યારે તેનો ગભરાત સઘલી દેખાઈતી રીતે વધારે ને વધારે વધતો જતો હતો, “હા મને યાદ આવ્યો. તે તો પેલો તારો મામો, કે જે તુંને મેહેલાશાહ રોઠનાં ગુજરવા પછી મારા પાસથી માંગી લઈ ગયો હતો.”

“જેમ મારી ખાત્રી છે કે તે મારો મામો નથી તેમજ હું વીશ્વાસથી માનું છું કે તમારીખી ખાત્રી છે કે તે મારો મામો નથી,”

મેં હીંમતથી કહ્યું, “કેમકે હોમલા ખુધા વીરો હું જેટલું જાણુ છું તે કરતાં તે બદમાસ વીરો તમે વધારે જાણો છો તેમાં કાંઈ શક નથી.”

“એ આપ દુકતો શું કહેવા શું માંગે છે?” તેણે ધણા ગુસ્સાનું ડોલ કરીને કહ્યું, કે જે ડોલ મેં જોયું કે તમામ ખોટું હતું, કારણ કે જે ખરાંપણાંની તેનામાં જરાપી હીંમત હતે તો અભારમાં તો તે મને લાત મારીને તે ઓરડામાંથી બાહાર કાઢી મેલતે—એવો તે એક રોજવાલો મોટો શેઠયો હતો.

“હું એમ કહેવા માંગું છું દાદીબા શેઠ,” મેં તેના છેલ્લા સવાલના જવાબમાં તોરથીજ કહ્યું, “કે તે નીચ હોમલા ખુધાને હાથે મેં ધણું ખમ્યું છે, અને મેં જે જે જલેમ જેહેમતો ખમી છે તે સઘલાનું અવલ મુલ તમે પોતે છો.”

“છોકરા,” દાદીબાએ ગંભીરતાથી કહ્યું, “હું તુને ધીરજથી સાંભળું છું તે એટલાજ માટે કે તેં એક વરસ દહાડાની વાતપર બાધસાહેબનો જીવ બચાવ્યો હતો, અને તેનાં હેશાંનમાં તારા મનમાં મારે વીરો કાંઈપી ખોટો ખ્યાલ હોય તો તે મારે સમજવતથી દુર કરવો જેઈએ.”

“પણ તે ખ્યાલ કાંઈ ખોટો નથી,” મેં મજબુતાઈથી કહ્યું. “તે આગ પછી મને વધારે નહીં સતાવા માટે તમેજ હોમલા ખુધાપર ફરમાં લખી વાલ્યું હતું, એટલે મારી આગલી સતાવણી અને સંકટોના જવાબદાર હું તમોનેજ સમજી શકું છું. એ વાત જે તમે હજી નામુકર જતા હોવ તો તમારાં મોંહ ઉપરનો ગભરાત તેની જેવી જેઘએ તેવી સાહદત છે, અને તે કરતાં વધારે આ એક કાપલી છે”—અને તે કાપલી હયાં મેં તેના હાથમાં મુકી—“કે જે કાપલીમાંના દસ્કત આજે તમેએ મારા શેઠપર લખેલી ચીઠીપરના દસ્કત સાથે બીલકુલ એકમલતા છે.”

“ઓહો ? ત્યારે તેજ તારી સાહદત છે ?” દાદીબાએ હવે હીંમત આવી હોય તેમ તેણે કહ્યું, કારણ કે તેણે જોયું કે તે કાપલીવાલી ચીઠીપરની સહી કાંઈ મારા વાંચવામાં આવી નથી. “તું ત્યારે તો કોઈ ખરો ગધેડો છે. ફક્ત મારા દસ્કત તે કાપલી પરના દસ્કતને મલતા આવ્યા તેથી તું ઉખરા જેવો મારા ઉપર નજીસ

તોહમતો મુકતો અહીં દોડી આવ્યો તે માટે તુંને શરમાવું નેમએ છે. નીકલ મારી સાંમેથી હમણું, નહી તો કે હવે લાત ખાઈને ખાહાર જશે.”—અને જાણે ઘણોજ ગુસ્સામાં આવ્યો હોય તેમ તે કાપલી—તેનાં પાપની તે એકજ સાહદત તેણે હું તેને અટકાવું તે આગમય ફાડીને કરચ કરચ કરી નાંખી.

“જો તમારાં દીલમાં પાપ નહી હતો તો તમો એ કાપલી શાડતેજ શું કરવા ?” મેં ઘણા ગુસ્સાથી કહ્યું. “હાલ તો હું જાઉં છું કારણ કે તે પાપ સામેત કરી આપવાની સતાવાર સાહદતો મારી પાસે કશી નથી, પણ યાદ રાખજો સાહેબ કે મારી તરફ તમોએ વગર વાંકે ચલાવેલી એ ધાતકી ચાલ માટે મોડે વેહેલે તમોને પસ્તાવાનું છેજ” —અને હું ત્યાંથી ઘણા ગુસ્સામાં ચાલી જવા કરતો હતો, તેટલાં તે બારણું ઉઘડ્યું, અને જરખાઈ અંદર આવી.

તેનો સઘસો બપટો અસલનાજ જેવો હતો. તેણે મને જોયો નહીં હતો, અને તેથી પછીથી મને જોતાંજ તે અચકીને ઉભી, કે જ્યારે તેનાં મોંહ ઉપર કાંઈ અજબ ફેરફાર થયા—કે જે ફેરફારોમાં દયા, ખ્યાર, ગુસ્સો, ધીક્કાર યા કંઈ લાગણીઓ હતી તે સમજવું કાંઈ સહેલ નહીં હતું; પણ વલી પછી તેને તુરત બાણ આવ્યું હોય તેમ મારી આગલ આવી, અને મમતાના કાંઈક ધુનતા સાહાદે બોલી, “તે મારો ગયે વરસે જીવ બચાવ્યો હતો, અને ત્યાર પછી આજવેર કોઈખી રીતે તારો ઉપકાર માંનવાની મને તક નથી મલી.”

“જો તમો જરાખી તેમાં ઉપકાર જેવું સમજતાં હોવ,” મેં તોરથીજ કહ્યું, “તો તમારા ઘણીને કહો કે મારો પીછો મુકી દીએ. એવણે મને ઘણો સતાવ્યો છે, અને—”

પણ હું આગલ બોલી શક્યો નહીં. જરખાઈ એટલી બધી ગભરાઇ ગઇ કે તે ખીહીધી, ધુજ અને રડી પડી.

“કેમ થયું જર ?” પછવાડેથી દાદીબાએ હવે ધારો ગુસ્સાનો પોશ્વર માર્યો, અને તેથી જરખાઇને કાંઈક બાણ આવ્યું હોય તેમ તે સાવધ થઈ; પણ હું સમજી નહીં શક્યો કે હવે મારે ત્યાંથી જતો રહેવું કે હજી ઉભો રહેવું, કારણ કે દેખપતી રીતે જરખાઇ મને કાંઈ કેહેવા માંગતી હતી, જે પોતાના ભરથારના ધાકની મારી તે બોલી શકતી હતી નહીં.

“જા કાવલા જા અહીંથી,” દાદીબાએ પાછો નરમ પડી જઈને કહ્યું; “હું પાક ખુદાના કસમ લઈને કહું છું કે હું તારા એક બાલને અલવલ આવવા દેવશ નહીં.”

“મેં તમોને કશી ઇજા કોઈ દહાડે કીધી નથી—તમારું કદી કશું ખુરું ચાહ્યું નથી,” મેં લગભગ આંખમાં આંસુ લાવી કહ્યું, “અને ત્યારે તમો જેવા એક મોટા માણસ એક બદમાસની મારફતે હું ગરીબને સતાવી શું હાંસલ પામવાના છો? ખુદા તમારા મનમાં મારે માટે મેહેર મુકો,”—અને હું બાહાર નીકળ્યો; પણ બાહાર જતાં મને જરૂરઆઈનાં દયકાંઓનો ફરી પ્રગટ અવાજ આવ્યો, અને તે દેખાવ મારાથી નહીં જેવાઈ શકાવાના સખમે હું ધસીને બાહાર નીકળી પડ્યો.

પ્રકરણ ૧૨૧ મું.

માઠા સમાચાર.

હું તેઓની હજુરમાંથી બાહાર પડ્યો, અને મારા મુસાફરખં-ગલા તરફ જતો હતો તેટલામાં મને પેલોજ યુરોપીયન મલ્યો, કે જેણે સલાદીનના કીલ્લામાંથી નાહાસી આવતી વખતે મને અને તેહેમીનાને પોતાની ગાડીનો મુબારક આસરો આપ્યો હતો. તેણે મને જોતાં જ આગલ આવીને ખુશ મીઝજે શેંકહેંડ કરી, અને પછી મારી સાથે વાતે વલગ્યો.

“કેમ પછી,” તેણે પુછ્યું, “તમોને અને તે પારસી બાનુને કેદ પકડવા માટે તે લુટારાઓને તમોએ શું સજા કરાવી?”

“કશી બી નહીં,” મેં હસીને કહ્યું. “મને ખબર મલવા મુજબ માઈસોરના માહારાજનાં તે ધણાંજ અગત્યનાં રાજદ્વારી ઓચરીયાં લઈને નાહસી ગયો છે, માટે તેને તે રાજ તરફથી સજા થઈ શકતી નથી, અને બેદીલ થયેલી પ્રજાનું જોશ તેનાં ટોલાંમાં એટલું વધતું જાય છે કે તેમનું જોર ભાંજવાને કોઈ કશું કરી શકતું નથી.”

“ખરી વાત છે,” તેણે કહ્યું. “તે આરબ સરદાર પાસેનાં જો તે ઓચરીયાં માહારાજના હાથમાં આવે તો ઇંગ્લેંડ સરકારની મદદ લઈને બી આજે તે માહારાજ એ લુટારાઓનું જોર તોડી

નાંખે, અને મેં સાંભલ્યું છે કે માહારાજાએ ભર દરબારમાં કસમ પાળી આપેલા છે કે તે ઓચરીયાં જે લાવી આપે તે જે માંગે તે તેને એનાયત કરવું, અને પોતાની શક્તીની હદમાં હોય તો તેની એકબી અરજ પાછી ફેરવવી નહીં.”

“પણ ત્યારે,” મેં અચરતીથી પુછ્યું, “શું તેના પ્રધાનો તે માટે તેને કાંઈ સમજવતાજ નહીં હશે?”

“તેના પ્રધાનોજ કોણ છે?” તે યુરોપીયને કહ્યું. “તેનો એક ઘણો લાયક પારસી પ્રધાન હતો, પણ તે તે રાજાની ઇતરાજમાં આવ્યો એટલે તેને આજ કેટલું થયું કોઈ સીધા બંદીખાનામાં જાંજરે જકડી કેદ કરી મુકેલો છે. તે પ્રજાનો અતી ઘણો માનીતો હતો, અને પ્રજા તરફથી રાજા સામે તેણે જોશભર તકરારનું માથું ઢિયકું વાસ્તેજ તે આજવેર બંદીખાનામાં સખડતો કેહેવાય છે.”

“પણ ત્યારે શું એવા એક લાયક આસામીનાં ખેશીઓએ અથવા તેની પ્રજાએ તેને છોડાવવાને માટે કશુંજ કીધું નથી?” મેં વાતમાં ઘણો રસ લઇને પુછ્યું.

“તેઓએ તો ઘણું કીધું; કાલાવાલા કરી તેની તરફથી માફ માંગી લેવામાંથી કાંઈ બાકાત નહીં રાખી, પણ રાજા સ્વતંત્ર પડ્યો એટલે એકનો બે થતો નથી,” તે યુરોપીયને સમજાવ્યું. “જો તે તમારી જાતવાલો પ્રધાન આજે હતો તો લોક કહે છે જે ચંડાલ સંલાદીન રાંક રાહાદારીઓને સતાવવામાં એટલો બધો ફાવતો નહીં, પણ તેવા એક પ્રધાનવગર તે લોકોપર જીલ્લામાં વરસાવતો જાય છે, અને મેં ગદ્ય કાલેજ સાંભલ્યું કે વલી તેણે કોઈ કુરજ નામના કુટુંબને ત્રણ દહાડા થયાં કેદ પકડેલું છે.”

તે યુરોપીયનને મોઢેથી આ છેલ્લી વાત સાંભલતાંજ મને એક સરપે દંબ માર્યો હોય તેમ હું ચોંક્યો, અને મારાં મોંહ ઉપરનો રંગ ઉડી ગયો. તે યુરોપીયને તે મારો ગભરાત જોયો અને તે કુરજ કુટુંબ માફ ઓલખીતું હતું કે કેમ તે મને પુછ્યું. મેં તેને ઉતાવળા ગભરાતમાં હા કહ્યું, અને તેના તરફથી વગર ધીલે વધુ વીગતો મેલવવાની મેં અરજ સાથે તાકીદ કરી. તેણે એટલા માટે જવાબમાં જણાવ્યું કે “હેદરાબાદનો કોઈ શેઠનો નામે કોરજ શેઠ કોઈ બે બાનુંઓ અને થોડાક આકરનફરો સાથે મુસાફરી કરતો હતો તેની ગાડી તે લુટારાઓએ રસ્તામાં અટકાવી, ને ઘોડા-

વાલાઓને સલામત છોડી મુક્યા, જે પછી તે ગાડી અને તેમના અસખ્યા સુધાં તેઓ તેમને કેદ પકડી ગયા.”

આ ભયભીત સમાચાર સાંભળ્યા પછી હું એક પણ થોપ્પો નહીં. તે ભલા યુરોપીયનનો તેની મારા તરફની આટલી બધી લાયકી માટે ઉપકાર માનવાને પણ મને ભાંણ નહીં રહ્યું, અને મને દેવાનાં પણાનો પવન લાગ્યો હોય તેમ હું મુસાફર બંગલા તરફ દોડ્યો. મને બારણાંમાંજ મારો શેઠ મલ્યો, અને તેને આંચકો મારી હું મારા ઓરડામાં દોડ્યો, તથા મારા પાસ જે પૈસા હતા તે સઘલા મેં ગળવામાં મુક્યા.

હું એમ કરી નહીં રહ્યો તેટલાં મારો શેઠ ઘણોજ અજબ થતો મારી પુઠે ઓરડામાં દોડી આવ્યો. તેણે મને એ મારા ગભરાતનું કારણ પુછ્યું, અને મેં ભાગાટુટા બોલોમાં-અત્યંત ઉતાવળમાં સમજાવ્યું કે જેને હું મારા જાનથી જ્યાદા ચાહતો હતો તે અને તેની સાથવાલાંઓ લુટારાઓને ત્યાં કેદ પકડાયાં હતાં, અને તેમનો છુટકારો કરવા હું જતો હતો.

“પણ કાવલા તું તદન દેવાનો થયો છે ! તું તેઓનો છુટકારો કેમ કરી શકવાનો છે તેનો જરા વીચાર તો કર ?” મારા શેઠે જીકર કરી સમજાવ્યું. “તે સખ્યાબધ શત્રુઓ સામે તું એકલો એક શું કરવાનો છે ? તેઓ તુંને જોતાંને વાર ઓલખશે, અને ગદ વખતે તું તેઓના સપાટામાંથી બચી આવ્યો છે વાસ્તે ઓલખતાંને વાર તારા કટકા કરી નાંખશે.”

“તેઓ મને મારી નાંખે તો ભલે, પણ જો હું તુરત તેઓની મદદે નહીં જવશ તો ખચીત દેવાંનો થઇ જવશ.” મેં ઠકાવથી કહ્યું.

“જો એમજ છે તો તારી હુલડાઇ સામે હું નાચાર છું,” મારા ભલા શેઠે કહ્યું. “પણ એમખી ને એમખી જાય છે ત્યારે તો બને એટલું કરવાના ઠેકાવથીજ જા. પેહેલાં તો તું આ પોશાક ઉતારી નાંખ, અને એક નવી ફેશનનો ધારણ કર. આવ મારા ઓરડામાં, અને તેવો કાંઈ બધખેસ્તો પોશાક તને મેલવી આપું. એ ઉપરાંત મારા પાસ મોટા મોટા થેખીયાની એક જોડી છે તે પણ તું પેહેડી લે ; મને લાગે છે કે પોશાક બદલવા અને તે ઠેખીયાના સખખે તારામાં એટલો ફેરફાર થશે કે તે બાંગરો ખચીત તને ઓલખશે નહીં. તે ઉપરાંત મારી પીસ્તોલો અને હું એક

પાંનસો રૂપીઆ આપું તે સાથે રાખજો, અને પાંઉપીઆદો જન્ય તેનાં કરતાં તમેલામાંથી આપણો ઘોડો લઇ જા.”

મેં મારા શેઠનો આ તેની સઘલી એસુમાર ભલમનસાધ્યો અને બધી સલાહો માટે હજારોહજાર ઉપકાર માન્યો, અને જ્યારે બીજી વીસ મીનીટ પછી હું ઘોડેસ્વાર તૈયાર થઇને એંગલોરનાં રસ્તો મુકી જતો હતો ત્યારે કોઇ અતલગતો ઓલખીતો બી મને ઓલખી નહીં શકે એટલો બધો મારામાં ફેરફાર થયેલો જોઇ મારા મનમાં હું મલકતો હતો, અને મારા શેઠની સલાહોપર આફરીન કરતો હતો.

પણ હું મારી માનીતી શીરીનના છુટકારા માટે એકલો શું કરી શકશ?

સઘલો આધાર મેં પેલા મીનોચેહેર ઉપર બાંધ્યો હતો. તે મલી જન્ય, અને કંઈક તેની મદદ થાય તોજ વધી હું શાવી નીકળું એમ હતું.

પણ મારી મુસાફરીને દરમ્યાન હું મારો રસ્તો ચુક્યો, અને હું તેમજ જે અસીલ જનાવરપર હું બેઠો હતો તે બંને થાક્યા પણ કાંઈ થાગ લાગ્યો નહીં. એમ કરતાં વચ્ચેનાં ગામમાં થોડોવાર આરામ કરવાની મેં ઘણી જરૂર જોઈ, કેમકે મને વગર ઓક્સ ધધાણી લેવે તે પાહાડો વચ્ચે રસ્તો મુઝે એવું હતું નહીં. એટલા માટે મેં જઈને તે ગામમાં જે એકજ ઉતાડખાનું હતું ત્યાં વીસામે લીધો અને ત્યાં જઈ ખાનું કઢાવ્યું.

હું જમી નહીં રહ્યો તેટલાં તે ઉતાડખાનાંનો માલેક જે કોઈ મુસલમાન જાતનો અને ગુજરાતી બોલી વટીક જાણતો ન હતો તે મારા પાસે આવ્યો અને મને પુછવા લાગ્યો કે હું જાતે પારસી હતો કે કોઈ બીજો, કેમકે તે મારા પોસાકપરથી મને બરાબર ઓલખી શકતો નહીં હતો. મેં તેને જવાબમાં ખાત્રી આપી કે હું પારસીજ હતો, ત્યારે તેણે મને કહ્યું કે પાસેના ઓરડામાં કોઈ પારસી બે દાહાડા થયા ધારતી ભરી રીતે બીમાર પડેલો છે. મેં તેની શું બેમારી હતી તે પુછ્યું, અને તેણે જણાવ્યું કે “ તે પારસી ગાડીમાં મુસાફરી કરતો હતો, તેટલાં ગાડી ઉઘી વધી ગઇ અને તેનાં માથાંમાં એટલો સખત જખમ થયો કે તેને બેશુદ્ધ હાલતમાં આ પોંહોંચખાનાંમાં લાવવામાં આવ્યો, જ્યાં તે હજી બેશુદ્ધ પડેલો છે. અમે તેને વાસ્તે જેટલું બને એટલું કરી છુટયા પણ

ને સાવધ થતો નથી, અને દાક્ટર કહે છે કે જો તે હુસ્યાર થશે તો જીવશે, પણ એક બે દહાડામાં હુશીયાર થાય તેનું લાગતું નથી.”

“તેનું નામ શું છે?” મેં પુછ્યું.

“તે મને કશું ખબર નથી,” તે પોહોંચખાનાંવાલાએ કહ્યું. “તેની સાથે તેનો કપડાં ચપડાંનો કોથલો છે અને તેમાં જો તમે સાહેબ જોવાની તબદી લેશો તો કદાચ કાંઈ કરકાગલ્યાં મલશે કે જેથી તેનું નામ જણાશે, અને તે જણાય તો તેનાં સગાંવાહલાંને તેની માંદગીની વાત જણાવ્યે.”

મેં તરત તે વાત બાહાલ રાખી, અને હું તે જખમી થયલા પારસીના ઓરડામાં ગયો. તે એક બીછાણાંપર પડેલો હતો. ત્યાં બારી બારણાં બંધ હતાં, અને તેથી થયલાં ચરધાં અધારાં અને ચરધાં ઉજરડાં વચ્ચે તે પારસીના ચેહેરાસમ મેં નજર નાખી, અને બેસુમાર અચરતી વચ્ચે મેં મારા સદાના શત્રુ હોમલા ખુંધાનો ભયભીત ચેહેરો ઓલખ્યો!

પ્રકરણ ૧૨૨ મું.

એક જોખમ ભરેલો અખતરો.

હોમલા ખુંધાનો ચેહેરો ભયભીત તો સદાનો હતો, પણ તેના થયલા જખમે ઉપર એક સફેદ પાતો તાંણીને બાંધ્યો હતો તેથી તેનો ચેહેરો બેવડો વધારે ભયભીત જણાતો હતો. તે તદ્દન બેસુદ્ધ પડેલો હતો, પણ તોખી તેનો દમ ચાલ્યા કરતો હતો જેથી જણાતું હતું કે તેની પાપભરી હૈયાતીનો હજી આંકો આવ્યો ન હતો.

તે પોહોંચખાનાવાલાએ તે પછી હોમલા ખુંધાનો કોથલો મને આપ્યો, અને તે લઈને હું મારા ઓરડામાં ગયો. ત્યાં જઈ તે મેં ઉઘાડ્યો અને તે માંદેનાં પેહેલાંજ કાગલપરની સહી વાંચીને હું ચોંક્યો. તેજ કાગલ એટલો અગતનો હતો, કે બીજાં બધાં કાગલ્યાં ધીરજથી તપાસવાને મારું દીલ લાગ્યું નહીં.

એ કાગલપર લખતંગ તરીકે લુટારા સરદાર સલાદીનની સહી હતી. તે ગુજરાતી હરફે ઉરદુ જખાંનમાં હતો, અને તે મેં ઘણાંજ ધ્યાનથી ચીંચીચીપીને વાંચ્યો. તેમાં નીચે પ્રમાણે લખેલું હતું:—

“ક્રીદવી અરજ કરનેકી ઈજાજત ચહાતા હય કે આપકે તરફસે આખાર ખત જો પહોંચા ઉસમે આપને જો રૂપચે દેને ફરમામ્મે હય વાહ નેહાયત કમતર હય તોભી આપકે કીચે હુવે એકરાર મુઝે કુબુલ હય. આપકી કીહુઈ રકમ મય આપને શાગીરહોકો ખાંટ ફુગા જો ઝટ સે ચટ હો જાયગી; કુઠિડી બચને ન પાયગી વ પાઈ મેરે હાય ન આયગી, તીસપરભી આપકા ફરમાન બ દીલાજન બજા લે આને તયાર હું, ઉસ્તવાર હું; મગર આપ ઈસ ખાતકી ખાતર જમા રખનાં કે હમ આપકે પાસે ખાતીર ઉન્હોકો મુકયદ કરેંગે, મગર ઉન્હોકો તમામ માલો અસબાબ સબ હમારા હોગા, છરપે આપકા હક સુતલક ન રહેગા.

છસ વકત વાહ બેંગલોરસે રવાનાં હો હમે ઈતલા દેનાં, હમ ઉન્હે ગીરફતાર કરેંગે-બચને ન દેંગે. બાદઅજ કરીમખાનકે હાય ઈસ ખાતસે આપકો આગાહ કરેંગે, કરીમખાનકો આપકે કરીબ ભિજનેકા બાયસ ચેહ હય કે હમારે હમશરીયોકે અપને રહેમે દાખીલ હોને જો ઈસ્મ હમને ઈજહાર કીયા હય વાહ હમારે જાનીબસે આપને મુંહ બ મુંહ સુનનાં ચાહીચે. બાયસ વાહ હમારી જમાઅતકી રજમંદીસે ઈજદ હુવે ઈસ્મ સે જો શખસ અનજન હય આર ઉસે દાખીલ હોનેકા ધ્યાન હય અગર વાહ દોસ્ત દીલાજન હય, મગર હમારી નીધાહોમે દુશમને જન હય આર હમકો કરમે સુખહાંન હય ઉસકો જાનસે બિજન કરનાં હમારા દીનો ઈમાન હય.

“ગર આપ તશરીફ ન લાવે તો કીસી આરકો રવાનાં ફરમાવં પર આપકે કરાર કે રૂપચ હો હજર દીલાફે વાહ ઈસ્મ ખતાફે ઉસકા હાલ જણાફે ભિજનાં. હમ આપકા ફરમાન સાથ ચહુસાંનકે અદા કરેંગે.”

સલાદીન હસન.”

આ ઉરદુ કાગલ મારાં ઘણાંક બાનું વાંચનારાંએને સમજ નહીં પડે એવું છે માટે તેનો ગુજરાતી તરજુમો હું નીચે ઉતારું છું:-

“તમો સાહેબનો છેલ્લો કાગલ મલ્યો. તેમાં તમોએ જે રકમ મને આપવા કહી છે તે જોકે ઘણી ઓછી છે તોખી તે મારે કબુલ છે. એ રકમ મને મારા ચેલાએ સાથે વંહેંચી લેવી પડશે, જે તેમ કરતાં ચટણી થઈ જશે, અને એક પઈબી બચવાની કે મારે હાય આવવાની નથી, તોપણ તમારું ફરમાન બાહાલ રાખવા હું આ વખતે ઘણી ખુશીથી તઈયાર છું. એમ કરતાં તમારે ખાત્રી રાખવી કે હું તમારે ખાતર તેઓને કેદ કરીશ, પણ તેઓના સઘલો માલ અને અસબાબ તો મારો પશે, અને તે ઉપર તમારો હક સુતલગ ચાલશે નહીં.”

“એ લોકો બેંગલોરથી નીકલે કે તરત અમેને ખબર આપજો કે અમે તેમને કેદ પકડશું અને બચી જવા દઈશું નહીં. તયારપછી કરીમખાનની મારફતે તે વાતની તમોને ખબર આપશું. કરીમખાનને તમારી તરફ મોકલવાનો સબબ એ કે અમારાં શુક્રામાં અમારા દોસ્તોને દાખલ થવા માટે અમેએ જે એક ચોકસ બેલ ની શાંતી તરીકે ઠાણચો છે તે પરવાનાનો બેલ મોકલો. તમોને કેહેવડાવવો જોઈશે. એ બેલથી જે શખસ અજાણ હોય અને અમારા શુક્રામાં આવે, તો તે પછી અમારો ગમે એવો જાણી દોસ્તબી હોય તો પણ તે અમારી કુસ્મેન કડે છે, અને અમેએ એકમતે લીધેલા પાક કસમ પરમાણુ અમે તેને જાંનથી બિજાંન કરી નાખ્યે છીએ.

જો કોઈની કારણથી તમારાથી અમારા તરફ આવવાનું નહીં બને, તો કોઈને તમારા તરફથી સુખેથી મોકલજો, પણ સાથે અમારી ઠાકવેલી રકમના બે હજાર રૂપિયા મોકલજો, અને પેલા પરવાનાંવાલો અમારો ભેદી બોલ તેને બરાબર શીખવાને મોકલજો, કે પછી તમારું કર્મમાં હેરાન સાથે અદા કરીશું.”

વાંચનાર જોશે કે આ અગતના દસ્તાવેજે હોમલા ખુદાનાં ભયંકાર પાપપર ઘણું મોટું અજવાલું પાડ્યું. જે કાગલ ઉપરથી જણાતું હતું કે હોમલા ખુદાએ એમ ખામખા ખખર આપીને કોરજી શેઠ અને તેની દીકરીઓને દીસાદીસ મુસાફરી કરતાં પકડાવ્યાં હતાં. તે ખુરાની મતલબ એ હતી કે એ રીતે તે દોસાને કેદ કરાવી તેના પાસે પોતે હાજર થવું, અને દરમાસે તેનાં ગુજરાણુને માટે એક ગંબવર રકમ તેના તરફથી મલતી બધ એવું તેના પાસથી લખત કરાવી લેવું, કે જે લખતપર તે સહી આપે ત્યારેજ ત્યાંથી તેને જતો મુકવો. એટલા માટે તેણે તે લુટારાઓ સાથે આગલથી કાગલ પત્રો ચલાવેલાં હોવાં જોઈએ, અને ‘મેકએક’ના નાટકની રાત્રે એક અંધારી ગલીમાં એ લુચ્છા હોમલા ખુદાને જે ઘોડેસ્વાર મલ્યો હતો તે કોઇજ નહીં પણ કરીમખાંન કાંઈ એજ બાબદને લગતી વાતચીત કરવા આવેલો હોવો જોઈએ.

વલી મારે જણાવવું જોઈએ કે એ કાગળવાલાં કવરમાંથીજ મને રૂ. ૨૦૦૦ ની રકમની એક નોટ મલી આવી, અને તે ઉપરથી હું સેહુલથી અનુમાન કરી શક્યો કે કરીમખાંન તેને ખીજી મરતબે કાગલમાં લખવા પ્રમાણે મલી ગયલો અને પરવાનાંતો બોલ કહી ગયલો હોવો જોઈએ, જે પછી તે પોતાની ખુરી નેમ પાર પાડવા સલાહીનના ગોશ તરફ જવા નીકલ્યો હશે, જેમ કરતાં તેને કુદરતના હાથે અટકાવી હયાં ખાટલે નાંખ્યો હતો.

ત્યારે હવે જોઈએ શું ? ખુદા પોતે મને મદદ કર્યો જતો હતો, અને તેથી હીમત અને ઉત્તેજન પાંખી તેજ સાંહજે મારી બહાલી શીરીન અને તેનાં બહાલાંઓના છુટકારા માટે નીકલી પડવાનો મેં કસદ કીધો.

સલાહીનનાં કાગળમાં હોમલા ખુદાને લખેલું હતું કે ‘કોઈ કારણથી જો તે પોતે નહીં આવી શકે તો તેણે કોઈનેખી મોકલવો, અને તેથી હોમલા ખુદાનાં મોકલેલાં માણસ તરીકે મેં હવે ઘણી હીમતથી તે ગોક્ષમાં હાજર થવાનું ઠેડ્યું. એમ કરવા પેહેલાં મેં

પેલી બે હજારની નોટ ઠાવી મારા ગળવાંમાં ઉંચી કીધી. કોઇ કહેશે કે આ એક ચોરી હતી, પણ અપક્ષપાત ધનસાક્ષી અપનાર કેહશે કે એક બદમાસને તેનો ફટકો મારવા તેનાજ પૈસા ખોદાની રાહે ખરચવામાં મેં લીધા તેમાં મેં કશી ચોરી કીધી હતી નહીં.

એ પછી તે કાચલો મેં બંધ કીધો, અને તે પોંહોંચખાના-વાલાને તેડીને તેને હવાલે કીધો. મેં તેને કહ્યું કે “તેમાં જાણુવા-જોગ દસ્તાવેજો કશા હતા નહીં, પણ મને તેમાંથી તે દરદી આ-સામીનું નામ ઠાંમ મલ્યું હતું તેની રાહે હું પોતે તેનાં સગાં વાહા-લાંપર મુબંધ લખી વાલરા, અને તેઓ આવીને તારા પૈસા ચુકવશે અને તેને લઇ જશે.”

મારાં એ કેહેવાથી તે પોંહોંચખાનાંવાલાને ઘણી ધીરજ આવી, અને તેણે મારો ઘણો ઉપકાર માન્યો, જે પછી માધસોર તરફના રસ્તાની ચોકસ છઠાંણી લઈ મારા ઘોડા ઉપર સ્વાર થઇ હું તુરત મારો જોખમભરેલો અખતરો બજાવવા નીકલ્યો.

આખે રસ્તે હું વીચાર કરતો ચાલ્યો. મારા પાસ છુટકારાના પૈસા હતા, અને વલી મને હોમલા ખુંધાએજ મોકલ્યો હોય તે મીસાલે કહી શકવાને માટે હું આસેપાસેની સઘલી હકીકતોથી પુરતી રીતે માહિતગાર થયો હતો ; પણ એકજ સૌથી અગત્યની વાતમાં હું સૌથી પછાત હતો, અને તે તે લુચ્છા લુટારાઓના કીલ્લામાં વીશ્વાસ અને હીમતથી દાખલ થવા માટે તેઓનો પસાર કરેલો જોઇતો પરવાનાંનો બોલ હતો ! એ બોલ મને ખખર નહીં હતો, અને જો મીનોએહેર મને કાંઈ એતેફાકથી તે કીલ્લામાં દાખલ થવા પેહેલાં મલી નહીં આવે તો મારો જોખમ ખચ્ચીત ઘણો ભયભરેલો હતો, કેમકે વાંચનાર જાણે છે કે એ પરવાનાનાં શબ્દ (Pass-Word) વગર કોઇ દોસ્તખી તેઓની છાવણીમાં જાય, તો તેઓ પોતાના કરાર અને કસમ પ્રમાણે તેને દુશ્મન ઠહાવે, અને તેને મારી નાખ્યા વગર રહેજ નહીં એમ સલાદીને હોમલા ખુંધાને લખેલું હતું. એમ છતાં જો મીનોએહેર નહીંજ મલે તો મારા બચાવમાં આળુઆળુનું સઘલું કહી તથા તે રૂપ્યા બે હજાર આપવાના કરી તે પરવાનાને માટે એવું બાહાનું કાઢવાનો મેં વીચાર કીધો કે તે મને કેહેવામાં આવ્યો હતો, મગર તે હું ભુલી ગયો હતો.

અંતે દહાડો આખર થતાં જ્યારે રાતનું રાજ સર થઇ ચુક્યું ત્યારે હું સીવગંદીનાં પાહાડોની લગભગ આવી પોંહોંચ્યો. એ બાજુથી હું જતો હતો તેવામાં પછવાડેથી એકજ ઘોડાનાં પગલાનો અવાજ આવ્યો, અને મેં જાણ્યું કે કોઇ લુટારો ધીમે કદમે આવતો હતો. તેણે પછવાડેથી મોટે સાદે અરખીક ભાષામાં કાંઈક કહ્યું, અને મેં ખુશીથી છલછલ થતાં જગરે તે અવાજ તુરત ઓલખ્યો કે તે કાંઈજ નહીં પણ મીનોચેહેરનો હતો, એટલે તે પાસે આવ્યો ત્યારે મેં તેની આગલ તુરત જાહેર થઇ પોતાને ઓલખાવ્યો.

તે મને જોઈને ઘણોજ અચરત થયો. “કેમ તું ચાલી ચલાવીને પાછો વાઘનાં મોંહોંમાં આવ્યો ?” તેણે એસુમાર અભયખીથી પુછ્યું.

“તમે માનશો નહીં દોસ્ત મીનોચેહેર,” મેં કહ્યું, “પણ જે પારસી કુટુંબને તમારા પાપી હમશરીકાએ કેદ પકડેલું છે તેને મારા જીવના જોખમે છુટું કરવા હું આવ્યો છું, અને તેમાં તમારી કીમતી મદદની જરૂર છે.”

“પણ એ તારા વીચારો ખીલકુલ નાદાંન અને દેવાના છે,” મીનોચેહેરે એ મારી નાંદાનીયતથી લગભગ ગુસ્સે થઈને કહ્યું. “તેમનાં કેદખાંનાંની કુચી તો સલાદીન પોતે રાખે છે, અને તેમને છોડવવાને હું કશું કરી શકવાનો નથી.”

“જો ફક્ત તમે મને તે લોકોનાં ટોલાંમાં દાખલ થવાનો પરવાનાનો શબ્દ કહો તો તેમને છોડવવાની બાકીની ખીજ હીકમત અને સીફત મારા પાસ પુરતી છે.”

“ઓ ત્યારે તો તેમાં કાંઈ મુશ્કેલ નથી,” મીનોચેહેરે ઘણી ઉત્કટમાં આવી કહ્યું, “અને તે—”

પણ તેજ વખતે પછવાડેથી ત્રણ ચાર ઘોડાનાં જોસમાં આવતાં પગલાં સંભલાયાં અને મીનોચેહેર “હં સમાલ ! લુટારાઓ આવે છે ; હું પકડાઇ આવશ તો નખોદ,” એટલું બોલી પવનવેગે પોતાનો ઘોડો મારીને મારી પાસથી નીકલી ગયો !

આ નહીં ધારેલી આફત જોઇ મેં ખુબ પાડીને મીનોચેહેરને તે પરવાનાનો શબ્દ પુછ્યો, અને મારતે ઘોડે તે બોલ બોલ્યો ખી ખરો, પણ મારાં કમનસીબે તે મને ખીલકુલ સંભલાયો કે સમજ પડ્યો નહીં, અને હું નાસીપાસીથી તમામ ગભરાઇ ગયો. તેજ

વખતે આસરે અરબી દજન આરબો પછવાડેથી મારાં આંગપર ધસી આવ્યા, કે હું એટલુંજ પોકારી ઉઠ્યો કે “સરદાર સલાદીન, સરદાર સલાદીન,” કારણ કે અરબી ભાષામાં મને વધારે બોલતાં આવડતું નહીં હતું.

એ જોઇ તે ટોલાં માંહેલો એક જણ ઉરદુમાં બોલ્યો, અને મેં તેને તેના સાદપરથી પેલા દુભાસ્યા કરીમખાન તરીકે તુરત પી-છાંપ્યો.

તેના સરદારનું નામ મેં શું કામ પોકાર્યું હતું તે મને કરી-મખાને પુછ્યું, અને મેં તેને કહ્યું કે હોરમજી કરાઇ નામના પારસી તરફથી હું તે સરદાર પાસે ખાનગી કામે આવેલો છું.

“ઓહ એમ છે ? ત્યારે અમારા પરવાનાનો શબ્દ ખતલાવ ?” કરીમખાને કહ્યું.

હવે મને ગભરાતનાં ધુજરાં આવવા માંડ્યાં, પણ મેં હીંમત રાખી કહ્યું, “હું માઠાં ભાણે તે વીસરી ગયો છું, પણ મને તમારા સરદાર પાસે લઇ જાઓ તેટલાં હું તે યાદ કરી લેવશ.”

“તે તુને યાદ કરવોજ પડશે,” કરીમખાને ધણાં ઝનુનથી કહ્યું, “નહીં તો તું એક ઠગારો અને દુસ્મન ઠડશે, અને કાલ સહવારનો સુરજ તું ખચીત જોવા પામશે નહીં. પણ વલી સખર, હમો વીસરી ગયા. તારા આગલથી બીજો કોણ ધોડેસ્વાર અમોને પછવાડેથી આવતા જોઇ ધોડો મારી નાહસી ગયો ?”

“બેશક કોઇજ નહીં,” મેં તમામ નીરદોશતાનો દેખાવ કરી કહ્યું; “તમારી ખચીત કાંઇ ભુલ છે. મારા સાથે અવલથી કોઇ હતું નહીં, તો નાહસી કોણ જાય ?”

આ વાત તે કરપીનોનાં ધ્યાનમાં મુતલગ ઉતરી નહીં, અને તેઓએ ધણાં ઝનુનમાં આવી પોતપોતા વચ્ચે કાંઈ એરેબીકમાં મસલતો કરી, જે પછી તેઓએ મારા હાથ પગ બાંધી મને કેદ કીધો, અને પોતાના સરદાર પાસે લઇ ચાલ્યા.

એ વખતનો મારો ગભરાત લખવા કરતાં વીચારવો સહેલ થઇ પડશે. તે પરવાનાના શબ્દની ખીલકુલ બીનમાહિતગારી વચ્ચે તે જલ્દેમ ઝનુનીઓના યુસ્સા સાંમે હું કેમ ટકી શકશ તે હું મુતલગ સમજી શક્યો નહીં, અને મારી જીંદગીથી હાથ ઉઠાવી આવી જવાંન વચે મારી હુલકાઇનાં પરીણામમાં મરવાના ભયભીત ખ્યાલે હું થરથર ધુજવા પડ્યો!

મકરણ ૧૨૩ મું.

મારી પરીક્ષા.

આખે રસ્તે તે લુટારાઓએ ધીમે ધીમે ઘોડા હાંચ્યા, ને પોતપોતા વચ્ચે પોતાની બાશામાં વાતો કચ્ચા કીધી. મેં જોયું કે કરીમખાંન જોકે એક મહમદીયાંન હતો તોપણ ઘણીજ સરલ એરેબીક બોલી તે વાતચીતમાં ભાગ લેતો હતો, અને મને ખાત્રીથી લાગ્યું કે તેઓની તે સઘલી વાત મારેજ લગતી હતી—હું કે જે મારી નાદાનીયત અને અપટ હુલ્લડાર્થથી ચાલી ચલાવીને મોહતનાં ખુદ મોંહમાં આવી પડ્યો હતો !

મને મારી જીંદગીથી હાથ ઉઠાવવાને કાંઈ ઓછું વજનદાર કારણ હતું નહીં. સરદાર સેલ્દેદીન જેટલો જંગલી તેટલોજ અનુની હતો, અને તેથી તે “ પાસ વડું ”ની બીનમાહીતગારી સાથે તેના ગોદામાં જવાના મારા બેવકુફ જેખમનાં પરીણામમાં તેઓના કર-પીણુ કસમની રાહે મને જાનથી બેજાન કરવામાં આવવો જોઈએ એ નરદમ નક્કી હતું.

અને તોખી એ મોહતમાં મને એક જાતનો સંધ્યારો હતો. જેનાપર હું મારા જાનથી શીદા હતો તેની હોરમત—ને કદાચ જાનનેખી ખાતર હું જેખમ ખેડી મારો જવાંન જાન આપતો હતો, ને તે રવેસે એક પાક પ્યારનાં પરીણામમાં મરવામાંથી દુઃખ નહીં પણ એક જાતનું શરણાંગત સુખ અને સંધ્યારો છે એવું મને લાગ્યું !

અમો કીલ્લામાં પોહોંચ્યા. ત્યાંનાં વચ્ચેનાં મોટાં પ્યારણાં આગલ મને મારા ઘોડાપરથી ઉતરવા શરમાન થયું, ને પોતાના ચોકી પોહરા હેઠલ કરીમખાંન ને બીજા બે આરબો મને અંદર લઈ ગયા.

ત્યાં એક કુસાદે ઓરડામાં રોશણીના બારે ઠાઠ વચ્ચે એક મોટી ટેબલ આસપાસ આસરે દજણેક જંગલી અનુની દેખાવના આરબો બેઠેલા હતા, અને દારૂની બાટલીઓ, દારૂના ભરાયલાં અને ખાલી થયેલાં ગલાસો, અને તહરેવાર ફુટની રકાબીઓ છુટી છવાઈ તે ટેબલપર પડેલી હતી.

તેઓમાં મેં સરદાર સેલ્દેદીનને ઓલખ્યો. તે એક બાબુએ એક સુનાના હાથાની મોટી રોબાયમાન ગુરગુરી લઇને એક મોટી ખુરસીમાં અરડાઇ પડેલો હતો.

પણ જ્યારે તે ઝોરડાનું બારણું ઉઘાડી કરીમખાને અને તેના હમશરીકાએ મને એક કેદી તરીકે રજુ કરીશ ત્યારે તેણે તે હુકમ બાબતે મેલ્યો, ને કાંઈક કાલજીથી ખુરસીમાં તરો થઈ બેઠો.

કરીમખાન તેના આગલ જઈ અદખથી નમ્યો, અને એરે-બીકમાં તેનાસે ગુફતેગો કરી. તે ગુફતેગો મારેજ લગતી હતી એમ માનવાને કાંઈ વેહેમ જેવું ન હતું, અને તેથી તે ગુફતેગો થતી હતી ત્યારે અંદરથી ધડકતી છાતીએ મેં ચોપાસ નજર ફેરવી, ને તે કરપીણામાં મેં જે આગલ જોયલા થોડાક ચેહેરા જોયા તેમાં એક દોસ્તમહમદ લકમે મીનોચેહેરને બી મેં ઝોલખ્યો.

તેને ત્યાં જોઈ મને કાંઈ સ્વભાવીક ધીરજ પેદા થઈ. જોકે હું જાણતો અને સારી રવેસે સમજતો હતો કે આ દેવ જેવાઓની રૂબરૂ તે મને કશી પણ મદદ કરવાને શક્તીવાન નથી થવાનો, તોપણ તેને જોઈને તદ્દનજ નીરાશ થઈ પડેલાં મારાં જીગરમાં કાંઈક નવી આશા સેહેજસાહેજ પ્રગટી નીકલી.

તે પછી જ્યારે કરીમખાન સલાહીનને અગતજોગા ખુલાસા આપી રહ્યો, ત્યારે તેનીજ મારફતે તે સરદારે સવાલ જવાબોથી મારી તપાસ સરૂ કરી.

“તું કેહેછ કે તું પેલા ખુધા હોરમજી કરાઈ તરફથી આવેલોછ?”

“હા સાહેબ,” મેં કહ્યું, “અને મારા પાસે તેના પુરાવા ઘણા મજબુત છે.”

“પણ અમારાં ટોલાંમાં આમેજ થવાને અને એક દુસ્મન નહીં પણ દોસ્ત તરીકે દાખલ થવાને મેં જે પરવાનાનો શબ્દ મોકલ્યો છે તે તુને યાદ નથી?”

“મને યાદ નથી,” મેં કહ્યું, “પણ મારી ખાત્રી છે કે હું તે થોડા વખતમાં યાદ કરી શકશ” — જોકે જે બોલની મને જાતભાત ખબર ન હતી તે ક્યાંથી બોલી બતાવીશ તેનો મને ખ્યાલબી ન આવતો હતો.

“તું તે હોરમજી પાસથી આવેલો છે ને તેણેજ તુંને મોકલેલો છે તેના પુરાવા શા છે?”

“પ્રથમ તો તમારી મેહેનતના કબુલેલા રૂ. ૨૦૦૦ હું તમારે માટે લઈ આવ્યો છું તેજ એક મોટી સાહદત છે” — અને મેં તે મોટ કાઢી આપી, જે સલાહીને જોઈ તપાસીને ગુપચુપ ગળવાંમાં સેરવી દીધી.

“એ રૂ. ૨૦૦૦ અમારી કેષ મેહેનતના બદલામાં પડવામાં આવ્યા છે તે તને ખબર છે?”

“હા,” મેં હીંમતથી કહ્યું. “તમે તે હોમલા ખુદાની મક્કસને સાર કોરજી નામના શેઠ્યા ને તેની બે બેટીઓ તથા તેના એકાદ બે નોકરોને તેઓ જે ગાડીમાં મુસાફરી કરતાં હતાં તે ગાડી સમેત અહીં કેદ પકડી લાવ્યા છો.”

“અને હવે તેણે તારા સાથે આ પઈસા આપી હોકમ શું મોકલ્યો છે?”

“એટલુંજ કે કોરજી શેઠે તેના સંધલા આગલ કરેલા કરારો કમુલ કરવાનું તેનાપર એક કાગલ મોકલ્યું છે, એટલે હવે અદાવત આગલ વધારવા જરૂર નથી, વાસ્તે તમેએ તમારા કરાર પ્રમાણે તેજ ગાડીમાં હમણાં ને હમણાં તે સંધલાને બાહોરમત માર્શસારની સરહદપર પોંહોંચાડી દેવાં.

“તેઓ અરધી વગરનાં છે તે તને ખબર છે?”

“મને બરાબર ખબર છે,” મેં કહ્યું. “સરદાર સેલ્લેદીનનો કાગલ મને હોરમજીએ વંચાવ્યો તેમાં સરત કરેલી છે કે તેઓના અસખાબ અને માલ મીલકતપર તમે લોકોનો હક રેહેશે અને તેથી મને હોરમજીએ જાસ્તી ૫૦૦) રૂપીઆ આપી મોકલેલો છે, જે અગતજોગા ખરચ માટે મારે તે પારસી શેઠ્યાને આપવા છે.”

“તું શું તે હાથોહાથ આપશે?”

હા, પણ તેઓ મારો એહેશે નહીં જોય તે રવેસે છુપ્યો ઉભો રહી મારે પોતે તે રૂપીઆ કોરજી શેઠને આપવા એવો હોરમજીનો હોકમ છે, કેમકે તેઓ મને જોય તો કદાચ આલખે, ને હોરમજીની ઉસ્કેરણીથી આ કામ તમેએ કીધું છે એમ જણાઇ આવતાં બગાડ વધી પડે. હોરમજીએ કહેવાડયું છે કે સરદાર સાહેબ સલાદીનના વચનમાં મને વીશ્વાસ છે, ને તેઓ એ મારું કામ બરાબર કરી આપશે તો એવાં બીજાં મારાં ઘણાં કામ પડશે જે સંધલાં હું તમે લોકોને સોંપશ.”

“હોરમજી પોતે કેમ નહીં આવ્યો?”

“તે આવતો હતો તેટલાં તેની ગાડીને બચકાર અકસ્માત થયો વાસ્તે મને મોકલ્યો.”

“મારાં કાગલમાં તેં શું શું વાંચ્યું તે કહી જા.”

“હું તે બોલી ગયો. સલાદીને હોમલા ખુંધાપર જે ઉરદુ કાગલ લખ્યો હતો તે બોલેબોલ મેં કહી સંભલાવ્યો, પણ તેથી તો મને ફાયદા કરતાં નુકશાન વધારે થયું. “એ ખચીત તાબુ-બીની વાત છે,” સલાદીને કહ્યું. “કે જે શખ્શ એક આટલો લાંબો કાગલ આવી બારીકાઈથી યાદ રાખી શકે, તે પરવાનાનો એક નાહનો સેહેલો ને સાદો શખ્શ વીસરી જાય, એ મનાય એવું છેજ નહીં. વાર એક બીજી વાત: તું શું હજી જીવંત કરશે કે બ્યારે તુંને રસ્તામાં પકડવામાં આવ્યો ત્યારે તારા પાસથી એક બે બીજા ઘોડે સ્વારો નાહસી નહીં ગયા ?”

“મારા પાસ બીજા કોઈ હતાજ નહીં તો નાહસી કોણ જાય ?” મેં હજી નીરદોશતાનો દેખાવ કરી કહ્યું.

હયાં મારી તપાસ પુરી થઈ, ને સલાદીને આસપાસનાંઓ સાથે ઘણોક વારસુધી એરેબીકમાં વાત અને મસલત કરી. તેમાં મીનોચેહેરેબી ઘણો ભાગ લીધો, ને તેનાં બોલવાની અનુની ઢપપરથી મેં જોયું કે તેથી મને મારી નાખવાનીજ મસલત આપતો હતો—જેકે બાતેનમાં તો દુસ્મનોના આ ગોદામાં તે એકજ—એકલોજ મારો સાચો દોસ્ત હતો.

તે પછી સલાદીને મારો ચુકાદો આપ્યો ને મને સજા ફરમાવી, જે કરીમખાને મને મારા ઉડી જતા હોસકોસ વચ્ચે નીચે પ્રમાણે કહી સંભલાવ્યું:—

“જવાં મદ્દ,” તેણે એક મોટા ન્યાયધીસને છાજતી ગંભીરતા ને જોઈતા રાખી કહ્યું, “અમારા માનવંત સરદાર સાહેબનો ધનસાફ સાંભલી લે. તેઓ જણાવે છે કે તેં જે જે હકીકતો જાહેર કરી છે તેમાં જેટલું તારા ખયાલમાં જાય છે તે કરતાં વધુ તુંને એક દુસ્મન અને ઠગારો જાહેર કરવાને કામ આવે છે. તારી સ્મરણ શક્તી તાબુબી ઉપજવનારી છે, ને તેજ સ્મરણ શક્તી એક સાદા સેહેલા પરવાનાના શખ્શને માટે તારાસે દગો કરે એ વાત અમો ઘડીભરથી માંની શક્તિ નથી. એટલા વાસ્તે અમારો એતેકાદ છે કે કોઈ એતેશકથી તેં ખુંધા હોરમજબની વાત જાણી લીધી છે, ને તેથી તું દોસ્તના સાહચા હેઠલ અમારા ડેરામાં આવ્યો છે; મગર અમો તને અહીંથી જીવતો જવા દેનાર નથી. અમારા કસમ

છે કે પરવાનાની બીનમાહીતગારી સાથે અમારા ગુફામાં આવવાની જે હીંમત કરે તે જાંની દોસ્ત કાંચ નહીં હોય, પણ તેને દુશ્મન ઠડાવી ઇનસાફ અથવા ગેરઇનસાફનો જરાખી ખ્યાલ કરવા વના અમારે જાનથી બેજાન કરવો, ને તેજ ફેળે જે ઘડી જાય છે તેમાં તારે પોહોંચવું છે એવો સરદાર સાહેબનો ઇનસાફ છે.”

“મારે હજી કેટલો વખત જીવવું છે ?” મેં મારાં ખુનના ખ્યાલેજ જમાઇ જતા જીવે જેમ તેમ જેહેમત કરી પુછ્યું—કે જ્યારે હું જે બોલ્યો તે બોલ ગોયા મારાં ગલાંમાં ખુટી બેઠા !

“હવે તારે પાંચ મીનીટખી જીવવું નથી,” કરીમખાને કહ્યું. “હયાંથી બાંધી તને બાહર ચોગાણમાં લઈ જવામાં આવશે, અને કોઇ મોટાં ઝાડની મજબુત ડાલ સાથે ગલાંમાં શંસો નાંખી હમણાંજ તારો જીવ લીધામાં આવશે.”

“ને તેટલાં જે તે બોલ હું યાદ કરી શકું તો ?” મેં એક આશાથી પુછ્યું.

“તો ?” તેણે કહ્યું, “તો તું દોસ્ત ઠડશે, ને જે છેક છેવટની ઘડીએખી તું તે બોલ કેહશે તો તારો જાન બચાવી તારા લાવેલા પેગાંમ પ્રમાણે તાબરતોબ અમલ કીધામાં આવશે.”

પણ વાંચનાર પુછશે કે એ આશા મારાં જીગરમાં એકાએક ક્યાંથી પ્રગટી નીકલી ?

તે આશાને જનમ આપનાર પેલો બલો મીનોએહેર હતો. મોહતના ખ્યાલથી મને ઘણાંજ ગભરાયલો તેણે જોયો ત્યારે તેણે કોઇ નહીં જુએ તેમ એક આંખના બારીક ઈસારાથી મને હીંમત આપી, ને આહા ! હું બચી ચુક્યો હોઉં તેટલો બધો મને સધ્યારો મલ્યો !

ખરાંને સદા ખુદા રાખનાર છે. રાસ્તીનો રાહનુમા તે એકલો એક માહાનામી સાહેબ છે. હું એક પવીત્ર—પરમારથી હેતુથી, પુન્ય પ્યારનાં પાક પરીણામમાં આ જોખમ ખેડી જાન બચાવા કે જાન આપવા આવ્યો હતો, અને તો શું ખુદા મને તજ દીએ ? બનેજ નહીં.

“પણ તુને તે બોલ યાદ આવવાનોજ નથી,” કરીમખાને હવે ધીરજ ખોલી દઇ કહ્યું. “દેખઈતી રીતે તું તે બોલથી અનાંદ્યો

છે, તો તને યાદ તે ક્યાંથી આવશે ?”—અને પછી સરદાર સેલ્વે-દીનનો હોકમ મેલવી તેણે પાસેના બે દેવોને અને બાંધવા હોકમ કીધો.

એજ વખતે મીનોચેહેર કે જે આ ઘાટકી તમાસામાં સધલો વખત ઘણી ગમત મેલવતો હોય તેમ લેહરે લેહરે સરાય સીપ કરતો હતો તે ગ્લાસ મુકી દઇ કુદકો મારી ઉભો થયો, ને કાંઇ એરેખીકમાં બોલ્યો, જેથી એકેએક લુટારા-સલાદીન મુઘાં—ખડખડાત હસી પડ્યા.

“આય અમારો હંમેશનો રમુજ સોખતી,” કરીમખાને મીનો-ચેહેરને બતાવી હસતાં હસતાં કહ્યું, “તુંને કોઈ નવીજ ટપે ટાંગીને મારી નાંખવા માંગે છે, ને તે વાસ્તે તે પોતે તને પોતાને દ્રવતી ટપે પેહેલાં બાંધશે.”

મેં મોંહ કુમલાવ્યું. વાંચનારને કહેવું પડશે કે તે ફક્ત દેખાવ કરવાને વાસ્તે હતું, કે જ્યારે ભીતરે તો મારું જીગર હરખ ને હેસાંનના ઉછાલા મારી રહ્યું હતું ?

મીનોચેહેર તે પછી મારા પાસ એરેખીકમાં ગાલગલોચ કરતો આવ્યો, ને મને કપટથી મારતો હોય તેમ એક તમાચો તતરાવી કાઢી સમો ઉભો રહેવા કહ્યું, જેથી તે નીચ ગળાંફાંસુ ટોલાંમાં નવી રમુજ ને નવી હસાહસ થઇ.

તે પછી તેણે મને ગાંસડીને આકારે સીકડીને બાંધવા માંડ્યો, ને તેમ બાંધવા તે મારા દીવપર આગલ થયો, પાછલ થયો, ખુદ મોંહપર પડ્યો, કાંનપર પડ્યો, ઇત્યાદી. એ તમાસો સૌ લુટારાઓ અમોથી થોડેક દુર ઉભા અને બેઠા રહી નીરાંતથી જોતા હતા.

હું જ્યારે જ્યારેખી મીનોચેહેર મારાં દીવપર વાંકો વલતો ત્યારે તે બોલ કહેશે એવી વધી રાખતો હતો, ને તેથી મારા કાંન આ જીવસતોસત પક્ષોએ અસાધારણ રવેસે તીક્ષણ થઇ રહ્યા હતા.

અને તેજ રવેસે—એક મરતબે મારાં ગલ્લાંની પછવાડે ગાંઠ મારવાને મસે જ્યારે તે વાંકો વલ્યો (ને તેવામાં કાંઇ લાજ હસવાનું બોલી તેણે આસપાસનાઓને ધુમ હસાવ્યા તેની ગડબડ થઇ) ત્યારે તેણે કાંનપર પડી તે બોલ કહ્યો, ને યા ખુદા, ખુશાલી ! મેં તે કાંઇને જરાખી ખ્યાલ નહીં થાય તે રવેસે ચોક્કસ સાંભલી લીધો.

હવે મારી છાતીપરથી મોટો પથ્થર ઉંચકાયો, ને મને ધીરજ મલી, પણ તેજ પક્ષે તે ખોલ ભરાક દધ મીનોએહેરને પ્રસાવી દેવા અથવા તેનાપર શક વડીક ઉભો કરાવા જેવી મેં કેવલ નાદાંની કરી નહીં. હું મરવા સજ્જ થયો હોઉં તેમ જીભાયલા જીવે હજી અધમુવોજ દેખાયો, ને મને જ્નેનારને ખરેખર હસવું આવે તેમ ધોબીના ગાંસડાની પેઠે બાંધીને બાહર ચોંગાંણમાં ઉંચકી ગયા.

મારા સાથે એકેએક લુટારો મારાં ખુનનો તમાસો જોવા નીકળ્યો. સરદાર સેલેદીન બી હુક્કો બગલમાં મારી નીકળ્યો,—એટલા માટે કે જ્યારે મારો જીવ તરફડીયાં મારતો નીકલી જાય ત્યારે તે કરારે ગુરગુર ગુરગુર હુક્કો પીએ ! એ તે માણસાદ કે હેવાંન્યત ?

પ્રકરણ ૧૨૪ મું.

પ્રતેહ !

મને ચોંગાંણમાં લઇ જઇ ઠંડાં ધાસપર વગર દયાએ ફેંકવામાં આવ્યો (ક્રમકે મને એવી રીતે બાંધવામાં આવ્યો હતો કે મારાથી ઉભું ન રહેવાય) અને ત્યાં મોટી મોટી મસાલોની જરા વારમાં રોશણી લાવી મેલવાથી તે આસપાસનાં અધારાં વચ્ચે તે ચોંગાંણમાં થોડે અંતરે રોશણી મારતો પ્રકાશીત ઉજ્જસ તે બનાવની ગંભીરતા ને બચબીત અવસ્થામાં ખાશ ઉમેરો કરતો હતો.

એ પછી એક બુલંદ દરખત પસંદ કરવામાં આવ્યું, ને તેની એક જોરાવર ડાલને મજબુત દોરડું વીંટવામાં આવ્યું, કે જેના ફાંસાની સુંદર સાંકલી મારાં ગલાંમાં નાખવામાં આવી.

અને પછી તૈયારી થઇ. બીજી ત્રણ મીનીટમાં હું ત્યાં મુડું થઇ પડતો એવોજ તમામ સંજોગ હતો, પણ હું મારી પ્રતેહ માટે મનમાં મુસ્તાક હતો તેથી તેજ સાથી ખારીક પક્ષે ધણા વિશ્વાસથી ખોલતો હોઉં તેમ એકાએક પોકાર માર્યો, “સખર કરો હેમકો, મને તાબરતોખ છુટા કરો. મને તે ખોલ યાદ આવ્યો છે.”

તે આખાં ટોલાંમાં મારાં એ કેહેવાથી જે બેશુમાર અચરતી પેદા થઇ તેનું ખ્યાન થશે નહીં. મારા ફાંસીગરોના હાથ ધીલા થઈ ગયા, ને તેઓની માંહોમાંહેની વાતચીતથી આસપાસ ઘોંઘાત થઈ રહ્યો.

“તુંને છુટો કરવામાં આવશે નહીં,” કરીમખાંને સલાદીનને હોકમ સાંભલી લઇ કહ્યું. “અમો કેમ માન્યે કે તું જેમ તેમ મરવા પેહેલાં વખત કાઢવાના પહારા નથી મારતો ? છુટો થવા આવતો હોય તો સેતાય બોલ તે બોલ.”

“સમક,” મેં બાંગે ખુલંદ કહ્યું.

“છોડો,” સલાદીને ગગડાટ કીધો, ને સપાસપ ગપાગપ આસરે પંદરેક જણા મારા દોરડાંના ગાંઠ કાપી મને છુટો કરવા પડ્યા.

હું છુટો થયો. ખુદાના હજ્જરોહજ્જર શોકર બજા લાવતો હું જમનાં મોંઢમાંથી આ લગભગ ચોથી વખતે છુટો થયો.

“તારી યાદદાસ્ત જેવી દગાબાજ યાદદાસ્તનો દાખલો આજવેર અમોએ કદી જોયો નથી—કદી સાંભલ્યો વટીક નથી,” કરીમખાંને મારા છુટકારા માટે મને મુઆરકબાદી આપતાં કહ્યું. “સમક” જેવા એક નાધલા સેહેલા સમાંતરા શબ્દ માટે તારો જાન એક તડાકામાં ઉડી જતો, કે જ્યારે ખરેખાત તો તુંને તે ખબર હતો !”

“માણસ મોહોતને નાંકે આવે સારે તેને ગમે એવું વીસરાઇ ગયલું યાદ આવે એ બનવાજોગ છે,” મેં કાંધક હસીને કહ્યું.

“હવે તું અમારો દોસ્ત છે,” કરીમખાંને કહ્યું, “અને સરદાર સાહેબનો હોકમ છે કે તારે કાંધક સરાય લેવો.”

અમો તે પછી સાંથી સઘલા પેલાજ મોટા ઝોરડામાં પાછા આવ્યા, અને સાં મારાં મોંઢ આગલ કેટલીક તોફા ક્રુટ અને સરખત તથા સરાયની શીશોઈઓ મુકવામાં આવી. દારૂ તહરેવાર કીસમનો હતો, પણ તે નહીં લેતાં મેં ફક્ત સરખતનીજ એક જામ લીધી, કેમકે મારા ઉસ્કેરાયલા અને ઘણી જેહેમત અને રંજથી અકરાયલા જીવને એ રવેસે પાછી તાજગી આપવાની ઘણી જરૂર હતી.

“હવે તું ખુધા હોરમજ્જનો જે હોકમ લાવ્યો હોય તે ફરમાવ,” સલાદીને કરીમખાંનની મારફતે કહ્યું, “અને તે તુરત બજા લાવ્યામાં આવશે.”

“મેહેરબાની કરીને કોરજી શેઠની ગાડી જોરાવો અને તેઓને હયાંથી એકદમ જવા દો,” મેં કહ્યું.

“હા, પણ તેઓની ગાડી માટે ઘોડાવાલા નથી ?”

“તેની ચિંતા નહીં,” મેં કહ્યું. “કોરજી શેઠ સાથે જે તાકરો હશે તે માંહેથી કોઈથી ગાડી હાંકી જરો. ફક્ત એટલું જ કે તમારે સાથે કોઈ માણસ આપવું, કે જે તેમને માઈસોરની સરહદ પર સહી સલામત મેલી આવે, અને પછી લાંથી તે લોક પોતાનું ફેડી લેશે.”

“તે મારું કામ,” ભલો મીનોચેહેર કુદકે મારી ઉભો થઈ બોલ્યો. “તેમને આ જંગલમાંથી બાહર મેલી આવવાને હું તકલીફ ખુશી સાથે લેવશ. આજે મને ઘોડા ઉપરની પુરતી કસરત મલી નથી, એટલે હું જવશ.”

“તેઓને રવાના કરીધા પેહેલાં તેઓ નહીં જોય તેમ ગાડીમાં બેસાડ્યા પછી મેહેરબાંની કરી મને જરા તેઓને મલવા દેજો,” મીનોચેહેરે તેમની સાથે જવા માગ્યું તેથી મેં દીલમાં ઘણો ખુશ થઈ કહ્યું.

હવે કરીમખાંન તે શેઠયાને અને તેની બેટીઓને—મારી વાહાલી શીરીનને છોડવવા ગયો, અને તેમની ગાડી વગેરેની મેનેજ કરાવી, ત્યારે હું તે છુટારાઓ સાથે તે મોટી ટેબલ આગલ બેસી રહ્યો. એ વખતે મેં મારાં ગજવામાંથી પેલા મારા શેઠે ઘણી મેહેરબાંનીબરેલી સમયસુચકતાથી આપી રાખેલા રૂ. ૫૦૦) કાઢ્યા, તેની એક બીડરી વાલી અને તેમાં એક કાગલની કાપલી મુકી તે ઉપર મારા દસ્કત નહીં એલખાઈ આવે તે રવેસે લખ્યું;—

“લુચ્છા હોમલા ખુંધાથી તપાસજો. તે કરપોને તમોને આ છુટારાઓને હાથ પોતાની પાપી તતલબસર સપડાવી રીધાં હતાં, અને એક તમારા દોરતે તમારો જોખમ જાણી પોતાના જીવના માહાત્મારત જોખમે તમોને છુટાં કરાવેલાં છે. તમારા પાસ તુરત વેલા મજવાં ખરચ નહો, એટલે આ સાથ આ રૂપ્યા પાનસોની નોટો છે તે તમોને કામ આવશે.”

પા કલાકમાં કરીમખાંન કેહેવા આવ્યો કે સઘળું તૈયાર છે, ને તેઓ ગાડીમાં બેઠેલાં છે એટલે હું તેની સાથે બાહાર યોગાંણમાં ગયો. ગાડીને જે બે ફાણસ હતાં તે સલગાવ્યા સીવાય બીજી રોશણી કશી કીધી ન હતી—ખામખા અધારું રાખ્યું હતું કે મારી શીરીન વટીક મને જોય અથવા એલખે નહીં.

હું ગાડી આગલ ગયો ને અધારાંમાં તેની બારીમાં માંથું ખોસ્તું. “તમે સઘલાં જણ છો કે કોઈ બાકી રહી ગયું છે ?” મેં મારો સાહાદ એલખાય નહી તેમ તમામ ફેરવી નાંખી પુછ્યું.

“હા બાપુ બધાં છઈએ પણ હવે ખોદાને વાસ્તે અમોને વધારે ધુળવો ના, ને મેહેરખાંની કીધી ત્યારે તો પુરી કરીને અંહીથી અમોને જવા દેઓ,” કોરજી શેઠે કાલાવાલાની ઢપે કહ્યું.

“હવે તેજ તૈયારી છે,” મેં ધીરજ આપી, “પણ લાવો તમારો હાથ આપો.”

કોરજી શેઠે મકસદ સમજ્યા વના હાથ લાંખો કીધો, ને મેં તેઓના હાથમાં પેલું પાંનસોનું પડીકું ને ઉપલી ચીડી સેરવી દીધી. તેજ વખતે મેં તે ગાડી માંહેલાં સીદા અંધારાં વચ્ચે મારી માનીતી શીરીનના ચંદ્રસમાન ચેહેરાપર એક ઘડી છુપી મોહ્યતની ચસમ ઠાપી, અને પછી ગાડી આગલથી ખસી જઈને ગાડી હાંકવાનો હોકમ ફરમાવ્યો, કે ગાડી ચાલવા માંડી, અને જરા વારમાં ઘોડેસ્વાર મીનેચેહેરના માનીતા સાહચા સાથે તે બાહર નીકલી ગઈ.

કેવા પરમ સંતોશ સાથે—ખરાં દીલની કેવી બેહદ ખાલેશ ખુશાલી સાથે મેં મારા તે જોખમ ભરેલા અખતરાનું આ નહીં ધારેલું સુખી અને ફતેહમંદ સેવટ જોયું તે હું વીગતવાર લખવા યોખીશ નહીં.

કરીમખાંને હવે સરદાર સેલેદીનની ફરમાસથી મને ત્યાં રાતવાસો રેહેવાને દરખાસ્ત કરી, પણ મેં તે દેખીતાં હેસાંન સાથે ના પાડી. વાંચનારને સમજવું પડશે નહીં કે એક વાર માફ કામ બચકાર ઠાગાથી કાઢી લેવા પછી હવે ત્યાં એકબી પલ વધારે વગર અગતે યોખવાનું ગરમ પડી જાય તેવું હતું. હોમલો ખુંધો હોસ્વાર થાય તો કોઇખી પક્ષે મરતો મરતો ને ધસડાતો ફસડાતોખી આવ્યા વના રહે નહીં—તે અત્યાર વેરમાં નહીં આવ્યો તેજ માફ ખરેખર સુભાગ્ય હતું—અને તેથી હવે મારો જોખમ નીવારવા ત્યાંથી બને એટલી તાકીદે નાહાસવામાંજ ડાહાપણ હતું; તેનો મેં તે લાયકી માટે ધણો આભાર જાહેર કીધો, ને જણાવ્યું કે મેં ખુંધા હોરમજીને તેઓનું કામ કરી રહી તાબરતાખ ખબર આપવાનું માથે લીધું છે તેથી મારે વગર ધીલે જવું જોઈએ. એ વાતમાં મને એ ઉપરથી કરો અટકાવ થયો નહીં, ને મારો (મારા શેઠવાલો) ઘોડો મંગાવી આપવામાં આવ્યો. એટલે હું તે ગલાંપ્રાંસુ લુચ્છાઓની કમકમાત ભરેલી સંફને ખોટાં દીલની સલામ કરીને ત્યાંથી ચાલતો થયો.

પ્રકરણ ૧૨૫ મું.

મારા શેઠની ઉમેદવારી.

આખે રસ્તે હું મીનોએહેર વીશે વિચાર કરતો ચાલ્યો. એ પારસી હતો કોણ, કે જે આવા અમીરી ખવાસનો, આવી દયાલુ લાગણીઓનો, અને તે સેહેતાનોનો સઘલી દેખીતી રીતે આવો હરડતો શનુ હતો, તોપણ નેઓનીજ સંજ્ઞાં રેહેવાનું પસંદ કરતો હતો? તેનો એવો તે શા બેદ હશે કે જે સમજવો અથવા પાંખી જવો એટલો કઠણ હતો?

મારી મુસાફરી લંબાણુ, ઠાકવી નાંખનારી અને કંટાલો પેદા કરનારી હતી એ તો વાંચનારને રોશણુ છે, અને તોપણ રાતનેજ વખતે હું મારાં મુકામ ઉપર આપ્તાદ સહીસલામત પોંહોંચી ગયો. સદ્યુણીને તે સાહેબ સાહય થાયછે, અને તેથી જ્યારે હું મારું કામ ખજાવવા નિકલ્યો ત્યારે ખુદરતે મને રસ્તો ભુલાવી ભુલો પાડ્યો, કે જે એતેફાકે મને મારું કામ સરંજામ કરવાને શકતીવાંન કીધો—તે ખનાવ જે નહીં ખન્યો હતો તો સલાંમત પાછો ફરવાને અથવા મારું કામ કરી આવવાને મને એકે ખારી ન હતી.

હું ઘણી મોડી રાત્રે અમારા મુસાફર અંગલામાં પોંહોંચ્યો ત્યારે સા સુઈ ગયલાં હતાં વાસ્તે વગર ઘોંઘાટ કરવે જઈને મારાં ખીછાં-ણાંપર સુઈ ગયો, અને તનમાં તેમજ મનમાં પુશકલ થાકી ગયલો હોવાથી તુરત ઉંઘી ગયો.

ખીજી સહવારે મારો શેઠ અને સઘલાં મને ઘરમાં પાછો આ-વેલો જેઠ જેટલાં બેશુમાર અચરત થયાં તેટલાંજ ઘણાં ખુશી થયાં. મેં મારો શેઠને સઘલી હકીકત વીગતવારે કહી, જે તેણે ઘણાં ધ્યાનથી સાંભલી સેવટે મારો ખરડો ચોકી મારી વાખવાખી કરી, અને મારી હીંમત, હોસ્વારી અને ખંતની પુશકલ વખાંણુ કીધી.

તે પછી પાછું સઘલું નવું જીવું થઈ ગયું, અને ઉપલી વાતને એકાદ માસ ગુજરી ગયો. બેંગ્લોરમાં અમો ધારવા કરતાં વધારે યોગ્યાં કેમકે ત્યાં અમેને સઘલાંને ઘણું ખુશ લાગતું હતું. એ અરસામાં મેં જેઠ લીધું કે મારો શેઠ જવાંન તેહેમીના તરફ આગમ કરતાં વધારે ધ્યાન આપતો હતો, અને તે નાહક ઘોંટાલો કરે એવી વાત હતી તેથી હું દલગીર થયો. વાંચનારને રોશણુ છે કે તેહેમીના તો છુપ્યા પણુ

પાક ખારથી મીનોચેહેર સાથે બંધાઈ ચુકી હતી (જોકે તે આપડીને સ્વપ્નેથી બાસ ન હતો કે તે તેણીનો માનીતો અને વહાલો મીનોચેહેર લુચ્છા ગલાંદ્રાંસુ લુટારાઓની સંકુનો એકછે), અને તેથી ખરી ખીનાથી ખીનમાહીતગાર તેણીની પાક મોહખત છતાં તે મારા શેઠને કમુલ રાખે એવું કશું હતું નહીં. ખીજા હાથપર મારો શેઠ મનમાં એમજ સમજતો હતો કે તેહેમીનાનાં માખાપ સાથે અને ખુદ તેહેમીના સાથેથી તે એવો પચોટાઈ ગયલો છે કે તે જો આફર કરશે તો તે નાકમુલ કદીથી રેહેવાનીજ નથી, ને તેથી તે બચારો એમ ફાકટ ભરમમાં કુટાયા કરતો હતો.

પણ એમ કાંઈ લાંબા દીવસ ચાલ્યું નહીં. ખીજા થોડાજ દીવસમાં મારા શેઠ પોતાની માંગણી પોતાના બુજેર્ગ મીત્ર દીની-આરજ અને તેઓનાં ધણીઆંણી આગલ જાહેર કીધી, અને તેઓએ પોતાની વાહાલી બેટી ઉપર હવાલો આપ્યો.

આ હવાલો નિષ્ફલ થયો. તેહેમીનાએ પોતાનાં માતપીતા આગજ આ કટોકટ વખતે કમુલ કરી દેવાની અવસ્ય અગત જોઈ કે તેણી જવાન મીનોચેહેરને ચાહાતી હતી, વાસ્તે મારા શેઠ માણેકજી મેહેતાની માંગણી તે બાહાલ રાખી શકતી નથી.

આથી મારા શેઠને અપમાન થયું, અને તેણે તુરત મને બોલાવી સઘલો સામન બાંધરૂઢ કરવાનો હોકમ ફરમાવ્યો. તેણે કહ્યું કે “આવતી કાલે આપણે બેંગ્લોરથી ઉપડી જઈશું તેટલાં હાલ આ મુસાફર બંગલામાંથી જઈને બેંગ્લોર હોટલમાં રહીશું.”

અને અમોએ તેમ કીધું. દીન્યારજીએ મારા શેઠને મનાવવાને બાણુંક કીધું, પણ તે એકનો બે નહીં થયો અને અમો ગયા.

બેંગ્લોર હોટલમાં (એ વખતે સીઝન હોવાથી) પુશકલ લોક હતા, અને તોપણ ત્યાં અમોને જગ્યા મળી. તે પછી મારો શેઠ બ્યારે ડીનરપર ખીજા પેહલે વાંધેના ઉતારાઓ સાથે બેઠેલો હતો ત્યારે તેનાં કાંઈ કામ સર માઈ તે ઝોરડામાં જવું થયું તે વખતે એક મેહોમેદન ઉતાર તેને સેલેદીનની ટાલીવાલાઓએ લુટ્યો અને એક દીવસ કેદ કર્યો હતો તેની વાત કરતો હતો. આ વખતે મારા શેઠ મને હસીને આંખ મારી—એવું સમજવા કે તેની વાત ટેબલપર જે ઉમંગથી સમજાતી હતી તે કરતાં દસ ધણા વધુ ઉમંગથી મારી વાત સાંભળવામાં આવે—જો તે હું કેહેવાને કદી કનવાર કરું તો.

તે પછી જ્યારે હું ઓટલાપર બેઠેલો હતો ત્યારે જમીને સેહેજ વાત કરતા કરતા મારા શેઠ અને તે મહમદીઆનં ગ્રહસ્થ બાહર આવ્યા. તેઓ એ પ્રમાણે થોડાક વાર ઉભા તેટલામાં એક ઘોડેસ્વાર તે બાબુથી ધીમે ધીમે ઘોડો હાંકતો જતો હતો તેપર મારું ધ્યાન ખેંચાયું. મેં તેને તુરત ઓળખ્યો. તે મારો જીવ ઉગારનાર દોસ્ત મીનોચેહેર હતો.

મીનોચેહેરે મને જોયો, પણ તેવામાંજ પછવાડેથી પેલા મહમદીયાનં ગ્રહસ્થે પોકાર માર્યો. “પકડો,” તેણે કહ્યું, “આએ એક લુટારો છે, સરદાર સેહેદીનની ટાલીમાંનો એ એક છે.”

મારો શેઠ એ સાંભળી હસ્યો. “અરે છટ,” તેણે કહ્યું, “તમે ભુલ કરો છો. જેતા નહીં, એ તો પારસી છે? મારી પીછાંણના છે—મીન મીનોચેહેર?” અને તેણે હાંક મારી.

પણ મીનોચેહેરે જવાબ આપવાને બદલે પવનવેગે ઘોડો મારી મુક્યો—એવો કે બીજા ઘોડાજ વારમાં તેના ઘોડાની લોખંડી એડને અવાજ વટીક કાઢે આવતો બંધ પડ્યો.

તેને એમ ગભરાઈને નાહાસવાને કારણ હતું. પેલા મહમદીયાનના પોકારથી અંદરથી એકેએક જાણુ બાહર દોડી આવ્યા હતા, અને સેહેદીન લુટારાની ટાલીનો ત્રાસ પડેલો હોવાથી તે ટાલી માંહેલા એકનું નામ સાંભળતાં ત્યાં ભારે ગભરાત થઈ રહ્યો હતો, તથા રસ્તામાંથી ઘણું લોક એકઠું થયું હતું.

“અરે હુમકો, જોયા શું કરો છો?” મીનોચેહેરને નાહાસ્તો જોઈ પેલા મહમદીયાનનું પાકી આવવાથી તેણે હાથ પગ અટકાવ્યા. “એ પારસીના લેખાસમાં મુસલમાન છે. મને તે લુચ્છાઓ પકડીને પોતાના ડેરામાં લઈ ગયા હતા ત્યાં મેં એને બરાબર જોયેલો છે.”

પણ મીનોચેહેરને પકડવા પુટે દોડવાની કોઈએ હીંમત અથવા કનવાર કરી નહીં, અને પોતાનું વેર વાલવાની આ સુના મોહોર જેવી તકજીતી રહી તે ઉપર તે લુટાયેલો મહમદ્યાનં ફાકટજી હાથપગ પછાડતો ઉભો.

પણ મારો શેઠ? તે તો અચરતીથી દંગ થઈ પડ્યો. આ તેની કેવી માહામારત ફતેહ હતી! તેના હાથનો પેલી તેહેમીનાએ ધનકાર કીધો હતો તેની મરૂરી તોડનારી આએ જેવી તેવી વાત હતી કે જેને તે પારસી સમજી ચાહતી તે પારસી તો નહીંજ પણ મુસલમાન હતો—અને વલી વધારે તો શું કે એક ગલાંશંસુ લુટારો હતો?

પણ વાંચનાર જોશે કે મારો શેઠ બુલનું કેવું ભયંકાર ઘોડું ખાતો હતો. તે ખરો જાતે પારસી હતો એટલુંજ નહીં, પણ તે લુટારાઓની સંદ્ધિમાંથી પાક હેતુઓથી આમેજ થયો હતો તેની તેને કેટલી થોડી ખબર હતી !

અને તોપણ તે તો પોતે પોતાને પોતાના વિચારમાં ખરોજ સમજતો હતો. મીનોએહેરે તેને જવાબ દીધો નહીં, ને પોતે ઓલ-ખાઇ આવેલો જોતાંજ ફરમાર નાહડો તેથી તે મહમદયાનનાં ઓલવાની સમ્યાઇ વીશે તેની તમામ ખાત્રી થઇ ગઇ, ને તે અજીત તેહેમીનાપર આવી રવેસે જીત મલી તેથી તે સઘલી દેખાઈતી રીતે ખુશ ખુશ થઇ ગયો.

પણ હવે મને એક ધસ્કો પડ્યો. મેં જોયું કે મીનોએહેરને મેં પાક કોલ આપ્યો હતો કે તે તે લુટારાઓનાં ટોલાંમાં છે એ વાત મારે કોઇને જણાવવી નહીં, અને તે કોલ હવે મારે તોડવો પડશે, કેમકે મારો શેઠ મને પુછવા વના રેહેશે નહીં, અને મારે સામ્યું કહ્યા વના ફાવવાનું નથી.

અને ખરેખર થોડાજ વખતમાં મારા શેઠે ખાંનગી ઓરડામાં તેડી મને પુછ્યું, અને મને ખરી વાત કેહેવી પડી. “પણ તમે સાહેબ તેને વિશે જરાખી ખુશ સમજતા ના,” મેં ઘણા આગ્રહથી માંગી લીધું, “તે કોઇ ઘણોજ નેકનદ આશામીછે, અને કોઇ ફર-જનો મારયો તે ટોલાંમાં બેલાયલો છે”

મારો શેઠ મારી એ વાત સાંભલી ખડખડ હસ્યો, અને મને નાદાંત ઠેડવ્યો. જે ગલાંફાંસુઓનાં ટોલામાં દાખલ થયેલો હોય તે પોતે ગલાંફાંસુ અને લટખટ લુચ્છો નહીં હોય એ વાત તેણે માંની નહીં. તેણે કબુલ કીધું કે મારાં સમજવવા પ્રમાણે તે કદાચ પારસી હોય, પણ તે લુચ્છો નહીં હોય એ તો ખતેજ નહીં.

મેં તેને ઘણું સમજાવ્યું. તેણે કેવી રીતે મને બધે મરતબે મદદ કીધી હતી તે સઘલું કહ્યું, પણ તેનાપર કાંઇ અસર થઇ નહીં, ને તે તુરત પાછો પેલા મુસાફર અંગલામાં જવા તૈયાર થયો. તેને પેહલે જઇને તે વાત દીન્યારજીને કહી દેવાની તલપ થઇ, અને તેનો હાથ નાકબુલ કરવાની સજામાં તે તેહેમીનાને આવો ફટકો મારી શકતો હતો તેથી તે પોતાને ભાગ્યશાલી સમજવા લાગ્યો.

પ્રકરણ ૧૨૬ મું.

તેહેમીના અને હું પોતે.

મારો શેઠ ધકેલા ખાતો મુસાફર બંગલામાંથી બેંગ્લોર હાટે-
લમાં આવ્યો હતો, અને વલી બેંગ્લોર હાટેલમાંથી પછારા ખાતો
પાછો બીજા બે કલાકમાં મુસાફર બંગલામાં આવ્યો. મેં ઉપર
કહ્યું તેમ અજીત તેહેમીનાપર હવે જીત પામવાની મગરૂરીથી
તે મલકાતો મલકાતો આવ્યો. અમોને ત્યાંથી રૂસાઈને જતા રહેલા
જોવા પછી એટલા બધા જલદી પાછા ફરેલા જોઈ જોટલા યુજોર્ગ
દીન્યારજી શેઠ ને તેમનું નાધકયું કુટુંબ અચરત થયું, તેટલાજ
મારી સાથવાલા તેમના નોકર નફરોબી અચરત થયા, અને કેટલા-
કાએ તો મને તેનો સખખ પુછ્યો વટીક, મગર મેં કાંને હાથ મેલ્યા.

ત્યારપછી તરતજ મારો શેઠ દીન્યારજીને એકાંતમાં મઠ્યો.
એ મુલાકાતનું પરીણામ શું નીવડયું તે કાંઈ મને તેજ વખતે
જણાયું નહીં, પણ બીજા એકાદ બે કલાક પછી હું જ્યારે તેહે-
મીનાના ઓરડા પાસેથી પસાર થતો હતો ત્યારે તેણે મને બાહર
આવી એક અદબભરેલી પણ ગંભીર ઈસારતથી અંદર તેડ્યો.

હું અંદર ગયો એટલે તેણીએ બારણું અલગું બંધ કરીધું.
એ સઘલી હીલચાલોને દરમ્યાન મેં જોઈ લીધું કે તે બાપડીની
આંખો રડતાં રડતાં સુઝી આવેલી હતી, અને તેણીનો આખો
ચેહેરો એવાં ગંભીર દુઃખનું એક ચિત્ર હતું, કે જે જોતાં મને
અતી ઘણી દયા લાગી આવી.

“તેં મને એક વાર એક ભાઈથી જ્યાદા મદદ કરેલી છે,”
તેણીએ બારણું બંધ કરી એક સોફાપર બેસતાં મને કહ્યું, “અને
તેટલા વાસ્તે એક બેહેનનાજ એખલાસથી તારા સાથે એકાંતમાં
વાત કરવાને મેં અડચણ જોઈ નથી, અને મને આશા છે કે હું
તારાથી જે ખુલાસા મેલવવાને બાહેશમંદ છું તે તું કશુંબી છુપાવ્યા
વના મને આપશે.”—અને તે ઘણી શરમાતી જણાઈ.

“બાંતુ,” મેં વિશ્વાસ આવે તેમ કહ્યું, “તમારે તેમ કરતાં
ઓશકાવાની કાંઈ જરૂર નથી, કારણ કે તમો મને શું કેહેવા
માંગો છો તે હું સારી રવેસે જાણું છું. બલા મીનોચેહેર સાથની

તમારી મોહોબત મને છાંની નથી, કેમકે એક એતેક્કથી હું મા-
ધસોરમાંજ તે વીશે માહીતગાર થયો હતો.”

“ત્યારે તો મને ખરેખર કેહે કે તું એક કરતાં બે વાર એ
આરબ લુટારાઓના ગુલામાં જઈ આવ્યો ત્યાં શું તેં મારા મીનો-
એહેરને મુસલમાની પોશાકમાં એક લુટારા તરીકે જોયો હતો ?”
તેણીએ આતુરતાથી અતી ઘણી ઉસ્કેરાઈ આવીને પુછ્યું.

“જોયો હતો તો ખરો,” મેં ખુલાસો કીધો, “પણ જે
કરપીન બદમાસોની સંક્રમાં તે છે તેઓના હેતુ જેવો તે નેકબદ
આસામીનો હેતુ નથી. તે તો સેહેતાનો વચ્ચે એક શીરેસ્તો છે.
તમારો પવિત્ર ખ્યાર એક એવા ભલી મનસનીના ગ્રહસ્થને તમોએ
સપુરદ કરેલો છે કે જે તેને પુરેપુરો લાયક છે.”

“પણ ત્યારે શું તે લુટારો નથી ? કેહેવામાં આવે છે તેમ તે
મુસલમાન નથી ?” તેહમીનાએ આગલ કરતાં વધુ ઉસ્કેરાઈ આવી
હરખનાં આંસુઓથી અરધું રડી દઈ કહ્યું.

“તે બંને નથી,” મેં મજબુતાઈથી કહ્યું. “તે મુસલમાન
નથી પણ બલમ લુટારાઓનો દોર તોડવા અને તેમના વચ્ચે જઈ
પડતાં નીરાશ્રીતોને આશરો આપનાર તેમનો એક હરડતો શત્રુ છે.”

“ઓ ખુદા, આએ કેવો નહીં વડી રાખેલો સધ્યારો !”
તેહમીનાએ આજેજ કરી મેલતી ખુશાલી વચ્ચે પોતાના બંને હાથો
જોસથી જોડી કહ્યું ; “ત્યારે ભાઈ કાવસ મારા ભલા મીનુનો તે
બદમાસોની સંક્રમાં આમેજ થવાનો હેતુ શું છે ?”

“તે હેતુ હું પોતેથી આજવેર જાણી શક્યો નથી,” મેં
કહ્યું, “અને તોપણ હું એક ઘડીથી માનવાને વેહેમ ખાતો નથી
કે તે હેતુ તમામ નેક છે. તે કાંઈ તેમને બસ પડતા મુસાફરોને
બચાવા ને મદદ કરવાજ તેઓ સાથે જોડાયો હોય એમ મને લાગતું
નથી. તેની મતલબ—તેનો ભેદ તો ખરેખર કાંઈ વધારે અંબીર ને
વધારે ઉંડો જણાય છે, પણ જ્યાં તુલક તે મતલબ બર આવે ત્યાં
તુલક તે ત્યાં રહી તે ચંડાલોને હાથ સપડાઈ જતા મુસાફરોને બનતી
મદદ કરવાનું પવિત્ર પુન હાંસલ કરે છે.”

“અને તેમ કરતાં તે કેવો ભયંકાર જોખમ રાતદીન ખેડતો
હશે !” તેહમીનાએ ખરી કાલજીથી કદર બતાવી ધાસ્તી કરી ;
“પણ ત્યાં શું તે મુસલમાન પોશાકમાં છે ?”

“હા બાનું,” મેં કહ્યું; “તે ગલાંફાંસુઓનાં ટોલાંમાં તે પારસી છે અથવા દગાખોર છે એમ કોઈને ત્યાં સ્વપનેથી વકરી નથી. તે એરેબીક એટલું સરસ બોલી જાણે છે કે એક પારસી તરીકે તેને ઘણું મગરૂબ થવાનું છે.”

“અને ત્યારે શું મારો છુટકારો કરવામાં જે બલી મનસનીના લુટારાએ તું બેરાદરને મદદ કરી હતી તે એજ મારો માનીતો મીનુ હતો ?” તેહેમીનાનો હરખ માયો સમાયો નહીં જઈ શકવાથી તે હવે મારા સામે પોતાના પવીત્ર પ્યારની કશીબી શરમ બતાવ્યા વના બોલી.

“તે વખતે મારો મદદનીશ એજ ગ્રહસ્થ હતો એટલુંજ નહીં,” મેં હજારો હેસાંનથી ઉભાઈ જતી છાતીએ કહ્યું, “પણ એક બીજી મરતએ જ્યારે હું તે સેહેતાંનોનાં ધામમાં ગયો ત્યારે મારો જ્ઞાન બચાવી મને સલામત પાછો બાહર પાડનાર પણ એજ રાહનુમા શીરેસ્તો હતો. તે વખતે હું બચ્યો તે એક મોજેજોજ થયો, ને તે મોજેજોજ બળવા ખાતર હું મારા ખુદા ઉપરાંત એ તમારા ભત્રીશના ભરથારનેજ જીંદગી તુલકનો હેસાંનમંદ છું.”

તેહેમીના આ સાંભલી ખામોશ રહી. પા કલાક આગમચ પોતાના પીતાને મોંહથી જેણીને તે જીવથી જ્યાદા ચાહતાં શીખી હતી તેને માટે અક્કલમાં નહીં ઉતરે એવી વાત સાંભલી આવતાં તેણીને નાસીપાસીના જે નાતરસ ધાતકી જખમો થયા હતા, તે પછી તુરતજ તે જહાલા માટે આ ખાત્રીભરેલો ખુલાસો સાંભલી તે હરખથી એટલી આજેજ થઈ ગઈ કે તેની મોજનાં શાંત સુખમાં તે થોડીક પલસુધી મલકાતી ચુપ બેસી રહી.

“હું તારી અતી ઘણી ઉપકારી છું,” તેહેમીનાએ તે પછી કહ્યું; “એ હેસાંનનો બદલો કેમ વાલવો તે હાલ તો હું જાણતી નથી વાસ્તે તું જા, અને જે ભાગ્યશાલી દીવસની હું ઉમેદ રાખું છું તે દહાડો જે ખુદા મને બતાવશે તો તે મારાં સુખમાં પણ તારાં કીમતી હેસાંનો કદી હું ભુલવાની નથી તે તું ખાત્રીથી માનજે.”

એ ઉપરથી તેણીની હજુરમાંથી હું ઘણો ખુશી થતો બાહર નિકલ્યો. મારા રોડને માટે મને ઘણું માન હતું, કેમકે વાંચનાર જાણે છે કે તેની મારાપર ઘણી મેહેરખાંની હતી, અને તેમ છતાં જ્યારે હું તેની વિરૂધ્ધ કામ લેતો હતો ત્યારે વાંચનારે જાણવું કે હું ફક્ત ખરે રસ્તે ચાલી મારી લાગણીઓને ધનસાદુ માત્ર આપતો હતો.

હવે મેં જોયું કે પાછો રંગ ફેરવાશે. તેહેમીના તેનાં બુજેગ માતપીતાની ખાત્રી કરી શકશે કે મીનોચેહેર ચોરાની સંક્રમાં છતાં એક ચોર ન હતો, અને તે જેમ પેહેલાં ધારવામાં આવતું હતું તેવોજ—અલકે તેથી કાંઈક વધુ ભલો આદમી હતો, તો તેઓ તે બેટીને એવી રવેસે આહતાં હતાં કે તે તેણીના પાક પ્યારને આડે આવી જીલમથી તેણીને એક અણગમા નેકામાં હોમાવાને છદ કરશે નહીં, અને તેથી મારા શેઠને આ બીજી વેલાની બેવડી નાસીપાસી સાથે ત્યાંથી નીકલી જવા વના છુટક રેહશે નહીં.

એટલા માટે હવે સેવટ શું આવે છે તે જોવાનું હતું, ને હમણાં સાંહજ થઈ ગઈ હતી (ને મારો શેઠખી બાહર ગયો હતો માટે મારે જે સરેસ્તાનું તેનું કામ કરી રાખવાનું હતું તે કરી હું ખી જરા બાહર લટાર મારવા નીકલી પડ્યો.

પ્રકરણ ૧૨૭ મું.

ધરપકડ અને નાહસભાગ.

હું એમ વગર મતલબનું જ્યાં જવાયું ત્યાં જતો કલાક એક ફરયો, ને પછી અંધારું થઈ ગયલું હોવાથી ઘર પાછો ફરવા નિકલ્યો. એમ કરતાં જ્યારે હું પાછો ફરતો હતો ત્યારે મને જોઈને એક જણ પાસેની ગલીમાં ભરાઈ ગયો તેપર મારી નજર પડી, ને જોકે તેણે મારી નજર ચુકાવા ધણી સીકત અને ઝડપ બતાવી તોખી મેં જોયું કે તે કોઈજ નહીં પણ મારો સદાનો શત્રુ મારો મામો હોમલો ખુંધો હતો.

તેની એ હીલચાલપર મને વેહેમ આવ્યો. તે મારી પુઠે ભરાતો છુપાતો આવતો હોય ને મારી પીઠ ફરવાથી ગભરાઈને ગલીમાં જતો રહ્યો હોય એમ મને લાગ્યું, અને તેથી હું ધસીને તેને તે ગલીમાં જોવા ગયો; પણ ત્યાં તે હતો નહીં. હું ને આખી ગલી જોઈ વલ્યો પણ યાતો કોઈનાં ઘરમાં ભરાઈ ગયો હતો, અથવા તો તે ગલીમાં ગરક ગયો હતો.

એમ થવાથી હું ત્યાંથી પાછો ફર્યો, ને મેં ખરેખર તે મારા શત્રુને ગલીમાં ભરાઈ જતાં જોયો હતો કે કાંઈ નજરચુકથી હું નાહક વેહેમાયો હતો તે વીશે હું વિચાર કરતો મારે રસ્તે હવે ઉતાવલો

ચાલ્યો, કેમકે તે રસ્તો કાંઠા ઝાઝી વસ્તીવાલો હતો નહીં. કોઇ છુટીછવાઇ ગાડી અથવા છુટોછવાયો રાહદારી મલતો હતો તે વતરોગે ત્યાં કાંઠા જલ્દી ભરચકર હતી નહીં.

પણ એ રવેસે હું ઘણું આગલ વધી શક્યો નહીં. હું થોડુંક ગયો એટલામાં પછવાડેથી કોઇએ આવી મારી આંખપર હાથ ઢાંકી દીધા, ને એક બીજા કોઇ કર્મીને હું ગભરાઇને યુમ પાડું અથવા બચાવમાં મારા હાથ ઉપયોગમાં લાઉં તે આગમ્ય મારાં મોંઢમાં દુરો ખોસી દીધો, કે ત્રીજાએ પછવાડેથી હાથ બાંધી લીધા ને પછી સાંથી ઝડપથી મને ઉચકી લઇ જઇ પાસેજ એક ગાડી ઉભેલી હતી તેમાં નાંખ્યો, કે ગાડીનું તે ખરખરયું ભારે ખખડાત કરતું સાંથી ઉપડી ગયું! આ સઘણું એટલું જલદી બની ગયું કે તે કાવતરાંની પાપ ભરેલી જાલ મારે માટે ખેશક ઘણાક કલાક આગમ્યથી બીજાવી રાખેલી હોવી જોઇએ. એ કર્મીન કરમમાં ચંડાલ હોમલા ખુંધાનો હાથ હતો અને મેં પેલી ગલીમાં ગુમ થતો જોયો હતો તે એજ બદમાસ હતો એમ માનવાને હવે વેહેમ જેવું તો જરાએ ન હતું. મેં ખાત્રીથી માંચું કે કોરજીશઠ ને તેનાં કુટુંબને છોડી મેલી તેની રચેલી ખુરી નેમ ઉંધી મારવા ખાતર તે ચંડાલ મારે માટે ભારે કપટ વાસના ધરાવતો હોવો જોઇએ, અને તેનીજ પેઠે સલાદીનની ટોલીવાલાઓ તેમને ઠગીને હું માહાત કરી આવી શક્યો હતો માટે મારાં ખુંનના તરસ્યા થયા હશે, ને તેથી તે બંને પારડીઓએ એકઠા મલી એકમતે મને રસતે સેરદે સેહેલ કરતો સપડાવી દેનારી આ જાલ બીજાવી હશે.

હોમલો ખુંધો આગલ જે મને સતાવતો હતો તે તો પેલી કાપલી ઉપરથી મેં શોધી કાઢ્યું હતું તેમ ખુદા માલમ કયા સખખથી પેલો દાદીયા તેને તેમ કરવાને ઉસ્કેરતો અથવા પદસા આપતો હતો તેનું પરીણામ હતું, એટલે તેની તે વખતની અદાવત તો ભાડુતી હતી, પણ આ વખતે હવે તો તેની અદાવતમાં પોતાવત સમાયલું હતું, ને તેથી તે અદાવત જો થઇ શકે તો હવે તો આગલ કરતાં ખેવડી વધારે જલેમ અને જનુની થયલી હોવી જોઇએ એમ મને લાગ્યું.

વાંચનારને સમજાવવું પડશે નહીં કે એ સઘલા બચબીત વિચારો અને અનુમાનો જે પદ્ધતિ મને ઉચકી બાંધીને મારા શત્રુઓએ

ગાડીમાં નાંખ્યો ત્યારેજ અને તેજ પક્ષે મને થયા એમ કાંઈ હતું નહીં. તેજ પક્ષે તો હું એટલો હૈયાંસુનો અને બેકાંમ બની ગયો કે એ શું થાય છે ને થયું તે પણ હું જોઈ અથવા જાણી શક્યો નહીં હતો.

અંતે જ્યારે ગભરાતની એ બેખબરીની બેભાંનીમાંથી હું બેદાર અને હોસ્વાર થયો ત્યારે મેં ગાડીમાં મને લઈ બેઠેલા મારા શત્રુઓ તરફ નજર દોડાવી, ને અધારાં વચ્ચે જે થોડી ધણી રોશની તેમાં મલતી હતી તેથી મેં સરદાર સેલાદીનના દુભાસ્યા કરીમખાનને અને બીજા બે આરબોને જોયા. હોમલો ખુદો તેઓ સાથે હતો નહીં. તે નાપેકાર આગ લાકડાં લગાડી મારી ગરદન તે ગલાંશંસુઓને હાથ આપી રેહેવાના ઓસ્તવાર સધ્યારા સાથે બહારોબાહાર વટી ગયો હતો.

અને એરીતે એક વાર જોકે હું ખુદ મોહતનાં મોંહમાંથી તેઓને હાથતાલી આપી બચી આવ્યો હતો તોપણ અંતે તેજ ખુનીઓના ડરામણા દસ્ત હેઠલ મારાં દુર્ભાગ્યનો મારેલો હું પકડાઈ ગયો. એ ભયંકાર ભવીશનો મને ભાસ થયો ન હતો, માટેજ હું એની બેરીકર બેપરવાહીથી સધલે ઠેકાંણે ફરતો હતો. તેમાં મેં થાપ ખાધી હતી, અને એક ધણીજ જીવસતોસત થાપ ખાધી હતી !

હવે વલી કરતું શું ?

એક મરતબે તો દોસ્ત મહમદ ઉરફે મીનોએહેરની મદદથી મારો જાંન બચ્યો હતો પણ હવે કેમ થશે ? ત્યારે તો તેને મદદ કરવાને એક બારી હતી—હવે તો એકે નથી ! આ ખુદા, આ વખત માફ મોહત નક્કી હતું, ને હવે ફરી એક વાર જીવવાની આશા સુકી હું મેદાંનમાં તોશાંની પવનથી પુશકલ હીલતાં ઝાડ પેરે થરથર ધુળવા લાગ્યો !

“સમાલજે બચ્યા,” કરીમખાંને મને ગાડીમાં નાંખ્યા પછી તુરતજ કહ્યું, “જે જરા સવરયો કે ચવરયો તો આ પીરટોલમાંની ગોલી મગજમાં આરપાર જઈ તેજ વખતે તારું મોંહ સીવી નાખશે—” અને તે ચંડાલે બરાબર મારાં મગજની લગોલગ એક પીરટોલ પકડી, કે જે અકસ્માતથી બી કદાચ ફુટે તો મને બીજીજ પક્ષે મુડદું બનાવી મેલે તે ખ્યાલ વટીક મને પાણી પાણી કરી મેલવા—બલકે મારી નાંખવાબી બસ હતો.

મને પુરતી રીતે બીહીધેલો જોઈ હવે તેણે મારાં મોંહમાં મારેલો દુવો રાખી મેલવાની જરૂર જોઈ નહીં તેથી તે એક આરબને

આરબીકમાં આજ્ઞા કરી કાઢી નખાવ્યો, અને પછી પેલા બીજા આરબના હાથમાં પીરટોલ મારા માંથાની લગોલગ પકડી ફેડવાને તૈયાર બેસી રહેવા આપી.

મેં જોયું કે યુમ પાડી રસ્તેના રાહદારીઓથી મદદ મેલવવાની ઓરોશ કરવામાંથી કશી હાંસલ હતી નહીં. ગાડીનાં એકેએક શલકાં ચઢાવેલાં હતાં ને વધી ગાડી પવન વેગે દોડતી હતી (કેમકે જોકે ગાડી તો ભાગો ખટારો હતો પણ તેને જોકેલો ઘોડો અતી ઘણો તેજ હતો) અને તેથી હું યુમ પાડું તે સાંભલીને મદદ કરવાને કોઇનું ધ્યાન ખેંચાય એવું હતું નહીં તો યુમ પાડી અથવા તો ગાડીમાંથી કુદી મારવાની વ્યર્થ ઓરોશ કરી તતક્ષણ જાન શુ કરવા ખોલવો ? તે ખુરાઓ એવી હું કશીથી હીલચાલ કરું તો મને ત્યાં ને તેજ પહે ઠાર મારી નાખવાને જરાએ ડર કે દરકાર કરે એ તો ધારવું નામુનાસેબ હતું, તો પછી તો ભવીશ જે બનવે તે જોવા ને તપાસવા તમામ આમોશીમાં જ શાંતિપત સમાયલું હતું.

રસ્તો બહુજ લંબાણ હતો, ને આખે રસ્તે તે ખુનીઓને અરેબીક ભાષામાં વાત કરતા સાંભલવાનું ખરેખર ભારે કંઠાલા ભરેલું હતું. જ્યારે અમો વસ્તીવાલા ભાગમાંથી બાહર પડ્યા ત્યારે તેઓએ ગાડીનાં ફાલકાં ઉતારી નાંખ્યાં, અને ઠંડી લેહેકાથી તેમજ શરૂ થતી ચંદરણીના પ્રકાશથી મારા ઉસ્કેરાયલા જીવને કેટલીક તાજગી મળી. એ રવેસે મુસાફરી કરતા જ્યારે અમો સીવગંડીના પાહાડો પાસે પોંહ્યાં ત્યારે તેનાં એક ખુંણમાં એક કંગાલ જેવું પોંહ્યાંખાનું હતું ત્યાં અમો થોખ્યા, ને તે પોંહ્યાંખાનાવાલો (જેખી એક ભીલની જાતનો તેઓની સંજ્ઞનો લુટારોજ નજરે આવતો હતો તે) દારૂ વગેરે તેમને માટે બાહર લાવ્યો, અને તે લુચ્છાઓએ તે કોપટાં ચઢાવી મુસાફરીની યાક ઉતારી. તે પછી થોડેક વારે તેઓ ગાડીમાંથી ઉતર્યા ને ફરીમખાને મનેખી ઉતરવા પ્રમાવ્યું.

હું જ્યારે ગાડીમાંથી ઉતર્યો ત્યારે મેં જોયું કે એક બાળુએ ચાર ઘોડા તૈયાર ઉભેલા હતા. તે માંહેથી એક ઘોડા ઉપર મને બેસવાનો હોકમ થયો, એટલે હું બેઠો. તે પછી ફરીમખાન એક બીજા ઘોડાપર બેઠો, કે પેલા આરબોએ મારા એક પગને એક લાંબું દોરડું વીંટાલીને તેનો બીજો છેડો ફરીમખાનને આપ્યો, જે

તેણે પોતાની કમરની આસપાસ વીંટાલીને ગાંઠ મારી લીધો. ત્યારકેડે તે બે આરબોબી અકેક ઘોડા ઉપર કુદી બેઠા કે અમારી મુસાફરી પાછી શરૂ થઈ.

મેં એ ઉપરથી જોઈ લીધું કે તેઓ મને એ રવેસે કેદી કરી પોતાના કીલ્લામાં જ લઈ જતા હતા. હું અને કરીખાંન જોડે-જોડ ચાલતા હતા, અને અમારી પછવાડે પેલા બે આરબો જોડે-જોડ ચાલતા હતા. તે બંનેના હાથમાં અકેકી તૈયાર ભરેલી પીસ્તોલ હતી. “બચ્ચા તપાસજે હ;,” કરીમખાંને કહ્યું, “જે નાહવાસની જરાબી વેતરણ કીધી તો તેજ વખતે પછવાડેથી આ ધરાધર પીસ્તોલો છુટશે, જે તુંને બે કદમથી નાહસવા નહીં દેતાં અહીંજ પોંદતો કરી મેલશે.”

મેં કશો જવાબ દીધો નહીં, પણ કરીમખાંનનાં એ બોલવા ઉપરથી મારાં મગજમાં એક નહીં ધારેલું વારું આવી ગયું. એમથી ને એમથી આ કરપીનો મને કેદી તરીકે પોતાના સરદાર આગલ હાજર કરીને મારીજ નાંખવાના, કેમકે તેઓને જે મેં જબરા કહ્યા હતા તેના ખારમાં તેઓ મારો જાન લે નહીં ત્યાંવેર કાંઈ તે જનુની જંગલીઓ ધરાય નહીં એ દીસ્તુંજ હતું. વહી તેઓના ગુસ્સામાંથી મને બચાવી સલામત પાછો ફેરવવાને મીનોચેહેર પણ હવે કશું કરી નહીં શકે એમ હતું, ત્યારે તો મારો જાન બચાવવાનો એક જોખમભરેલો અખતરો અજમાવામાં જસતી કશું ગયું નહીં. અંતે ને આખરે તો મારે મરવુંજ હતું, તો પછી હું સરદાર સલાદીનનાં ગોશમાં જઈને તેની અને તેનાં પાપી હમશરીકોની હજુરમાં માર્યો જાઉં તે કરતાં તો મારો જાન બચાવવાની કોશિશમાં હું માર્યો જાઉં તે બેશક બેહેતર હતું.

એટલા માટે એક દડાવથી હજી તો કોઈ આંખ ઢાંકીને ઉઘાડે તેટલાં અમારા ઘોડા જે આસ્તે આસ્તે હંકાતા હતા તેમાંથી મેં મારા ક્ષેત્રને એડ મારીને અચબુચ પુરતા જોશથી આગલ કાઢી મેલ્યો, અને પવનવેગે મારી મુક્યો. એ મારા જોશનો આંચકો કરીમખાંનને જબરો લાગ્યો, અને મારા પગ સાથે બાંધેલું દોરડું તેની કમર સાથે બાંધેલું હતું માટે તે આંચકા સમેત તે દોરડું ટુટી જતાં કરીમખાંન ચીબરાંની પેઠે ઘોડાપરથી બોંયપર પડ્યો.

પણ મારા અખતરાનું એ પેહેલું પરીણામ જોવા અથવા તપાસવા હું યોગ્યો નહીં. ખાહી-ખાડો-ખમ્મોચ્યું-પથર અથવા પાહાડ મેં જોયા નહીં. પછવાડેથી ધરાધર ગોલીઓના આરપર આર થતા હતા, પણ તે રહીમની રહેમથી તે ગોલીઓમાંની એકથી પણ હું મુગો નહીં એ એક ખરેખરો ચમતકાર હતો. તે ગોલીઓ માહેલી એક બે તો મારા કાનની છેક લગોડગથી ઝલુઝલુ કરતી પસાર થઈ ગઈ, પણ સુભાગ્ય મારાં કે તેમાંથી એકખી મને લાગી નહીં. હું નીચો વલીને મારા ઘોડાની કોટે બાજુ રહેલો હતો, અને તે અમીરી જનવર જાણે મારો જીવ સટોસટ જોખમ સમજતું અને જાણતું હોય તેમ મને પવનની પીઠ ઉપર સવાર બનાવી લઈ નાહસતું હતું !

આગલ-આગલ-અને આગલ તે ઘોડો ધસ્યો ગયો. હું ક્યાં જતો હતો તે હું જાણતો ન હતો—તે ઘોડો મને ક્યાં લઈ નાહાસતો હતો તે હું સમજતો નહીં હતો, અને એ રવેસે નાહસતાં નાહાસતાં છેક પછાત પડેલા મારા શત્રુઓના ઘોડાઓની એડનો અવાજ વડીક મારે કાંને આવતો બધ થયો, અને મેં ખાત્રીપૂર્વક માન્યું અને જાણ્યું કે હું તેઓને છેક પછાત નાંખી આવ્યો હતો. ત્યારે મેં મારા ઘોડાની લગાંમ ખેંચી તે પાણી થઈ ગયલાં પ્રાણીને ધીર ખંચાવી, અને હું ક્યાં હતો તે જોવા તે વખતની શીકી ચંદરણી વચ્ચે મેં આસપાસ નજર ફીધી. મેં જોયું કે હું કોઈખી સુરતે સલાદીનનાં ગોશાની તદ્દન ખીજ બાજુએ નીકલી આવ્યો હતો, અને તે પાહાડી ગલી છોડીને હવે હું એક બોહોલાં ચોગાનમાં ઉતર્યો હતો.

હવે ક્યાં જવું ?

આસેપાસે કશું રહેઠાંણું નજરે આવતું ન હતું, પણ સાંમે એક પાહાડનાં રહેઠાંણુમાં એક દીવો બલતો જણાતો હતો. તે તરફ જઈને રાતવાસો રહેવાની રજા માંગવી કે નહીં તે વીરો મને ગુંચવાડો થયો. કદાચ તે કોઈ સલાદીનનો મલત્યો હોય ! તે મલત્યો નહીં હોય તોખી કોઈ લુટારાઓનું તે રહેઠાંણું હોય ! મને તે હોય, પણ ત્યાં વીસામો માંચવા જવા વીના આશ્યું નહીં. હું ને મારો ઘોડો બંને આ જોહમતભરી નાહસથી યાકીને લુસ થઈ ગયા હતા, અને તેથી આ ચોગાંણુમાં વીસામા માટે પડાવ કરતાં કોઈખી

છાપડાનો આશરો લેવો સલામતીના અસથી બચવા ખાતર વધારે સલામતી ભરેલું હતું. વહી મેં અનુમાન કર્યું કે પાહાડો વચ્ચે કોરી કાઢેલો તે એકાદ પ્રમાણીક ખેડુતનો કદાચ વસવાસ માત્ર હશે, અને તેથી એ બધા વીચારે કરતાં ત્યાંજ આશરો માંગવા જવાના મારા હાથ સાથે મેં તે તરફ મારો ઘોડો હાંક્યો.

હું તે મકાંનની પાસે ગયો, અને ઘોડા ઉપરથી ઉતરી ઘોડાની લગામ હાથમાં રાખી તે બારણાં તરફ ગયો. તે બારણું જંગલી લાકડાંનું થોડા થાકીને ઉભું કરેલું હતું, અને મેં દુરથીજ ઘણી અચરતી વચ્ચે જોયું કે આવાં એકાંત બીયાબાંણુ જંગલમાં એક પારસી ખેસીને મોટે સાહદે ચોપડીમાંથી સરોશ યસ્ત ભણતો હતો! કેટલું અજબ જેવું! એકાચ ચીતે તદન બીયાબાંણુ એકાંતમાં પોતાના પત્રીત્ર મહજબ ઉપર આવી સ્તુતીપાત્ર આસ્થા બતાવતા એક દીનચુસ્ત જરથોસ્તીને જોવાથી મારું દીલ ખુશીથી ઉભાઇ ગયું.

તે નીચી મુડીએ ચોપડીમાં જોઇને ભણતો હતો, અને જોકે મારા ઘોડાનાં પગલાંનો તે એકાંતમાં ઘણો પડધા પડતો હતો, અને તે ઘોડા સાથેજ તેનાં બારણાંના ઉંબરની છેક અડોઅડ હું જઇ ઉભો તોખી તે પારસીએ દોડું ઉઘડીને મારી ભણી જોયું નહીં! શું તે બેહેરો હતો ?

મેં સાદ માર્યો. “ સાહેબ, ” મેં કાકલુદી ભરેલા અવાજે કહ્યું, “ હું ભુલો પડેલો છું, અને મને તમારાં આ એકાંત છાંપડાનો સુખારક આશરો આપશો ? ”

જાણે આટલો વાર તે બેહેરોજ હોય અને મારો કે મારા ઘોડાનો સંસારો વટીક સાંભળ્યો નહીં હોય તેમ તેણે એકદમ મારો અવાજ સાંભળી ચોંકીને મારી ભણી સેહેજ જોયું, અને બાજમાં તે બાજમાં બોલ્યો, “ સુખેથી અંદર આવો અને આરામ કરો. ”

પણ તેણે જ્યારે ચોંકીને મારા ભણી જોયું અને તે બોલ્યો ત્યારે હવે મારો ચોંકવાનો વારો આવ્યો. તેનો ચેહેરો અને તેનો અવાજ મને અજાણ્યો હતો નહીં, અને તે કોઇજ નહીં પણ મને બધે મરતમે લુટનાર સોહોડુ દમણો ઉરફે રસ્તમજી રાંણજી હતો !

મકરણ ૧૨૮ મું.

સોહલુ દમણ્યાનો ત્રીજો દેખાવ.

રસતમણ રાંણુ હયાં! આવાં એકાંતમાં ?

કદાચ મને એ મરતએ ઠગીને તે ફાવી ગયો વાસ્તે કાંધ વધુ જાણુન ઠગાધનું કામ તેણે કર્યું હશે, ને તે માટે સતાવાળાઓ તેની પુઠે પડ્યા હોય તેથી નાહાસીને આ એકાંતવાસ તેણે અખત્યાર કીધો હોય, કે જ્યાં તે કીરતાર પાસ માંસી આહવા પશ્ચાતાપનાં ભણુતરોથી તે પોતાનાં આગલાં કુકર્મોની તોખાહ કરતો હોય. એમ નહીં હોય તો ખીચું શું હોય ?

અને સારે શું તે એક વારનો ઠગારો લુચ્છો આને એટલી બધી હદ સુધી સુધરી ગયો હતો ? તેણે આ એકાંતવાસ અખત્યાર કીધો હતો એજ માત્ર તેની જાણના તારીફમાં બોલી બતાવતું હતું એમ નહીં, પણ તે વલી આવી રાતને વખતે આવાં પવીત્ર ધ્યાનથી જન્દ અવસ્થા ભણુતો હતો તે દેખાવ સૈથી વધારે અસરકારક અને ધ્યાન ખેંચનારો હતો. તે પોતાનાં આગલાં અગાધ પાપો માટે પસ્તાવાથી પોતાની છાતી ખાલી કરવા પોતાનાં ધર્મ પુસ્તક મારફતે તે કીરતારની પવીત્ર યાદમાં મશગુલ હતો એજ તેના ખરા પસ્તાવાની મોતેખર નીશાંણ હતી. જે કોઈ ખીજે ઠેકાંણુ તે મને મલતે તો મારાં નાણાં ખાધ જનાર તરીકે હું ઉછલીને તેને ગલ-ચીમાંથી પકડતે, પણ હું અહીં તો તેનાં આરણાં બાહર મારા ઘોડાને બાંધી તેની એઆદતમાં કશી ખલલ નહીં કરવાના નેક હેતુથી વગર ગરબડ કરવે જોઈતી અદબની ગંભીરતાથી અંદર દાખલ થયો “હું આય ઘડીએ ભણી રહેવશ,” મને અંદર દાખલ થયેલો જોઈ સોહલુ દમણ્યાએ હજી બાજમાંજ કહયું, “તેટલાં આરામ ફરમાવો,” અને તે પાછો ધ્યાનથી ભણવા પડ્યો.

હું નીરાંતે બેઠો.

તે અરધું પુઢરતે બનાવેલું ને અરધું માણસે બનાવેલું એક મકાન હતું. તે પાહાડમાં કોરી કાઢેલો એક ચોરડો હતો જે રહેવાને માટે સગવડ અને સુખ ભરેલો કરવામાં આવ્યો હતો. તેમાં ફરનીચર ઝાઝું ન હતું. એક દેવદારની મજબુત ટેબલ અને એક તેવીજ પુરસી (કે જ્યાં સોહલુ દમણ્યા એક રોશન કરેલા આતશનાં પાત્રાં આગલ

ભણવા બેઠેલો હતો તે) બારણાંના સ્ખલમાંજ મુકેલી હતી, ને તેથી તે ટેબલપરની તે પાત્રાંની રેશની તે બોહલાં મેદાનમાં ઘણે લાંબે-થીથી નજરે પડતી હતી. તે ઉપરાંત એક ખુણાંમાં એક ખાટલો હતો જે પર પ્રકત એક સાદરી પાંચરેલી હતી. વલી એક બીજા ખુણામાં એક દીવી ઉપર દીવો મુકેલો હતો અને પાસેજ ચુલી ઉપર કાંધ સુકુંપાકું પકવાંણ ચઢાવેલું હતું, તથા એક બાળુએ પાણીનો એક મોટો કુંજો અને ભાગેલી પેટીનું એક થોબલું રાખેલું હતું. એ વના ત્યાં બીજું કશું નજરે આવતું ન હતું.

હું એ અવલોકન કરી રહ્યો તેટલામાં સોહલુ દમણ્યા ભણી રહ્યો. તે બાહર જઈને માહાબોખતારને પગે પડ્યો, અને પછી અંદર આવ્યો. અંદર આવ્યા પછી તેણે મને પેહેલોજ જોયો ને આલખ્યો હોય તેમ તે ઘણો ચોંક્યો.

“મેં તો તમોને કેવારના આલખ્યા છે,” મેં તેની શીકર દુર કરી. “તમે મને બમે મરતમે લુટીને હું ગરીબનું નાણું ખાધ ગયા છો, પણ જો હવે તમે ખરાં દીલથી પસ્તાવાપરજ મંડ્યા હો તો હું તમોને માફ કરું છું.”

“શુગર તે બારે હકતાલાના,” સોહલુ દમણ્યાએ દુધા ગુજરી. “કાવસજીભાઈ હું તમારો ચોર છું તેનું મને દુઃખ છે તેથી જ્યાદા હું તે મારા પેદા કરનાર પરવરદેગારનો ચોર છું તેનું મને દુઃખ છે. મેં તમોને હમણાં પછી રહીને જોયા ને આલખ્યા ત્યારે મને કાલ પડી કે તમે મને માફ કરશેજ નહીં, પણ બેહેરાંમ યઝદે મારે વાસ્તે તમારાં મનમાં મેહેર મુકી, ને તમે મને માફ કરોછ તે કમતરીનપર ખરી ન-વાજેશ છે.”—હયાં તે જરા વાર થોખ્યો, કે જ્યારે મારે શું બોલતું તે મને સુજ્યું નહીં—એટલી બધી તેના પસ્તાવાની મારાપર ગંભીર અસર પોહોંચી હતી—અને પછી તેણે પાછું ચલાવ્યું. “આજ કેટલા મહીના થયા આ મકાંન મેં મારી સેવટની આરામગાહ કરી છે. અહીંજ હું મોહતની મુરાદ માંગતો અને મારાં પાપનો પસ્તાવો કરતો પડેલો રેહેવશ, ને તમારા જેવા લાચાર બેચાર મુસાફરોને સદા આસરો આપતો આવ્યો છું, ને જીવસ ત્યાંસુધી સદા આપતો રેહેવશ.”

“એ તમારી હાલની નેક ચાલ તમારી આગલી બદીઓની પુરતી તોજેશ થઈ પડશે,” મેં ખરાં દીલની દયાથી કહ્યું; “હું તમોને અંતઃકરણથી માફ કરું છું ને ખુદાથી તમોને માફજ કરશે.”

“આહા ! કેવા ગામ ગોલાબ જેવા ગરીબ છોકરાનું મેં એક નહીં પણ બધે મરતબે ઠગીને નાખ્યો વાલ્યું છે !” સોહલુ દમણ્યાએ પોતાની આગલી ચાલ માટે ધણાજ કમકમાટી કહ્યું, “પણ ખરું માનજે દીકરા કે તે માટે હું રોજ તારા ઉપર ભણીને દુવા ગુમરી કરતો હતો.”

તેનાં આ ધણાં સહરાગતનાં બોલવાથી જરાક વધી અને વેહેમ પડ્યો. રખે તે આગલ બે વાર કીધું તેમ વધી હદ બાહર સાધુ થતો હોય ? પણ નહીં હોય. તેમજ હોય તો આ બીયાબાણમાં એકલો પોતાને કેદ શા માટે કરે ?

“મારો આ એકાંતવાસ બે કામ સારે છે,” સોહલુ દમણ્યાએ મનને નાંખ્યો અને વેહેમાયલો જોઇ ખુલાસો કીધો. “એક તે અહીં એકાંતમાં એક ચીતથી હું રાત દહાડો ભણીને મારાં પાપથી ખલાસી પામું છું, ને બીજું તો એ કે પેલા પંકાયલા લુટારા સલાહીનનો ગુફા અહીંથી દુર નથી તેથી રાત અવાર ભુલા પડેલા તમારા જેવા એકલા મુસાફરોને ચેતાવીને હું રાતવાસો અહીંજ ચોખ્ખાં છું, ને પછી સહવારે જવા દઉં છું કે તેઓ તે ચંડાલને હાથે હેરાંન નહીં થવા પામે.”

“ત્યારે તો તમે ખરુંજ પુણનું કામ કરો છો,” મેં કહ્યું. હું બી તે ચંડાલોને હાથ હમણાં સપડાયલો હતો ત્યાંથી એક તે કીરતારે કરેલા સંજોગથીજ જીવતો નાહસી આવવા પામ્યો છું.”

“શુગરાના ! શુગરાના !” સોહલુ દમણ્યાએ સોગરગુમરી જરી રાખી ; “પણ ત્યારે તો તમે ને તમારો ઘોડો બેઉ જાકેલા હોશો. પેલાં ખુણાંમાંની તપેલીમાં પાણી છે, તે લઇ તે બચારાં જનાવરને પાઓ કે તેની પેઆસી આંતરડીને ટાઢક વલે, ને પછી કસ્તીપાયજી કરો કે આપણે સાથે બુકબાયકો ખાઇ લઇએ.”

આ બેમાંથી ખાશ કરીને મારો જાંન બચાવનાર તે અસીલ જનાવર માટેની તેની દરખાસ્ત ધણીજ અગતની અને વાજબી હતી માટે તે અને વધારે પસંદ આવી, ને તેણે બતાવ્યું તે તરફ હું તે પાણીની તપેલી જેવા ગયો, પણ હજી તો મારી પીઠ ફરી કે મને લાગ્યું કે સોહલુ દમણ્યા તે ઓરડા બાહર સડી જઇ બારણું બંધ કરે છે, ને તેથી હું ઉછલીને ગભરાતમાં બારણાં તરફ જઈ તેટલાં તો તે ઠગારા ચંડાલે એક ગગડાત સમેત તે બારણું બંધ કરી બાહરથી કલ ફેરવી અને કેદ કરી લીધો !

મકરણ ૧૨૬ મું.

દમણ્યાનો દગો.

તે મુજ મને એ રવેસે કેદ કરી ક્યાં ગયો હશે ?

મેં કપાલ ફૂટીને ખ્યાલ કીધો કે અરે અફસોસ થું હું સંકટો
સેહેવાને સારજ આ સંસારમાં સરજયો હતો કે હજી તો એક આ-
કૃતમાંથી જેમ તેમ છુટો થતો નથી તેટલાં બીજાં જઈ પડું છું !

અને વહી આ નવી આશતમાંથી સલામત જાન લઈ ફરી
એક વાર ફતેહમંદીથી બહાર પડવાને હવે જામીનગીરી શી છે ?

મેં તે બારણું ઉઘાડવાને બલવાન પછારા માર્યા, પણ તેથી
કશોખી લાભ થવાને બદલે સામાં મારાં આગલાં લોહી લુંઠાંણુ થયાં.
તે બારણું તેનાં બંધણુમાં એસ્તવાર બેસાડેલું હતું, ને બીનહથીયારે
તે ઉઘાડવાનાં ફાંફાં મારવામાં કોઈ પણ રવેસે ફતેહ સમાયલી હતી
નહીં, એટલે લાચારીએ હારીને હું એક ખુણાંમાં આજેજ થઈ બેઠો.

અને હવે તે ચંડાલ સોહલુ દમણ્યાની પાપ વાસના એક તડા-
કામાં મારાં સમજવામાં આવી. તે આ એકાંતવાસમાં પડ્યો હતો
તે નિશ્ચય ગરીબ રાહાદારીઓને વાહી ઠગીને તે પાપનાં ધામમાં
થોબાડવા હતું, અને પછીથી તે જઈને સલાદીનને શીકારની ખબર
આપી તે લાચાર બેચારોને સપડાવી દેતો હોવો જોઈએ.

એ રવેસે વાંચનાર જ્વેશે કે મારે અનુમાન કરવાને સેહેલ હતું
કે તે હુઠારા સરદાર સલાદીન ને તેના બદમાસ હમશરીકોનો તે
એક મલત્યો અથવા આડત્યો હતો. તે સલાદીનની વિરૂધ બોલ્યો
હતો, તે હુતારાઓથી વાટબુલા મુસાફરોને બચાવાની બડાઇ મારતો
હતો તેનો ઉલટો અર્થ હવેજ મારી સમજમાં આવ્યો, ને બન્ને
મરતબે તે બાંગરને હાથ સજ્જડ છકકડો ખાધા છતાં આ ત્રીજી
વાર હું મારી બોલાઈની ભલાઇમાં તેની ભટાઇપર ભુલવાયો તે
મુરખાઈ ઉપર મેં હાથ પગ અફાલી સદ હજાર અફસોસ કીધા.

પણ હવે એ રવેસે અફસોસ કરવાનું ધણું અસુધું હતું. મેં
જેમું કે જ્યારે હું ધારતો હતો કે હું સલાદીનના ગોશની બીજી
બાજુએ નીકલી આવ્યો હતો ત્યારે ખરેખર તો આડકટરા રસ્તાઓપર
થઈને હું તે ખાનાખરાખીનાં મકાનની પાસેજ હોવો જોઈએ, કેમકે
જો સોહલુ દમણ્યાએ પોતાનાં પાપી પેટને માટે તેઓનો આશરો

શાધ્યો હોય ને તેઓએ તેને પોતાનો આડત્યો બનાવી તેને એક મકાન કરી આપ્યું હોય તો તે તેઓનાં પોતાનાં મકાનથી ઘણી વેગલાઈએ નહીં હોય, કેમકે ત્યારે તો શીકારને છટકાંમાં પકડીને તેમને ખખર આપવા જવાને બહુ વિલંબ થઈ જાય.

અને તે નીચ દલદર બોલા રાહદારીઓને એ મુજબ છેતરવા પોતાના પવીત્ર મહજબનો દુર્વીદ અને પોતાના પાક પેદા કરનારનાં નામનો અપજશ કરી બેવડો અને ચોવડો પાપી થતો હતો ! એવો એક માહા યુરો તેનાં વધતાં જતાં પાપોની કૃતેહમાં ક્યાં સુધી ટકી રહેશે ? તે આપણે આગલ જોઈશું.

વાંચનારને સમજાવવું પડશે નહીં કે તેને કાંઈ પેહેલેથીજ ખખર નહીં પડી હોય કે હું તેનાં મકાન તરફ આવતો હતો. તેણે ફક્ત દુરથી આવતાં ઘોડાનાં પગલાં સાંભળ્યાં હોય, ને તેથી ઝટપટ આતશનું પાતું કાઢી તે ભણુવા બેસી ગયલો હોવો જોઈએ, કે શીકાર લોભાઈને છટકાંમાં આવે. તે પછી જ્યારે તેની અટકલ મુજબ થયું, અને મેં તેનાં બારણાંમાં જઈ સાદદ માર્યો ત્યારે તે લુચ્છાએ મને સાહદપરથી આખાદ ઓલખેલો હોવો જોઈએ, પણ નહીં ઓલખવાના ઢોંગ કીધા અને ત્યારકેડે ભણી રહીને જાણે મને પેહેલેજ જોયો હોય તેમ ચોંક્યો હતો ; એ સઘલી તેની ભગત ઠગાઈઓ હવે મને દીવસની રોશની સમાન પ્રગટ જણાતી હતી.

એ રવેસે ગંભીર ઘોર કરતો હું તેની કંગાલ ખાટલી ઉપર બેઠેલો હતો ત્યારે તે ઉપર પાંથરેલી સાદરીની નીચેથી એક કાગલ સરી પડ્યું, ને તે મેં મારાં દુઃખ વચ્ચે પણ ઉપાડી લઈ વાંચ્યું. તે છપેલું હતું. તે એક હેંડબીલ હતું, જેપરથી મને સોહલુ દમણ્યાની એક બીજી ભયંકાર લુચ્છાઈ અજવાલામાં આવી. તેણે મને છેલ્લાં ઠગ્યા પછી કલકતામાં કોઈની ખોટી સહીઓ કરી ઘણાં નાણાં ઉચાપત કીધાં હશે, તે માટે ત્યાંની હાઇકોર્ટે તેને સખત મજુરીની ૩ વરસની ટેપ ફરમાવી હતી, ને તે કેદખાંનાંમાંથી તે કોઈ રવેસે નાહસી આવ્યો હતો માટે જે તેને પકડી આપે તેને ૫૦૦ રૂપીઆનું ત્યાંની સરકારે ધનામ જાહેર કીધું હતું તે અ હેંડબીલમાં હતું !

આ હેંડબીલમાં સોહલુ દમણ્યાને ઘણીજ બારીકાઈથી ઓલખવામાં આવ્યો હતો, અને જ્યારે સતાવાલાઓ બાહર તેની ધર-

પકડ માટે પછારા મારતા હતા, ત્યારે તે તો હજી એટલેથી ધરાયો નહીં હોય તેમ દુન્યાનાં આ એકાંત ખુણામાંથી બદકારીપરજ મડયો રહ્યો હતો !

એ રવેસે મારાં હીણાં નસીબ ઉપર હું હાય અશ્વસ કરતો એટલે હોતો તેટલાં બાહેર દુરથી પાંચ દશ ઘોડા દોડી આવતા હોય એવો અવાજ થયો, ને મારી ખાત્રી થઇ કે તે લુચ્છો સલાદીનને ત્યાં ખબર આપી મારા શત્રુઓને તેડી લાવતો હતો. અરેરે! તે શત્રુઓને મેં ઠગ્યા હતા એટલુંજ નહીં પણ વલી બીજવાર જ્યારે મારા જીવના તરસ્યા થઇ તેઓએ મને પકડ્યો હતો ત્યારે હું તેઓના હાથમાંથી નાહસી આવ્યો હતો (ને તેમ કરતાં કરીમખાંનને જોસથી ઘોડા ઉપરથી તપકાવી દીધો હતો) તે સઘલાં કાળે મારે માટેનો તેમનો કીનો હજારો દરજ્જે વધુ વધી ગયલો હોવો જોઈએ, તો હવે ખરેખર માફ શું થશે ?

તે ઘોડાઓ મારાં આ ટુંક કેદખાંનાં બારણાં આગલ આવીને થોળ્યા, ને ગરોગર હથીયારબંધ આસામીઓ ઘોડા ઉપરથી કુદી મારતા હોય તેવી હીલચાલોનો ને હથીયારોના ખખડાતનો અવાજ આવ્યો. બીજીજ પલે માફ બારણું ઉઘડ્યું, ને કરીખાંન ને બીજા આરમોએ મને ઘેરી લઇ એક ગાંસડી આંધી ઘોડાપર નાંખ્યો, ને તેજ ઘોડાપર કરીમખાંન ચઢી બેઠો કે બીજા બધાઓ પોતપોતાના ઘોડાઓપર ચડી બેઠા, ને અમોએ ત્યાંથી ચાલુ મુક્યું.

એકલો પેલો માહા પાપી દમણ્યોજ પછવાડે રહ્યો. મને જ્યારે બાંધવામાં આવતો હતો ત્યારે તે મુછમાં હસતો મારા પાસે ઉભેલો હતો, ને મેં તેથી મારાં દુઃખ વચ્ચેથી તેને કહી મેલ્યું કે “ નીચ તું હમણું તો મનમાં મલકા, પણ તારી બદબખ્તી હવે દુર છે એમ જો હું જીવતો રહ્યો તો તું સમજતો ના.”

તે સાંભલી તે અને કરીમખાંન(જે જરારતી ગુજરાતીથી સમજતો હતો તે) ખડખડ હસી પડ્યા, ને કરીમખાંને મેં જે દમણ્યાને કહ્યું હતું તેનો આરબીકમાં તરજુમો પોતાના સાથીઓને કહી સંભલાવ્યો ત્યારે તેઓ સઘલા સાથે હસવા પડ્યા.

મકરણ ૧૩૦ મું.

ફતેહ ! માહાભારત ફતેહ !

અમો જ્યારે કીદલામાં પોહ્યાં ત્યારે રાત ઘણી આગલ વધેલી હતી—લગભગ મધરાત થઇ હતી, કેમકે વાંચનાર ખ્યાલ કરી શકશે કે તેહેમીનાની આગલથી બાહર પડ્યા પછી આજ રાત્રે મને પેહેલો પકડવામાં આવ્યો ત્યાર પછી મારાપર ઘણું વીત્યું હતું, અને તેમાં બેશુમાર વખત વહી ગયો હતો. એમ છતાં તે કીદલામાં સર્વ કોઈ છુટારા જગતા હતા, અને જાણે હું કેવોએક પેહેલવાંન હોઉં તેમ મને પકડીને જ્યારે પેલા દશ દેવો ત્યાં લઇ ગયા ત્યારે મને ઘોડા ઉપરથી ઉતરતી વખતનો તમાસો જોવા લગભગ એક-એક છુટારો બાહર આવ્યો હતો, જેમની બોલવાની ઢપ ને હીલચાલપરથી સ્પષ્ટ જણાતું કે તેઓ સઘલા મારા સામે ભારે ઉરકેરાયલા હતા.

મારા બંદથી મને ખલાસ કરી તે પછી મને સરદાર જે ઝોરગામાં હતો ત્યાં લઇ જવામાં આવ્યો. ત્યાં ફક્ત બેજ જણ હતા—એક તો સરદાર સેલ્ફેદીન ને બીજો મારો માનીતો રશીક મીનોચેહેર.

પણ જે દેખાવ મેં ઘણી અચરતીથી જોયો તે એ હતો કે મીનોચેહેર ને સરદાર બેઉ આંખ વીચીને દારૂ ધીચવાપર મંડ્યા હતા, ને “ભારોભાર” બની ગયા હતા !

પણ વહી સરદાર તો એટલો હદ બાહર પીધેલો હતો કે જ્યારે તેના સામે મને ઉભો કરી કરીમખાંને મારો વાંક રજુ કીધો, ત્યારે ચીમપાનજી વાંદરાની પેટે તેણે આંખ ફફડાવી અમારા બહુ જોયા કીધું; સઘલી દેખાઈતી રીતે તે અમો કોઇને ઓલખી શકતો ન હતો !

આ તમાસો જોઇ હવે મારું શું કરવું તે સૌને ભારે વિચાર પડી ગયો. જે સરદાર હોસ્યારીમાં હતો તો તાબરતોબ તેનું ફરમાન લઇ મને શંસી દેવામાં આવતે, પણ તેની હાલત આવી હોવાથી કોઈબી રવેસે તેનાં ફરમાન વના કોઇ કશું કરી શક્યું નહીં.

એટલા માટે જ્યારે સૌ વિચારમાં ને ગુચવાડામાં હતા કે હવે શું કરવું ત્યારે, (જે કે ઘણો પીધેલો દેખાતો હતો તોખી) મીનોચે

હેર એકદમ જાણે સુદ્ધિમાં આવ્યો હોય તેમ કાંઈ દુરથીજ મોટે સાહદે આરખીકમાં બોલ્યો, અને તેનું તે બોલવું સૌનાં ધ્યાનમાં આવ્યું. તે ઉપરથી કરીમખાંને સલાદીનનાં ગજવામાં હાથ નાંખી એક કુંચી કાઢી લીધી, અને પછી મને બીજા બે આરખો સાથે ત્યાંથી ઘસટી ગયા.

“ તારાં કરમમાં સહવારસુધી જીવવાનું છે,” તેણે ખુલાસો કીધો, “ તેથી અમારા સરદાર આજે લગાર વધારે પીધેલા છે, પણ સહવાર યવા પછી તું બપોર વેર બી જીવવા પામશે એવી તો સ્વપને બી ઉમેદ રાખતો ના.”

મેં કશો જવાબ દીધો નહીં, આશા વલી પાછી મારી છાતીમાં ઉછલ ઉછલ કરતી હતી. સરદાર પીધેલો થયો તે મેં તુરત જોઈ લીધું કે મારા મદદનીશ મીનોએહેરની મેહેરખાંનીનું પરીણામ હતું. તે બાહોશ જવાંને બધાઓની સાથે બ્યારે દમણ્યા મારફતે જાણ્યું હશે કે હું પાછો પકડાયો હતો, ને બીજાઓ મને પકડવા તે તરફ આવ્યા હશે ત્યારે ખાખસુસ કાંઈ કેરી વાંછું નાંખી પોતે પીવાના ઢોંગ કરી તેણે સરદારને ખરેખર પુશકલ દારૂ પાછ બેતાકાત બનાવી દીધો હશે એ સઘલી અટકલો કરવાનું શું મુશકેલ હતું ?

આ વખતે જે બંદીખાંનું મારે માટે પસંદ કરવામાં આવ્યું તે એક ગંજવર ભોંયર હતું. તે ભોંયરામાં ઉતરવાને એક સાંકરો દાદર હતો, ને તે દાદર આગલ લાવીને મને વગર દયાએ અંદર ફેંકી દેવામાં આવ્યો.

હું ધબ દબને ઠંડી ભોંયપર જઈ પડ્યો. ત્યાં સઘલી લાદીઓ જોડેલી હતી ને મારું માથું પુટીને શરી નહીં ગયું એ ખુદાની ખરી બક્ષેશ હતી. ટુંકમાં, દમણ્યાવાલાં બંદીખાંનાં કરતાં આ દશ ઘણું વધારે જલેમ બંદીગૃહ હતું. હયાં હવાની આવજા ઘણી જુજ હતી, અને સીહા અંધાર યારે પાસે ફરી વલેણું હતું. હયાં તો મારા હા-ઉમારીથી અકડી ગયલા સાંધાઓને ટેકાવવા એક ચટાઈ વટીક હતી નહીં, ને હું તે ઠંડી સરદ વાસ મારતી લાદીઓપર નીરાધાર પડ્યો.

એ રવેસે બે કલાક—એ જલેમ જેહેમતના કલાકો ગયા, ને હું કોઈખી રવેસે જરા ઉંધાવા તે લાદીઓ ઉપર સુતો. એમ કરતાં જે પથરાપર મારા હાથની કોણી પડી તે પથરા તે ભાર હેઠલ હીલ્યો. એ શું ?

હું તુરત ઉઠ્યો, ને તે પથરો ખસાડી જોયો તો તે ખસ્યો ! ખીબ પથરા ખસાડી જોયા તો તે નહીં ખસ્યા ત્યારે એજ કાંચ એમ ધીસો હતો ?

મારા જેવા એક મોહત જીવત વચ્ચે ડોલતા દુખતા કેદીને તો જે નિજવી શોધ થાય તેખી પાહાડ જેવી લાગે, તો હું તે પથરો ઉપાડી નહીં કેમ જોઉં ?

મેં તે ઉપાડ્યો તો તેની તલ્લેથી એક નાનો દાખડો નીકળ્યો. શું તેમાં બેસુલ હીરા મોતીનો કાંઈ ખજાણો હતો ?

ખજાણો તો નહીં પણ કાગડ્યાનું તેમાં એક બાંધેલું બંડલ હતું ! એ કાગલો શાંના ?

મને વીજલીનો ઝટકો લાગ્યો હોય તેમ થયું. માધસોરનાં રાજના જે અગતના દસ્તાવેજો સલાદીન લુટારો ચોરી લાવીને રાજને માલત કરતો કેહેવાતો હતો તેજ એ છુપા સાંતેલા દસ્તાવેજો નહીં હોય તો ખીબું શું હોય ?

તેજ પહે આસ્તે રહીને મારું કેદખાનાનું દાદરવાલું બારણું ઉંઘડયું, ને કોઈ કાલો આકાર અંદર આવ્યો. યા યજ્ઞદાન ! કોણ ? —તે મીનોચેહેર હતો !

“ જાગેછ કે ? ” તેણે ધીમા સાહદે ટુંકમાં પુછયું.

મેં હજારોહજાર હેસાંન માની હા કહ્યું, ને અમો અરસપરસ હાથ લંબાવી અંધારામાં એકઠા થયા.

“ ચાલવા માંડ, વખત ખોહવાનો નથી, ” મીનોચેહેરે કહ્યું. “ પણ સખર એ આ તારા હાથમાં શું કાગલો ? ”

તે શું કાગલ હતો તે મેં મારી અટકલ પ્રમાણે મીનોચેહેરને ઉતાવળમાં કહ્યું, ને તેણે એક હરખનો ઉછાલો મારી મને ભચડીને ડોડી કીધી ! “ રશીક, મારા દોસ્ત, ” તેણે બેસુમાર હરખમાં આવી કહ્યું, “ જે કામ સાઈ આજે વરસો થયાં હું આ પલીદ ધામમાં ને પાપી સંક્રમાં છું તે કામ તું અતે બર લાવ્યો. હવે મારું અહીં કશું કામ નથી. હું ખી આઉંછ તારીજ સાથે. એ કાગલો પકડાવે મારું તમામ કામ તમામ થયું છે. એને વીશેનો બધો વીગતવાર ખુલાસો હું તુંને બાહેર આપશ. હવે એક પલખી ખોહવાની નથી. ”

તુરત અમો બાહેર નીકળ્યા, ને ત્યાંથી મીનોચેહેર તખેલા તરફ વલ્યો, ને બે ઘોડા ધણીજ સીપ્તથી તૈયાર કરી બાહેર લાવ્યો.

સઘલી જીવ સતોસત પલો હતી. રખે—અરે રખે ઘોડા લુટારાને ઘોડાનાં પગલાં સંભલાય, વેહેમ જાય, ગરબડ થાય તેની આગપેરે બલતી ચીંતા અમોને બાલી નાખતી હતી.

પણ નહીં. ઘોડા બાહરે આવ્યા, ને અમો તેમને આસ્તે આસ્તે ચલાવતા દરવાજાપર લઈ ગયા. અરે પણ ત્યાં વલી નવોજ દેખાવ થયો ! સરદાર સેલેદીન એકલો લપેરા ખાતો સાંમેથી પાંઉ-પેઆદો ચાલતો આવતો હતો. તે હજી પીધેલો ધુણુ હતો એમ અમે તેનાં મોં ઉપર પડતી રૂપેરી ચંદનીથી જોઈ લીધું, તો હવે થોળવાનું શાનું ?

મીનોચેહેરનાં મોંમાંથી એક બોલ બાહરે પડ્યો કે અમો બને ઘોડાને ઉભા કરી તેનાપર તુટી પડ્યા—તેનાં મોંમાં તે જુમ પાડે તે આગમચ તો દાયો બી મારયો—અને ફતેહ ! માહાભારત ફતેહ !—છુટવાના તેણે મારેલા સઘલા પછારા છતાં તે પંકાયલા સરદારને એક બેતાકાત બચ્યાં પેરે અમો આજેજ કરી ઘોડાપર નાંખી લાંથી તેજ પલે મારતે ઘોડે નીકલી ગયા ! !

બહાર ખપરો.

મી० બી० નં કાબરાજીનાં રચેલાં નીચલાં નવાં

પુસ્તકો જલદીથી

છપાઈ બહાર પડશે.

“કાવલાની કાંહાણી” — ભાગ ૪ થી.

આ અત્યંત રસીલી વારતાનો ચોથો ભાગ જલદી છાપવામાં આવશે. જેઓએ એના પહેલા ત્રણ ભાગો વાંચ્યા હશે તેઓ તેના ચોથો ભાગ કેટલો બધો વાંચવાનેગ થશે તે સહેલથી સમજી શકશે. તે માંહેલા બનાવો આગલા ભાગો કરતાં વધી ઘણા વધારે દીલ ખેંચનારા અને ઉલટ પેદા કરનારા છે, અને તે આ ત્રીજા ભાગના જેવીજ સદ્ગુણદાર છપાઈ ને બધાંધનું દલદાર પુસ્તક થશે. ઉમેદવાર ગ્રાહકોએ તાકીદે નામ નોંધાવવા તજવી લેવી. કીંમત રૂ ૧૧૧.

“બાપોનો બોધ

યાને

એક પથ્થરના પ્રતાપ.”

આ એક અત્યંત રમુજ પારસી સંસારી વારતા “પુરસદ” ચોપાંચ્યા માટે કટકે કટકે લખવામાં આવી હતી, અને તે એક જુદાં આખાં પુસ્તક તરીકે સામગ્રી છાપી પ્રગટ કીધામાં આવશે. તેમાં તાંણી તોડીને હસવાનું કશું નથી. એ વારતાનું વલુજ એટલું રમુજ છે ને તે એવી હાસ્યજનક એઆરતમાં લખવામાં આવી છે કે તે બરીએલોને બી ધુમ હસવાનો પુરતો ખોરાક પુરો પાડશે. તે “ધીરજનાં ધન”નાં કદનું સરસ બધાંધ ને સુંદર છપાઈનું એક દલદાર વાંચવાનેગ પુસ્તક થશે, જે એકેએક કુંટુંબે વાંચવા ને રાખવા નેગ છે. કીંમત રૂ. ૧.

જાહેર ખબરો.

“રસીક વારતા સંગ્રહ.”—ભાગ ૧ લો.

“પુરસદ” ચોપાન્યામાં અધીપતીની કલમથી લખાયેલી સંખ્યાઅંધ તહરેવાર મનોરંજક વારતાઓનાં એ મોટાં કંપીટ પુસ્તક છાપી પ્રગટ કરવાનો એરાદો છે. તેના ૧ લા ભાગમાં ઇંગ્રેજી તેમજ પારસી સંસારી ને ખીજાં તહરેવાર દેશી પાત્રોની હાસ્યજનક તેમજ કફ્ફારસ નાની મોટી ધણીક વારતાઓનો સંગ્રહ સમાવામાં આવશે, ને એ પુસ્તક માટે એટલુંજ કહીશું કે એવી નીતીમાન, અસરકારક અને દીલ બેહેલાવનારી વારતાનું પુસ્તક આગલ કોઈકજ પ્રગટ થયું હશે. કીંમત ફક્ત રૂ. ૧.

મી. ૦ ૫૦ નં. કાબરાજીનાં રચેલાં નીચલાં પુસ્તકો છાપેલાં તૈયાર છે.

“દેલજંગ દલેર.”—કીંમત રૂ. ૧.

આ કફ્ફારસ અત્યંત રસીલી વારતા માટે તેનાં સેહુકોઝાઅંધ વાંચનારાંઓ મત આપે છે કે તે એકવાર વાંચી હોય તો ફરીને આખી તેવાજ ઉમંગથી વાંચવા વના મન સમજતું નથી. ધણીજ થોડી નકલો બાકી છે.

“ધીરજનું ધન યાને સંકટ અને સમુદી.”—કીંમત રૂ. ૧૧.

આ વારતા તેના બનાવનારની ખીજી બધી વારતાઓ જેટલીજ રસીલી, નીતીમાન અને ચાનક આપનારી છે. વાંચો અને ખામી કરો.

“કાવલાની કાંહાંણી—ભાગ ૧ લો, ૨ જો તથા ૩ જો.

કીંમત દરેકની રૂ. ૧૧.

આ પારસી સંસારી અત્યંત રસીલી ગુજરાતી વારતા વાંચનારા વર્ગમાં એટલી માંનીતી અને જાણીતી છે કે તેની સીશરસમાં વધુ કશું બી લખવાની જરૂર નથી.

“કાયા કાનની ખરાખી યાને ઝેબનેઝર અને શીરીન.” કીંમત રૂ. ૦૧

આ નાટક માહાન નાટકકાર શેકશપીઅરના કરેલા ઐર સંસારી ખેલ “ઝોયેલો” ઉપરથી દેશી શાખને અનુસરતા ફેરફારો સહીત ઉપજાવી કાઢેલા છે, અને તેમાં કાયા કાનનાં ભયંકાર પરીણાંમોની સંસારી બદી ધણીજ અસરકારક રીતે ચીતારેલી છે.

બહેર ખપ્પરો.

“જુગાર.” કીંમત. ૩. વા.

આ નવો ગાયણુકત નાટક જુગારની સંસારી બદીના સંખં-
ધમાં ઘણોજ ચાનક આપનારો થઇ પડે છે. તેમાં જુગારની ખુરી
અસર ને ખોહારી તથા એક ઓરતની પાકદામની અને વફાદારી
અસરકારક રીતે ચીતારવામાં આવી છે. તેમાં લગભગ ચાલીસ ઘણા
મધુર રાગનાં ગાયણો સમાવેલાં છે.

“બેહરા બેહેલાકાકા.”—કીંમત ૩. વા.

આ એક અત્યંત રમુજ શર્સની ચોપડી છે, જે વાંચનારને
લેવાયલી મેહેનતનો ખુબ રવેસે હસવાથી બદલો મલે છે.

*** “સિપાહુ ખચ્યાની સજ્જની”ની એકેએક નકલો
ખપી ચુકી છે, પણ જે પુરતાં ગ્રાહકો થશે તે ફરીને ખીજી આવૃત્તી
છાપવામાં આવશે. ઉમેદવાર ગ્રાહકોએ પોતાનાં નામ તાકીદે નોંધાવવા
તજવી લેવી.—કીંમત ૩. ૧.

“ખુશરો અને પરીચેહેર”ના ખેલનાં ગાયણો.—કીંમત ૦)=

“ખુશરો અને પરીચેહેર”નો ખીજી મરતબે સુધારેલો ને
વધારેલો નવો નાટક હમણાં જે રજુ થયો ને થાય છે, તેનાં સઘલાં
તદન નવાં બોરેલાં ગાયણોની ચોપડી તૈયાર છે. આ ગાયણો ઘણીજ
મનપસંદ રાગણીઓમાં અને ઘણીજ સરસ બાંધણીમાં તૈયાર
કરેલાં છે.

ઠેકાંણાં.—ઉપલી સઘલી હવે પછી છાપવા ધારેલી તેમજ
છપાઇ બાહેર પડી ચુકેલી ચોપડીઓ માટે મુખ્યમાં ઘોખીતલાવ
ઉપર મેસર્સ એચરશાહા કરાંણીની કુંની દુકાનપર, તેમજ કોટ-
માં પારસી બજારમાં મી. બે. કરાંણીની દુકાણે, હોરાબજારમાં
મેસર્સ એમ. મીસ્ત્રીની દુકાણે, બજારગેટપર મી. માંદણની દુકાણ-
પર, અથવા એ સઘલી ચોપડીઓના બનાવનારનાં ફીઅર રોડ ઉપ-
રનાં રેહેવાનાં ઘેરમાં પુછવું અથવા લખવું: સુરતમાં આડયા—મી.
દોસાભાઇ ખરસેદજી ભાવનગરી, ભાવનગરી સ્ટ્રીટ.

*** એ સઘલી ચોપડીઓ દેશાવર ખાતે વેચવા માટે
આડયા જોઈએ છે.

